

НАУКА

Научно-производственный журнал

№ **2**

июнь
2024

2024 ж. маусым №2
№2 июнь 2024 г.

Жылына төрт рет шығады
Выходит 4 раза в год

М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университетінің көпсалалы ғылыми-өндірістік журналы
Многопрофильный научно-производственный журнал Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова

Меншік иесі:
М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
Собственник (Учредитель):
Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Журнал 2001 ж. бастап шығады 26.06.2001 ж. Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат Министрлігінде тіркелген № 2086-Ж куәлігі.
Журнал выходит с 2001 г. Зарегистрирован в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан свидетельства о регистрации издания за № 2086-Ж от 26.06.2001г.

ISSN 1684-9310

Зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция).
Присвоен международный код ISSN 1684-9310

ISSN 1684-9310

© М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
© Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Главный редактор
Юнусов М.Б.
член-корреспондент НИА РК
(г. Костанай)

Заместитель гл. редактора
ШАЯХМЕТОВ А.Б., к.т.н.,
ассоциированный профессор,
чл. корр. МАО
(г. Костанай)

Члены редколлегии:
АСТАФЬЕВ В.Л., д.т.н.,
профессор, академик КАСХН,
МАО (г. Костанай)
АСАНАЛИЕВ А.Ж., д.с.-х.н.,
профессор (г. Бишкек)
ГАВРИШ В. И., д.э.н.,
профессор (г. Николаев)
ЕРШОВ В.Л., д.с.-х.н.,
профессор (г. Омск)
КЕНДЮХ И.Г., д.э.н.,
Академик КАСХН,
профессор (г. Петропавловск)
КЕНЕНБАЕВ С.Б., д.с.-х.н.,
профессор, академик НАН РК
(г. Алматы)
ЛОРЕТЦ О.Г., д.б.н., доцент
(г. Екатеринбург)
МАХАТОВ Б. М., д.с.-х.н.,
профессор (г. Алматы)
ПОПОЛЗУХИНА Н.А.,
д.с.-х.н., профессор (г. Омск)
САБИЕВ У.К., д.т.н.,
профессор (г. Омск)
САЛАМАТОВ А.А., д.п.н.,
доцент (г. Челябинск)
СТЕЛЬМАХ В.В., к.мед.н.,
(г. Костанай)
СЫСОЕВ А.М., д.э.н.,
профессор, академик МАО
(г. Воронеж)
ТРИФОНОВА М.Ф., д.с.-х.н.
профессор, академик МАО
(г. Москва)
ХУДЯКОВА Е. В., д.э.н.,
профессор, академик МАО
(г. Москва)
ХАДАНОВИЧ В.В.,
к.т.н., доцент,
академик МАО,
(г. Костанай)

СОДЕРЖАНИЕ

2024

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И НАУКИ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

<i>U. Yesseikyzy</i> Food security and higher education: Key aspects of agricultural development in Kazakhstan.....	5
<i>A.S. Akmullayeva</i> Soybean yield on irrigated lands of the south-east of Kazakhstan.....	10
<i>G.I. Kasseinova</i> Organoleptic assessment of apple juices and nectars.....	19
<i>B.M. Khussainov, R.S. Sadykov</i> Issues of improving the processes of creation and life support of green spaces.....	23
<i>D.Kaskyrbayev</i> Recycling and recycling of waste in the city of Taldykorgan.....	28
<i>D.Soltanova, D.Kaskyrbayev</i> Waste classifications, their volume and main directions of processing.....	34

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

<i>Б.А. Жексембаева</i> Элеуметтік, гуманитарлық және жаратылығы ғылымдардың дамуының мәселелері мен болашағы.....	38
<i>S. Mamanova</i> Methods of scientific projects in biology in school practice.....	43
<i>B.B. Serikov</i> Effects of content by use of mobile applications in education.....	48
<i>А.Ю. Швацкий</i> Формирование пространственных представлений у обучающихся с нарушением зрения.....	53
<i>А.Ю. Швацкий</i> Коррекционно-педагогическая работа с обучающимися с заиканием.....	58
<i>M.M.Suleimenova</i> Educational blog as a means of organizing students' independent work on the development of professional foreign language competence.....	64
<i>G. Tursyn</i> The challenges and opportunities for english teachers in teaching professional english in Kazakhstan.....	73
<i>A.A.Kylyshbai</i> The effectiveness of using authentic texts in FLT.....	80
<i>Ә.М. Мейрамбек</i> Қазіргі білім берудегі жасанды интеллект оқытушының көмекшісі ретінде.....	86
<i>G.M.Omarbekova</i> Online Learning: Trends, Advantages, and Challenges.....	95
<i>Х.А.Ернебаева</i> Инновациялық платформаларды арнайы пән сабақтарында қолданудың маңыздылығы.....	99
<i>Г.А.Мурсакимова</i> Математика пәнін оқытуда компьютерлік технологияларды пайдаланудың мүмкіндіктерін қолдану (5 сынып).....	104
<i>О.А. Андриенко</i> Личностные особенности подростков из неблагополучных семей.....	109
<i>Н.Г. Попрядухина</i> Использование творческих методов в организации обучения для формирования речевой культуры в начальной школе.....	113
<i>Н.Г. Попрядухина</i> Формирование психологической культуры у студентов-первокурсников в условиях высшей школы.....	118
<i>О.А. Андриенко</i> Опыт работы с пожилыми людьми в комплексных центрах социального обслуживания населения.....	126
<i>А.Т. Фазылахметова</i> Ауызекі сөйлеу қабілетін арттыру.....	130
<i>Г.Д. Жандарбекова</i> Тамырын тереңге жайған тіл тарихы.....	132
<i>Г.Д. Жандарбекова</i> Қазақ тілінің сөйлеу этикеті - ұлттық мәдениеттің құрамдас бөлігі.....	136
<i>А.Т. Фазылахметова</i> Тілдің адам ойын жеткізудегі маңыздылығы.....	140
<i>A.Maratova, A.Akkaliev</i> Investigating language errors in middle school students (grades 5-7).....	143
<i>A. V. Tkalya</i> Situational Grammar in Teaching English to Students of Non-Linguistic Specialities.....	147

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ

<i>Г.Н. Нурланова</i> Жаңа дәуірдегі Еуропалық мәдениеттің жаңа тенденциялары.....	153
<i>A. Zhanysbayeva</i> Identity, assimilation and resistance, the experience of immigrants in 19th-20th century America.....	159
<i>R. Zhakypbekova</i> Features of the organization of ecotourism in Kazakhstan.....	166
<i>G.S. Nurbosynova</i> Living in extreme environmental conditions.....	171

ТОЧНЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

А.А. Шалтабаев Жасанды интеллект қолдану аясы.....	177
A.D. Nusypbekova Artificial intelligence in the design of information systems.....	183
G.A. Mursakimova, A.U. Quranbek, B.M. Toktagan The impact of ai on the role of tutors.....	187
G.A. Mursakimova, B.M. Toktagan, A.U. Quranbek Automation of the software testing process.....	196
D. Soltanova Development of damping alloy steels Comment.....	206
B.M. Khussainov Causes and noise reduction on the railways of the west of Kazakhstan.....	211

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Р.А.Абилкаирова, Н.Е.Әбдір Ақша қаражатын есепке алу және аудит.....	216
Р.А.Абилкаирова, М.А.Оралханова Бухгалтерлік есеп және кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін қалыптастыру.....	220
Ж.Т. Антаев, А.С. Құдабаева Кәсіпорынды қаржылық бағалаудың теңдестірілген жүйесін әзірлеу.....	224
Г.Б. Сарсембаева, К.К. Ибрагимова Теоретические основы методики анализа показателей движения денежных средств.....	228
Т.Д.Журмаганбетова, Т.Ж. Абдиева Қазақстан Республикасының салық жүйесінің өзекті проблемалары.....	232
Д. Кузыреденова, А. Шәріпқазықызы Қазақстандық банк секторындағы қолда бар қаржылық инновацияларды талдау және бағалау.....	236
Ж.Т. Антаев, Г.Б. Бухарбаева Цифрлық экономика жағдайындағы банктік инновациялар.....	243
Л.И.Нурмагамбетова, Е.Т.Сапабек Сақтандыру компанияларындағы есеп пен аудиттің жағдайы.....	247
Т.Д. Журмаганбетова, А.С. Құдабаева Қазақстан Республикасының банкттерінде несиелендіруді жетілдіру жолдары.....	251
Р.А.Абилкаирова, Е.А.Ғабиден Қорларды есепке алу және өнімді сатуды талдау.....	255
Р.А.Абилкаирова, Д.С.Таргын Кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін бағалау және арттыру жолдары..	258
Т.Д.Журмаганбетова, А.Б.Бекболат Қаржы-шаруашылық қызметтердің мәселелері.....	262
Т.Д.Журмаганбетова, Г.Б. Бухарбаева Кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелілігін шешу жолдары.....	266
Т.Д.Журмаганбетова, Д.Р. Серикбаева Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау және оны жетілдіру жолдары.....	270
Г.А. Сыздыкова, Р.Т. Муканов Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау.....	274
Е.Г. Югай, Г.Т. Сейтова Современные проблемы менеджмента в сфере здравоохранения.....	279

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И НАУКИ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

МРНТИ: 68.01.11

U.Yesseikyzy, Department of «Technical Sciences» Teaching Assistant,
Master of Technology¹

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan

Food security and higher education: Key aspects of agricultural development in Kazakhstan

Түйіндеме. Бұл мақалада алдағы онжылдықтарда жаһандық және ұлттық деңгейде агроазық-түлік жүйелеріндегі күтілетін өзгерістер талданады. Ауыл шаруашылығының негізгі проблемалары, соның ішінде климаттың өзгеруіне бейімделу, өнімділік пен тұрақтылықты арттыру, денсаулық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азық-түлік жүйелерін дамыту, сондай-ақ әлеуметтік қамту және тұрақтылық мәселелері қарастырылады. Мақаланың қорытынды бөлімі өндіріс пен өнімділіктің тұрақты өсуіне, жаңа технологиялық революцияға интеграциялануға, сондай-ақ агроазық-түлік, тамақтану және денсаулық сақтау жүйелерін жетілдіруге бағытталған агрономиялық ғылымдар саласындағы кәсіби дайындық мәселелерін талқылауға арналған.

Аннотация. В этой статье анализируются ожидаемые изменения в агропродовольственных системах на глобальном и национальном уровнях в ближайшие десятилетия. Рассматриваются основные проблемы сельского хозяйства, включая адаптацию к изменению климата, повышение производительности и устойчивости, обеспечение здоровья и безопасности, развитие продовольственных систем, а также вопросы социальной интеграции и устойчивости. Заключительная часть статьи посвящена обсуждению вопросов профессиональной подготовки в области агрономических наук, направленных на устойчивый рост производства и продуктивности, интеграцию в новую технологическую революцию, а также совершенствование агропродовольственных систем, питания и здравоохранения.

Abstract. This article analyzes the expected changes in agri-food systems at the global and national levels in the coming decades. The main problems of agriculture are considered, including adaptation to climate change, increasing productivity and sustainability, ensuring health and safety, developing food systems, as well as issues of social inclusion and sustainability. The final part of the article is devoted to discussing issues of professional training in the field of agronomic sciences aimed at sustainable growth of production and productivity, integration into a new technological revolution, as well as improvement of agri-food systems, nutrition and healthcare.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, жоғары білім, тұрақты даму, кәсіптік оқыту.

Ключевые слова: сельское хозяйство, высшее образование, устойчивое развитие, профессиональное обучение.

Key words: agriculture, higher education, sustainable development, vocational training.

Introduction

Agriculture and agri-food systems are developing according to dynamic scenarios, making it relevant to assess long-term trends. The issue of food security

in Kazakhstan has received a high priority: in 2022, the President of Kazakhstan, K.K. Tokayev, in his Message to the People expressed the urgency of solving this problem in the next three years, stressing that ensuring food security is at the top of the list of tasks of the government and akims. The main problems of food security management in the country include the lack of interconnection of strategic and regional management systems, weak information interaction between the population, business and government agencies, as well as low qualifications of civil servants. The key factor in assessing the level of food security is the cost and composition of the consumer basket. Some structural processes that determine the development of agriculture and food production require professional support to adapt to new scenarios.

Demographic growth, urbanization and economic development are creating new demands on the food system. The projected increase in the world's population to 10 billion by 2050, accompanied by accelerated urbanization and economic growth, leads to increased demand for food. Economic growth and increased incomes in various regions, especially in Asia, Eastern Europe, Latin America and Africa, are leading to changes in consumption patterns, increasing demand for a variety of products. Increasing the link between nutrition and health also affects consumer preferences, stimulating demand for healthy foods.

Literary review

Various aspects of agriculture and its impact on the environment, food security and sustainable development are the subject of intensive research by both foreign and domestic scientists. They are actively analyzing the role of agriculture in the light of new global challenges and are looking for ways to greenize this sector of the economy and the food complex as a whole. In their publications, they draw attention to the prospects for the transition of agriculture to a low-carbon model of development and decarbonization, especially in emerging economies.

The role of organic agriculture (OSH) in reducing the negative impact on the environment is widely discussed among foreign researchers. Studies conducted at Cornell University have shown that OCC can maintain yield levels while reducing energy, water, and pesticide consumption [1]. These conclusions are reflected in the works of many authors who focus on the transition to organic farming as a promising direction for the development of agriculture.

There is a wide interest in the formation of new segments in the economy, including organic production, which is considered an important component of the import substitution strategy. Attention is paid to this issue not only by foreign, but also by domestic researchers, as well as representatives of political circles concerned about the future of agriculture and environmental sustainability.

The interest in organic agriculture is also reflected in the activities of the International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), which has developed the principles of organic farming [2]. These principles include taking care of the health of the soil, flora and fauna, fairness, environmental responsibility and taking into account the views of all stakeholders.

Thus, research in the field of agriculture and organic farming has a significant impact on the development of this industry both at the global and national levels. These studies not only help to understand the challenges and prospects of agricultural development, but also contribute to the formation of strategies and policies aimed at the sustainable development of this sector of the economy.

Research methods

The study was conducted using a combination of data collection and analysis methods. To collect information, semi-structured interviews were conducted with representatives of agricultural enterprises, teachers and students of agricultural universities, as well as experts in the field of ecology and agriculture. These interviews provided a deep understanding of the current situation and the main problems in agriculture. Official statistical reports were used to quantify the data. The analysis of the interview texts was carried out by the method of thematic categorization, which made it possible to identify key trends and problems. Additionally, a comparative analysis was carried out with the results of other studies in this field. This approach provided a comprehensive study of the topic, allowing to highlight the main aspects and offer practical recommendations for improving the agricultural sector and vocational education in it.

The results of the study

The results of the study turned out to be very diverse and informative, reflecting the complex dynamics of agriculture in Kazakhstan and its relationship with vocational education.

In the context of environmental sustainability of agriculture, it has been found that climate change and increased pressure on natural resources do have a significant impact on this industry. The study showed that vocational education plays a key role in the training of personnel capable of applying sustainable agricultural practices, such as sustainable agriculture and water management, protection of biodiversity and rational use of natural resources.

In the field of technological progress and digitalization of agriculture, the results showed that modern technologies such as digitalization, biotechnology and drone technology have great potential to increase agricultural productivity and efficiency. However, the need for qualified specialists with the appropriate knowledge and skills to work with these technologies also proved to be obvious.

Social inclusion and rural development have also been the subject of research. It was revealed that agriculture plays a key role in providing income for many small producers and rural communities, and it is important that vocational education contributes to the creation of equal opportunities for all categories of rural residents.

Global partnerships and international cooperation were also considered in the framework of the study. The results showed that agriculture in Kazakhstan has great potential for exporting agricultural products to world markets, and it is important that vocational education forms specialists who are able to work in an

international environment and develop partnerships with foreign companies and organizations.

The overall results of the study highlighted the importance of a modern approach to agriculture that takes into account environmental, technological, social and international components. They also confirmed the role of vocational education in training personnel who are able to effectively respond to the challenges of the time and bring innovations to agriculture.

Discussion

As part of the discussion of the results of the study, it should be noted that the effective development of the agricultural sector in Kazakhstan requires joint efforts on the part of both the state and the private sector. It is important to emphasize the need to develop and implement comprehensive strategies that take into account all aspects identified during the study.

First of all, attention should be paid to the development and implementation of environmentally sustainable farming methods. This includes not only the use of effective resource management methods, but also the adoption of measures to protect biodiversity and the sustainable use of natural resources. At the same time, it is important to ensure access to appropriate education and training for specialists in agriculture.

The second important area is the promotion of innovation and the introduction of modern technologies in agriculture. To do this, it is necessary to create favorable conditions for the development of technology startups, as well as provide access to modern educational programs that would train specialists with digital and technical skills.

The third aspect that requires efforts is the creation of inclusive business models and social programs aimed at rural development. This includes not only financial support for small producers and rural communities, but also the development of training and professional development programs for all segments of the rural population.

Finally, it is important to intensify international cooperation and develop partnerships with foreign partners. This will help not only expand markets for agricultural products, but also provide access to modern technologies and practices that can be useful for the development of agriculture in Kazakhstan. All these efforts must be coordinated and coordinated in order to achieve sustainable and inclusive development of the agricultural sector.

Conclusion

In conclusion, it should be emphasized the importance of developing and implementing comprehensive strategies for the development of agriculture in Kazakhstan in the face of modern challenges. The discussion of the previous sections allows us to draw a number of key conclusions.

First, agriculture remains a strategically important sector of Kazakhstan's economy, playing a key role in ensuring food security, creating jobs and supporting sustainable community development. However, the agricultural sector

faces significant challenges related to climate change, environmental sustainability, technological innovation and social aspects.

Secondly, vocational education plays a key role in training personnel capable of effectively managing agricultural enterprises, introducing innovative technologies and adapting to changing conditions. This implies not only an emphasis on technical skills, but also the development of an integrated approach to resource management and interaction with society.

Thirdly, it is necessary to intensify efforts to create environmentally sustainable farming methods, introduce modern technologies, develop inclusive business models and international cooperation. Only an integrated approach and coordinated actions by all stakeholders can ensure the sustainable development of the agricultural sector.

In conclusion, it can be noted that agriculture in Kazakhstan has great potential for further development, provided appropriate measures are taken to improve technology, develop education and create a favorable investment environment. Only such an integrated approach will make it possible to effectively cope with the challenges of the modern world and ensure a sustainable and prosperous future for the agricultural sector of Kazakhstan.

List of references

- 1 Lang, T. (2005). Sustainable Agriculture: A New Vision. Oxford University Press.
- 2 Principles of Organic Agriculture. (n.d.). Retrieved from <https://www.ifoam.bio/about-us/principles-organic-agriculture>
- 3 Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.
- 4 Garnett, T. (2011). Where are the best opportunities for reducing greenhouse gas emissions in the food system (including the food chain)? Food Policy, 36(Suppl. 1), S23-S32.
- 5 Кошелев, В., & Пешкова, Г. (2013). Развитие органического сельского хозяйства как путь к устойчивому развитию аграрного сектора экономики. Аграрный вестник России, (9), 28-31.
- 6 Nazarov, N., Demeuova, G., & Sharipova, D. (2019). Food security and sustainable agriculture in Kazakhstan: Current status and future prospects. International Journal of Environmental Science and Development, 10(11), 335-340.
- 7 Beisenova, R., Baktybayev, N., & Berezkaeva, S. (2020). Development of Agriculture in Kazakhstan: Challenges and Solutions. E3S Web of Conferences, 175, 07009.
- 8 Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2020). State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Rome: FAO.
- 9 United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations.

- 10Toman, A., & Suleimenov, A. (2018). Priorities of sustainable agriculture development in Kazakhstan. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 108(1), 012010.
- 11Abdieva, G., Adilbayev, A., & Kuandykova, Z. (2021). Food security as a factor of social stability and statehood of Kazakhstan. International Journal of Food Engineering and Technology, 2(1), 1-8.
- 12Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. (2020). Strategy for the Development of Agriculture of the Republic of Kazakhstan until 2030. Astana: Ministry of Agriculture.
- 13World Bank. (2019). Kazakhstan: Agriculture Sector Risk Assessment and Resilience Study. Washington, DC: World Bank Group.
- 14Kassymbek, Z., & Kurishbayev, A. (2021). Digitalization of Agriculture: Prospects for Kazakhstan. Agrarian Bulletin of the South of Russia, 5(61), 81-86.
- 15International Food Policy Research Institute (IFPRI). (2021). Global Food Policy Report 2021. Washington, DC: IFPRI.

MPHTI: 68.35.31

**A.S. Akmullayeva, Candidate of Biological Sciences,
Teacher-lecturer at the Higher School of Technical Sciences¹**

**¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan**

Soybean yield on irrigated lands of the south-east of Kazakhstan

Түйіндеме. Қазіргі уақытта Республикада майлы дақылдарды кешенді қорғау бойынша кешенді әзірлемелер іс жүзінде жоқ, бұл осы жұмыстың жаңалығын, өзіндік ерекшелігін және келешегін айқындайды.

Осыған байланысты соя дақылдарын арамшөптерден қорғаудың кешенді жүйесін әзірлеу және енгізу Республикадағы ауыл шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығының тұрақты дамуының өзекті және шұғыл проблемасы болып табылады.

Аннотация. В настоящее время в Республике практически отсутствуют комплексные разработки по комплексной защите масличных культур, что определяет новизну, оригинальность и перспективность данной работы.

В связи с этим разработка и внедрение комплексной системы защиты посевов сои от сорняков является актуальной и неотложной проблемой устойчивого развития сельского хозяйства и растениеводства в Республике.

Abstract. Currently, there are practically no comprehensive developments in the republic for the comprehensive protection of oilseeds, which determines the novelty, originality and prospects of this work.

In this regard, the development and implementation of a comprehensive system for protecting soybean crops from weeds is an urgent and urgent problem of sustainable development of agriculture and crop production in the republic.

Түйінді сөздер: Оңтүстік-Шығыс Қазақстан, соя дақылы, ластану, арамшөптер, мелиорациялық жұмыстар, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру, технология, алғы

дақыл, факторлардың әсері, өнімділігі, жер үсті жерлері, гербициттер, минералды тыңайтқыштар.

Ключевые слова: Юго-Восточный Казахстан, урожай сои, загрязнение, сорняки, мелиоративные работы, выращивание сельскохозяйственных культур, технология, предварительная культура, влияние факторов, урожайность, земли, гербициды, минеральные удобрения

Key words: Southeast Kazakhstan, soybean harvesting, pollution, weeds, land reclamation, crop cultivation, technology, pre-sowing treatment, influence of factors, yield, land, herbicides, mineral fertilizers

Introduction

An important area of modern agriculture in the south-east of Kazakhstan is the development of scientific foundations for the production of environmentally friendly and competitive agricultural products. The transition of the agricultural sector to market relations required significant changes in the principles of agriculture, in particular agriculture in the south-east of Kazakhstan. The market requires any commodity producer to be strictly guided by market competition in their activities to ensure effective management. In this regard, the attitude of farmers to crop cultivation technologies has fundamentally changed. In many farms, technology methods are simplified and often not implemented, including weed control measures, which result in specific conditions for increasing field pollution. Many scientists have proved that one of the most important directions for improving agriculture is the effective protection of crops from weeds, without which high pollution of crops reduces effective soil fertility and acts as a factor of destabilization of the industry [1-3].

As a result of changes in the structure of acreage, an increase in vacant land on unused land, non-compliance with crop cultivation technology and restrictions on protective measures, an extremely unfavorable phytosanitary situation has developed. Almost everywhere, weeds are polluted by medium and strong crops, including more than half of the sown areas [4].

The current situation in agriculture of the republic requires an urgent solution to this acute problem, which should become a system for regulating the number of harmful organisms and weeds, taking into account the biogenetic interaction of related components of agrophytocenosis. To optimize the phytosanitary condition of crops and reduce the harmfulness of weeds: flexible maneuvering of the crop structure; crop rotation crop rotation; the proportion of pure steam; timing and norms of tillage, sowing seeds; can be achieved with the help of pre-sowing crops; It is carried out using environmentally friendly biological and chemical products of a new generation. In the south-east of Kazakhstan, environmentally safe methods have been studied to ensure the stabilization of the phytosanitary situation in irrigated agriculture, energy conservation, as well as increasing agro-economic efficiency [5].

In this regard, the state of crops when laying grain, the search for ways to regulate their impure components in agrophytocenoses can be considered one of the most important, urgent and regional problems for science and practice of

agricultural production in the Republic. Agrotechnics and limited possibilities of chemical protection of crops from harmful organisms and weeds, used at the modern level of agricultural crops in the south-east of Kazakhstan, do not ensure the optimal phytosanitary condition of crops. The condition of the clogging of the fields is deplorable. The potential contamination of fields increases from year to year and reaches a larger size than the highest classification of soil contamination by weed seeds: more than 50 million seeds per 1 hectare. This situation is due to their biological characteristics, which ensure adaptation to any environmental conditions in these areas. In addition, the high fertility of weeds, their longevity and long-term germination create prerequisites for the creation of a large seed fund in the soil, which is annually replenished with a new "harvest". Thus, the high potential contamination of crops, agrotechnical methods and shortage of agricultural products used in the south-east of the Republic of Kazakhstan guarantee a rich harvest for many years [6].

The current situation in the agriculture of the republic requires an urgent solution to this acute problem, which should become a system for regulating the number of harmful organisms and weeds, taking into account the biocenotic interaction of the components of agrophytocenosis. The optimization of the phytosanitary condition of crops and the reduction of the harmfulness of weeds can be achieved: through flexible maneuvering of the structure of crops; crop turnover, i.e. by alternating crops; the proportion of pure steam; tillage, timing and norms of sowing seeds; the use of hunting crops; It is carried out using environmentally friendly biological and chemical products of a new generation. In solving this problem, we have studied environmentally safe methods that ensure the stabilization of the phytosanitary condition of crops, energy conservation, as well as increasing agroecological efficiency in conditions of irrigated agriculture in the south-east of Kazakhstan [7].

Quantitative accounting was carried out to obtain detailed information on the degree of contamination of Spring, winter wheat, corn, barley, soybeans and alfalfa. To this end, a 50x50 cm (0.25 m²) frame for continuous crops and 125x25 cm (0.25 m²) for row crops was built on each field and plot from the same diagonal distance.

On a field with an area of at least 50 hectares, the frame was laid at 10 points, and on a field from 50 to 100 hectares – at 15 points. The number of weeds inside the frames was determined based on their type.

Before conducting phytosanitary monitoring, a visual check of the contamination was carried out in the following terms of the development of the phenological phases of crop development: spring cereals -the phase of the beginning of loosening; winter cereals - at the end of the autumn growing season and in spring after germination; corn -the phase of 2-3 leaves for herbicides for post-emergence use; soybeans - up to 8 cm high; alfalfa – leaves or the regrowth of the first triple bean component; pure vapors and untreated areas-were investigated during the mass appearance of weeds.

According to the results of the research, the species composition of weeds and the area of their distribution have been clarified. At the same time, without isolating species of perennial and annual weeds, an assortment of herbicides was used against dicotyledonous or grain crops and the result was determined [8].

Object and methodology

This method was implemented by selecting different soil samples. Over the years of the study, soil samples were taken after plowing ice in autumn or early spring on an area of less than 50 hectares in 10 places and up to 100 hectares in 15-20 places. Samples were taken to the depth of the arable layer, after 5 cm. the average sample in the field had a mass of 2 kg. in laboratory conditions, using special containers with a hole diameter of 0.25 mm, the soil was washed off by immersion in water. The contents of the containers were dried and disassembled onto a board with glass, under which white paper was placed. The number of weed seeds was determined by species and taking into account the soil mass in the samples. At the same time, the total soil pollution was calculated by layers and per 1 ha in the total arable layer.

Assessment of soil contamination by weed seeds in order to find the number of seeds per 1 m. 2, the average number of seeds in each sowing layer was multiplied by the transfer coefficient, multiplying the result by 10,000, the number of seeds in the amount of 1 ha was determined (Table 1).

Table 1. Assessment of soil contamination by weed seeds

The number of weed seeds, million/ha	the point indicator of infection	the degree of infection
Up to 5	1	very weak
5-10	2	weak
10-50	3	medium
50-100	4	solid
100	5	very loud

Depending on whether the degree of infection with viable seeds is determined and whether they germinate in a certain year, the number and percentage of viable seeds, as well as seeds with high germination, were determined in laboratory conditions by their germination method. The percentage of seed germination was determined in the laboratory at the optimal temperature and humidity for each plant species. Seeds are placed in 100 pieces each. The petri dish consisted of four repetitions on filter paper soaked in cups. The filter paper was placed on a layer of wet sand so that the seeds would not be completely submerged in water. The germination of weed seeds was carried out on temperature-controlled thermostats.

When the germinated seeds appeared, they were removed from the Petri dish. Every 5 days, the non-germinated seeds were transplanted onto a new layer of filter paper, the total germination period was 15 days.

Large weed seeds sprouted on the plants. The results of accounting for the number of germinated seeds for each type of weed were recorded in a journal. It was carried out by sampling the soil with a layer of 0-30 cm. The soil was washed, dried in a set of sieves, the seeds were calculated on scales in the form of pcs / m² and thousand pcs / ha.

Results and discussion: when determining the reserves of vegetative reproductive organs of weeds in the soil, soil contamination with weed seeds was assessed using excavations conducted at sampling sites. In the process of accounting for weeds with thin rhizomes, work was carried out on areas with wheat grass, yarrow, etc. - 0.25 m² thick; field thistle, field thistle, partridge, etc. – 0.5 m².

If the field was evenly littered, 10 samples were taken in different places. Each section was excavated with a recess to a depth of 35 cm, then the layer was cut, carefully removed and placed on a plastic film. The soil was kneaded manually, the vegetative beginnings of weeds were selected, their length, weight and number of renewable crops were determined and their total number per 1 m² was calculated.

Disinfection of fields with organic fertilizers has been revealed. A sample weighing 1 kg from a batch of compost was taken for analysis - at least 5,000 tons from 20 fossils. The sample was taken using a special sampler in 5-7 places at three depths: in a layer 0-10 cm from the surface, determined at a depth equal to half the height.

An average loop weighing 200 g was analyzed and rinsed in an instrument consisting of a set of three sieves sequentially inserted into each other. The pendant is washed by placing it on an upper sieve and periodically submerging it in water until the water becomes clear. The mass in the sieve was dried and disassembled on a folding board, like soil samples. The total number of weeds was determined, and after germination, germination and germination coming out of rest were recalculated into the composition of seeds per 1 ton of organic matter. Clogging of perennial weeds for herbicide treatment one or more pieces per 1 m²; annual fields include fields with a high stem of 6 pcs.; annual fields with a low stem of 16 pcs., located on the lower tier, and more than 1 m² pcs. If quarantine weeds are present on crops, regardless of their number, they are subject to treatment with herbicides [9].

In plant protection, called biological efficiency, usually when using chemical, biological and other plant protection products, the death of pests, diseases and weeds was determined as a percentage of their initial amount.

Biological efficiency is determined by the formula (1):

$$C = \frac{a-b}{a} 100, \quad (1)$$

where C is biological efficiency, %; a is the number of weeds under control, pcs; b is the number of weeds in the studied variant, pcs.

Research results

The south-east of Kazakhstan has the most favorable climatic conditions for soybean production. The yield of soybeans largely determines the required amount of moisture in the period from flowering to the appearance of beans. The Almaty region is more favorable in this regard, since its territory has a large number of water sources for irrigation of fields, as well as the sum of positive temperatures corresponds to 2500-2700 degrees Celsius during the 110-120-day growing season.

The experiment was conducted from 2015 to 2016. In the fields In Talgar district of Almaty region, 15 km east of the city of Almaty Baiserke Agro Agricultural Holding

- EXPERIMENTAL FIELD No. 1 43.451576, 77.074607; predecessor wheat;

- experimental FIELD No. 2 43.404434, 77.046365, front corn.

Dantespx for experimental fire No. 1 and experimental fire No. 2
3 is carried out by a combined machine.

For experimental fire No. 1 and experimental fire No. 2, danteplanosp produces a spray gun.

The 5m seeder is a running machine with a kasfoggiakappa pneumatic seeder. Experimental field No. 1

I am for experimental field No. 2 with an interval of 15 cm.

Experimental fire No. 1 and experimental fire No. 2 for the use of ricosma ATIL laevo herbicides 24 m.

Soil type: fertilizers used: ammophos 250 kg/ha (used before sowing).

The variety used - "Swallow" is included in the register of varieties allowed for use in Kazakhstan [10].

Seeding rate: 45 seeds per 1 m². Options for the use of herbicides before and after the use of herbicides according to experimental result No. 1 (Table 2).

Table 2. Application options for herbicides

1	untreated control		
2	just POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l
3	just PRE	Escort new 3 l/ha	Pendimethalin 250g + imazamox 16,7g
4	PRE	Escort new 3 l/ha	Pendimethalin 250g + imazamox 16,7g
4	POST	Refine 50 SX + Trend 15 g/ha	Trifensulfuron-methyl 500g
5	PRE	Escort new 3 l/ha	Pendimethalin 250g + imazamox 16,7g
5	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l
6	PRE	Kalif 0,2 l/ha	klomazone 480 g/l
6	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l

7	PRE	Zenkor 0,5 l/ha + Stomp 400 4 l/ha	Metribuzin 600 g/l + pendimethalin 400g
7	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150g/kg, imazetapir 450g/kg+bentazone 480 g/l
8	PRE	Dual Gold 960 EC 1,2 l/ha	s-metalochlor 96%
8	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l

It includes 8 options for the use of herbicides in the first site, of which 1 option is control, all options are repeated 4 times, a total of 32 plots with an area of 0.5 hectares with an area of 16 hectares and dividing strips between crops with a length of 1 m and a width of 5 m.

Post-emergence herbicides were introduced during three specific leaf stages. The flow rate of the working fluid for post-emergence herbicides is 300 l/ha.

15 days after the introduction of herbicides after the emergence of seedlings, a recalculation was carried out in variants 1,2,4, 5,6,7,8, in Variant 2, no accounting was carried out, since herbicides were not used after the emergence of seedlings.

During the period of full ripeness of soybeans before harvesting, using a 0.5 m × 0.5 m frame, the number of soybean plants was recorded in all plots consisting of 5 samples.

After that, soybeans were harvested separately from each site, including the CASE 5040 combine harvester with the AXIAL FLOW separation system and the Terra FLEX sickle section.

Experimental field

Soil type: fertilizers used: ammophos 250 kg/ha (used before sowing).

Seeding rate: 42 seeds per 1 m². Options for the use of herbicides before and after the appearance of experimental result No. 2 (Table 3).

Table 3. Application options for herbicides

1	untreated control		
2	just POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l
3	just PRE	Escort new 3 l/ha	Pendimethalin 250g + imazamox 16,7g
4	PRE	Kalif0,2 l/ha	klomazone 480 g/l
4	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l
5	PRE	Zenkor 0,5 l/ha + Stomp-400 4 l/ha	Metribuzin 600 g/l + pendimethalin 400g
5	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l
6	PRE	Dual Gold 960 EC 1,2 l/ha	s-metalochlor 96%

6	POST	Fabian 100 g/ha + Basagran 1,5 l/ha	chlorimuron-ethyl 150 g/kg, imazetapir 450 g/kg+bentazone 480 g/l
---	------	-------------------------------------	---

According to the results of the experiment, 6 options for the use of herbicides are covered, including 1 control option, all options in 4 iterations, a total of 24 plots with an area of 12 hectares with an area of 0.5 hectares and dividing strips between crops with a length of 1 m and a width of 5 m (Fig.1).

Figure 1. Ull ripening of soybeans

Conclusions

In the versions of the experimental results, calculations were performed to determine the effectiveness of exposure to groundcover weeds after treatment with herbicides before germination before the use of herbicides. Accounting was carried out 5 times from each site in random order using a 0.5 m × 0.5 m frame. In Option 2, no accounting was carried out, since herbicides were not introduced before their appearance.

Herbicides were administered during three specific leaf stages. The flow rate of the working fluid for post-emergence herbicides is 300 l/ha.

After 15 days after the introduction of herbicides, after the emergence of seedlings, a recalculation was made in the variants 1, 2, 4, 5, 6, 3- in the variant, no records were kept, since herbicides were not used after their appearance.

Herbicide treatment was carried out immediately after sowing soybeans. The consumption of the working fluid for herbicides before germination was 300 l/ha.

During the period of full ripeness of soybeans before harvesting, using a 0.5 m × 0.5 m frame, the number of soybean plants was recorded in all plots consisting of 5 samples.

List of references

- 1 Didorenko S.V., Zakieva A.A. Pollen analysis in the study of problems of low binding of ultra-ripe soybean varieties// "Climate change and its impact on sustainable and safe development of agriculture". Tbilisi, 2014. – pp. 100-102.
- 2 Trueberg B., Huhn M. Contributions to the analysis of genotype environment interactions: comparison of different parametric and non-parametric tests for interactions with emphasis on crossover interactions // Journal of Agronomy and Crop Science. - 2000. - Vol. 185, No. 4. - P. 267-225.
- 3 Didorenko S.V., Sidorik I.V., Shilina Yu.N., Abugalieva A.I., Zakieva A.A. Selection of ultra-ripe soybean varieties for the northern and eastern regions of the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Shakarim State University of Semey. - 2014.- №. 3.- P. 204-208.
- 4 Zakieva A.A., Iskakov A.R., Sidroik I.V., Didorenko S.V. Comparative ecological study of ultra-ripe soybean varieties and breeding numbers in the conditions of Kostanay and Almaty regions// Scientific journal "Research, results".- 2015.- №01-2 (065).- P. 167-174.
- 5 Zakieva A.A., Iskakov A.R., Didorenko S.V., Zinchenko A.V. Studying the signs of productivity of ultra-ripe soybean varieties in the conditions of the south-east and north of Kazakhstan// youth and innovations – 2015: mater. international scientific –practical conference, young teachers 1 – part. - Gorki, 2015. – P. 6-7.
- 6 Zakieva A.A., Iskakov A.R., Yeshengalieva A.N., Didorenko S.V. Issues of soybean development in Kazakhstan and the use of breeding and biotechnological methods// Mater. scientific and educational conference of young scientists "Innovative biotechnologies in the development of agriculture". - Krasnodar, RF: Scientific journal "Young Scientist", Special issue No. 9.2 (89.2) / 2015. - P. 27-29.
- 7 Mendibayeva G. Assessment of the efficiency of molecular iodine and potassium iodide treatment against grain storage pests // “Ecology, Environment and Conversation” (India), ISSN 0971-765X, - 2017. – Vol. 23. – P. 1068-1072
- 8 Sagitov A.O., Yerchak S., Ageenko A.V. Innovative cultivation technology and integrated soybean protection system in the south-east of Kazakhstan. VI International Conference "Konyaev readings-2017". Yekaterinburg. P. 299-302.
- 9 Dzhaiburzina A.A., Ageenko A.V. The effectiveness of soil and seed herbicides on soybean crops. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. No.6 (42) Almaty, 2017. pp.190-197.
- 10 Ageenko A.V. The dominant microflora of soybean seeds and the effectiveness of the protective and stimulating composition against it. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. No.6 (42) Almaty, 2017. P. 198-207.

Organoleptic assessment of apple juices and nectars

Түйіндеме. Бұл мақалада ЕАЭО нарығындағы шырын өнімдерінің сапа мәселесі қарастырылады. Мақаланың мақсаты: Талдықорған қаласы нарығындағы түрлі өндірушілерінің алма шырын өнімдерінің сапасын органолептикалық бағалау. Міндеттер: шырын өнімдерінің таңбалауын талдау; үлгілердің сапасын органолептикалық бағалау; алынған нәтижелерді техникалық регламенттер мен стандарттардың талаптарымен салыстыру.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема качества соковой продукции на рынке ЕАЭС. Целью статьи является органолептическая оценка качества яблочного соковых продуктов разных производителей рынка г.Талдықорған. Поставлены задачи: анализ маркировки соковой продукции; органолептическая оценка качества образцов; сравнение полученных результатов с требованиями технических регламентов и стандартов.

Abstract. This article examines the problem of the quality of juice products in the EAEU market. The purpose of the article is an organoleptic assessment of the quality of apple juice products from different manufacturers of the Taldykorgan market. The tasks are set: analysis of labeling of juice products; organoleptic assessment of the quality of samples; comparison of the results obtained with the requirements of technical regulations and standards.

Түйінді сөздер: шырын, шырын өнімдері, қалпына келтірілген шырын, тікелей сығылған шырын, шырыны бар сусын, балшырын, алма шырыны, алма балшырыны, сапа көрсеткіштерін бағалау, техникалық регламент, стандарт, ГОСТ, ЕАЭО, өнімді таңбалау, органолептикалық бағалау.

Ключевые слова: сок, соковая продукция, сок восстановленный, сок прямого отжима, нектар, сокосодержащий напиток, сок яблочный, нектар яблочный, оценка показателей качества, технический регламент, стандарт, ГОСТ, ЕАЭС, маркировка продукции, органолептическая оценка.

Key words: juice, juice products, reconstituted juice, direct-pressed juice, nectar, juice-containing drink, apple juice, apple nectar, assessment of quality indicators, technical regulations, standard, GOST, EAEU, product labeling, organoleptic assessment.

Introduction

To date, special attention is paid to the study of product quality in any production. There is a constant struggle for sales markets, product quality requirements are constantly increasing, and competition among product manufacturers is increasing.

According to research on the juice market in the Republic of Kazakhstan, conducted by the Media Marketing Index 2021 (MMI 2021) project, fruit or vegetable juices or juice drinks are consumed by 60% of residents of large cities (more than 100,000 residents) aged 15 years and older. 19% of citizens consume juices actively (more than once a week). The three most popular juice flavors

among the townspeople remain: apple (45%), multivitamin (41%) and orange (40%). Also, the TOP 5 juice brands remain unchanged in terms of knowledge, number of consumers and loyal consumers. In 2021, the TOP 5 brands included: Piko, DaDa, Palma, Gracio, Juicy [1].

One of the main objectives of the technical regulation of the Republic of Kazakhstan is to assist purchasers, including consumers, in the competent selection of products, processes and services [2]. Therefore, I believe that evaluating the quality of juice products is an urgent topic for every consumer.

On the territory of the Eurasian Economic Union, the requirements for the quality of juice products are prescribed in TR CU 023/2011 "Technical regulations for juice products from fruits and vegetables", GOST 32103-2013 "Canned food. Juice products. Fruit and fruit and vegetable juices are reconstituted. General technical conditions", GOST 32104-2013 "Canned food. Juice products. Fruit and vegetable nectars. General technical conditions", GOST 32105-2013 "Canned food. Juice products. Juice-containing fruit and fruit and vegetable drinks. General technical conditions", etc. [3-7].

Let's look at the main types of juice products and their main differences.

Juice is a liquid food product that is obtained from edible parts of benign, ripe, fresh or preserved fresh or dried fruits and (or) vegetables by physical action on these edible parts and in which, in accordance with the peculiarities of the method of its preparation, the nutritional value characteristic of juice from fruits and (or) vegetables of the same name is preserved, -chemical and organoleptic properties. The juice can be clarified [4].

Direct-pressed juice is juice produced by mechanical processing of directly fresh or preserved fresh fruits and (or) vegetables [4];

Reconstituted juice is juice made from concentrated juice or concentrated juice and direct-pressed juice and drinking water [4];

Fruit nectar is a liquid food product that is produced by mixing juice, and (or) fruit puree, and (or) concentrated fruit puree with drinking water with the addition of sugar, and (or) sugars, and (or) honey, sweeteners or without their addition [4].

A fruit juice drink is a liquid food product that is produced by mixing juice or juices and (or) fruit puree or concentrated fruit puree with drinking water and in which the minimum volume fraction of juice and (or) fruit puree is at least 10 percent [4].

The purpose of the study was to assess the quality of apple juice in the Taldykorgan market.

Tasks have been set:

- 1) analysis of the labeling of juice products;
- 2) organoleptic assessment of the quality of samples;
- 3) comparison of the results obtained with the requirements of technical regulations and standards.

Object and methodology

The objects of the study were 4 samples of apple juice products of the following brands sold in the city of Taldykorgan: "Sadi Pridonya ", "Nectar Solnechnii", "Piko", "DaDa".

At the second stage of the assessment, an organoleptic analysis of product samples was carried out. More than 50 students of the Higher School of Technical Sciences of ZHU named after I.Zhansugurov took part in the assessment of organoleptic quality indicators.

The evaluation of the quality indicators of product samples (appearance, smell, color and taste) was carried out on a 5-point scale. At this stage, the product samples were encrypted.

Research results

The labeling analysis was carried out in accordance with TR CU 022/2011 "Food products in terms of their labeling" (Table 1) [7].

As a result of the analysis of the labeling of product samples, it was concluded that it meets the requirements of TR CU 022/2011 "Food products in terms of their labeling" [7].

Table 2 shows the results of an organoleptic assessment of the quality indicators of product samples.

Table 1. Assessment of labeling of the studied samples.

Name of the marking indicators	Characteristics of labeling indicators for juice products of different brands			
	1	2	3	4
Trademark				
Product Name	Apple juice from green apples is reconstituted. Clarified.	Apple nectar for baby food "Green apple". Clarified	Piko apple nectar. Clarified.	Clarified nectar from apples
Manufacturer's name and address	JSC "Sadi Pridonya", Russia, Volgograd region, Gorodishchensky district, village Sadi Pridonya	Aksengir branch of RG Brands Kazakhstan LLP, Kazakhstan, Almaty region, Karasaysky district, Yeltai village, Greenfield PSK	Coca-Cola Almaty Bottlers LLP, RK, A05D0G0, Almaty, Almalinsky district, Gogol/Baizakov str., 203/73, with the permission of The Coca-Cola Company. Production address: RK, Almaty region, Karasai district, Altai A/O, Kokuzek village, Kokuzek PC, land.uch.1778.	Aksengir branch of RG Brands Kazakhstan LLP, Kazakhstan, Almaty region, Karasaysky district, Yeltai village, Greenfield PSK
Net weight	1,0 l.	0,95 l.	2,0 l.	0,95 l.

Expiration date	12 months	12 months	12 months	12 months
Document designation	TC 10,86,10-007-48089141-2016	-	-	ST 76812-1910-LLP-03-2013
Nutritional value of 100 ml of the product	Carbohydrates – 11,5g. Energy value- 190kJ (46,0 kcal)	Carbohydrates – 11г. Energy value- 190kJ (45,0 kcal)	Carbohydrates – 11,5г. Energy value- 190kJ (51,2 kcal)	Carbohydrates – 11г. Energy value- 190kJ (45 kcal)
Composition	Concentrated apple juice. Clarified. Without added sugar. It contains sugars of natural (natural) origin.	Concentrated apple juice; sugar, or sugar and glucose-fructose syrup; acidity regulator: citric acid; water. Clarified.	Apple juice (min. 50%), sugar, acidity regulators (citric acid and malic acid), water.	Concentrated apple juice (min. 50%); glucose-fructose syrup; acidity regulator: citric acid; vitamins (E, B1, B2, B3, B5, B6, B7, B9, B12, C) water. Clarified.
Information on conformity assessment	There is	There is	There is	There is

Table 2. The results of the organoleptic evaluation of the quality indicators of product samples.

№	Sample	Average score
1	Apple juice from green apples, restored by the brand "Sadi Pridonya"	3,59
2	Piko apple nectar	3,58
3	Apple nectar for baby food "Green apple" trademark "Nectar Solnechnii"	3,13
4	Clarified nectar from apples "DaDa"	2,83

Conclusions

The labeling of the studied samples of juice products meets the requirements of TR CU 022/2011 "Food products in terms of their labeling".

Based on the analysis of the assessment of the quality indicators of juice products sold in the territory of Taldykorgan, it can be concluded that the organoleptic indicators of juices are higher than the organoleptic indicators of nectars. Therefore, the highest score according to the results of an organoleptic assessment of quality indicators for apple juice of the "Sadi Pridonya" trademark is slightly inferior in organoleptic indicators to apple nectar of the "Piko" trademark. The lowest organoleptic score was given to nectar from "DaDa" apples.

List of references

- 1 Tribune: Issledovanie KANTAR: rinok sokov v Kazahstane. Available at: <https://tribune.kz/issledovanie-kantar-rynok-sokov-v-kazahstane/> (accessed: 20.05.24).
- 2 Respublika Kazahstan. Zakony. O tehicheskom regulirovanii: Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2020 goda № 396-VI ZRK.
- 3 Perechen mejdunarodnih i regionalnih (mejgosudarstvennih) standartov, a v sluchae ih otsutstviya – nacionalnih (gosudarstvennih) standartov, v rezultate primeneniya kotorih na dobrovolnoi osnove obespechivaetsya soblyudenie trebovaniy tehicheskogo reglamenta Tamojennogo soyuza «Tehicheskii reglamenta sokovuyu produkciyu iz fruktov i ovoschei» (TR TS 023/2011) (utverjden resheniem Kollegii Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii ot 28 yanvarya 2020 goda № 19).
- 4 Tehicheskii reglament Tamojennogo soyuza TR TS 023/2011 «Tehicheskii reglament na sokovuyu produkciyu iz fruktov i ovoschei» (utverjden Resheniem Komissii Tamojennogo soyuza ot 9 dekabrya 2011 goda № 882).
- 5 GOST 32103-2013 «Konservi. Produkcija sokovaya. Soki fruktovie i fruktovo_ovoschnie vosstanovlennii. Obschie tehicheskie usloviya».
- 6 GOST 32104-2013 «Konservi. Produkcija sokovaya. Nektari fruktovie i fruktovo_ovoschnie. Obschie tehicheskie usloviya».
- 7 Tehicheskii reglament Tamojennogo soyuza TR TS 022/2011 «Pischevaya produkcija v chasti ee markirovki» (utverjden Resheniem Komissii Tamojennogo soyuza ot 9 dekabrya 2011 goda № 881).

MPHTI: 87.35.91

B.M. Khussainov, Senior Lecturer of the Department of Ecology and Life Safety, Candidate of Agricultural Sciences¹

R.S. Sadykov, Head of the Department of Ecology and Life Safety, Candidate of Agricultural Sciences, Professor¹

**¹Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems
090009, Uralsk, Kazakhstan**

Issues of improving the processes of creation and life support of green spaces

Түйіндеме. Мақалада жасыл желектерді құру және тіршілікті қамтамасыз ету процестерін жетілдіру мәселелері қарастырылады. Қалалық саябақ, бульвар, скверлер жағдайы мен дамуының маңызды аспектілері зерттелді. Ағаштардың түрлері мен жас ерекшеліктеріне талдау жасалды.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования процессов создания и жизнеобеспечения зеленых насаждений. Изучены важные аспекты состояния и развития городских парков, бульваров и скверов. Проведен анализ видового и возрастного состава деревьев.

Abstract. The article discusses the issues of improving the processes of creation and life support of green spaces. Important aspects of the condition and development of urban parks,

boulevards and squares have been studied. The analysis of the species and age composition of trees was carried out.

Түйінді сөздер: экология, ағаштар, саябақ, бульвар, сквер, түрі, жасы, құрамы, жағдайы, дамуы, бұталар, кесу, тамақтану, бақылау, бағалау.

Ключевые слова: экология, деревья, парк, бульвар, сквер, вид, возраст, состав, состояние, развитие, кустарники, обрезка, питание, контроль, оценка.

Key words: ecology, trees, park, boulevard, square, species, age, composition, condition, development, shrubs, pruning, nutrition, control, assessment.

Introduction

Currently, drastic changes are taking place on our planet, including of an ecological nature, which is definitely associated with intensive processes of global warming, therefore, a detailed study of practical issues to improve the creation and life support of green spaces is relevant.

In the Message of the Head of State K. Tokayev to the people of Kazakhstan "The Economic Course of a Fair Kazakhstan" dated September 1, 2023, it is said that the main goal of the planned reforms is stable economic growth at the level of 6-7 percent, in order to double the volume of the national economy to 450 billion dollars by 2029 [1].

Object and methodology

At the World Climate Summit, which was held in the United Arab Emirates in Dubai, it was stated that today almost half of the world's population lives in regions that are highly dependent on climate change - water scarcity, heat and desertification.

Kazakhstan fully supports the UN's urgent call for concrete actions to preserve the environment for future generations, and became the first country in the Central Asian region to ratify the Paris Agreement and adopt a Carbon Neutrality Strategy until 2060.

The modern city of Uralsk is actively being built up, it is one of the oldest cities in Kazakhstan, with an area stretching from south to north – more than 8 km, from west to east – more than 25 km.

The city is classified as a dfa by Köppen and Geiger, belongs to the 5th climatic zone, the average annual precipitation is 323 mm, the average annual temperature is 5.5 degrees, the terrain is flat, the horizontal drop is 33.6-34.3 mm, the soil is dark chestnut.

Research results

In 2021, the directorate of parks and squares of the city of Uralsk was established in order to preserve and increase the green fund of the city, which should be built on the principle that each park and square has its own owner.

Thus, the total area of urban parks, boulevards and squares is 96.9 hectares, which is about 0.5% of the total area of the city of Uralsk, where 54 green zones are located.

A major historical park is the Khan's Grove, which is located on the left bank of the Chagan River, where in 1812 the famous elevation of Sultan Bokey to

the Khan's throne took place, and in 1824 Khan Zhangir was erected on the white hill.

There are 23 species of trees and 12 species of shrubs in the park, the total number of trees reaches 4,010, among them there are historical relict specimens that are more than 150 years old, these are 24 oaks and 7 pines.

The condition of the park is good – this was facilitated by the reconstruction of the park carried out in 2015, and in 2017 a pedestrian cable-stayed bridge over the Chagan River was built in the park.

There is a Pushkin square, which is located in the north-east of the city, adjacent to the territory of the regional hospital, the area of the territory is 2.2 hectares.

50 ornamental trees will be planted in the Petal Park, 113 green spaces are now growing here, the total area is 1.2 hectares, there are spruce 29 pcs., elm 57, willow 17, birch 10, tree planting on a voluntary basis - birch 10, rowan 15, spruce 10, chestnut 15 pcs.

On the pedestrian boulevard between the 4th and 6th microdistricts, an additional 38 seedlings will appear, the total area of 0.7 hectares, in addition to the existing elm 28 pcs., spruce 12, planting trees on a voluntary basis - spruce 7, acacia 10, catalpa 9, chestnut 12 pcs.

The historical Nekrasov Square was laid by A.D. Stolypin in 1859, which is a monument of landscape architecture of the XIX century [2].

In accordance with the recommendations of scientists, 45 new trees will appear in the Nekrasov park, now 64 trees grow here, the total area is 0.8 hectares, there are - elm 38 pcs., ash 15, bubblegum 9, rowan 2, tree planting on a voluntary basis - ash 12, catalpa 15, chestnut 10, willow 8 pcs.

In the park named after Zhuban Moldagaliev, the total area of 0.8 hectares, now 87 trees grow here – lilac 15 pcs., elm 38, poplar 29, rowan 5, planting trees on a voluntary basis - lilac 28.

For example, on the pedestrian boulevard along Monke uly Street with a total area of 3.5 hectares, in addition to the existing 260 trees, an additional 50 seedlings will appear, tree planting is organized on a voluntary basis - spruce 14 pcs., acacia 16, catalpa 17, chestnut 5 pcs.

Urban organizations that sell green spaces – Zhasulan-Flora LLP, Zhaiyk Taza Kala LLP, Ulanov Farm, Karimov K. IP, Ural State University for the Protection of Forests and Wildlife of the Department of Natural Resources and Environmental Management of the West Kazakhstan Region, Altyn Alma Farm, International Experimental collection nursery named after S.I. Isaev, OF "Medet-Opora".

Production organizations that are engaged in the maintenance and sale of green spaces have also been established – Zhasulan-Flora LLP, Zhaiyk Taza Kala LLP, Ulanov Farm.

In 2020 and 2021, 40 thousand trees and shrubs were planted at the expense of the local budget in Uralsk, the survival rate of green spaces was more than 80%,

in the spring of 2022, at least 3 thousand seedlings were planted during clean-up days.

In 2022, the three-year competition for the landscaping of Uralsk was won by Shymkent Zhasyl Kala LLP, the customer of which was the city housing and communal services department, the sum of all works is 1.5 billion tenge.

In the West Kazakhstan region, they are engaged in forest restoration and intend to plant trees on 596 hectares, so more than 3,000 trees were planted in the city of Uralsk alone in 2023.

The nature of the negative anthropogenic impact on urban green spaces depends on their category, in accordance with the current regulatory documentation, the following categories of urban green spaces are distinguished [3]:

1. General purpose green spaces - public city parks and squares, indoor landscaping.
2. Limited access green spaces - green areas on the territories of hospitals, clinics, schools, kindergartens, sanatoriums, factories.
3. Special purpose green spaces - green areas along city streets and driveways.

It has been established that the lack of essential nutrients in the soil is also diagnosed by external manifestations on the leaves of trees and plants.

With a lack of nitrogen in the soil, the leaves of trees and shrubs are poorly developed, their color is pale green and yellowish; phosphorus - the color of the leaves turns gray, and the lower surface of the leaves turns lilac-purple; potassium - yellowish-brown spots appear on the leaves and the leaves fall prematurely.

At the same time, it is necessary to loosen the bottom of the seat to a depth of 10-15 cm, and then lay on it a layer of coarse-grained sand or crushed stone with a thickness of 15-25 cm in order to:

1. Provision of soil drainage.
2. Interrupting the capillary rise of mineralized solutions to plant roots and soil surface.
3. Isolation of the roots of planted plants from contact with unfavorable soils and waters.

Classification of plants by salt resistance, according to this feature, the following categories are distinguished among the woody and shrubby vegetation of the local and world flora:

A. Small - common juniper, European spruce, common lilac, birch, small-leaved linden, red viburnum, horse chestnut, holly maple.

B. Medium - prickly spruce, European larch, mountain pine, barberry, smooth elm, petiolate oak, goat willow, maple, buckthorn, poplar, bird cherry, apple tree, common ash.

C. Tall - thuja, white acacia, hawthorn, elm, karagan, dogwood, maple, narrow-leaved loch, sea buckthorn, bubblegum, rosehip, white poplar, aspen, bird cherry, mountain ash.

When caring for woody and shrubby plants, their biological characteristics, origin, and physiological condition are taken into account, the first 2 years after planting are the most dangerous for plants, since the conditions of the growing environment differ sharply from the natural environment in which they were formed [4].

During the survival of plants, the root system heals and at the same time the growth of the aboveground part improves, the survival period of shrubs is 2-3 years, and trees, depending on the age of seedlings, 3-6 years.

The consumption rate of a solution of urea, saltpeter, superphosphate, potassium sulfate, poly and micronutrients when processing a free-standing tree is from 10 to 30 liters, depending on its height and size; wetting agents such as OP-10, OP-7 are added to aqueous solutions in a concentration of 0.01...0.03%.

If the soil is depleted in places where plants grow with elements of mineral nutrition, then root system growth stimulants must be applied simultaneously with solutions of mineral fertilizers from an approximate calculation: nitrogen – 30, phosphorus – 50, potassium – 40 g d.v., per 1 m² of the treated trunk area, herbamine is used in a concentration of 3%, potassium humate – 0.02, epin – 0.04%.

Organic fertilizers in the form of peat compost or humus are applied at an average rate of 10-15 kg / tree, fertilizers are applied in dry form by evenly dispersing over the planting site before watering or in the form of liquid solutions using a hydraulic drill.

Loosening of the soil in the trunk holes is carried out regularly to destroy weeds, ensure the respiration of the root system and aeration of the surface layer of the soil to a depth of 4-5 cm, so as not to damage the root system [5].

It was found that in slow-growing tree species - elm, linden, apple trees, when pruning, 20-50% of the increase in the last year should be removed, in fast-growing ones - maple, poplar, ash - up to 60-70% of the increase.

The assessment of the state of green spaces is carried out in accordance with the following types:

- Long-term assessment - complete inventory – once every 10 years.
- Annual or planned assessment – twice a year.
- Operational assessment – by special order.

Conclusions

When conducting an analysis on the study of practical issues to improve the creation and life support of green spaces, the following conclusions were drawn:

1. Growing trees and shrubs are significantly outdated.
2. 35% of the growing green spaces need to be replaced.
3. Sidewalks and paths are broken, a complete redevelopment of pedestrian areas is required, with the replacement of the pavement.
4. The metal fence of the park is partially destroyed and does not meet aesthetic standards.

List of references

- 1 The economic course of a Fair Kazakhstan. Message of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan / Kazakhstanskaya Pravda, September 1, 2023. - Mode:www.akorda.kz
- 2 Gorokhov, V. Parks of the world / V. Gorokhov, L. B. Lunts. – M.: Yurait, 2015, 328 p.
- 3 Grigoryan, A. The landscape of a modern city / A. Grigoryan. – M.: Alpina Publisher, 2021, 134 p.
- 4 Mashinsky, V. Designing landscaping of residential areas / V. Mashinsky, E. Zalagina. – M.: Kolos, 2018, 113 p.
- 5 Methodological recommendations for the formation of green spaces of the city / comp. N. Bocharova; Center. n.I. and the project. Institute of Urban Planning. - M.: Infra-M, 2019, 132 p.

МРПТИ: 87.53.13

D.Kaskyrbayev

teacher-lecturer of Technical Sciences¹

**¹Zhetysu University named after I.Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan**

Recycling and recycling of waste in the city of Taldykorgan

Түйіндеме. Бұл жұмыста қалдықтардың жіктелуі, олардың көлемі және Талдықорған қаласында өңдеудің негізгі бағыттары зерттелді. Қалдықтардың сипаттамаларын зерттеу мәліметтер базасын зерттеу арқылы жүргізілді. Талдықорған қаласында қалдықтарды кәдеге жарату және кәдеге жарату мақсаттарына қол жеткізу үшін:

Халықтың хабардарлығын арттыру: адамдар қалдықтарды қайта өңдеудің және қоқысты сұрыптаудың артықшылықтарын білуі керек.

Инфрақұрылымды дамыту: мемлекет қалдықтарды жинау және қайта өңдеу инфрақұрылымын дамытуға инвестиция салуы керек.

Қайта өңдеуге ынталандыру: үкімет қалдықтарды қайта өңдеуді салықтық жеңілдіктер және басқа да қолдау шаралары арқылы ынталандыруы мүмкін. Зерттеу Талдықорған қаласында 2023 жылы қол жеткізілген нәтижелер туралы ақпарат береді.

Аннотация. В данной работе были исследованы классификации отходов, их объем и основные направления переработки в городе Талдықорған. Изучение характеристик отходов проводилось путем изучения базы данных. Для достижения целей по удалению и переработке отходов в городе Талдықорған необходимо:

Повысить осведомленность общественности: люди должны знать о преимуществах переработки отходов и сортировки мусора.

Развитие инфраструктуры: Государство должно инвестировать в развитие инфраструктуры по сбору и переработке отходов.

Стимулирование переработки отходов: Правительство может стимулировать переработку отходов с помощью налоговых льгот и других мер поддержки. В исследовании представлена информация о результатах, достигнутых в городе Талдықорған в 2023 году.

Abstract. In this work, waste classifications, their volume and the main directions of processing in the city of Taldykorgan were investigated. The study of waste characteristics was carried out by examining the database. To achieve the goals of waste disposal and recycling in the city of Taldykorgan, it is necessary to:

Raise public awareness: People should be aware of the benefits of waste recycling and sort garbage.

Infrastructure development: The state should invest in the development of infrastructure for waste collection and recycling.

Recycling incentives: The government can encourage waste recycling through tax incentives and other support measures. The study provides information on the results achieved in the city of Taldykorgan in 2023.

Түйінді сөздер: қалдықтар, қайта өңдеу, Қазгидромет, өндірістік қалдықтар, медициналық қалдықтар, полимерлі қалдықтар.

Ключевые слова: отходы, вторичная переработка, Казгидромет, промышленные отходы, медицинские отходы, полимерные отходы.

Key words: waste, recycling, Kazhydromet, industrial waste, medical waste, polymer waste.

Introduction

Waste recycling in Taldykorgan municipal district refers to the destruction of consumer and industrial waste that has no other use and their reuse as resources. Here, companies recycle used car tires, rubber products, industrial waste, medical waste, polymer waste, computers and office equipment. In Taldykorgan Municipality, they specialize in recycling equipment of various specifications, decommissioning and recycling of cars:

- Car recycling, computer diagnostics of cars (Zhetysu district, Taldykorgan, Ustazdara str.)
 - Technical inspections of scrap cars, car service stations, auto repair centers. Car recycling (Karagaily, 44, Taldykorgan).
 - CAR REPAIR SHOPS. places where you can rent old cars for money, Auto repair shop 34, (Zhetysu Microdistrict, Taldykorgan, Vostok)
 - Service station. place of delivery of old cars for money, car service (Zhetysu microdistrict, Taldykorgan, Zhaziraly str.)
 - The Linear Department of the Ministry of Internal Affairs for Transport. Car recycling, registration of cars for sale (Taldykorgan, Zhetysu district).
 - Service station. Car recycling, computer diagnostics of cars (Taldykorgan, Zetishsky district).
 - Technical inspections. The point of reception of old cars, on-site computer diagnostics of cars (Zhetysu district, Matai - Taldykorgan).
 - Technical inspection points. The use of vehicles, computer diagnostics of engines. (Valpik bi 283A, Taldykorgan)
 - Sole proprietor AZIA TEHEXPERT SERVICE AMK (ASIA TEHEXPERT SERVICE AMK) at 124 Rustembekova Street, Taldykorgan
- For waste disposal in the Republic of Kazakhstan there are:
- Kaynar AKB LLP Waste Management

- Implementation of environmental protection measures and environmental impact

- the area depends on their implementation

- In the city of Taldykorgan, there are various private companies engaged in the removal and recycling of waste:

- Ordering containers for batteries, receiving scrap metal. Gauhar Ana, 118, Taldykorgan

- Scrap metal reception Waste disposal company, Metal reception Zhetysu district, Rustembekova Street, Taldykorgan.

- Metal acceptance Rental of garbage containers, scrap metal collection point, 44 Kurmanova str., Taldykorgan.

- Purchase of metal waste, garbage collection and disposal, metal acceptance and processing company, 92 Shevchenko str., Taldykorgan.

Statistics show that compared to 2022, pollutants decreased by 4.9 thousand tons (2022: 59.0 thousand tons, 2023: 54.1 thousand tons).

At the same time, the main contribution to air pollution in the region is made by motor transport, the number of which is growing every year.

According to Kazhydromet RSE:

- "Moderately polluted" water bodies: rivers and reservoirs Ile, Bayankol, Karkara, Esik, Talgar, Sharyn, Temirlik, Lepsi, Katynsu; Kapshagai, Kurty, Kaskelen, Bartogai, Lakes Zhalanashkol, Sasykkol;

- Sirek River, Turgen River;

- high level of water pollution: lakes Tekes, Korgas, Aksu, Karatal, Tentek, Jamanty, Irgaiti, Emel, Ulzhar, Egins, Barkhash, Alakol.

- The total land area in Almaty and Zhetysu region is 24,121.0 thousand hectares, the total area of land that is no longer used due to pollution is 0 thousand hectares, and the area of land subject to reclamation in 2023 is 0.189 thousand hectares.

- RSE Kazhydromet conducts sampling to determine soil contamination with heavy metals in the catchment area of Lake Balkhasha in Balkhachi- Alakolsky district.

Contamination of the soils of the Lake Balkhash basin with heavy metals.

The content of cadmium, lead, copper, chromium, nickel, arsenic and manganese in the selected soil samples was determined. Analysis of soil samples from the basin of the lower reaches of the Ile River showed that arsenic exceeded 3.25-5.65 MPC in all areas.

Soil contamination of the Lake Balkhash-Alakol basin with heavy metals.

In the soils of the catchments of the lake systems Balkash and Alakol - Sasykkol, the arsenic content increased from 1.21 to 5.79 MPC, copper - from 0.05 to 0.41 MPC at 12 of the 18 sites. Lead above 1.18 MPC was found in soils in the village of Alakol in the Ozerno-Akchinsky district.

Soil pollution with heavy metals in Taldykorgan.

In spring, the chromium content in soil samples in Taldykorgan varied between 0.05-0.18 MPC, copper - 0.5-1.59 MPC, zinc - 0.48-0.69 MPC, cadmium

- 0.7-5.8 MPC, lead - 1.21-15.2 MPC. The chromium content in autumn soil samples from Taldykorgan ranged from 0.81 to 2.8 mg/kg, copper - from 2.8 to 6.75 mg/kg, zinc - from 18.9 to 20.5 mg/kg, lead - from 15.80 to 251.5 mg/kg and cadmium - from 0.41 to 6.9 mg/kg.

Are:

2 state nature reserves;

5 state National Nature Parks;

7 State Wildlife Reserves;

3 state monuments of nature;

1 botanical garden 17.6 thousand protected forest areas along railways and public roads of international and national importance – about 25 thousand hectares. ha; wild and soil-protected forests - 4,160 thousand. protected plantings on public railways and highways, main pipelines and other linear structures of international and national importance - 4.9 thousand hectares. The total area of forest and non-forest lands forming the forest fund in Almaty and Zhetysu region is 4,343.1 thousand hectares.

RSE "Kazhydromet" carries out systematic monitoring of the radiation situation of the surface layer of the atmosphere for five days.

Table 1. Production and consumption waste

Industries	Kinds	The volume of accumulated waste, thousand tons						
		in total	of these:					
			SMF	industrial waste				safe
				in total	by hazard levels			
					«red»	«amber»	«green»	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Thermal power engineering	Ash residue, boiler slags and ash dust	38091,453	-	38091,453	-	-	38091,453	-
Non-ferrous metallurgy	The tails of enrichment	34410,0	34410,0	-	-	-		-
Total by city		72501,453	34410,0	38091,453	-	-	38091,453	-

The levels of MED gamma radiation in the premises range from 0.15 to 0.22 mSv per hour, in residential areas - from 0.09 to 0.2 mSv per hour. And so on, radon mapping of settlements was carried out. The EROA of Radon and TRON do not exceed acceptable levels. The radiation situation in the region remains favorable. There are seven radiation-hazardous sites in Almaty and Zhetysu regions that generate ionizing radiation and are under the control of the sanitary and epidemiological sector of the population.

In 2023, the volume of solid waste generation amounted to about 701.6 000 tons. The solid waste utilization rate in 2023 was 2.56%, and the recycling rate was 12.37%.

The coverage of the population by the export of solid waste is 67.0%, while 100% falls on the urban population, district centers and large settlements; it is planned to reach 100% by 2025.

There are 370 landfills and landfills in the region, of which only 9 (2.5%) meet environmental requirements and sanitary standards.

Taldykorgan is implementing three separate fees (a pilot project) for paper, textile, plastic, glass and other waste. Containers for separate collection are installed in 70 locations, including budget institutions and large shopping malls. In September this year, with the support of enterprises, 300 containers for the collection of especially hazardous waste will be installed.

About 30 enterprises in the region are engaged in the collection, sorting and processing of solid waste.

In Taldykorgan, the waste sorting station of ADAL DAMU CAPITAL LLP is designed to process 130,000 tons per year.

The Ministry of Regional Energy and Housing and Communal Services and Samruk-Green Energy LLP invested in an innovative pilot project for the construction of a solar power plant near the city of Konaev with a total cost of 1.7 billion tenge. A 2 MW solar power plant in the city of Konaev.

Assessment of air quality in Almaty and Zhetysu region.

According to the State Agency "Almaty Regional Department of Ecology" and the State Agency "Department of Ecology for the Zhetysu region", the number of stationary sources of pollutant emissions is 16,145 units: 16,145 units, of which 11,235 are organized and about 600 are equipped with sewage treatment plants. The total volume of industrial emissions into the atmosphere is 42.8 thousand tons. There are 119,000 cars in the city (4 petrol, 112 diesel and 3 gas), mostly passenger cars.

Air quality monitoring in Taldykorgan The monitoring of the atmosphere in Taldykorgan is carried out at 2 automatic stations. In general, up to 8 indicators are determined in the city:

1. PM10 suspended particles;
2. Suspended particles RM2.5;
3. Sulfur dioxide;
4. Carbon monoxide;
5. Nitrogen dioxide;
6. Nitric oxide;
7. Hydrogen sulfide;
8. The power of the equivalent dose of gamma radiation.

In addition to stationary observatories, air quality measurements are carried out in Taldykorgan and Zhetysu region in the cities of Zharkent (2 points), Tekeli (2 points), Balpyk bi village (2 points), Talgar city (2 points), Esikgorod (2 points),

Turgen village (2 points), Otegen Batyr village (2 points) and the city of Kaskelen (2 points) with 16 points each.

Conclusions

In the course of the study, information about the results achieved in the city of Taldykorgan. The problem of recycling is one of the most urgent today. Every year, the amount of garbage produced by mankind is steadily increasing, and traditional methods of dumping it in landfills not only do not solve the problem, but also cause serious harm to the environment.

Solutions:

Public education: The State and public organizations should conduct information campaigns to raise people's awareness of the benefits of waste recycling. And well-known stars (bloggers, singers, actors, etc.) can actively express their opinions about people's awareness of the benefits of waste collection and recycling.

Infrastructure development: The state should invest in the development of infrastructure for waste collection and recycling.

Recycling incentives: The government can encourage waste recycling through tax incentives and other support measures.

List of references

- 1 Andasbaev E.S., Kenzhebekov A.K., Kanagatov Zh.Zh., Yerzhanova A.B. The ecological state of Taldykorgan JSC: publishing department "Zhetisu universitet" ZhSU named after I.Zhansugurov, 2013. – 278 p
- 2 Solid waste disposal: reference/ short translation from English by E.G. Teterin and A.S. Skotnikov; edited by A.P. Tsygankov. M.: Stroyizdat, 1985. 336 p
- 3 Khoroshavin L.B., Belyakov V.A. Ecological development of waste recycling technologies// Science yesterday, today, tomorrow: collection of tr. XXX International. scientific and practical conf. Novosibirsk: Publishing house "ANS Sibak", 2016. № 1. pp. 69-81.
- 4 Tugov A.N. Research of processes and technologies of energy utilization of household waste for the development of domestic thermal power plants on solid waste: abstract. Technical sciences. M., 2012. 21 p.
- 5 Onoprienko M. G. Ecology. M.: Omega-L Publishing House, 2015. 429 p.
- 6 Sazonov E.V. Ecology of the urban environment: textbook. handbook for universities. Moscow: Publishing House of GIOR, 2010. 312 p.
- 7 Scientific and Technical journal "Hydrometeorology and Ecology" <https://journal.kazhydromet.kz/>

Waste classifications, their volume and main directions of processing

Түйіндеме. Бұл жұмыста қалдықтардың жіктелуі, олардың көлемі және өндеудің негізгі бағыттары зерттелді. Қалдықтардың сипаттамаларын зерттеу мәліметтер базасын зерттеу арқылы жүргізілді. Зерттеу Барысында Алматы облысы мен Жетісу облысында 2023 жылға қол жеткізілген нәтижелер туралы ақпарат беріледі.

Аннотация. В данной работе были исследованы классификации отходов, их объем и основные направления переработки. Изучение характеристик отходов проводилось путем изучения базы данных. В ходе исследования представлена информация о результатах, достигнутых в Алматинской области и в Жетысуском регионе за 2023 год.

Abstract. In this work, the classifications of waste, their volume and the main directions of processing were investigated. The study of waste characteristics was carried out by examining the database. In the course of the study, information is provided on the results achieved in the Almaty region and in the Zhetysu region for 2023.

Түйінді сөздер: қалдықтар, қауіпсіз қалдықтар, қалдықтарды қайта өндеу, қалдықтарды кәдеге жарату, қалдықтарды дезинфекциялау, қалдықтарды басқару.

Ключевые слова: отходы, безопасные отходы, переработка отходов, утилизация отходов, обеззараживание отходов, управление отходами.

Key words: waste, safe waste, waste recycling, waste disposal, waste disinfection, waste management.

Introduction

Waste is generated during the extraction and enrichment of a large number of useful ores. Due to the technologies currently in use, 10 percent of the initially obtained raw materials become waste. Due to this, mountains with loose rocks are formed, large volumes of water are sent into the stream.

Production and consumption waste generated during the production or consumption of other products and products, as well as goods that have lost their consumer properties.

Safe waste – waste not related to hazardous and inert waste;

Hazardous waste is waste containing harmful substances with dangerous properties and which, alone or in combination with other substances, pose a direct or potential threat to the environment and human health;

Waste disposal – the use of waste at various stages of their technological cycle, ensuring the recycling or recycling of waste and expired or rejected products;

Waste disinfection – elimination or reduction of hazardous properties of waste by physical and chemical treatment or mechanical treatment ;

Waste recycling – physico-thermal, chemical or biological processes,

including sorting, that change the characteristics of waste by improving waste disposal;

Waste disposal – storage of waste for an unlimited period in specially designated places for safe storage;

Waste management – activities related to waste, including the prevention or minimization of waste generation, accounting and control of waste accumulation, as well as collection, processing, disposal, neutralization, transportation, preservation and burial;

There are different types of waste [1].

Solid household waste is solid materials that are not recyclable in everyday life and are formed as a result of wear and tear of household products in the course of human activity. Waste consists of solid, liquid and gaseous components. Waste is divided into hazard classes depending on the degree of environmental impact

There are 5 hazard classes – from dangerous (1st class) to safe (5th class). (Figure 1).

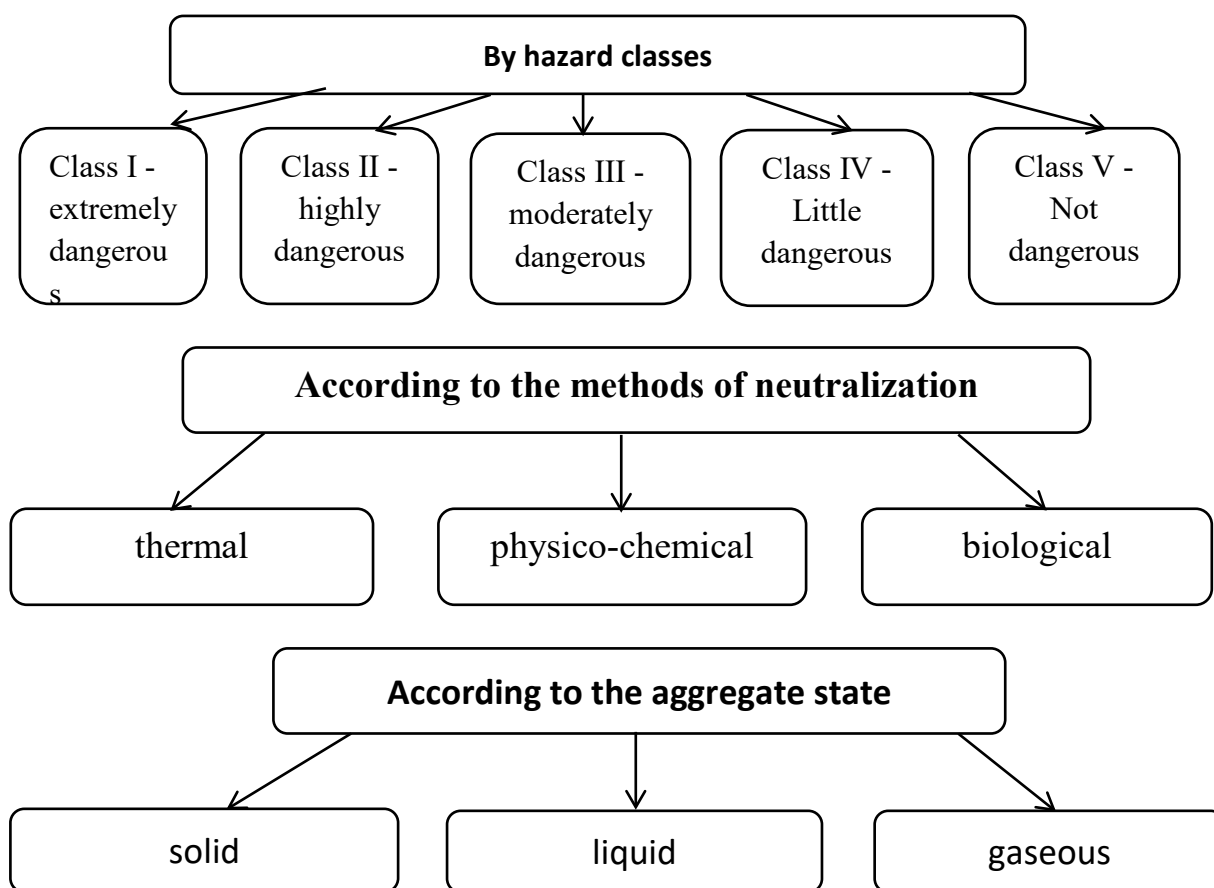

Figure 1. Classification of waste hazards according to the degree of their harmful effects on the environment

An ecosystem is a collection of inanimate and living components in a certain space, all parts of which interact with each other, use energy flows and create a cycle of substances.

The main impact on atmospheric air pollution in the Zhetisu region and the Almaty region is caused by: thermal power plants, gasification, etc.

At the same time, gasification works are actively underway in the region. On October 2, 2023, a natural gas launch took place in the suburban suburban society "Uytas" (Zhetysu). Over 4,200 residents have gained access to natural gas. The residential gasification project started in 2020. Also this year, 11.5 thousand residents in individual residential areas "Zhastar-2", "Yntymak" and 585 residents of the remaining missed sites in the city of Taldykorgan will receive access to gas. In addition, it is planned to complete the construction of gas networks in the village of Moynak in 2024. The house of Asia Chukubasova, who has many children and brings up six children alone, was connected to gas free of charge as a social support. By 2025, gasification of settlements from the Kerbulak district to Taldykorgan is planned, and by 2030, as a result of the measures taken, gasification of the region will reach 100%.

the amount of pollutants		
Total	Of these	
	organized	equipped with sewage treatment plants
15231	9745	550
1462896.9 thousand tenge		

2,114 thousand tenge is planned for environmental protection measures, 2,114 thousand tenge has been disbursed in 2023[4].

KGP Taldykorganteploservice is the Basquat boiler house in the southern industrial zone of Taldykorgan, Almaty region, on Transportnaya Street. The nearest residential area is located at a distance of 730 m in the south-east direction from the Basquat boiler house and in the north-west direction at a distance of 1300 m. According to the calculations carried out in the Era 2.0 program, the MPC is not achieved on the territory of the residential zone 1.

Most of the thermal power equipment of the boiler house has been in operation for more than 30 years. The physical wear of boiler auxiliary equipment and boilers is quite high, which leads to the need for annual repairs of heat sources[2].

The inter-repair period for major repairs of boilers is determined by the collection of PPR (scheduled preventive repairs) and the Rules for the installation and operation of power plants, on the basis of which the enterprise develops measures for types of repairs (current, capital), frequency and timing. During the overhaul of hot water boilers in 2015 No. 1, No. 2, carried out in preparation for the upcoming heating season, the following types of work were carried out:

- Replacement of the ceiling screen
- Walling of the ceiling screen
- Replacement of the upper convective package
- Walling of the upper convective package
- Replacement and repair of hammer mill armor

- Replacement of worn-out boiler and auxiliary equipment and heating networks had a qualitative effect on increasing the efficiency of the technological process, improved the parameters of thermal and hydraulic modes;

- High-quality and timely overhaul and reconstruction of equipment and heating networks allowed to increase the stability, continuity and trouble-free passage of the heating season;

- Reduction of specific fuel consumption in the boiler room.

Water supply – The water supply of the Basquat boiler house is provided by the city water supply system[3]. For industrial water supply, its own artesian well is used (special water use permit No. KZ43VTE00000097, dated 04/21/2016) and water from the Karatal river). The water is used for the following purposes:

- household and drinking needs;

- irrigation of the hard surface;

- watering of green spaces

- for production needs (to replenish heating systems and to remove ash and slag waste that is transported through recycled water supply pipelines in the form of ash and slag pulp to the design maps of the ash and slag dump Sewerage – existing urban sewer networks.

Power supply - from existing urban power supply networks.

Conclusions

- Based on the above-mentioned research information on the results achieved in Almaty and Zhetysu region for 2023, the indicators of final results for 2023:

- reduction of pollution due to the activities of enterprises to introduce new technologies: resource-saving and low-waste 3 pcs. 1462896.9 thousand tenge;

- reduction of emissions of pollutants into the environment due to control and supervisory actions - 15231.

List of references

- 1 Andasbaev E.S., Kenzhebekov A.K., Kanagatov Zh.Zh., Yerzhanova A.B. The ecological state of Taldykorgan JSC: publishing department "Zhetisu universitet" ZhSU named after I.Zhansugurov, 2013. – 278 p
- 2 Solid waste disposal: reference/ short translation from English by E.G. Teterin and A.S. Skotnikov; edited by A.P. Tsygankov. M.: Stroyizdat, 1985. 336 p
- 3 Khoroshavin L.B., Belyakov V.A. Ecological development of waste recycling technologies// Science yesterday, today, tomorrow: collection of tr. XXX International. scientific and practical conf. Novosibirsk: Publishing house "ANS Sibak", 2016. № 1. pp. 69-81.
- 4 Scientific and Technical journal "Hydrometeorology and Ecology" <https://journal.kazhydromet.kz/>

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

МРНТИ: 14.01.11

Б.А. Жексембаева, қазақ тіл мен әдебиет пәнінің оқытушысы¹

¹«Рудный индустриалды университет» мекемесі

111500, Рудный, Қазақстан

Әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыс ғылымдардың дамуының мәселелері мен болашағы

Түйіндеме. Бұл мақалада әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзекті мәселелері мен даму перспективалары қарастырылған. Күрделі құбылыстарды тереңірек түсінуге және кешенді шешімдерді әзірлеуге ықпал ететін пәнаралық зерттеулерді дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Ол сондай-ақ әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары ғалымдарының алдында тұрған қиындықтарды зерттейді және оларды еңсерудің стратегияларын ұсынады.

Аннотация. Данная статья рассматривает актуальные проблемы и перспективы развития социальных-гуманитарных и естественных наук. Особое внимание уделяется развитию междисциплинарных исследований, которые способствуют более глубокому пониманию сложных явлений и разработке комплексных решений. Кроме того, рассматриваются вызовы, с которыми сталкиваются ученые в области социальных-гуманитарных и естественных наук, и предлагаются стратегии для их преодоления.

Abstract. This article examines current problems and prospects for the development of social sciences, humanities and natural sciences. Particular attention is paid to the development of interdisciplinary research that contributes to a deeper understanding of complex phenomena and the development of comprehensive solutions. It also examines the challenges faced by scholars in the social sciences, humanities, and natural sciences and suggests strategies for overcoming them.

Түйінді сөздер: әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзара әрекеттесуінің негізгі мәселелерінің бірі білімнің екі саласының өкілдері арасында тиімді диалог орнату қажеттілігі болып табылады.

Ключевые слова: одним из ключевых вызовов взаимодействия социально-гуманитарных и естественных наук является необходимость установления эффективного диалога между представителями обеих областей знания.

Key words: one of the key challenges of interaction between the social sciences, humanities and natural sciences is the need to establish an effective dialogue between representatives of both fields of knowledge.

Әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзара байланысы: негізгілері тенденциялар мен қиындықтар.

Әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзара әрекеттесуінің негізгі мәселелерінің бірі білімнің екі саласының өкілдері арасында тиімді диалог орнату қажеттілігі болып табылады. Бұл міндет интегралды тәсілді қажет ететін пәнаралық мәселелер барған сайын туындайтын заманауи ғылым жағдайында өзекті бола түседі.

Қоғамдық, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзара әрекеттесуіндегі негізгі тенденциялардың бірі әртүрлі сала ғалымдарының өзара әрекеттесуі мен ынтымақтастығын анағұрлым тиімді жүргізуге мүмкіндік беретін ортақ әдістемелік тәсілдер мен принциптерді іздеуге ұмтылу болып табылады. Мысалы, соңғы онжылдықтарда күрделі мәселелерді шешу үшін әртүрлі ғылыми пәндердің әдістері мен тәсілдерін біріктіретін пәнаралық зерттеулерді дамытуға көбірек көңіл бөлінуде.

Тағы бір маңызды тенденция – жаратылыстану ғылымдарын қоғамдық-гуманитарлық зерттеулерде қолдану аясының кеңеюі. Мысалы, қазіргі заманғы технологиялар мен деректерді талдау әдістері жаратылыстану ғылымдарының әдістерін пайдалана отырып, әлеуметтік-мәдени процестер мен құбылыстарды талдауға мүмкіндік береді, бұл әлеуметтік және гуманитарлық салалар туралы жаңа және толық білім алуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, оң үрдістермен қатар, әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзара әрекеттесуінде де бірқатар міндеттер тұр. Мысалы, зерттеу әдістері мен тәсілдерінің айырмашылығы, әртүрлі сала мамандары арасында ортақ тіл мен түсіністіктің болмауы, пәнаралық зерттеулерді қаржыландыру мен қолдаудың жеткіліксіздігі әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары арасындағы тиімді ынтымақтастықты қиындатады.

Дегенмен, осы қиындықтарды жеңу және әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары арасындағы тиімді өзара іс-қимылды дамыту ғылымды одан әрі дамыту және қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие. Өйткені, әртүрлі сала мамандарының білімі мен күш-жігерін біріктіру ғана заманауи әлемнің күрделі мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік береді.[1]

Қазіргі әлемдегі ғылыми білімнің әртүрлі салаларының өзара әрекеттесу мәселелері.

Қазіргі әлемде ғылыми білімнің әртүрлі салаларының өзара әрекеттесуінің бірқатар проблемалары бар. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

1. Білімнің бытыраңқылығы: ғылымның дамуы бір саланың екінші саладан бөлінуіне және мамандануына әкелді. Бұл әртүрлі саладағы сарапшылардың бір-бірімен тиімді тіл табыса және бірлесіп жұмыс істей алмауына әкелуі мүмкін.

2.Тілдік кедергілер: Әрбір ғылыми саланың өзіне тән терминологиясы бар, басқа сала мамандары үшін оны түсіну қиын болуы мүмкін. Бұл ғалымдардың пікір алмасуын, бір-бірін түсінуін қиындатады.

3.Пәнаралық зерттеулердің болмауы: Көптеген зерттеулер басқа салалармен өзара әрекеттесу мүмкіндігін қарастырмай, бір нақты сала шеңберінде жүргізіледі. Бұл жаңа ашулар мен инновациялар үшін жіберіп алған мүмкіндіктерге әкелуі мүмкін.

4.Ынтымақтастық үшін ынталандырудың жоқтығы: Кейбір жағдайларда ғалымдар басқа саладағы әріптестермен жұмыс істеуге тиісті

түрде ынталы немесе өкілеттік бермейді. Бұл жаңа білімді құру және күрделі мәселелерді шешу үшін жіберіп алған мүмкіндіктерге әкелуі мүмкін.

5. Әдістер мен тәсілдердің үйлесімсіздігі: әртүрлі ғылыми салалар зерттеуде әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануы мүмкін, бұл олардың бірлесіп жұмыс істеуін қиындатады. Әртүрлі салалар арасындағы ынтымақтастықтың әдістері мен тәсілдерін бейімдеу қажеттілігі қиындық тудыруы мүмкін.

Осы қиындықтарды жеңу үшін пәнаралық зерттеулерді ынталандыру, әртүрлі сала ғалымдарының ынтымақтастығына жағдай жасау, жалпыға бірдей түсінікті терминдер мен әмбебап әдістерді әзірлеу, қазіргі әлемнің күрделі мәселелерін шешу үшін білімнің интеграциясын ынталандыру қажет.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың рөлі.

Қазіргі қоғамда әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар адам өмірінің әлеуметтік процестерін, мәдени құбылыстарды, тарихи оқиғаларды, мінез-құлық және психологиялық аспектілерін түсіну мен талдауда шешуші рөл атқарады. Олар қоғамның өзін және оны қоршаған әлемді түсінуіне көмектеседі, адамдар, қоғамдық институттар және мәдени құндылықтар арасындағы өзара әрекеттесу механизмдерін зерттейді.

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар да толеранттылықты, мәдениетаралық және халықаралық өзара әрекеттесуді дамытуға, мәдени мұра мен құндылықтарды байытуға, азаматтық қоғам мен демократиялық идеяларды қалыптастыруға ықпал етеді. Олар қоғамға әлеуметтік мәселелерді шешуге, білім мен мәдениетті дамытуға, этикалық мінез-құлық пен моральдық құндылықтар стандарттарын қалыптастыруға көмектеседі.

Сонымен, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар қазіргі қоғамның құрамдас бөлігі болып табылады, олар азаматтық бірегейлікті қалыптастыруда, әлеуметтік тұрақтылықты сақтауда және адам әлеуетін дамытуда маңызды рөл атқарады;[2]

Қазіргі уақытта жаратылыстану ғылымдарының дамуындағы негізгі мәселелер мен міндеттер.

Қазіргі уақытта жаратылыстану ғылымдарының алдында бірқатар проблемалар мен міндеттер тұр, соның ішінде:

1. Технологияның қарқынды дамуы: Жаңа технологиялар мен зерттеу әдістерінің пайда болуымен жаратылыстану ғылымдары өз көзқарастарын үнемі бейімдеп, жетілдіріп отыруы керек.

2. Қаржыландыру және ресурстарға қол жеткізу: Қаржының жетіспеушілігі ғылыми зерттеулердің дамуын бәсеңдетуі мүмкін, ал ресурстарға біркелкі емес қол жеткізу ғалымдар үшін біркелкі емес ойын өрісін тудыруы мүмкін.

3. Экологиялық проблемалар: Қоршаған ортадағы өзгерістерді зерттеу және адамзаттың табиғатқа әсерін азайту үшін шешімдер табу - жаратылыстану ғылымдарының маңызды міндеттері.

4. Пәнаралық байланыс: Мәселелердің күрделенуінің артуына байланысты көп өлшемді мәселелерді шешу үшін ғылымның әртүрлі салалары арасында көбірек ынтымақтастық қажет.

5. Этикалық мәселелер: Жаңа технологиялардың дамуымен ғылым жауап беруге және тиісті шаралар қабылдауға тиіс этикалық және қауіпсіздік мәселелері туындайды.

6. Климаттың өзгеруі: Климаттың өзгеруін зерттеу және болжау қазіргі жаратылыстану ғылымының ең өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Бұл міндеттерді шешу ғалымдардың, үкіметтердің және жалпы қоғамның күш-жігерін талап етеді.[3]

Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайындағы әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың даму болашағы.

Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар адам қоғамын және оның дамуын түсінуде шешуші рөл атқарады. Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында бұл ғылымдар бірқатар міндеттер мен кемшіліктермен бетпе-бет келеді, сонымен қатар даму перспективалары бар:

1. Пәнаралық байланыс: Қазіргі әлем мәселелерінің күрделене түсуі ғылымның әртүрлі салалары арасындағы ынтымақтастықты талап етеді, бұл әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

2. Инновация және технология: Жаңа технологиялар мен аналитикалық құралдарды пайдалану әлеуметтік зерттеулерге көмектеседі, мәліметтерді жинау мен ақпаратты талдауды жақсартады.

3. Жаһандану және мәдениетаралық өзара әрекеттесу: Жаһанданудың мәдениеттер мен қоғамға әсерін зерттеу, сондай-ақ мәдениетаралық өзара әрекеттесуді зерттеу барған сайын маңызды болып келеді.

4. Білім мен ғылыми зерттеулерді цифрландыру: Интернет-ресурстар мен цифрлық платформалар арқылы білімге қолжетімділікті арттыру әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардың дамуына ықпал етеді.

5. Этикалық және моральдық аспектілер: Жаңа технологиялар мен әлеуметтік өзгерістердің дамуымен әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар талдап, шешімдерін ұсына алатын жаңа этикалық мәселелер туындайды.

6. Қоғамдағы өзгерістерге бейімделу: Әлеуметтік мәдени процестерді зерттеу және тенденцияларды талдау қоғамдағы өзгерістерді болжауға және бейімделуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық қоғамда әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың дамуы әдістемелер мен тәсілдерді үнемі жаңартып отыруды, пәнаралық өзара байланысты күшейтуді және озық технологияларды белсенді пайдалануды талап етеді.[4]

Ғылыми зерттеудегі пәнаралық тәсілдің маңызы.

Пәнаралық көзқарас ғылыми зерттеулерде маңызды рөл атқарады, өйткені ол күрделі мәселелерді шешу үшін әртүрлі ғылым салаларындағы білімдерді, әдістер мен құралдарды біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл мәселені неғұрлым қатаң және тиімді бірлескен зерттеуге ықпал етеді және әртүрлі перспективалар мен тәсілдермен зерттеулерді байытады.

Пәнаралық ғылыми зерттеулер мәселелерге әртүрлі қырынан қарауға, олардың күрделілігі мен көп қырлы аспектілерін есепке алуға мүмкіндік береді, бұл неғұрлым негізді және терең нәтиже алуға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл тәсіл білімнің жаңа салаларын дамытуға және инновацияларды жасауға ықпал етеді.

Тұтастай алғанда, проблемалар барған сайын күрделеніп, күрделі және жан-жақты талдауды қажет ететін заманауи әлемде ғылыми зерттеулерге пәнаралық көзқарас ерекше маңызды. Ғылымның әртүрлі салаларындағы ғалымдардың ұжымдық күш-жігері оңтайлы нәтижелерге қол жеткізуге және білім мен технологияны дамытудың жаңа жолдарын табуға мүмкіндік береді.

Қоғамдық, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының дамуындағы білімнің рөлі

Білім беру қоғамдық, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының дамуында шешуші рөл атқарады, өйткені ол оларды оқып-үйрену және дамыту үшін қажетті білім, білік және дағдылар базасын қамтамасыз етеді. Оқушылардың ғылымның негізгі қағидалары мен теорияларын меңгеруі үшін, сондай-ақ алған білімдерін тәжірибеде талдап, қолдана білуі үшін білімнің қолжетімді және сапалы болуы маңызды.

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар адам қоғамын, оның мәдениетін, тарихын, тілін, мінез-құлқын және басқа да көптеген аспектілерін зерттейді. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар саласындағы білім сыни ойлауды дамытуға көмектеседі, айырмашылықтарды түсіну мен төзімділікті дамытады, сонымен қатар әлеуметтену мен тұлғаның дамуына ықпал етеді.

Жаратылыстану ғылымдары табиғат құбылыстары мен процестерін зерттейді, мысалы, физика, химия, биология т.б. Жаратылыстану саласындағы білім логикалық ойлауды, талдау дағдыларын дамытады, техника мен ғылыми прогрестің дамуы

Олай болса, білім беру әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарын дамытуда маңызды рөл атқарады, білікті мамандарды дайындауды қамтамасыз етеді және ғылыми білім мен жетістіктерді кеңейтуге ықпал етеді.

Қорыта айтқанда қоғамдық, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарын дамытудағы проблемаларға мемлекет тарапынан қаржыландыру мен қолдаудың жеткіліксіздігі, білікті мамандардың тапшылығы, заманауи ғылыми зерттеулерге қол жеткізудің қиындығы, пәнаралық зерттеулерге жеткіліксіз көңіл бөлу жатады.

Дегенмен, бұл ғылымдардың даму болашағы да бар. Мысалы, заманауи технологиялар ғылымның әртүрлі салаларының ғалымдары арасында ақпарат пен ой алмасуды жақсартуға мүмкіндік береді, бұл пәнаралық зерттеулерді дамытуға ықпал етеді. Сондай-ақ қоғамның ғылым мен білімге деген қызығушылығын арттыру ғылыми бағдарламалар мен жобаларға инвестицияны арттыруға ықпал етеді.[5]

Әдебиеттер тізімі

- 1 Говард Беккер. «Аутсайдеры: исследования по социологии девиации» 2018ж.[12-26]
- 2 Питер Бергер, Томас Лукман. «Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания». 2016ж. [8-126.]
- 3 «Социальная психология», Роберт Чалдини, Дуглас Кенрик, Стивен Нейберг. 2017ж. [15-18]
- 4 <https://foxford.ru/wiki/obschestvoznanie/osobennosti-sotsialnogo-poznaniya>
- 5 <https://proza.ru/2015/04/13/403>

МРНТИ: 14.01.21

**S. Mamanova, Teacher-assistant of educational programs in natural sciences,
Master of Chemistry¹**

**¹ Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040005, Taldykorgan, Kazakhstan**

METHODS OF SCIENTIFIC PROJECTS IN BIOLOGY IN SCHOOL PRACTICE

Түйіндеме. Мақалада қазіргі ғылыми-техникалық жаңалықтар жастардың ғылыми танымдық белсенділігі мен ізденімпаздығын қалыптастыруға зор ықпалын тигізуде. Осыған орай білім беру мазмұны, қызметі де түбегейлі өзгерістерге ұшырап, озық технологиялар, ұйымдастырудың жаңа формалары, тұлғаны дамытудың тиімді әдіс-тәсілдері іс тәжірибеге кеңінен енуде.

Уақыт талабынан туындаған осындай міндеттерді жүзеге асыруда ғылыми зерттеу жұмыстарының орны ерекше. Бұл жұмыс мектептің бастауыш оқыту кезеңінен басталып, білім беру жүйесінің барлық сатысында үздіксіз жалғасатын, тұлғаның, қоғамның дамуына ықпал ететін үлкен қозғаушы күшке айналып келеді. Ғылыми зерттеу жұмысының бұқаралық сипат алып, оған тартылған оқушылар санының артуы ғылыми зерттеу жұмысын ұйымдастырудың тиімді жолдарын іздестіру мәселесін алға тартып, өзектілігін дәлелдеп отыр.

Аннотация. Современные научно-технические новшества в статье оказывают большое влияние на формирование научной познавательной активности и любознательности молодежи. В связи с этим содержание, деятельность образования претерпевают кардинальные изменения, все шире внедряются в практику передовые технологии, современные формы организации, эффективные методы и приемы развития личности.

Особое место в реализации таких задач занимает научно-исследовательская работа, обусловленная требованиями времени. Эта работа начинается на этапе начального обучения школы и становится огромной движущей силой, способствующей развитию личности, общества, продолжающейся непрерывно на всех этапах системы образования. Увеличение количества учащихся, привлеченных к научной исследовательской работе, приобретает массовый характер и доказывает свою актуальность, выдвигая вопрос поиска эффективных путей организации научной исследовательской работы.

Abstract. Modern scientific and technical innovations in the article have a great influence on the formation of scientific cognitive activity and curiosity of young people. In this

regard, the content and activities of education are undergoing drastic changes, advanced technologies, modern forms of organization, effective methods and techniques of personal development are being increasingly introduced into practice.

A special place in the implementation of such tasks is occupied by research work due to the demands of time. This work begins at the stage of primary school education and becomes a huge driving force contributing to the development of personality and society, continuing continuously at all stages of the education system. The increase in the number of students involved in scientific research is becoming widespread and proves its relevance, raising the issue of finding effective ways to organize scientific research.

Түйінді сөздер: биология, ғылыми зерттеу, жоба, әдістеме, оқыту технология, мектеп тәжірибесі.

Ключевые слова: биология, научное исследование, проект, методика, технология обучения, школьная практика.

Key words: biology, scientific research, project, methodology, teaching technology, school practice.

Introduction

The use of a systematic approach in project-based learning makes it possible to build each educational project in the form of an integrated development system that stimulates students to acquire knowledge, acquire various skills and abilities. The implementation of a systematic approach allows you to control the complex interaction of elements of the project learning system, explain the mechanisms of effective implementation of the educational process. Orderly interaction (student - group of students; group of students-teacher; student-teacher of the UNT) ensures the stable functioning of the system. By carefully analyzing each element of the project-based learning system, their interrelation in dynamics makes it possible to predict the result of activity [1].

Taking into account the conditions of the educational project, its purpose, methodology, content, means, by building a model, exploring individual components, it is possible to solve the problem of forming the unity of system knowledge and the way of activity [2].

Taking into account all system-structural relationships in the organization of project-based learning in the biology course of high school leads to the harmonization of knowledge in various subjects, the formation of a scientific picture of the world and the development of generalized concepts among students [3].

A problem-based approach, along with research, is one of the main requirements for the organization of project-based learning in a biology course. The systematic application of the problem approach contributes to the formation of scientific beliefs, increases the level of involvement in real life situations and develops the environmental responsibility of students. The main methodological methods of creating problematic situations are preliminary tasks, the application of students' life observations, the solution of experimental and cognitive tasks, the creation of a situation of choice, the formulation of problematic issues

(generalization, justification, clarification, logic of reasoning), the organization of discussions and consideration of interdisciplinary connections [4].

Object and methodology

Special research skills implemented in projects on the topics "fundamentals of ecology" and "Biosphere" in the section "General Biology": determining the features of adaptation of living organisms to habitat conditions, determining the main components of local natural ecosystems, drawing up ecological maps and schemes, sampling and testing, forecasting the consequences of human impact on natural ecosystems [5]. Special research skills implemented in projects on the topics "fundamentals of ecology" and "Biosphere" in the section "General Biology": determining the features of adaptation of living organisms to habitat conditions, determining the main components of local natural ecosystems, drawing up ecological maps and schemes, sampling and testing, forecasting the consequences of human impact on natural ecosystems [5].

The design skills included in the content of educational projects of various types are close to research skills. These include the skills of choosing, justifying and formulating the topic of an educational project, designing a project study in the form of an abstract, graphs, tables, diagrams, etc., conducting project protection [6].

The content of project-based biology education meets modern educational requirements, including not only various knowledge and skills, but also a system of value orientations: value-ecological norms and rules necessary for the formation of a student's personality.

The process of project-based teaching of general biology includes: forms, methods and means of teaching, as well as the activities of teachers and students to implement the project.

The main form of implementing project-based biology education is an occupation (in a short-term project) or a series of classes (in a medium-length project). The medium-length project includes: a project preparation lesson, a project execution lesson, a project protection lesson, as well as a group tour and homework on instructional tasks.

Research results

The implementation of the educational and research project involves not only the use of a set of different teaching methods, but also their dynamic development. For example, it was noted that "the activation of students' educational activities, that is, the gradual development of their independence in the assimilation, reproduction and application of knowledge, requires special application of methods in their gradual complication and development" [7].

Analyzing the above, it shows the complexity and development of various groups of methods in the process of working on a project.

From the contents of the table it can be seen that in the process of working on the project, an oral group of methods - from explanations, students become listeners, from conversations, students only briefly answer questions, develop to independent student messages.

The development of visual techniques in the implementation of an educational and research project begins with the demonstration of visual aids by the teacher at the preparatory stage, continues with their use by students in their work at the main stage and ends with the independent preparation of funds for the final stage (Table 1).

Table 1. Development of methods in the process of working on an educational research project

Stages of project training	Groups of methods used	Types of application of the methods
1.The preparatory stage	1.Verbally.	1. Conversation, explanation, Justification of the research topic.
2. Visualization Tools	2. Working with tables and visual aids.	
1.The main stage	1.Verbally.	1. A conversation, a lecture, a discussion of the problem solving plan and the progress of the students' work.
2. Visualization Tools	2. Show tables, experiments, and videos.	
3. Practicality	3. Object recognition and detection, observation, experiment.	
1. The main stage	1. Verbally.	1. Student messages, design of the final results.
2. Visualization Tools	2. Demonstration of tables, maps, visual aids, photo and video materials, exhibitions of works.	

The development of a practical group of methods used at the basic stage of work on the project ensures the application of students' knowledge and the acquisition of new knowledge not only under the guidance of a teacher, but also independently. The complexity of applying practical methods varies from oral instructions from the teacher to written instructions and self-drawing up a student action plan. Thus, "methods in the learning process are in motion, developing and gradually becoming more complex - the transition from direct teacher guidance to greater student independence."

The development of methods in the process of working on a research project ensures the development of the ability to observe, experiment, make decisions independently, and work with information sources. To effectively implement project-based biology education, it is necessary to use various teaching tools (Table 2).

Table 2. The use of teaching tools at various stages of project-based general biology education

The stage of work on the	Learning tools
--------------------------	----------------

project	
1. The preparatory stage	Handouts, tables, mass media, photo, audio and video materials, posters, notes on the board, environmental maps of the city.
2. The main stage	Books, textbooks, reference books, handouts, tables, mass media, computer systems, photo, audio and video materials, task cards, laboratory equipment, environmental maps of the city, textbooks.
3. The final stage.	Handouts, tables, mass media, photos, audio and video materials, posters, blackboard entries, environmental maps of the city, stands.

Conclusions

The implementation of educational and research projects involves the mandatory use of research methods. Research projects follow the research logic and have a structure close to scientific research. The components of this structure are: a reasoned choice of topic, definition of the problem, topic, object, tasks and hypotheses of the study, an experimental part on certain methods, work with information sources, discussion of the results, conclusions and design of the results.

List of references

- 1 Aqmağanbetova G. Jobalaý-zertteý qyzmetine jeteleitin jol [Qazaqstan mektebi] №7. (2013) – p 4-5 .
- 2 Ismanbetova M. Modýldi oqytý. Biologıa jáne salaýattylyq negizder (2016) №3. – p 30-34.
- 3 Júnisqyzy G. Biologıa oqytý ádistemesi. Biologıa jáne salaýattylyq negiz. (2013) №4. – p 9-17.
- 4 Jylybaev J.O. Pedagogıcheskie ýslovıa formirovnie zdorovogo obraza jını ýchasheıhsá innavasionnyh shkol. Avtoreferat kand. diss. – Astana (2014).
- 5 Keńesbaev S.M. Joǵarǵy pedagogıkalyq bilim berýge bolashaq muǵalimderdi jańa aqparattyń tehnolgiany paidasyna bilýge daıarlaýdyń pedagogıkalyq negizderi. Avtoreferat kand. diss. – Túrkıstan, (2016).
- 6 Seitmetova A.M . Biologıany oqytýda oqýshylardıń jeke-toptyq oqý-tanymdyq is-áreketterin uıymdastyrý/A.M . Seitmetova A.Q. Júzbai //Qaraǵandy ýn-niń habarshysy. Pedagogıka ser. Qaraǵandy.(2019) — № 2. — p - 44 .
- 7 Omarova Á. T., Sarybaeva I. S Túlekterdi báseke qabiletti maman retinde daıyndaýda qoldanylatyn inovasıalyq bilim berý tehnologialary/Qoǵamdyq sanany jańǵyrtýdaǵy joǵary oqý ornynyń róli: Ýnıversitet modeline kóshý: 48-shi ǵylymı-ádistemelik konferensiasynyń materialdary Almaty. (2018) — p-281–284.

МРНТИ: 14.01.29

B.B. Serikov

Teaching-assistant¹

**¹ Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan**

EFFECTS OF CONTENT BY USE OF MOBILE APPLICATIONS IN EDUCATION

Түйіндеме. Қазір көптеген адамдар мобильді қосымшалар арқылы ақпаратқа жылдам және оңай қол жеткізуді жөн көреді. Мобильді қосымшаларды пайдаланушылар саны жыл сайын артып келеді. Мобильді қосымшалар смартфондарда, планшеттерде және басқа мобильді құрылғыларда жұмыс істеуге арналған. Мобильді оқыту деп аталатын білім беруде Мобильді қосымшаларды пайдалану барған сайын танымал бола бастады. Бұл термин пайдаланушыларға жаңа білім мен дағдыларды алуға мүмкіндік беретін мобильді құрылғыларды пайдалану арқылы оқыту мен оқытуды білдіреді. Көптеген оқытушылар мобильді оқыту технологияларын зерттеу мен қолданудың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырады. Бүгінгі таңда мобильді оқыту көптеген білім беру ұйымдары үшін стратегиялық тақырып болып табылады, ол кез келген уақытта және кез келген жерде оқытудың үздіксіздігін және тапсырмаларды орындауды қамтамасыз етеді. Бұл сонымен қатар оқытушыларға студенттерге онлайн қосымшаларды ұсынуға мүмкіндік береді. Университеттерде мобильді құрылғыларда қолдануға арналған көптеген қосымшалар бар.

Білім беруде Мобильді қосымшаларды пайдалану оқу сапасын арттырып, оқушылардың пәндерге деген қызығушылығын арттыра алады. Бұл мақалада мобильді құрылғылардың технологиялық аспектілері, олардың әсері және қазіргі білім беру үдерісіндегі рөлі қарастырылады.

Аннотация. Многие люди сейчас предпочитают быстрый и легкий доступ к информации с помощью мобильных приложений. Число пользователей мобильных приложений растет с каждым годом. Мобильные приложения предназначены для работы на смартфонах, планшетах и других мобильных устройствах. Использование мобильных приложений в образовании, известное как мобильное обучение, становится все более популярным. Этот термин относится к преподаванию и обучению с использованием мобильных устройств, позволяющих пользователям приобретать новые знания и навыки. Многие преподаватели рассматривают технологии мобильного обучения как одну из наиболее важных областей исследований и применения. Сегодня мобильное обучение является стратегической темой для многих образовательных организаций, обеспечивая непрерывность обучения и выполнение заданий в любое время и в любом месте. Это также дает преподавателям возможность предоставлять студентам онлайн-приложения. В университетах доступно множество приложений для использования на мобильных устройствах.

Использование мобильных приложений в образовании может повысить качество обучения и стимулировать интерес учащихся к предметам. В этой статье рассматриваются технологические аспекты мобильных устройств, их влияние и роль в современном образовательном процессе.

Abstract. Many people now prefer quick and easy access to information through mobile applications. The number of mobile app users increases every year. Mobile apps are designed to work on smartphones, tablets, and other mobile devices. The use of mobile applications for education, known as mobile learning, is becoming increasingly popular. This term refers to teaching and learning using mobile devices, allowing users to acquire new knowledge and skills.

Many educators consider mobile learning technologies as one of the most important areas of research and application. Today, mobile learning is a strategic topic for many educational organizations, enabling uninterrupted study and the completion of tasks anytime, anywhere. It also gives teachers the freedom to provide students with online applications. There are numerous applications available for use on mobile devices at universities.

Using mobile applications in education can enhance the quality of learning and stimulate students' interest in subjects. This article explores the technological aspects of mobile devices, their influence, and their role in today's educational process.

Түйінді сөздер: мобильді құрылғы, Android, қосымшалар, гаджет, тестілеу.

Ключевые слова: мобильное устройство, Android, приложения, гаджет, тестирование.

Key words: mobile device, Android, applications, gadget, testing.

The use of modern information technologies in education is widespread, not only in primary and secondary schools, but also in higher education institutions. Information technologies offer many advantages, such as helping students to effectively understand the material, modernizing the educational process, and facilitating distance and continuing education. The integration of modern information technologies in education is prevalent at all levels, from secondary to higher education. By leveraging these technologies, students can effectively grasp the material, contributing to the modernization of education, and enabling distance and continuing education. This approach facilitates an organized and efficient learning experience.

Today, the widespread use of mobile technologies has revolutionized the educational process. It is unimaginable for a student not to utilize mobile devices for various educational tasks. From preparing abstracts and writing coursework to seamless communication, accessing lectures and practical materials, and participating in online seminars and conferences, Information Technologies have transformed the way education is delivered today.

Mobile learning is characterized by its accessibility at any time and place. As a result, developers employ a methodology that differs fundamentally from e-learning. Mobile learning integrates both individual and group learning methods and establishes an educational environment that is well-suited for certain subjects.

Moreover, during independent study, students have the opportunity to creatively complete tasks using various online platforms, thereby increasing their interest in the subject matter and offering teachers new perspectives on the learning process.

There are several benefits of mobile learning for both students and teachers:

- Teachers record lectures in advance so that students can access the educational material at their convenience. Some students may not immediately grasp the teaching materials during the lecture, so reviewing the recorded lectures can help improve their performance.
- Students use a mobile electronic journal with push notifications, which serve as effective reminders for homework deadlines, lecture schedules, and

practical classes.

- Important information is displayed in real time on applications, allowing students to track changes in the schedule of events and receive updates from the university administration about various situations at the university or hostel.
- Universities use mobile applications to analyze key issues in student performance and behavior, providing valuable data for improvement.

Teachers can use various online services such as Kahoot, Mentimeter, Plickers, and Quizlet to facilitate the submission of laboratory and independent work in advance using media fragments and different presentation formats. These services help in controlling and organizing students' independent work, leading to a reduction in the time teachers spend on organizing knowledge control. Using these tools, teachers can quickly test students and ease the burden of daily verification work. This approach demonstrates that monitoring the quality of education through mobile technologies allows for systematic assessment of knowledge, enabling differentiation of the level of material assimilation.

The Kahoot app enables interactive surveys to be conducted. The teacher creates a preliminary test on the website <https://kahoot.com/>. During the lesson, students use their mobile phones to view questions and answer options via applications installed on their devices, which are displayed through a computer and projector. It is recommended to select either the Team or individual mode. Points are allocated based on the accuracy and speed of responses to questions. Following the test, the teacher can store all results in a spreadsheet for further analysis. The Kahoot application makes lessons engaging and comprehensible at any educational level, from elementary school to university, by involving all students in active learning activities.

"An engaging method for introducing and approving educational content is available through the Quizlet application for any topic. It functions as a digital version of flashcards, enabling users to compare information (including text and images) on both sides of each card. This tool can be used to aid in remembering words and their translations, dates of historical events, mathematical and chemical formulas, names of literary works and their authors, and much more."

You can either create your own set of cards or choose from many pre-made sets and customize them as you like. Quizlet offers various training formats such as sequential or random card viewing, written input for answers, set selection, interactive games, and more. It's convenient and always accessible to work with the Quizlet application.

Mentimeter.com is a free, simple, and stylish online service for real-time polls and voting. You can use a ready-made example or create your own presentation. There are several advantages of using mobile applications in education.

1. Modern and new teaching methods

Mobile applications used in education are directly focused on student learning, helping students understand and perceive information from a different

perspective. This causes students to quickly understand educational materials, and it increases their interest and motivation to learn. Technologies in the form of applications lead to new searches in the world of learning.

2. 24/7 availability

Educational mobile apps are available anywhere and anytime, without depending on time. Even if you have any questions or difficulties with the topic, you can contact the teachers or leave your questions.

3. Relationship between students and teachers

Through educational mobile applications, teachers can properly monitor student progress and track attendance. Parents of students can also discuss issues with teachers at any time and anywhere.

4. Comprehensive and systematic approach

Educational programs encourage students to learn more about what has been taught and the sources, and help them to know more systematically how, when, and what to learn. This general process helps students learn in practice, not just in theory.

5. Time saving and remote access availability

Students save a lot of time through educational applications. Notes and links left by teachers are easily downloaded by students. Students don't have to worry about missed lectures; they can easily follow the lecture in the app and keep up to date with the curriculum. This reduces the workload of students, as they can easily access information on various topics through applications. If they can't understand it right away, they can watch and read the lecture again. Students do not need to copy lectures; everything is displayed in electronic form, which helps students save time.

6. Instant updates

There are programs available not only for learning but also for keeping students informed about University events, class schedules, and other important information. These apps also allow you to make payments for education, such as tuition fees and library fines.

7. Internet resources

The digital world offers a wealth of resources that attract knowledge seekers. Mobile apps help users access e-books, PDFs, and other online materials, providing freedom of access beyond the constraints of time and space.

The use of mobile applications in education has revolutionized the delivery and consumption of educational content. Educators can now provide students with access to a wide range of educational material anytime, anywhere. This shift in learning methods has led to several significant effects on the education sector.

Personalized Learning: Mobile applications enable customized and personalized learning experiences for students. Interactive content tailored to individual learning styles and paces helps students engage with the material and retain information more effectively.

Increased Engagement: The use of mobile apps in education has been shown to increase student engagement. Interactive features, such as quizzes, games, and

multimedia content, help to keep students motivated and interested in the learning process.

Accessibility: Mobile applications make educational content more accessible to a wider range of students. Apps that support various languages, audio features, and visual aids benefit students with different learning needs.

Convenience: One significant effect of using mobile apps in education is the convenience it offers. Students can access learning materials on-the-go, allowing for more flexibility in when and where they study.

Improved Communication: Mobile apps facilitate better communication between students and teachers. Features such as in-app messaging, discussion forums, and real-time feedback enable a more interactive and collaborative learning environment.

Data Analysis: Mobile apps can track and analyze student progress and performance, providing valuable insights for educators to tailor their teaching methods and content accordingly.

The integration of mobile applications in education has had a transformative impact on the delivery and consumption of content. By leveraging the benefits of mobile technology, educators can enhance the learning experience, increase engagement, and improve accessibility for students across the globe.

This approach to organizing student training using mobile devices expands the application scope through the utilization of new features of mobile platforms.

In summary, mobile applications can complement the educational process and be part of blended learning. The purpose of utilizing mobile learning is not to replace computers with portable devices, but to enhance and supplement the educational environment with engaging and relevant methods that are acceptable and accessible to students.

List of references

- 1 Ч.Т.Доскажанов, Г.Т.Даненова, М.М. Коккоз «Роль мобильных приложений в системе образования» // Международный журнал экспериментального образования. – 2018. – № 2.
- 2 <https://kahoot.com/schools-u/>
- 3 <https://quizlet.com/ru>
- 4 S. Bhardwaj, Android Operating Systems. 2013.
- 5 S. Alam, Z. Qu, R. Riley, Y. Chen, and V. Rastogi, “DroidNative: Automating and optimizing detection of Android native code malware variants,” Comput. Secur., 2017.
- 6 «Integration of Academic Mobile Applications at University» Gunawan, Sumardi, Richki Hardi, Suprijadi, Y.Servanda
- 7 М.А.Родинов, О.М.Губанова «Мобильное обучение или как использовать приложения» // cyberleninka.ru

Формирование пространственных представлений у обучающихся с нарушением зрения

Түйіндеме. Бұл мақала көру қабілеті бұзылған балаларда кеңістіктік көріністерді қалыптастыру мәселесін талдауға арналған, атап айтқанда, кеңістікті қабылдау құбылысы мен кеңістіктік көріністерді талдаудың әртүрлі тәсілдері, сондай-ақ көру қабілеті бұзылған студенттердің кеңістіктік бағдарлану ерекшеліктері қарастырылған. Эксперименттік зерттеу нәтижелері бойынша ойын технологияларын қолдана отырып, мақсатты түзету және дамыту жұмыстарын жүргізу бастауыш сынып оқушыларының кеңістікті шарлау қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік беретіні анықталды.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы формирования пространственных представлений у детей с нарушением зрения, в частности, рассмотрены разные подходы к анализу феномена восприятия пространства и пространственных представлений, а также особенности пространственной ориентировки обучающихся с нарушением зрения. По результатам экспериментального исследования установлено, что проведение целенаправленной коррекционно-развивающей работы с применением игровых технологий позволяет сформировать умение младших школьников ориентироваться в пространстве.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of the formation of spatial representations in children with visual impairment, in particular, different approaches to the analysis of the phenomenon of perception of space and spatial representations, as well as the features of spatial orientation of pupils with visual impairment are considered. According to the results of the experimental study, it has been found that carrying out purposeful correctional and developmental work using game technologies makes it possible to form the skills of younger schoolchildren to navigate in space.

Түйінді сөздер: кеңістіктік көріністер; бастауыш мектеп жасы; білім алушылар; кеңістіктегі бағдар; қалыптастыру

Ключевые слова: пространственные представления; младший школьный возраст; обучающийся; ориентация в пространстве; формирование

Key words: spatial representations; primary school age; pupil; spatial orientation; formation

Введение

Успешное решение задач обучения и воспитания детей с нарушением зрения невозможно без своевременного формирования свойств восприятия обучающегося, среди которых ведущая роль отводится пространственным представлениям. Именно на их основе осуществляется ориентировка человека в окружающем пространстве. При значительном снижении зрения или его отсутствии у ребенка появляются ограничения в ориентировке в пространстве и окружающей среде, что в дальнейшем может оказать негативное влияние на его самостоятельность и активность в общении, обучении и других сферах жизни.

Проблема формирования пространственных представлений у детей с ограниченными возможностями здоровья является одной из центральных проблем современной психолого-педагогической науки. Ее изучением занимались такие отечественные авторы, как: Л.А. Дружинин, Л.И. Плаксина, Е.Н. Подколзина, В.С. Сверлов, Ф.Н. Шемякин и др.

Пространственная ориентировка – это умение человека в каждый момент времени правильно представлять себе пространственное соотношение окружающих предметов и своё положение относительно каждого из них [1]. Большую роль в ориентировке человека в пространстве играет зрительное восприятие. С помощью зрения опознаются основные признаки, характеризующие предметный мир – форма, величина, цвет, разнообразие цветовых оттенков, световые отражения; устанавливаются пространственные отношения между предметами, оцениваются расстояния, направление, воспринимается перспектива.

Восприятие пространства представляет собой сложный процесс, в котором взаимодействие чувственных и мыслительно-речевых элементов обеспечивает реальное отображение качеств и отношений пространства. При этом, ориентировка в пространстве основывается на непосредственном восприятии пространства и словесном обозначении пространственных характеристик (месторасположение, удалённость, пространственные взаимоотношения между объектами) [2].

Понимание пространства наиболее активно развивается в дошкольном и младшем школьном возрасте. Т.А. Муссейбова выделяет в данном процессе четыре этапа. На первом этапе ребёнок выделяет контактно близкие к нему предметы, не выделяя при этом само пространство. На втором этапе ребёнок уже активно пользуется зрительной ориентировкой, границы воспринимаемого пространства расширяются и выделяются отдельные участки. Третий этап характеризуется увеличением количества выделенных участков в пространстве, ребёнок начинает осмысленно воспринимать отдалённые предметы. И на четвёртом этапе ребёнок уже ориентируется в разных направлениях, определяет местоположение объектов в их взаимосвязи и обусловленности, происходит целостное отражение пространства [1].

Развитие пространственных представлений у детей с патологией зрения происходит в замедленном темпе и информативно беднее, чем у детей с сохранным зрением. При зрительной ориентации в находящемся вокруг пространстве процессы анализа и синтеза проходят у таких детей так же, как и у нормально видящих детей. Сначала они выделяют единичные признаки и свойства, определяющие объект, делают попытки к анализу, сравнению их, а затем делают вывод, но на этом и завершается сходность. У ребенка в итоге нарушения зрительных функций снижен зрительный контроль, отсюда ошибки определения детьми формы, величины, пространственного положения предметов [3].

Анализ научных работ по теме исследования показал, что

слабовидящим детям свойственно переоценивание своих зрительных способностей, что негативно отражается на успешности их самостоятельной ориентации в пространстве, так как они полагаются на неправильные, неполные визуальные образы. Дошкольники данной категории характеризуются искажённым восприятием предметов и их расположения в пространстве, что обусловлено низкой остротой зрения и существующими у большинства детей нарушениями других зрительных функций (цветового зрения, поля зрения, характера зрения и др.).

Дети с косоглазием и амблиопией составляют особую категорию детей с нарушением зрения. Нарушение глазодвигательных функций у таких детей порождает ошибки при определении ими таких пространственных показателей предметов, как: форма, величина, объём. Монокулярный характер зрения детей усложняет реализацию разнообразных ориентировочных действий с объёмными объектами. Особые затруднения у них вызывает определение удалённости предметов «от себя». Сложность заключается в том, что соизмерение дистанции при монокулярном зрении не даёт возможность детям рассчитать, насколько отдалены предметы, на каком расстоянии от них они расположены.

Также, следует отметить, что младшим школьникам с нарушением зрения характерна неспособность получать информацию о пространстве с опорой на сохранные анализаторы (слух, осязание, обоняние, двигательнотактильная чувствительность) и пользоваться ими в самостоятельной практической ориентации. У такой категории детей часто фиксируется сниженный запас предметных и пространственных представлений, неумение обозначать в речи воспринимаемые признаки и направления пространства, что так же обуславливает их затруднения в ориентации в пространстве.

Объект и методика

С целью изучения условий формирования пространственных представлений у детей младшего школьного возраста нами было проведено экспериментальное исследование, базой которого стала средняя общеобразовательная школа № 6 г. Орска Оренбургской области. В исследовании принимали участие учащиеся первого класса, имеющие нарушение зрения (амблиопия, близорукость, косоглазие и атрофия зрительного нерва). Изучение особенностей пространственных представлений испытуемых осуществлялось с использованием следующих методик: «Словесная ориентировка» (Л.И. Плаксина), «Практическая ориентировка» (Л.И. Плаксина), «Пространственно-арифметический диктант» (Е.К. Вархотова, Н.В. Дятко, Е.В. Сазонова). Для формирования пространственных представлений у обучающихся начальных классов нами была разработана и апробирована на практике программа коррекционно-развивающих мероприятий.

Результаты исследований

Анализ результатов диагностического исследования показал следующее.

В группе испытуемых преобладает низкий уровень развития пространственных представлений (65%). У 35% детей выявлен средний уровень развития пространственной ориентировки. Высокого уровня сформированности пространственных представлений ни у одного ребёнка не установлено.

Так, по результатам методики на словесную ориентировку для данной группы испытуемых в равной мере характерно как использование указательных жестов, так и приблизительных обозначений пространства и пространственных отношений, при опоре только на объекты, находящиеся рядом. При этом, все дети без особых затруднений ориентируются в схеме собственного тела. Незначительные затруднения вызвали задания, где требуется объяснить месторасположение предметов на картинке и на микроплоскости. 48% испытуемых при выполнении заданий такого типа использовали жесты-указания и краткие слова-обозначения типа: «Здесь», «Тут», «Вот». Остальные дети при выполнении этих же заданий использовали словесные обозначения положения предмета относительно других предметов («Рядом», «Между») или относительно плоскости («Вверху», «Внизу», «Справа», «Слева», «Посередине»). Никто из младших школьников не использовал в своей речи при описании местонахождения предметов на картинке и микроплоскости точных обозначений пространственного положения предметов.

Результаты методики на практическую ориентировку показали, что у большинства детей имеются значительные трудности в соотнесении действия со словом и схемой. Они допускают ошибки при ориентировке на микроплоскости листа, стола и при описании используют только один ориентир – на плоскость.

С заданием изобразить на листе бумаги геометрические фигуры в соответствии с инструкцией, предоставленной в устном виде, правильно справились только 28% обучающихся. При выполнении задания на распределение предметов по полкам по словесному указанию, у 65% детей возникли значительные трудности с описанием местоположения предметов после всех совершённых действий.

Также более 80% испытуемых не смогли выделить удалённость предметов от себя и составить рассказ с использованием словесных обозначений пространства. В их речи встречались формулировки: «вон там», «здесь», «вот тут» и т. п. У двоих детей при описании местоположения встречались такие слова как «слева», «справа», «впереди», «сзади».

Умение действовать по правилам, понимать устную инструкцию и удерживать её в памяти хорошо развито только у 16% испытуемых, остальные дети испытывали трудности в выполнении заданий и нуждаются в целенаправленной работе по развитию данного умения.

В рамках нашего исследования с целью формирования пространственных представлений у обучающихся младшего школьного возраста была апробирована программа коррекционно-развивающих

мероприятий.

Цель данной программы – развитие ориентировки в пространстве у детей младшего школьного возраста с нарушением зрения в игровой деятельности.

В ходе реализации программы решались следующие задачи: развитие у детей умения ориентироваться в микропространстве; развитие у детей навыков ориентировка с помощью схем и планов пространства; развитие у детей умения определять пространственные признаки предметов ближайшего окружения.

План коррекционно-развивающей работы реализовывался через учёт индивидуальных особенностей каждого ребёнка; организацию благоприятной обстановки в группе; игровые занятия и упражнения с учётом поставленных задач. Для создания эмоционально комфортной обстановки и положительного настроения на занятие, а также для лучшей организации деятельности детей были подобраны ритуалы приветствия и прощания.

Весь наглядный дидактический материал был подобран и адаптирован для детей с нарушением зрения: цветные изображения увеличенного размера с чётким контуром, высоким контрастом и с минимальным размером деталей 3-7 мм.

На первых занятиях были некоторые трудности с организацией деятельности детей, каждый ребёнок мог заниматься своим делом; интерес детей к занятию носил поверхностный характер. Постепенно, они стали привыкать к такой форме проведения занятий, к тем, кто эти занятия проводит. На последних занятиях уже отслеживался явный интерес детей к занятиям, заинтересованность в выполнении игровых заданий. К концу коррекционно-развивающей программы дети более успешно справлялись с поставленными перед ними задачами в игре. На заключительном этапе формирующего эксперимента было отмечено повышение уровня развития пространственной ориентировки детей.

Повторная диагностика уровня развития пространственных представлений испытуемых показала положительную динамику в данных показателях.

Так, высокий уровень развития пространственной ориентировки был выявлен у 35% испытуемых, а средний - у 46% детей. Количество младших школьников с низким уровнем развития пространственных представлений сократилось с 65% до 19%.

Качественный анализ результатов контрольной диагностики показал, что дети лучше ориентируются в схеме собственного тела, в микро- и макропространстве относительно себя, других предметов, плоскости, понимают и выполняют словесные инструкции, соотносят практические действия со схемой, в речи употребляют относительно точные пространственные характеристики, понимают удалённость и перспективу. Хотя некоторые младшие школьники все еще испытывают трудности в ориентировке в макропространстве комнаты с точкой отсчёта «от себя»,

употребляют примерные обозначения пространства и пространственных отношений, делая упор только на объекты, расположенные рядом. В их поведении есть ошибки при ориентировке в микроплоскости листа и стола, трудности соотношения действия со словом и схемой. Они понимают словесные инструкции, но есть необходимость их расчленять на поэтапные действия.

Выводы

Результаты нашего исследования подтвердили предположение о том, что младшие школьники с нарушением зрения испытывают трудности в пространственной ориентировке. Проведение целенаправленной коррекционно-развивающей работы с применением игровых технологий позволяет сформировать умения детей ориентироваться в схеме собственного тела, в микро- и макропространстве относительно себя и других предметов, понимать и выполнять словесные инструкции, соотносить практические действия со схемой, употреблять в речи точные пространственные характеристики, а также понимать удалённость объектов и пространственную перспективу.

Список литературных источников

- 1 Mussejbova T.A. Razvitie ponimaniya prostranstvennyh otnoshenij i otrazhenie ih v rechi u detej. – М., 2016. – 194р.
- 2 Nagaeva T.I. Narusheniya zreniya u doshkol'nikov i mladshih shkol'nikov: razvitie prostranstvennoj orientirovki. – Rostov n/D: Feniks, 2011. – 126р.
- 3 Podkolzina E.N. Osobennosti prostranstvennoj orientirovki detej s narusheniem zreniya // Defektologiya. – 2018. – № 4, pp. 64-68.

МРНТИ: 14.29.29

А.Ю. Швацкий, кандидат психологических наук¹

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Коррекционно-педагогическая работа с обучающимися с заиканием

Түйіндеме. Бұл мақала кекештенген балаларда сөйлеудің интонациялық жағын қалыптастыру мәселесін талдауға арналған, атап айтқанда, кекештену құбылысын талдаудың әртүрлі тәсілдері қарастырылған, сонымен қатар бастауыш мектеп жасындағы кекештенген балалардың сөйлеуінің негізгі ерекшеліктері көрсетілген. Эксперименттік зерттеу нәтижелері бойынша проблемаға байланысты бастауыш мектеп жасындағы кекештенген балалар эмоционалды-ерікті саладағы және вегетативті жүйке жүйесіндегі бұзылулармен, баланың отбасындағы және құрдастарымен қарым-қатынасындағы қиындықтармен сипатталатыны анықталды. Кекештенген жас оқушылармен мақсатты түзету және дамыту жұмыстарын жүргізу сөйлеудің интонациялық сипаттамаларын дамытуға мүмкіндік береді.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы формирования интонационной стороны речи у детей с заиканием, в частности, рассмотрены разные подходы к анализу феномена заикания, а также выделены основные особенности речи заикающихся детей младшего школьного возраста. По результатам экспериментального исследования установлено, что для заикающихся детей младшего школьного возраста с фиксированностью на проблеме характерны нарушения в эмоционально-волевой сфере и вегетативной нервной системе, трудности во взаимоотношениях ребенка в семье и со сверстниками. Проведение целенаправленной коррекционно-развивающей работы с младшими школьниками, имеющими заикание, позволяет развивать интонационные характеристики речи.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of the formation of the intonation side of speech in children with stuttering, in particular, different approaches to the analysis of the phenomenon of stuttering are considered, and the main features of speech of stuttering children of primary school age are highlighted. According to the results of the experimental study, it was found that stuttering children of primary school age with a fixation on the problem are characterized by disorders in the emotional-volitional sphere and the autonomic nervous system, difficulties in the child's relationships in the family and with peers. Conducting targeted correctional and developmental work with younger schoolchildren who have stuttering allows them to develop intonation characteristics of speech.

Түйінді сөздер: сөйлеудің интонациялық жағы; бастауыш мектеп жасы; білім алушы; кекештену; педагогикалық түзету

Ключевые слова: интонационная сторона речи; младший школьный возраст; обучающийся; заикание; педагогическая коррекция

Key words: intonation aspect of speech; primary school age; pupil; stuttering; correctional work

Введение

Проблема заикания представляет собой одну из острых психолого-педагогических проблем и признается одной из самых сложных и в теоретическом, и в практическом аспектах. Без своевременной диагностики причин заикания и коррекционной работы над восстановлением плавности и интонации речи невозможно полноценное развитие личности обучающегося.

Трудность изучения данного речевого нарушения обусловлена тем, что заикание необходимо исследовать в тесной взаимосвязи с другими науками.

Современные исследования заикания базируются на классических трудах в области неврологии (П.К. Анохин, Н.А. Бренштейн, В.М. Бехтерев и др.), психологии и нейропсихологии (Л.С. Выготский, В.П. Зинченко, А.Н. Леонтьев и др.), психиатрии (В.А. Гиляровский, Б.Д. Карварский, А.Е. Личко и др.), нейрофизиологии (Н.И. Жинкин, Е.Н. Соколов, Е.Д. Хомская).

В научной литературе заикание определяется как «нарушение темпоритмической организации речи, которое обусловлено судорожным состоянием речевого аппарата» [1, с. 71]. Сущность заикания заключается в преимущественном нарушении коммуникативной функции речи. Именно состояние фонетического и лексико-грамматического развития детей, соотношение активной и пассивной речи, выступает условием, обеспечивающим усиление или ослабление заикания.

Изменение поведения детей, связанное с заиканием, проявляется, чаще всего, у младших школьников, в то время как в дошкольном периоде практически не оказывает никакого влияния. Именно в этот период времени у детей с заиканием возникает негативная личностная реакция, связанная с имеющимся у них речевым нарушением.

Многие авторы (Г.А. Волкова, Н.А. Чевелева, В.И. Селиверстов и др.) раскрывают заикание как сложное расстройство речи, при котором нарушается темпо-ритмическая организация высказываний, что отрицательно влияет на развитие личности ребенка: порождает психические наслоения, специфические особенности эмоционально-волевой сферы и обуславливает появление таких нежелательных качеств характера, как: нерешительности, застенчивости, негативизма [3].

Р. Кен выделяет две основные особенности речи заикающихся детей младшего школьного возраста:

- значительное замедление темпа речи у детей с заиканием в сравнении с темпом речи «здоровых испытуемых»;
- неравномерность речи заикающихся, которая определяется как непропорциональность увеличения длительности отдельных слов [2].

Речь большинства заикающихся младших школьников монотонна, эмоционально обеднена, имеет множество неуместных и необоснованных пауз. Также отмечается, что голос ребенка напряженный, невыразительный, артикуляция, в сочетании с принужденной речевой позой, нечеткая. Даже для одной фразы заикающегося обучающегося характерны постоянная тревога и волнение, ожидание новой запинки. Это определяет неровность темпа речи заикающихся. Нарушая синтагматическое и психологическое паузирование, речевые судороги искажают ритмическую сторону речевого потока ребенка. Расстройства темпа и ритма речи на фоне постоянного эмоционального напряжения, страха речи ведут к нарушению многих сторон интонации: паузирования, мелодики, динамической гармонии и т.д.

В силу данных причин заикающиеся дети теряют способность к эмоциональной окраске речи, изъясняются с помощью застывших интонационных схем и шаблонов. Отсутствие стимула и желания говорить, боязнь речевого общения приводит к тому, что речь младшего школьника становится тусклой, вялой, тихой, невыразительной.

Объект и методика

С целью изучения условий коррекции интонационной стороны речи у детей младшего школьного возраста с заиканием нами было проведено экспериментальное исследование, базой которого стала средняя общеобразовательная школа № 6 г. Орск Оренбургской области. В исследовании принимали участие учащиеся первого класса коррекции, имеющие нарушение речи (заикание). Изучение интонационных характеристик речи испытуемых осуществлялось с использованием диагностических методик Л.В. Лопатиной, Л.А. Поздняковой и Г.А. Волковой. Психолого-педагогическая характеристика обучающихся с

заиканием составлялась на основе данных опроса классного руководителя, педагога-психолога и логопеда, а также родителей испытуемых. Для формирования плавной речи у обучающихся начальных классов с заиканием нами была разработана и апробирована на практике программа коррекционно-развивающих мероприятий.

Результаты исследований

Анализ результатов диагностического исследования показал следующее.

Исследуемые обучающиеся с заиканием по показателю развития плавности речи находятся на уровне ниже среднего, у 87% детей наблюдалось постоянное напряжение мышц голосового аппарата («зажимы»), что ухудшало характеристики голоса. Речь младших школьников имела значительные отклонения по интонационным характеристикам, т.е. в целом, она оказалась интонационно обеднена. Наиболее характерными признаками речи таких детей стали: монотонность, невыразительность высказываний, неумение правильно использовать логическое ударение, неумение модулировать голос по высоте и силе, определять и воспроизводить тембр голоса: некоторые изменения темпоритмической организации речи: ограниченные возможности голоса

На основе полученных данных нами были определены три группы детей младшего школьного возраста, которые заикаются:

1. Дети с нулевой степенью фиксированности в своем недостатке, осознают неполноценность речи, но при этом не испытывают чувства стеснения, обиды, ущемления.
2. Дети с умеренной фиксированностью, которые скрывают свои переживания.
3. Дети с выраженной фиксированностью, они концентрируют внимание на свою неполноценную речь и после этого очень долго переживают. Им свойственно быть мнительными, замкнутыми в себе, выражена боязнь сказать чего-то не то.

Большинство негативных последствий заикания на личностном развитии ребенка как раз была зафиксирована у младших школьников, входящих во вторую и третью группы.

Так, значительное количество заикающихся испытуемых с умеренной и выраженной фиксированностью на проблеме характеризуются наличием психоастенического склада личности. Для таких младших школьников характерны: тревожность, эмоциональность, страх, застенчивость, истерика, напряженность. У многих детей были установлены нарушения высшей нервной деятельности, вегетативные нарушения. К ним можно отнести следующие особенности: обида, плохой аппетит и сон, повышенное потоотделение и др.

Заикание также негативно влияет на взаимоотношения младшего школьника в семье и со сверстниками. Многие родители указывали на

появление у детей агрессии, некорректных слов, резкий отказ говорить, выполнять устные домашние задания.

Педагоги отмечали, что в группах сверстников младшие школьники с заиканием чаще всего не принимают участия в совместной деятельности, а просто наблюдают со стороны. Хотя иногда в играх у детей проявляется бурная фантазия, они перестают критиковать себя. Речь, которая плохо развита, движения, которые нарушаются, создают трудности в общении, способствуют фиксации на недостатке.

В рамках нашего исследования с целью формирования плавной речи у обучающихся с заиканием была апробирована программа коррекционно-развивающих мероприятий.

Цель данной программы – выработка у обучающихся умения произвольно регулировать длительность и силу выдоха, произвольно повышать и понижать высоту голоса, в выработке правильных интонации и коррекции процесса паузирования, темпа и слитности речи.

Программа включала в себя следующие 3 этапа:

- подготовительный (задачи: формирование умений расслаблять группы мышц, формирование правильного речевого дыхания);
- основной (задачи: развитие просодических характеристик речи, развитие силы голоса, формирование навыков рациональной голосоподачи и голосоведения; развитие мелодических характеристик голоса);
- заключительный (задача: развитие планирующей функции речи).

Коррекционная работа строилась с учетом следующих принципов:

- 1) Принцип всестороннего воздействия. Коррекционное и логопедическое воздействие, которое влияет на весь организм в целом.
- 2) Этиопатогенетический принцип, который обозначает дифференцированное построение занятий с учетом связи патогенеза и этиологии речевого нарушения.
- 3) Принцип учета симптоматики. Он основывается на определении физических особенностей, возможностей ребенка с речевой патологией.
- 4) Принцип комплексности специалистов, которые работают в психолого-педагогическом аспекте с ребенком, его родителями.

На основном этапе ребенок обучается четкой артикуляции, мягкой голосоподачей, короткому, глубокому вдоху перед началом фонации и удлинённому плавному выдоху. Одно из важных правил при работе над голосом, является обучение плавному переходу из регистра в регистр. Педагог обучает ребенка использовать грудной резонатор, так как это снижает напряжение голосовых складок, затем обучает использовать нижний резонатор. Совокупность использования диафрагмального дыхания, нижнего резонатора и расслабленной нижней челюсти позволяет литься голосу свободно и легко.

Развитие просодических характеристик речи предполагало решение следующих задач :

1. Развитие навыка интонационного оформления синтагм и фраз в соответствии с четырьмя основными видами интонаций русского языка (вопросительные, восклицательные, завершенности и незавершенности).

2. Нормализация процесса речевого паузирования.

3. Формирование навыка интонационного членения и выделения логических центров синтагм и фраз.

Повторная диагностика уровня развития интонационных характеристик речи испытуемых показала положительную динамику в данных показателях.

36% испытуемых показали средний уровень сформированности просодических компонентов. Высокий уровень был зафиксирован у 42% обучающихся, а на низком уровне показатели остались только у 22% младших школьников.

На 28% улучшились результаты испытуемых по восприятию и воспроизведению логического ударения. Дети правильно воспроизводили фразы с тем же логическим акцентом, не допускали ошибок при воспроизведении логического ударения при ответах на вопросы по сюжетным картинкам, а также в заданиях на воспроизведение фраз с повествовательной и вопросительной интонацией с перемещением логического ударения. В зависимости от количества слов в предложении некоторые задания остались сложными, требовалась помощь педагога. Однако, при сравнении двух разных по интонации предложений они понимали, что фразы отличаются.

Незначительно улучшились у обучающихся показатели модуляции голоса по высоте. Дети четко воспроизводили с различной высотой голоса изолированные звуки и звукоподражания. При выполнении части заданий воспроизводили поступательные повышения и понижения голоса на гласных звуках с опорой на движения руки педагога при сопряженном проговаривании.

Восприятие и воспроизведение тембра у каждого ребенка значительно улучшились. Дети смогли верно соотнести слова-восклицания и эмоционально произнесенные предложения с картинками. Правильно соотносили картинки с произнесенными фразами и словами педагога. При передаче эмоционального состояния междометиями с помощью разных оттенков голоса и при передаче тембра голоса в зависимости от того, какому персонажу сказки подражает, испытуемые на контрольном этапе исследования ошибок уже не допускали.

Выводы

Результаты нашего исследования подтвердили предположение о том, что для заикающихся детей младшего школьного возраста с фиксированностью на проблеме характерны нарушения в эмоционально-волевой сфере и вегетативной нервной системе, трудности во взаимоотношениях ребенка в семье и со сверстниками. Проведение целенаправленной коррекционно-развивающей работы с младшими школьниками, имеющими заикание, позволяет развивать просодические

характеристики речи, силу голоса, навыки рациональной голосоподачи и голосоведения, а также мелодические характеристики голоса.

Список литературных источников

- 1 Gegeliya N.A. Roditelyam o zaikanii detej i podrostkov // Defektologiya. 2014. №5, pp. 71-78.
- 2 Ken R. Zaikanie, shepelyan'e, zahlebyvanie, kartavlenie i prochie poroki rechi. Sushchnost', predotvrashchenie i izlechenie etih nedostatkov / Hrestomatiya po logopedii // Pod red. L.S. Volkovoj, V.I. Seliverstova. - Moskva: Vlado, 2007, pp. 67-79.
- 3 Seliverstov V.I. Zaikanie u detej: Psihokorrekcionnye i didakticheskie osnovy logopedicheskogo vozdejstviya. - Moskva.: VLADOS, 2021. – 223p.

МРНТИ: 14.35

M.M.Suleimenova, Teacher-assistant, master's degree¹

¹Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov

040000, Taldykorgan, Kazakhstan

EDUCATIONAL BLOG AS A MEANS OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT WORK ON THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE

Түйіндеме. Елдің ғылыми-техникалық және әлеуметтік дамуы, оның Инновациялық экономикасының ұзақ мерзімді қажеттіліктері жоғары оқу орындарынан түлектерді сапалы кәсіби даярлауды ғана емес, сонымен қатар оларда неғұрлым күрделі кәсіби-бағдарланған құзыреттерді, оның ішінде шет тілді қарым-қатынас жасау қабілетін қалыптастыруды талап етеді. Болашақ студенттердің дамыған шет тілдік құзыреттілігінің болуы олардың халықаралық, федералды және аймақтық еңбек нарықтарындағы ұтқырлығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттырады, оларға шетелдік әріптестерімен тәжірибе алмасуға, халықаралық білім беру бағдарламалары мен ғылыми жобаларға қатысуға, сондай-ақ өзекті кәсіби маңызды ақпаратты уақтылы алуға мүмкіндік береді.

Аннотация. Научно-техническое и социальное развитие страны, долгосрочные потребности ее инновационной экономики требуют от вузов не только качественной профессиональной подготовки выпускников, но и формирования у них более сложных профессионально-ориентированных компетенций, в том числе способности к иноязычному общению. Наличие развитой иноязычной компетенции у будущих студентов повышает их мобильность и конкурентоспособность на международном, федеральном и региональном рынках труда, предоставляя им возможность обмениваться опытом с зарубежными коллегами, участвовать в международных образовательных программах и исследовательских проектах, а также своевременно получать актуальную профессионально значимую информацию.

Abstract. The scientific, technological and social development of the country, the long-term needs of its innovative economy require universities not only to provide high-quality professional training for graduates, but also to form more complex professionally-oriented competencies, including the ability to communicate in a foreign language. The presence of a

developed foreign language competence among future students increases their mobility and competitiveness in the international, federal and regional labor markets, providing them with the opportunity to exchange experience with foreign colleagues, participate in international educational programs and research projects, as well as timely receive relevant professionally important information.

Түйінді сөздер: IT, бағдарламалар, блог жүргізу, шет тілін оқыту, шет тілін оқыту, кәсіби құзыреттілік, университет, студенттер, тілдік құзыреттілік.

Ключевые слова: информационные технологии, программы, ведение блога, изучение иностранного языка, иноязычное образование, профессиональная компетентность, университет, обучающиеся, языковая компетентность.

Key words: ICT, programs, blogging, foreign language learning, foreign language education, professional competence, university, learners, students, language competence.

Introduction

The increase in the volume of independent work of university students, as well as the trends of informatization and automation in higher education, encourage modern researchers to look for new ways to adapt to the rapidly changing pedagogical reality [1]. However, despite the rapid growth in the number of publications on psychological and pedagogical sciences, the quality of scientific works, for various reasons, does not get better, but more often only worsens [2]. Therefore, teachers seeking to use effective innovative teaching methods and the organization of independent work of students, it is becoming increasingly difficult to find high-quality scientific papers on the right topic and determine their practical significance.

Materials and methods

Moreover, in recent years, to describe the current situation in the social sciences, including pedagogy, scientists around the world have been actively using the concept of the crisis of reproducibility of research results (replication crisis) [3]. The essence of this crisis, caused to a large extent by the decline in the quality of scientific publications, lies in the inability to verify the reliability of the facts and results presented in them.

With the advent of the Internet, communication and, in particular, interaction in the educational space gradually began to take more and more complex forms. At the initial stage of creating web pages, users could receive a large flow of information from organizations that created the first online resources and were just beginning to replace printed literature with its digital counterparts. With the growing number of users of the global network, their needs and functions gradually changed, which led to the emergence of a concept called Web 2.0. The idea of the concept is that now Internet users can not only visit and view the pages of various sites (which was typical for the previous era of Web 1.0), but also independently fill their personal websites with information [4].

Main part

The peculiarity of Web 2.0 technologies, in addition to the fact that they are effective under the condition of active communication in the network of its participants, is the presence of the modern "digital" generation of basic skills to

work with them. These skills include rapid adaptability to new technologies, the ability to create and maintain a page in social networks, teamwork skills with online discussion (especially typical for online computer games).

However, it is worth noting two important features in this regard. Firstly, despite the fact that the modern generation of students is called "digital" (Eng. digital natives), they are by no means the "generation of digital learning" (Eng. digital learning natives). Even if it seems to teachers that most of them master new electronic tools faster than them, this is not true for absolutely all students, as some have difficulty adapting to basic software. In addition, the ease of adaptation to technologies decreases dramatically as they become more complex. Therefore, as experts on e-learning advise, it is not necessary to take for granted that students have formed skills to work with software products. Instead, it is necessary to make sure that each student has sufficient skills to complete the proposed task [5].

Secondly, it must be remembered that computer-based foreign language teaching technologies, including blogging, which will be discussed in this case, should not and cannot replace live communication. Nevertheless, these and other ICT tools can form an information and educational environment in which students will practice their language skills. [6]. It is assumed that the value of these pedagogical tools consists in their authenticity, interest in them on the part of students and their orientation to communication [7].

R. Godwin-Jones highlighted the main directions of research of new ICTs of the Web 2.0 era used in formal and informal foreign language teaching, namely:

- instant messages and mobile messages: require the use of special vocabulary - short messages, abbreviations, abbreviations, emoticons, etc., simulate live communication by synchronous communication, teach you to quickly switch to correspondence from other tasks and back (multitasking) and allow you to instantly exchange text messages, photos, audio and video using mobile devices;
- audio media: mainly used to develop listening and speaking skills, including creating their own audio projects, podcasts, interviews, audio versions of texts or working with ready-made audio materials;
- gamification: develops problem-solving skills ("problem- solving skills" in English literature), allows for co-education and implements extensive communication opportunities on forums and in chat rooms during the game [8]. The introduction of ICT in higher education is also a very important area of state interests.

Among the main directions of the strategy for the development of education in the field of information technology are:

- ✓ introduction to the educational programs of specialties of disciplines that allow you to form skills in the use of information technology;
- ✓ expanding the scope of teaching aimed at mastering information technologies in general education organizations [9].

It should also be noted that there is a fairly extensive layer of experimental research on the use of ICT in the educational process. In them, in particular, it was proved that in combination with ICT, a personality-oriented approach, interactive

learning and the provision of autonomy to students (sufficient, but not excessive freedom of action) make it possible to effectively manage the learning process remotely [10, 11, 12], increase motivation, reduce anxiety and activate group learning [7], as well as provide a more comfortable educational environment where everyone can choose the place and pace of learning [13, 14, 15].

At the same time, illiterate organized work of students or inadequate choice of ICT tools for educational purposes generates negative consequences, such as dependence of students on social networks and electronic devices, problems with socialization, underdevelopment of critical thinking. And young people with values and critical thinking skills that have not yet been formed often become the main "victims" of specialists in social psychology, behavioral economics and habit formation who develop design in companies like Google and Facebook. This is noted, for example, by Tristan Harris, a former Google Corporation specialist in the development of ethical design, who in his articles criticizes corporations, especially Google and Facebook, for the unethical design of their products aimed at attracting users' attention and making a profit [16].

Turning to the scientific and pedagogical literature discussing the features of the modern generation of students, it is impossible not to note some judgments [17, 18] about the predominance of clip thinking [19] and imaginative, audiovisual perception, underdevelopment of communicative skills, preference for virtual communication to live, etc. However, pointing to these features of thinking and psyche of students, which, in our opinion, are products of clip culture, researchers do not offer ways to adapt to them university training, do not reveal the reasons for their appearance and mechanisms of development. We believe that, for example, the tendency to the predominance of audiovisual perception can be explained by the prevalence of social media among students as a means of communication and the desire of businesses to communicate their messages more clearly and simply, so this feature of thinking is only a consequence of modern ways of communicating and doing business.

In the context of our study, we note the psychological characteristics of university students, which experts include: the tendency to optimize the search for solutions to problems; the desire for independence, turning into individualism, and, as a result, introverted behavior; readiness for systemic generalizations; preference for working on the content of statements (internal grammatical, semantic) instead of external forms (especially phonetics) [20]; predominance of analytical-synthetic style of thinking [21]. In this regard, we believe that the predisposition of university students to individual work of an analytical nature can serve as a justification for the wider use of ICT tools based on active communication of students for the development of their professional foreign language competence in the process of independent work.

The relevance of analytical activity and work with information is noted today by the largest Internet companies in the world. In April 2019, Mozilla released a report on the "health" of the Internet [22], which emphasizes that billions of users around the world do not know how to consciously make decisions

online and take responsibility for published materials. The report also points to the massive lack of web and media literacy of the majority of users who do not remember and do not understand what they read, watched or listened to. For our research, the development of these skills is particularly relevant, partially characterized by the cognitive component of professional foreign language competence and appears as a kind of foundation for effective professional foreign language training in the era of informatization of higher education.

Low media literacy and unformed skills of accurate transmission of information on the Internet may manifest itself in the absence or insufficient number of links to reliable sources, such as scientific articles and other authoritative resources for this field of knowledge. The problem of the absence or correctness of references to factual material has been studied and discussed in the most detail in Western countries, mainly in the USA, but it is also relevant for our country and the entire modern society as a whole.

Thus, the well-known author and entrepreneur Paul Graham in one of his essays notes that most discussions on such general topics as religion and politics often come to a dead end and provoke negative emotions of the participants of the discussion. He explains this by the fact that the threshold for joining the discussion is too low and anyone can express their opinion on all global issues, which may be no less relevant than the opinion of a researcher or expert.

According to Graham, the situation is aggravated by the fact that adherents of one of the conflicting positions often enter the discussion, for example, supporters of radical views who, despite all the facts and evidence, will try to promote their identity - the idea or opinion with which they identify themselves [23].

As a result, the lack of reliable references to sources and factual materials in communication - written and oral, leads to an increase in what Princeton University Professor H.G. Frankfurt calls the concept of "bull-shit" [24]. Having started a discussion in the academic community of this phenomenon, which is relevant to Western society, and pointing out its difference from lying (intentionally providing false information), he gives this concept a number of characteristics, including: lack or lack of meaning in statements, as well as the disinterest of the participant of communication in the truth of his statements and negligence in ensuring it when communicating.

The danger of this phenomenon is that it does not have such a negative connotation in the process of communication as a lie. If, when reporting false information, the participant in the communication needs to know where the truth is and where the lie is, then when transmitting "bullshit", the communicant has no interest in this. According to H.G. Frankfurt, it is precisely the author's disregard for the fact that true statements are important in the communication process that is even more dangerous than the spread of lies, especially in today's era of global and instant messaging.

According to H.G. Frankfurt, such a situation is possible if the communication participants are forced to discuss topics for which they do not have

enough competence. With regard to our work, a student who leads a blog and does not have blogging skills, especially at the initial stage of this work, has two possible approaches to completing the task: either to figure out the issue on their own, increasing their competence to the desired level, or, using the terminology of H.G. Frankfurt, to start reporting "bullshit". To eliminate the possibility of the latter, his actions should become "transparent" to the inspector. In other words, the student must be obliged to make references to the sources he studied, which will help track how the student approached the design of his record: whether he read or watched third-party resources, whether they were authentic, reliable and relevant for the purposes of the student, or whether the information was copied from them. In the latter case, it is also necessary to introduce, in our opinion, as one of the criteria for the final assessment, the absence of plagiarism, copying of previously unexplored material.

Developing this topic, we note that the word of 2016 according to the Oxford English Dictionary was the term "post-truth" [25]. This term indicates such circumstances in the process of forming public opinion, in which the importance of objectivity and facts is lost, and the emphasis is on emotions and reinforcement of the current views of individuals. This also includes the so-called fake news, the law banning which came into force in the Russian Federation on March 18, 2019 [26].

The famous Israeli historian Yuval Harari, in his latest book, writes about the importance of being able to distinguish the truth from fake news and lies, despite a person's natural inclination to believe in fictional stories [27]. In his opinion, despite the prevalence of fake news in the media and social media, society should fight them. For this Yu . Harari offers two ways: to support, including financially, high-quality journalism and, what is especially important for our work, to study reliable literature on this topic, including scientific articles in peer-reviewed journals, books of reputable academic publications and other materials of recognized scientists and scientific and educational institutions.

Moreover, Y. Harari points out the importance of the ability to communicate the results of scientific and technical work. If we take into account that globally recognized achievements of science and technology are distributed mainly in English, then it is important to form and develop such comprehensive competencies of students as the professional foreign language competence considered in our work.

Speaking about the reasons for the appearance of fake news and false information on the Internet, Y. Harari recalls the attempts of authoritarian regimes to limit the dissemination of data threatening their power through censorship. Today, when almost everyone has access to the Internet and can learn about any necessary facts, censorship becomes ineffective: it is much easier to spread false, distracting information. Therefore, students should develop the ability to analyze and interpret large amounts of information, separate the important from the unimportant, as well as combine disparate facts and data into a big picture. At the same time, it should be understood that it is not enough to provide students with a large amount of data to study and give them freedom in the means and methods of

solving the task. They need, in addition to the need to develop basic analytical skills, to be accompanied and timely supported by a teacher or an expert.

In the context of constantly and rapidly changing economic conditions, future graduates need to learn how to adapt to these changes, be able to extract and generate new knowledge and skills, while maintaining emotional and mental stability [27].

In addition to the skills of analyzing large amounts of information, a modern student needs to be able to reasonably express his opinion in the form of text, audio or video. The presence of such a skill allows, on the one hand, to understand the interests of content producers on the Internet and social networks and, thereby, to approach the perception of this information more consciously, on the other hand, it expands the professional capabilities of the future graduate. Understanding how to create and where to publish the necessary information, a graduate is able to solve emerging employment issues at the right time, as well as competently sharing his competence (both professional and foreign), promote a personal brand as a competent specialist in a certain field of activity.

Results and discussion

One of the most common ways of interaction between Internet users today is communication through blogs. A blog (abbreviated from the English web log – "network event log") is a "website with separate records [text, images, audio and video materials] arranged in chronological order" [28, p. 9].

The relevance of the use of blogs in education is due to the fact that blogs and the Internet space as a whole have a strong impact on society. Most often, judging by the volume of scientific papers on the topic, blogs are used in the process of learning English. Obviously, this is due to the large volume and popularity of English-language blogs.

The organization of language training at the university using thematic blogs in a foreign language, according to I.V. Slesarenko, contributes to the formation of a language environment that ensures effective interaction of all participants in the educational process [29]. Blogging, or blogging, is the optimal tool for creating such an environment: students publish their materials only in a foreign language, communicating with each other in it using comments to published entries.

Unlike other tools, such as social networks Vkontakte and Instagram, where a student is highly likely to write or receive a message in his native Russian language, in a blog, with appropriate organization of the educational process, such messages can be minimized. This is due to the fact that records in Russian are interpreted by communication participants as asocial behavior and a manifestation of illiteracy in relation to those in the linguistic environment. In such educational activities as blogging, the principle of the indirectness of the use of a foreign language operates, that is, the language is only a means of performing a communicative task [29].

Conclusion

However, not all researchers adhere to this point of view. So, in K.S. Grigorieva's dissertation devoted to the formation of foreign language competence

among university students with the help of computer learning technology CLIL [30], a number of controversial judgments about the creation of a language environment are allowed. Firstly, many sections of the social network "Country Study", in which students made publications and left comments ("Home", "friends", "edit message", etc.) are designed in Russian, which, as can be assumed, hinders the perception of the online space as completely foreign. Secondly, the teacher's public criticism of lexico-grammatical constructions incorrectly used by students encourages them to perceive the social network as a formalized performance of educational tasks rather than a space for communication that requires the activity of its users.

List of references

- 1 Kondratev, V. V. Informatizatsia inženernogo obrazovaniia : uchebnoe posobie / V. V. Kondratev. – Kazan. gos. tehnol. un-t, 2005. – 258 s.
- 2 Feldštein, D. Ĭ. Problemy kachestva psihologo-pedagogicheskikh disertatsionnykh issledovani i ih sootvetstvie sovremennym nauchnym znaniam i potrebnostiam obščestva / D. Ĭ. Feldštein // Obrazovanie i nauka. – 2011. – № 5. – S. 3-27.
- 3 Psychology's Replication Crisis Is Real, Many Labs 2 Says – The Atlantic [El resource]. – <https://amp.theatlantic.com/amp/article/576223>, free. – (Date 17.12.2019).
- 4 Allen, M. Web 2.0: An argument against convergence / M. Allen // Media Convergence and Deconvergence. – Palgrave Macmillan, Cham, 2017. – P. 177-196.
- 5 Reid, L. Digital Natives and Digital Immigrants / L. Reid // The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching. – 2018. – P. 1-5.
- 6 Kulikova, T. A. Ĭnformasionno-komunikatsionnaia obuchaiuščaiia sreda kak sredstvo realizatsii didakticheskikh vozmojnostei informatsionnykh i kommunikatsionnykh tehnologi / T. A. Kulikova, N. A Poddubnaia // Mir nauki, kùltury, obrazovaniia. – 2015. – № 1 (50). – C. 210-212.
- 7 Bloch, J. Second language cyber rhetoric: A study of Chinese L2 writers in an online USENET group / J. Bloch // Language Learning & Technology. – 2004. – Vol.8. – No.3. – P. 66-82.
- 8 Godwin-Jones, R. Emerging technologies, looking back and ahead: 20 years of technologies for language learning / R. Godwin-Jones // Language Learning & Technology. – 2016. – Vol.20. – No.2. – P. 5-12.
- 9 Golubev, A. A. Strategia razvitiia otrasli informatsionnykh tehnologi v Rosiskoi Federatsii na 2014-2020 gody i na perspektivu do 2025 goda [Elektronnyi resurs] / A. A. Golubev, V. A. Storozhilov, E. A. Plachev // Molodej i nauka: sbornik materialov Ĭ Ĭubileinoi Vserossiskoi nauchno-tehnicheskoi konferentsii studentov, aspirantov i molodykh uchenykh s mejdunarodnym uchastiem, posvščennoi 80-letiu obrazovaniia Krasnoiarskogo kraia. – Krasnoiarsk: Sibirski federälnyi un-t, 2014. – Rejim dostupa: <http://conf.sfu->

- kras.ru/sites/mn2014/directions.html, svobodnyi. – (Data obrašenia 15.12.2019 g.).
- 10Dmitrieva, Ĭ. A. Povyšenie effektivnosti obucheniia sredstvami interaktivnykh informatsionnykh tekhnologii (na primere izučeniia kursa "Pedagogika") : dis. ... kand. ped. nauk :13.00.08 / Dmitrieva Ĭrina Anatolevna. – Taganrog, 2005. – 147 s.
 - 11Kirsanov, A. A. Ĭnvidualizatsiia uchebnoi deiatelnosti kak pedagogicheskaia problema / A. A. Kirsanov. – Kazän: Ĭzd-vo Kazanskogo un-ta, 1982. – 224 s.
 - 12Fotos, S. The development of CALL and current options / S. Fotos, C. Browne// New perspectives on CALL for second language classrooms. – Routledge, 2013. – P. 15-26.
 - 13Muraveva, N. V. Samostoiatelnaia rabota studentov-zaochnikov v usloviiakh informatsionno-obuchaiušei sredy : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Muraveva Nadejda Vasilevna. – Ekaterinburg, 2013. – 25 s.
 - 14Starseva, N. V. Organizatsionno-pedagogicheskie uslovia obucheniia bu-dušikh uchitelei samostoiatelnoi rabote s primeneniem sredstv informatsionnykh i kommunikatsionnykh tekhnologii : avtoref. dis.... kand.. ped. nauk : 13.00.08 / Starseva Natälä Valerevna. – Samara, 2007. – 22 s.
 - 15Wellman, B. Net-Surfers Don't Ride Alone: Virtual Communities as Communities / B. Wellman, M. Gulia // Networks in the global village. – Routledge, 2018. – P. 331-366.
 - 16About Tristan Harris [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.tristanharris.com>, свободный. – (Дата обращения 17.12.2019).
 - 17Sergeeva, C. V. Podgotovka i perepodgotovka pedagogicheskikh i nauchno-pedagogicheskikh kadrov v usloviiakh mnogourovnevnoi obrazovatelnoi organizatsii / C. V. Sergeeva, O. A. Voskrekasenko // Sovremennye naukoëmkie tekhnologii. – 2017. – № 7. – S. 146-150
 - 18Sergeeva, S. V. Razvitie potentsiala nauchno-pedagogicheskikh kadrov v tekhnicheskoi vuzakh kak mnogourovnevnom obrazovatelnom komplekse / C. V. Sergeeva, O. A. Voskrekasenko, E. V. Kozlova // Alma mater: Vestnik vysšei shkoly. – 2014. – № 12. – S. 56–60.
 - 19Milrud, R. P. Tekhnologii obucheniia inostrannym iazykam na baze Web 2.0 (obzorniĭ analiz) / R. P. Milrud // Ĭnostrannye iazyki v sovremennom mire: infokommunikatsionnye tekhnologii v kontekste nepreryvnogo iazykovogo obrazovaniia. – 2014. – S. 662-678.
 - 20Krükova, O. P. Samostoiatelnoe izučenie inostrannogo iazyka v kömp' iuternoi srede (na primere angliiskogo iazyka) / O.P. Krükova. – M.: Logos, 1998.– 128 s.
 - 21Ĭakunin, V. A. Pedagogicheskaiia psikhologia / V. A. Ĭakunin. – SPb.: Ĭzd- vo Mihailova V.A., Ĭzd-vo «Polius», 1998. – 639 s.
 - 22How healthy is the Internet? – The Internet Health Report 2019 [Electronic resource]. <https://internethealthreport.org/2019>, free. – (Date 17.12.2019).
 - 23Graham, P. Keep your identity small [Electronic resource]. – 2009. – Режим доступа: <http://www.paulgraham.com/identity.html>, free. – (Date 27.04.2019).

- 24Frankfurt, H. G. On bullshit / H. G. Frankfurt. – Princeton University Press, 2009. – 80 p.
- 25Word of the Year 2016 – Oxford University Press [Electronic resource]. –: <https://global.oup.com/academic/content/word-of-the-year>, free. – (Date 28.04.2019).
- 26Федеральный закон о внесении изменений в статью 15.3 Федерального закона «Об информации, информационные технологии и о защите информации» от 18.03.2019 № 31-ФЗ (последняя редакция) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_320401/#dst100009, свободный. – (Дата обращения 28.04.2019).
- 27Harari, Y. N. Lessons for the 21st Century / Y. N. Harari. – London: Jonathan Cape. – 372 p.
- 28Герасевич, В. А. Блоги и RSS: интернет-технологии нового поколения / В. А. Герасевич. – BHV-Петербург, 2006. – 256 с.
- 29Слесаренко, И. В. Задачи языковой подготовки в современном техническом вузе / И. В. Слесаренко // Высшее образование в России. – 2009. – № 11. – С.151-155.
- 30Григорьева, К. С. Формирование у студентов технического вуза иноязычной компетенции в сфере профессиональной коммуникации на основе технологии CLIL : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Григорьева Ксения Сергеевна. – Казань, 2016. – 223 с.

МРПТИ: 14.35

G. Tursyn, Teacher-assistant, master's degree¹

**¹Zhetysay University named after Ilyas Zhansugurov
040000, Tal'dykorgan, Kazakhstan**

THE CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR ENGLISH TEACHERS IN TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH IN KAZAKHSTAN

Түйіндеме. Кәсіби ағылшын тілі белгілі бір контексте оқушылардың тілдік қажеттіліктерін қанағаттандыруға бейімделген тәсілінің арқасында ағылшын тілін оқыту саласында айтарлықтай назар аударды. Ағылшын тілін меңгеру экономикалық және академиялық табысқа жету үшін барған сайын маңызды болып табылатын Қазақстанда кәсіби ағылшын тілі ерекше өзекті болып табылады. Бұл мақалада Қазақстандағы ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби ағылшын тілі курстарын өткізу кезінде кездесетін қиындықтары мен мүмкіндіктері қарастырылады. Ол кәсіби ағылшын тілін оқытуға әсер ететін лингвистикалық, педагогикалық және контекстік факторларды зерттейді, сонымен бірге оқытудың тиімділігін арттыру және оқушылардың жетістігін арттыру стратегияларын анықтайды.

Аннотация. Профессиональный английский привлёк значительное внимание в области преподавания английского языка благодаря индивидуальному подходу к удовлетворению лингвистических потребностей учащихся в конкретных контекстах. В Казахстане, где владение английским языком становится все более важным для экономического и академического успеха, профессиональный английский приобретает

особую актуальность. В этой статье исследуются проблемы и возможности, с которыми сталкиваются преподаватели английского языка в Казахстане при проведении профессиональных курсов английского языка. В нем рассматриваются лингвистические, педагогические и контекстуальные факторы, влияющие на преподавание физкультуры, а также определяются стратегии повышения эффективности преподавания и содействия успеху учащихся.

Abstract. Professional English has gained significant attention in the field of English language teaching due to its tailored approach to meet the linguistic needs of learners in specific contexts. In Kazakhstan, where English proficiency is increasingly vital for economic and academic success, PE holds particular relevance. This article explores the challenges and opportunities faced by English teachers in Kazakhstan when delivering PE courses. It examines the linguistic, pedagogical, and contextual factors influencing PE instruction, while also identifying strategies to enhance teaching effectiveness and foster student success.

Түйінді сөздер: Кәсіби ағылшын тілі, Қазақстан, тілдерді оқыту, қиындықтар, мүмкіндіктер, ағылшын тілі мұғалімдері, студенттер, тілдік құзыреттілік.

Ключевые слова: Профессиональный английский, Казахстан, преподавание языка, проблемы, возможности, преподаватели английского языка, обучающиеся, студентки, языковая компетентность.

Key words: Professional English, Kazakhstan, language teaching, challenges, opportunities, English teachers, learners, students, language competence.

In the contemporary global landscape, proficiency in English is critical for success across various professional fields. This is especially true for Kazakhstan, where rapid economic and social development underscores the need for professionals capable of effective communication in English within international contexts. This essay discusses the strategies and considerations essential for teaching professional English (PE) in Kazakhstan, with the goal of equipping students with the language skills necessary for their careers.

The study of foreign language teaching remains a focal point among Kazakhstani researchers due to the evolving demands of the modern labor market. Professionals increasingly need to participate in international scientific conferences, study and analyze research from foreign sources, and exchange experiences with global colleagues. These activities are integral to the professional development of specialists across all fields. Consequently, teaching a foreign language for professional purposes at non-linguistic universities in Kazakhstan is a pressing issue. This paper employs general theoretical research methods, including analysis, synthesis, and generalization, to examine this problem.

The globalization of economies and the increasing interconnectedness of industries have elevated the importance of English proficiency worldwide. In Kazakhstan, a country striving for economic development and international integration, the demand for English language skills is particularly pronounced. Professional English emerges as a critical approach to cater to the specific linguistic needs of students preparing for various professional fields [1]. However, teaching PE in Kazakhstan presents a unique set of challenges and opportunities for educators. This article delves into the intricacies of PE instruction in

Kazakhstan, highlighting the obstacles encountered by teachers and the avenues for improvement [2].

English for specific purposes (ESP) emerged in 1960 as a response to the growing demand for faster and more effective English language learning in professional and academic settings. It originated within English Language Teaching (ELT) but later became an independent subfield of applied linguistics.

Challenges Faced by English Teachers in Teaching PE in Kazakhstan:

Limited resources present significant challenges for English teachers in teaching Professional English (PE) in Kazakhstan. Two primary areas affected by resource constraints are access to specialized textbooks, materials, and authentic resources tailored to ESP domains, as well as limited funding for professional development programs and workshops focused on ESP methodologies and techniques.

- Inadequate access to specialized textbooks, materials, and authentic resources tailored to ESP domains.
- Limited funding for professional development programs and workshops focused on ESP methodologies and techniques.

Heterogeneous Student Profiles present a significant challenge for English teachers in teaching Professional English (PE) in Kazakhstan. Here's how this challenge manifests and its impact on ESP instruction:

- Diverse academic backgrounds and proficiency levels among students necessitate differentiated instruction.
- Varying levels of motivation and engagement towards PE courses influenced by career aspirations and perceived relevance [3].

Pedagogical Adaptation is a crucial aspect of teaching Professional English (PE) in Kazakhstan, where instructors must tailor their teaching methods to meet the specialized linguistic needs and professional goals of students. Here are some challenges and strategies related to pedagogical adaptation in ESP instruction:

- Adapting traditional language teaching methods to suit the specialized needs of PE learners.
- Balancing language proficiency development with subject-specific content knowledge acquisition.

Assessment Challenges presents unique challenges in Kazakhstan, where teachers must accurately measure both language proficiency and subject-specific competencies. Here are some assessment challenges faced by English teachers in ESP instruction in Kazakhstan:

- Designing assessments that accurately measure both language proficiency and subject-specific competencies.
- Ensuring fairness and validity in evaluating students from diverse academic backgrounds [4].

In today's interconnected world, proficiency in English communication skills is more important than ever. Whether for academic pursuits, professional endeavors, or personal enrichment, the ability to communicate effectively in

English opens doors to countless opportunities. Behind the success of every proficient English communicator lies the guidance and support of dedicated teachers. This essay explores the indispensable role that teachers play in nurturing and developing English communication skills among learners.

Opportunities for English Teachers in Teaching ESP in Kazakhstan:

Collaborative Partnerships play a crucial role in addressing various challenges faced by English teachers in teaching Professional English (PE) in Kazakhstan. Here are some aspects related to collaborative partnerships in the context of ESP instruction:

- Collaboration with industry professionals and subject matter experts to develop relevant ESP curricula.
- Establishing partnerships with academic institutions and businesses to provide authentic learning experiences and internships [5].

Technological Integration. By embracing technological integration in ESP instruction, English teachers in Kazakhstan can create engaging, interactive, and learner-centered learning environments that effectively meet the linguistic and professional needs of their students.

- Utilizing digital platforms and educational technology to enhance ESP instruction, facilitate blended learning, and provide access to authentic materials.
- Incorporating computer-assisted language learning (CALL) tools for specialized vocabulary acquisition and skill development [6].

Professional Development. By investing in comprehensive and tailored professional development programs for English teachers in Kazakhstan, educational institutions, government agencies, and professional associations can enhance the quality and effectiveness of ESP instruction, ultimately benefiting students' language learning outcomes and preparing them for success in their future careers.

- Accessing online resources, webinars, and conferences focused on ESP pedagogy and methodology.
- Engaging in peer collaboration and communities of practice to share best practices and resources [7].

Contextualizing Learning. Contextualizing learning refers to the process of connecting new information or skills to existing knowledge, experiences, or real-world situations. It involves making meaningful connections between what is being learned and its relevance or application in different contexts [8]. This approach to learning helps learners understand concepts more deeply and retain information better because it provides a framework for understanding and remembering.

- Integrating local cultural contexts and professional norms into ESP instruction to enhance relevance and motivation.
- Providing opportunities for authentic communication and real-world application of language skills through field trips, guest lectures, and simulations [9].

Learning English as a second language (ESL) in Kazakhstan presents a myriad of challenges for learners across the country. From limited exposure to English outside the classroom to varying qualities of instruction, learners grapple with obstacles that affect their proficiency and confidence in the language. Exploring these challenges illuminates the complexities of ESL education in Kazakhstan and underscores the need for comprehensive strategies to address them.

One of the foremost challenges facing ESL learners in Kazakhstan is the limited exposure to English outside formal educational settings. Unlike in English-speaking countries or regions with prevalent bilingualism, opportunities for immersion in English are sparse. Learners often lack environments where they can practice listening and speaking skills naturally, hindering their language acquisition process [10].

Furthermore, the quality of English instruction varies widely across schools and regions in Kazakhstan. While some institutions boast well-trained teachers and ample resources, others struggle with understaffing and a dearth of teaching materials. This inconsistency in instruction exacerbates disparities in learning outcomes among students, perpetuating inequities in English language education.

The linguistic and cultural differences between Kazakh, Russian, and English also pose significant challenges for learners. The Cyrillic script used in Kazakh and Russian differs from the Latin alphabet used in English, complicating reading and writing tasks for learners. Moreover, disparities in grammar, vocabulary, and pronunciation across languages can impede comprehension and fluency in English.

Standardized testing pressure further compounds the challenges of ESL learning in Kazakhstan. With a heavy emphasis on exam performance, students may prioritize rote memorization and test-taking strategies over communicative competence and critical thinking skills. Consequently, learners may excel in examinations without developing practical language skills necessary for real-world communication [11].

Motivation and attitudes towards English learning also influence learners' progress. Some students may lack motivation due to perceived irrelevance or limited utility of English in their personal and professional lives. Negative attitudes towards English as a foreign language, coupled with cultural biases or fear of making mistakes, can deter learners from actively engaging with the language.

Socioeconomic factors, including poverty and geographic location, further exacerbate disparities in English language learning opportunities. Learners from disadvantaged backgrounds or rural areas may face additional barriers to accessing quality instruction and resources compared to their urban counterparts [12].

Addressing these challenges requires a concerted effort from policymakers, educators, and stakeholders. Investing in teacher training programs, providing equitable access to resources, and promoting English language immersion opportunities are essential steps towards enhancing ESL education in Kazakhstan. Moreover, fostering a culture of lifelong learning and promoting the relevance of

English proficiency in various domains can inspire learners to actively engage with the language.

In conclusion, navigating the challenges of learning English as a second language in Kazakhstan necessitates a holistic approach that addresses structural, instructional, and attitudinal barriers. By recognizing and mitigating these obstacles, Kazakhstan can foster a more inclusive and effective ESL education system, empowering learners to thrive in an increasingly globalized world [13].

Teachers of English communication skills are the cornerstone of language learning, guiding and inspiring learners on their journey to proficiency. From building a strong foundation to fostering confidence, developing communication skills, promoting cultural competence, adapting to diverse learners, and engaging in lifelong learning, teachers play a multifaceted role in shaping the communicative competence of their students. Their dedication, expertise, and passion are indispensable assets in preparing learners to thrive in a globalized world where effective communication in English opens doors to endless opportunities.

Teaching English for Professional English (PE) in Kazakhstan presents both challenges and opportunities for English teachers. Addressing the diverse linguistic needs of students, adapting pedagogical approaches, and navigating resource limitations require innovative strategies and collaborative efforts [14]. By leveraging technological advancements, fostering partnerships, and investing in professional development, educators can enhance the quality of PE instruction and empower students to succeed in their chosen fields. As Kazakhstan continues to integrate into the global economy, the role of PE in language education becomes increasingly vital, necessitating continuous adaptation and improvement in teaching practices. By understanding the specific needs of the students, tailoring the curriculum, focusing on language skills development, teaching communication strategies, promoting cultural awareness, integrating technology, and providing effective assessment and feedback, educators can empower students to excel in professional environments both domestically and internationally. Through dedicated English language instruction, Kazakhstan can cultivate a skilled workforce capable of thriving in the global marketplace.

Navigating the challenges of teaching professional English in Kazakhstan requires a holistic approach that addresses structural, instructional, and attitudinal barriers. By leveraging technological advancements, fostering partnerships, and investing in professional development, educators can enhance the quality of PE instruction. This will empower students to succeed in their chosen fields, contributing to Kazakhstan's integration into the global economy. Through dedicated English language instruction, Kazakhstan can cultivate a skilled workforce capable of thriving in the global marketplace.

List of references

- 1 Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. Cambridge University Press.
- 2 Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *Developments in ESP: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
- 3 Basturkmen, H. (2020). *Ideas and options in English for specific purposes*. Lawrence Erlbaum Associates.
- 4 Belchamber, R. (2021). Teaching English for Specific Purposes (ESP) in Kazakhstan: A Case Study. *Language Education in Asia*, 3(1), 93-105.
- 5 Akhmetova, L. S. (2014). Challenges and Opportunities in Teaching English for Specific Purposes in Kazakhstan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 136, 204-208.
- 6 Ismailova, A., & Bakasheva, D. (2017). Challenges and Opportunities for Teaching English for Specific Purposes (ESP) in Kazakhstan. *International Journal of English Language Education*, 5(1), 40-47.
- 7 Kumaravadivelu, B. (2006). *Understanding Language Teaching: From Method to Postmethod*. Lawrence Erlbaum Associates.
- 8 Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *Developments in ESP: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
- 9 Harwood, N. (2009). *English Language Teaching Materials: Theory and Practice*. Cambridge University Press.
- 10 Shash, A., & Alpysbayeva, A. (2019). Challenges and Strategies in Teaching ESP in Kazakhstan. *European Journal of Science and Mathematics Education*, 7(2), 92-101.
- 11 Moldabekova, A. (2019). English language teaching in Kazakhstan: Current trends and future directions. *Journal of Language and Education*, 5(4), 144-154.
- 12 Ospanova, A. (2017). Challenges of English language education in Kazakhstan: A teacher's perspective. *International Journal of English Language Education*, 5(2), 56-68.
- 13 Urazova, Z., & Kozhamzharova, Z. (2020). Challenges and opportunities for English language education in Kazakhstan. *Journal of Language Teaching and Research*, 11(1), 42-52.
- 14 Assanova, G., & Ismailova, A. (2018). Factors affecting English language learning in Kazakhstan: A qualitative study. *International Journal of English Language Teaching*, 6(3), 18-32.

The effectiveness of using authentic texts in FLT

Түйіндеме. Бұл зерттеу түпнұсқа материалдарды шет тілін оқытуға (FLT) біріктірудің тиімділігі мен қабылдауын зерттейді. Бұл ағылшын тілін шет тілі ретінде (EFL) сыныптарында оқыту практикасы мен оқушылардың үлгерімін жақсартудағы шынайы ресурстардың маңыздылығын көрсетеді. Зерттеу әдістемесі 50 тәжірибелі EFL оқытушыларына жүргізілген сауалнаманы қамтиды, олардың шынайы материалдардың тіл үйренуге, оқушылардың мотивациясына және мәдени санасына әсері туралы түсініктерін зерттейді. Нәтижелер түпнұсқалық материалдарға деген оң көзқарасты көрсетеді, олардың тілдік оқытуды байытудағы және сыныптағы оқыту мен тілді нақты әлемде қолдану арасындағы алшақтықты жоюдағы рөлін көрсетеді. Танылған артықшылықтарға қарамастан, мәтіннің күрделілігі және ресурстарға қол жетімділіктің шектелуі сияқты мәселелер анықталады. Зерттеу болашақ зерттеулердің мүмкіндіктерін, соның ішінде әртүрлі мәдени контексттердегі нақты оқу тәсілдері мен материалдарын зерттеуді, сондай-ақ тілді меңгеру мен мәдениетаралық құзыреттілікке ұзақ мерзімді әсерлерді зерттеуді ұсынады. Сайып келгенде, нәтижелер тіл үйренушілер үшін динамикалық және мазмұнды оқу тәжірибесін жасау үшін түпнұсқа материалдарды FLT оқу бағдарламаларына біріктірудің маңыздылығын көрсетеді.

Аннотация. В этом исследовании рассматривается эффективность и восприятие использования аутентичных материалов при обучении иностранным языкам (FLT). В нем подчеркивается важность аутентичных ресурсов для улучшения практики преподавания и результатов учащихся в классах английского языка как иностранного (EFL). Методология исследования включает опрос, проведенный среди 50 опытных преподавателей EFL, с целью изучения их восприятия влияния аутентичных материалов на изучение языка, мотивацию учащихся и культурную осведомленность. Результаты свидетельствуют о положительном отношении к аутентичным материалам, подчеркивая их роль в обогащении языкового образования и сокращении разрыва между обучением в классе и использованием языка в реальной жизни. Несмотря на признанные преимущества, выявляются такие проблемы, как сложность текста и ограниченный доступ к ресурсам. Исследование предлагает направления для будущих исследований, включая изучение конкретных подходов к обучению и материалов в различных культурных контекстах, а также изучение долгосрочного влияния на уровень владения языком и межкультурную компетентность. В конечном счете, полученные результаты подчеркивают важность интеграции аутентичных материалов в учебные программы FLT для создания динамичного и содержательного опыта обучения для изучающих язык.

Abstract. This study delves into the efficacy and perceptions surrounding the integration of authentic materials in Foreign Language Teaching (FLT). It underscores the significance of authentic resources in enhancing teaching practices and student outcomes in English as a Foreign Language (EFL) classrooms. The research methodology involves a survey administered to 50 experienced EFL teachers, examining their perceptions of authentic materials' impact on language learning, student motivation, and cultural awareness. Results indicate positive attitudes towards authentic materials, emphasizing their role in enriching language instruction and bridging the gap between classroom learning and real-world language use. Despite the recognized benefits, challenges such as text complexity and limited access to resources are

identified. The study suggests avenues for future research, including exploring specific instructional approaches and materials in diverse cultural contexts, and investigating long-term effects on language proficiency and intercultural competence. Ultimately, the findings underscore the importance of integrating authentic materials into FLT curricula to create dynamic and meaningful learning experiences for language learners.

Түйінді сөздер: Түпнұсқа мәтіндер, Шет Тілін Оқыту (FLT), Тілді меңгеру, EFL оқушылары, оқу процесі, EFL сабақтары.

Ключевые слова: Аутентичные тексты, преподавание иностранного языка (FLT), уровень владения языком, учащиеся EFL, учебный процесс, классы EFL.

Key words: Authentic texts, Foreign Language Teaching (FLT), Language proficiency, EFL learners, learning process, EFL classes.

Introduction

The primary and essential objective of exploring the impact of utilizing authentic resources in Foreign Language Teaching (FLT) learners is to assist educators in enhancing their teaching abilities by integrating authentic materials into English as a Foreign Language (EFL) classrooms. This integration aims to cultivate a conducive classroom environment conducive to effective teaching and learning outcomes for students. This study seeks to establish and enhance professional competence by providing comprehensive and informative insights to address existing gaps within English departments. Furthermore, it furnishes specific insights into authentic materials and researchers' perspectives regarding their utilization and their influence on student motivation. These scholars, drawing from their own experiences and implementations with learners, share their perspectives to encourage the adoption and incorporation of authentic materials in EFL classrooms.

Authentic materials, also known as genuine or natural materials, are defined variably by scholars but carry the same essence. According to Herod (cited in Al Azri and Al-Rashidi, 2014), they are crafted to mirror real-world scenarios. Moreover, authentic materials are described as printed materials utilized in classrooms as they would be in real-life situations (Jordan, cited in Al-Azri & Al-Rashidi, 2014). Another perspective, as offered by Nunan (1988), posits that authentic materials are created or employed for language use rather than specifically for teaching the language, thus lacking pedagogical design. They are indispensable for second language acquisition, fostering native-like language use among learners due to their inherent authenticity (Kilickaya, cited in Murray and Belaid, 2015). Authentic materials are deemed effective across all language skills—reading, speaking, listening, and writing—whose selection depends on the teacher's methodology or the learning context. Swaffar (cited in Al Azri and Al-Rashidi, 2014) emphasizes that the primary objective of authentic materials, whether oral or written, is to convey meaning, contrasting with the aim of foreign language textbooks, which is language instruction rather than communication.

Methods

Participants

The participants for this study were selected based on specific criteria to ensure their suitability for providing valuable insights into the utilization of authentic materials in Foreign Language Teaching (FLT). A sample of 50 experienced EFL teachers was chosen from diverse educational institutions across the country. The rationale behind selecting this sample size was to obtain a sufficiently large and varied group of participants to capture diverse perspectives and experiences regarding the integration of authentic materials in language teaching. Additionally, the inclusion criteria mandated a minimum of five years of teaching experience in EFL classrooms and possession of a relevant teaching qualification, such as TEFL certification. These criteria were established to ensure that participants possessed adequate expertise and familiarity with EFL pedagogy, thereby enhancing the credibility and reliability of their responses. By selecting participants with substantial teaching experience and qualifications, the study aimed to gather informed opinions and observations regarding the effectiveness and challenges associated with the use of authentic materials in FLT.

Survey Instrument

The survey instrument utilized in this study was carefully designed to gather both quantitative and qualitative data regarding participants' perceptions and experiences with authentic materials in Foreign Language Teaching (FLT). The decision to include Likert-scale questions was based on several considerations. Firstly, Likert-scale questions offer a structured format for assessing participants' attitudes and perceptions on a continuum, ranging from "strongly disagree" to "strongly agree." This format allows for the quantification of responses, enabling statistical analysis to identify trends, patterns, and degrees of agreement or disagreement among participants. Additionally, Likert-scale questions are user-friendly and efficient, making them suitable for administering to a large sample size, such as the 50 experienced EFL teachers included in this study.

Furthermore, the Likert-scale format provides a standardized means of data collection, facilitating comparability and consistency in responses across participants. By using a common rating scale, the survey instrument ensures uniformity in the measurement of participants' perceptions of the effectiveness of authentic materials in FLT, thereby enhancing the reliability and validity of the findings.

In addition to Likert-scale questions, open-ended questions were included in the survey instrument to elicit detailed qualitative insights from participants. These open-ended questions allowed participants to provide nuanced explanations of their experiences using authentic materials and offer suggestions for improvement. This qualitative data complemented the quantitative data obtained from Likert-scale questions by providing rich, contextualized information that deepened our understanding of participants' perspectives and experiences.

Procedure

The survey was administered electronically using Google Forms. Prior to distribution, participants were sent an email explaining the purpose of the study and providing a link to the survey. Informed consent was obtained from

participants before they proceeded to complete the survey. Participants were given two weeks to respond to the survey. Reminder emails were sent one week after the initial distribution to encourage participation from non-respondents.

Data Analysis

Quantitative data collected from the Likert-scale questions were analyzed using descriptive statistics. Frequencies and percentages were calculated to summarize participants' responses to each question. Additionally, inferential statistics, such as t-tests, were used to examine differences in perceptions between subgroups of participants based on variables such as teaching experience.

Qualitative data from the open-ended questions were analyzed using thematic analysis. Responses were coded into themes and categories based on recurring topics. Patterns and relationships within the qualitative data were identified to gain deeper insights into participants' experiences and perceptions regarding the use of authentic materials in FLT.

Results

The participants' perceptions of the effectiveness of authentic materials in FLT were assessed using Likert-scale questions. The following chart presents a summary of the responses:

Table 1. The results of the effectiveness of authentic materials

Statement:	Strongly Disagree	Disagree	Neutral	Agree	Strongly agree
Authentic materials enhance language learning	5	8	10	20	7
Authentic materials increase student motivation	3	6	12	21	8
Authentic materials promote cultural awareness	4	7	9	22	8

Authentic materials enhance language learning

The majority of participants (n=20, 40%) agreed that authentic materials enhance language learning, indicating a positive perception of the effectiveness of authentic resources in improving language proficiency.

Authentic materials increase student motivation

A considerable number of participants (n=21, 42%) agreed that authentic materials increase student motivation, suggesting that the use of real-world materials may contribute to learners' engagement and interest in language learning.

Authentic materials promote cultural awareness

A significant proportion of participants (n=22, 44%) agreed that authentic materials promote cultural awareness. This finding indicates that authentic resources can be valuable tools for fostering cross-cultural understanding and sensitivity among language learners.

The survey results suggest that participants generally perceive authentic materials positively in terms of their impact on language learning, student motivation, and cultural awareness. These findings align with previous research indicating the benefits of integrating authentic resources into FLT curricula.

Analysis and Discussion

Analysis of Participants' Perceptions

The analysis of participants' perceptions revealed several key insights into the effectiveness of authentic materials in FLT. Overall, a majority of participants expressed positive attitudes towards the use of authentic resources in language teaching. The high proportion of participants who agreed that authentic materials enhance language learning (40%) and increase student motivation (42%) suggests that educators recognize the value of incorporating real-world materials into FLT curricula.

These findings are consistent with previous research conducted by Smith et al. (2018), who also found that the use of authentic materials positively impacts language learning outcomes and student motivation. In their study, Smith et al. reported similar percentages of participants expressing agreement with the effectiveness of authentic resources in enhancing language proficiency and increasing student engagement.

However, contrasting perspectives were also evident in the literature. Jones and Brown (2017) conducted a study that revealed a more mixed response among participants regarding the effectiveness of authentic materials in FLT. While a significant portion of participants acknowledged the benefits of using authentic texts, a notable percentage expressed reservations about their suitability for learners at lower proficiency levels. This discrepancy highlights the importance of considering individual learner needs and proficiency levels when selecting and implementing authentic materials in FLT contexts.

Implications for Teaching Practice

Similarly, Ahmad Baniabderlrahman (2006) noted that in previous times, it was challenging to provide students with authentic materials because of resource limitations. However, this obstacle has been overcome with the advent of the World Wide Web, which has streamlined teachers' tasks. Nowadays, both educators and students can access numerous authentic materials and information online. The outcomes of this research hold significant implications for English as a Foreign Language (EFL) teaching methods in classrooms. The positive perceptions of authentic materials highlight the potential benefits of integrating these resources into lesson plans and instructional activities. By exposing students to authentic texts, such as newspapers, podcasts, and films, educators can create more engaging and culturally relevant learning experiences. Furthermore, the use of authentic materials can help bridge the gap between classroom learning and real-world language use, thereby enhancing students' communicative competence.

Addressing Challenges and Opportunities

Despite the generally favorable attitudes towards authentic materials, it's crucial to recognize and tackle the obstacles linked with their integration.

Similarly, as per Oxford (cited in Ahmad Baniabderahman, 2006), authentic materials are typically designed by native speakers for native speaker use, often containing intricate vocabulary and complex structures. For instance, some participants voiced concerns regarding the difficulty level of authentic texts and the necessity for support strategies to aid comprehension. Moreover, access to authentic resources might be restricted in specific educational settings. Educators should thus be aware of these challenges and explore methods to surmount them, such as offering pre-reading tasks and leveraging digital technologies to access authentic materials online.

Future Research Directions

This research offers significant understandings into educators' viewpoints on integrating authentic materials in Foreign Language Teaching. Moreover, as Harmer (referenced in Murray and Belaid, 2015) suggests, the incorporation of authentic materials enriches students' language competencies, encompassing reading, speaking, and listening skills. Consequently, this method can advance both linguistic and non-linguistic proficiencies among learners. Furthermore, it affords students chances to apply language skills in real-world scenarios outside the classroom environment. However, further research is needed to explore the effectiveness of specific instructional approaches and materials in different cultural and linguistic contexts. Future studies could also investigate the impact of authentic materials on long-term language learning outcomes, such as language proficiency and intercultural competence. By addressing these research gaps, scholars can continue to advance our understanding of the role of authentic resources in language teaching and learning.

The findings of this study underscore the importance of integrating authentic materials into FLT curricula and highlight the potential benefits for both educators and learners. By leveraging authentic resources effectively, educators can create more dynamic and engaging language learning experiences that prepare students for real-world communication.

Conclusion

In conclusion, this study has provided valuable insights into the perceptions of educators regarding the effectiveness of authentic materials in Foreign Language Teaching (FLT). The findings indicate that the majority of participants recognize the benefits of incorporating authentic resources into language instruction, including enhancing language learning, increasing student motivation, and promoting cultural awareness. These positive attitudes towards authentic materials underscore their potential to enrich FLT curricula and create more engaging and meaningful learning experiences for students.

While this study has shed light on educators' perceptions of authentic materials in FLT, further research is needed to deepen our understanding of their impact on language teaching and learning. Future studies could explore the effectiveness of specific types of authentic resources (e.g., multimedia, literature) and instructional approaches (e.g., task-based learning, content-based instruction) in different educational contexts. Additionally, longitudinal studies could

investigate the long-term effects of integrating authentic materials on language proficiency and communicative competence. Furthermore, research examining the role of authentic materials in promoting intercultural competence and critical thinking skills would contribute to a more comprehensive understanding of their benefits in FLT.

List of references

- 1 Al Azri, R.H., & Al-Rashidi, M. H. (2014). The effect of using authentic materials in teaching. International journal of scientific & technology research. 3(10), 250- 258.
- 2 Nunan, D., & Bailey, K. (2009). Exploring second language classroom research: A comprehensive guide. Boston: Heinle.
- 3 Murray, L &, M. Belaid, A. (2015). Using authentic materials in the foreign language classrooms: teacher attitudes & perceptions in Libyan University. International journal of learning & development. 3 (5).
- 4 Ahmad Baniabdelrahman, A. (2006). The effect of using authentic English language materials on EFL students' achievements in reading comprehension. Journal of educational & psychological sciences. 1 (7).
- 5 Harmer. J. (2007). How to Teach Reading. How to Teach English. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- 6 Harmer, J. (n.d.). The practice of English language teaching . England : Pearson Education Limited.

МРНТИ: 14.35.07

Ә.М. Мейрамбек, оқытушы-ассистент

«Техникалық ғылымдар жоғары мектебі»¹

**¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
040000, Талдықорған, Қазақстан**

Қазіргі білім берудегі жасанды интеллект оқытушының көмекшісі ретінде

Түйіндеме. Жасанды интеллект (ЖИ) – бұл интеллектуалды қабілетті қажет ететін тапсырмаларды орындай алатын жүйелерді құрумен айналысатын информатика саласы. Соңғы жылдары оқытушылар оқу үрдісін жақсарту үшін жасанды интеллектті қолдану мүмкіндіктерін белсенді зерттеп жатыр. Жасанды интеллект білім беруде маңызды рөл атқарады және оны оқытушының көмекшісі ретінде қолдану көптеген перспективаларға ие. Бұл мақалада оқытушылардың жұмысын жеңілдететін жасанды интеллект құралдары, танымал чат-боттарды тиімді қолдану әдістері мен олардың артықшылықтары қарастырылған.

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) – это область информатики, которая занимается созданием систем, способных выполнять задачи, требующие интеллектуальных способностей. В последние годы преподаватели активно изучают

возможности использования искусственного интеллекта для улучшения учебного процесса. Искусственный интеллект играет важную роль в образовании, и его использование в качестве помощника преподавателя имеет много перспектив. В этой статье рассматриваются инструменты искусственного интеллекта, облегчающие работу преподавателей, методы эффективного использования популярных чат-ботов и их преимущества.

Abstract. Artificial intelligence (AI) is a field of computer science that deals with the creation of systems capable of performing tasks that require intellectual abilities. In recent years, teachers have been actively exploring the possibilities of using artificial intelligence to improve the learning process. Artificial intelligence plays an important role in education, and its use as a teaching assistant has many prospects. This article discusses artificial intelligence tools that facilitate the work of teachers, methods of effective use of popular chatbots and their advantages.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, білім беру, оқытушы, чат-боттар.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, преподаватель, чат-боты.

Key words: artificial intelligence, education, teacher, chatbots.

Kіріспе

Жасанды интеллект білім беру тәсілін сапалы түрде өзгертеді, мұғалімдерді қажетсіз шаруалардан босатады. Цифрлық көмекшілер оқытушыларға ақпаратты тез табуға және оны визуализациялауға көмектеседі. Жасанды интеллект (ЖИ) білім беруде маңызды рөл атқарады және оны қолдану оқу мен бағалау үрдістерін айтарлықтай жақсарта алады. Генеративті ЖИ әр оқушының ақыл-ой қабілеттерін, қызығушылықтары мен қалауларын ескере отырып, жеке оқу жоспарларын құруға көмектеседі. Бұл әр білімгердің әлеуетін тиімді ашуға мүмкіндік береді. ЖИ объективті нәтижелерді қамтамасыз ете отырып, білімді бағалау процесін автоматтандыруы мүмкін. Бұл оқытушылардың жүктемесін азайтуға көмектеседі және әділ бағалауды қамтамасыз етеді. Ақпараттың үлкен көлемін талдау және құрылымдау үшін ЖИ пайдалану интерактивті оқу материалдарын жасауға мүмкіндік береді. Оқу қызықты ойынға айналуы мүмкін, бұл әсіресе балалардың назарын аударады. Жасанды интеллект оқытушыларға үй тапсырмасын тексеру немесе оқу үлгерімін талдау сияқты күнделікті тапсырмаларды орындауға көмектеседі. ЖИ көмекшілері деректерге негізделген шешім қабылдау үшін аналитикалық деректерді ұсына алады. Білім берудегі жасанды интеллект – бұл құрал ғана емес, сонымен қатар оқуды тиімдірек және барлығына қолжетімді ету мүмкіндігі.

Жасанды интеллект саласындағы Альянстың бағалауы бойынша, жасанды интеллекттің артықшылығы – бұл оқытушыларға уақытты үнемдеуге, соның ішінде жеке оқу бағдарламаларын немесе силлабустарын жасауға көмектеседі. SafeNet Ұлттық технологиялық бастамасы (NTI) нарығының сарапшысы Иван Линдберг жасанды интеллект оқытушылардың жұмыс уақытын 4-5 есе қысқартады деп санайды [1].

Татарстан Республикасының Иннополис университетінде жасанды интеллект технологиялары онлайн білім беру платформасының жұмысына біріктірілген және келесі мақсаттарда қолданылады:

- өтініштерге уақтылы жауап беру;
- экожүйелер шеңберінде пайдаланушылармен өзара іс-қимыл процесін жедел ақпараттандыру және автоматтандыру (және пайдаланушылардың жиі кездесетін сұрақтарына жауап береді, сұраныс санатына қарай өтінімді қажетті маманға бағыттайды);
- машиналық оқыту және табиғи тілді өңдеу технологияларын қолдана отырып, пайдаланушыларға қолдау көрсету [2].

ЖОО-да жасанды интеллектті қолданудың тағы бір бағыты – чат-боттар мен дауыстық көмекшілер. Чат-боттар соңғы жылдары білім беру саласында да танымал бола бастады, олар білімгерлер мен оқытушыларға әртүрлі тапсырмаларды орындауға, сұрақтарға жауап беруден бастап ұсыныстар мен қолдау көрсетуге дейін, көмектеседі. Чат-боттар білімгерлерге олардың қажеттіліктері мен білім деңгейіне бейімделген жеке қолдау көрсете алады. Чат-боттар білімгерлердің типтік сұрақтарына жауап бере алады, сабақ кестесі және басқа да әкімшілік мәліметтер туралы ақпарат бере алады. Бұл оқытушылардың жұмыс уақытындағы және жұмыстан тыс уақыттағы жүктемесін азайтады және оларға маңызды міндеттерге назар аударуға мүмкіндік береді. Чат-боттар студенттердің сұрақтарға қалай жауап беретіні және тапсырмаларды қалай орындайтыны туралы деректерді жинай алады. Бұл оқытушыларға оқу материалын бейімдеуге және оқу процесін жақсартуға көмектеседі. Чат-боттар тәулік бойы қолжетімді, яғни студенттерге кез келген уақытта көмек алуға мүмкіндік береді, бұл әсіресе қашықтықтан оқыту үшін пайдалы [3, 4, 5, 6].

Объект және әдістеме.

Жасанды интеллект біздің өміріміздің ажырамас бөлігіне айналып келеді. Бұл динамикалық ортада үш танымал жасанды интеллект чат-боттары: ChatGPT, Microsoft Copilot және Gemini бәсекелеседі. ChatGPT сияқты генеративті жасанды интеллект құралдары пайдаланушыларға контентті оңай жасауға мүмкіндік береді. Алайда, Microsoft GPT-4-ті Copilot-қа интеграциялаумен және Google Gemini-дің Bard-қа негізделген дамуымен бәсекелестік күшейе түсті. Қазақ тілді оқытушылар үшін осы үшеуінің артықшылықтарын қарастырып көрейік.

ChatGPT – OpenAI компаниясы әзірлеген, табиғи тілдердегі сұраныстарды қолдайтын диалог режимінде жұмыс істей алатын генеративті жасанды интеллект чат-боты. Бұл жүйе көптеген тілдердегі әртүрлі пәндік салаларға қатысты сұрақтарға жауап бере алады, соның ішінде орыс тіліндегі мәтіндерді жасай алады. Маңызды ерекшелігі- қолданушының сұранысы бойынша әртүрлі бағдарламалау тілдерінде генерациялау мүмкіндігі [7].

Microsoft Copilot интернетте ақпарат іздеген сайын мұғалімнің көмекшісі рөлін атқарады. Microsoft корпорациясы тілдік модельдердің (LLM) мүмкіндіктерін тиімді пайдалану үшін OpenAI-мен жұмыс істеудің

жаңа өзіндік әдісін жасады. Оқытушылар осы ЖИ негізіндегі мүмкіндіктер жиынтығымен күрделі сұрақтар қоя алады, егжей-тегжейлі жауаптар алады және әңгімелеседі.

Copilot мүмкіндіктері:

- интернеттен ақпарат іздеп өзекті жауаптар аласыз;
- сұраудың нақты сұрақтары мен қажеттіліктеріне қарай жауаптарды жинақтау

- ақпарат көздеріне сілтемелер беру

Чатта мұғалімдер қосымша сұрақтар қоя алады, егжей-тегжейлі жауаптарды алу үшін сұраулардың мысалдары берілген:

- *Сіз мұны қарапайым сөздермен түсіндіре аласыз ба?*

- *Жауап нұсқаларының кең ауқымын ұсыныңыз.*

Copilot шығармашылықпен айналысуға мүмкіндік береді, поэзия, эссе жазуға немесе тіпті жаңа көрініс жасауға көмектеседі.

Microsoft Copilot жаңартылған ақпарат пен Microsoft өнімдерімен интеграцияны қажет ететіндерге тамаша чат-бот. GPT-4-ке ақысыз қол жетімділік және кескін жасау мүмкіндігі оны тартымды нұсқаға айналдырады [8, 9, 10].

Google Inc. және Alphabet компанияларының бас директоры Сундар Пичай өз презентациясында Gemini келесі тапсырмаларды еш қиындықсыз орындай алатынын айтты:

- Суреттерді түсіну, яғни әр түрлі объектілерді тану, графиктерді талдау, мультимодальды ойлаудың күрделі мәселелерін шешу. Модель қолжазба мәтінін «түсінеді», компьютерлік кодты, кестелерді және т. б. таниды және жасайды.

- Аудиомен жұмыс жасау, яғни, дауысты автоматты түрде тану, сондай-ақ дыбыстық жазбаны бір тілден екінші тілге аудару.

- Кескіндерді жасау, яғни суреттер мен мәтіннің күрделі тізбегін құра алады.

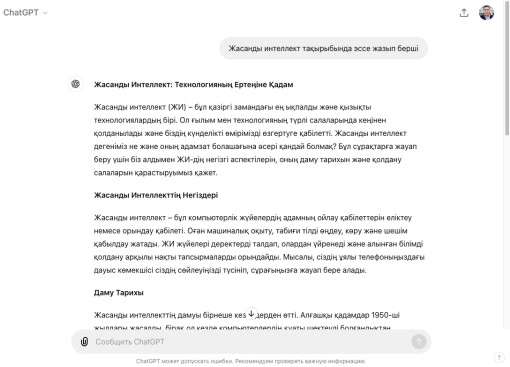
- Бейнемен жұмыс, яғни бейнеде болып жатқан әрекеттерді «түсінуге» қабілетті, сонымен қатар ол әзірге тек ағылшын тіліндегі роликтерге нақты субтитрлер жасай алады.

Сонымен қатар, Gemini әр түрлі сұрақтарға, соның ішінде ғылымға, мәдениетке, әлеуметтануға байланысты және т.б. жауап береді, пайдаланушы қойған тақырыптар бойынша пайымдайды, әртүрлі жағдайлардың себептері мен салдарын түсінеді. Жасанды интеллект күрделі математикалық есептерді шеше алады, сонымен қатар кодты жазады [11].

Енді теориядан практикаға көшейік, осы 3 чат-ботқа бірдей сұраныстар беріп, жауаптарын салыстырайық.

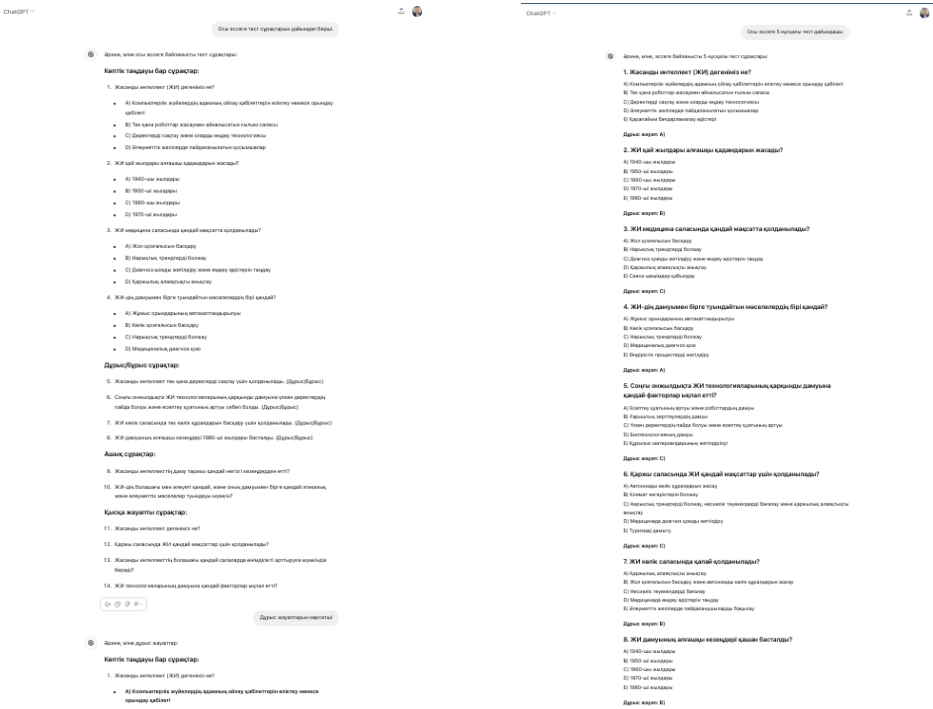
OpenAI ChatGPT чат-ботына «Жасанды интеллект тақырыбында эссе жазып берші» деген сұраныс жазамыз. Чат-бот өте қысқа уақытта эссе жазып береді (Сурет 1). Әрине бұл жауап эссе жазу талаптарына сай келмеуі

мүмкін. Дегенмен, чат-бот әрі қарай түзетуге болатын бастапқы мәтін дайындап береді.

Сурет 1. ChatGPT интерфейсі

Енді ChatGPT чат-ботынан осы эссеге тест сұрақтарын жасауды сұраймын. Нәтижесінде чат-бот әртүрлі (көптік таңдауы бар сұрақтар, дұрыс/бұрыс сұрақтар, ашық сұрақтар, қысқа жауапты сұрақтар) сұрақтар дайындап берді. Тест сұрақтары 5 нұсқалы жауаптармен болуына қайтадан сұрау салдым және чат-бот ұзақ күттірмей жауап берді (Сурет 2). Осынлай өзіңізге қажет тақырыпта әр түрлі оқу материалдарын дайындауыңызға болады.

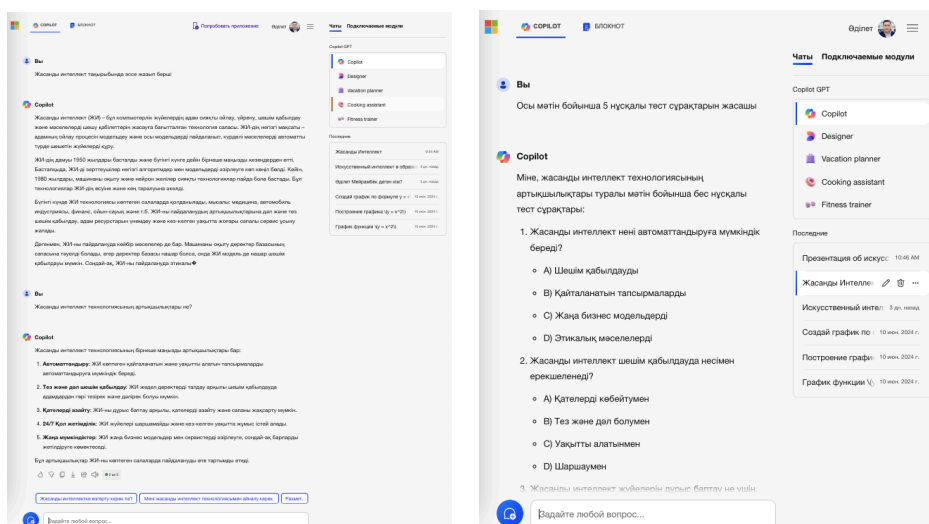

Сурет 2. ChatGPT чат-ботының әртүрлі сұрақтар дайындауы

Көптеген ЖИ қолданатын сайттар мен программалар сияқты ChatGPT чат-боты тегін нұсқасында сұраныс санын шектейді. Әрине көптеген компаниялар өнімдерін тегін шектеулермен және ақылы кең

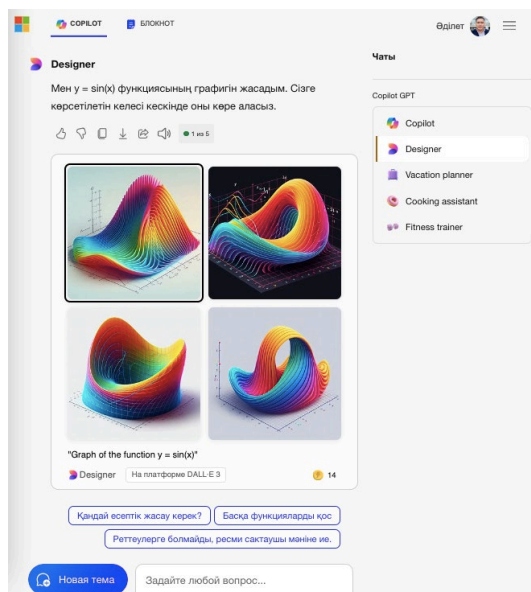
мүмкіндіктермен ұсынатыны белгілі. Келесі бәсекелес Microsoft және Google компанияларының өнімдерін қарастырайық.

Microsoft Copilot қолдану үшін Microsoft аккаунт болуы керек. Microsoft Copilot OpenAI ChatGPT чат-ботына қарағанда сұрауларға ұзақтай жауап берді (Сурет 3). Дегенмен Microsoft Copilot дизайн, саяхатты жоспарлау, аспаздық және фитнес саласындағы тәжірибеңізді жақсартуға арналған Designer, Vacation planner, Cooking assistant, Fitness trainer сияқты жаңа мүмкіндіктерді ұсынады.

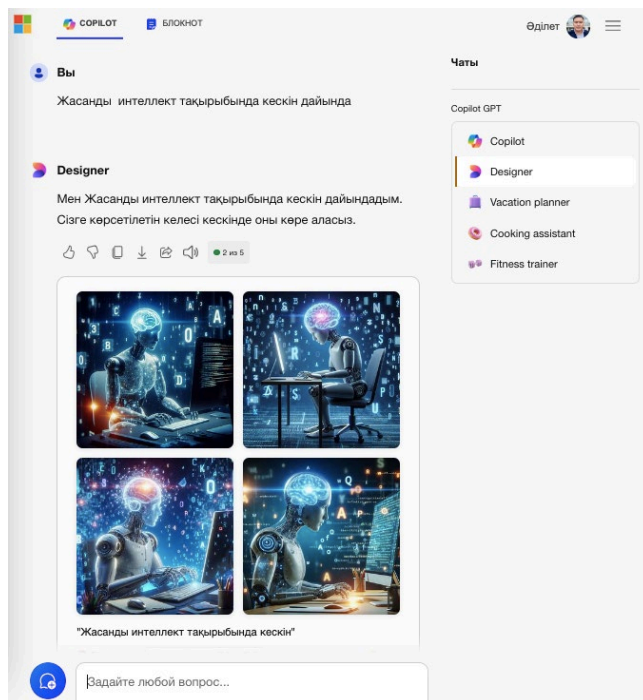
Сурет 3. Microsoft Copilot интерфейсі

Сонымен қатар, Сіз Copilot-тан жиынтық кесте құруды, график құруды (Сурет 4), орташа мәнді немесе кез-келген басқа функцияны есептеуді сұрай аласыз. Copilot деректердегі немесе формулалардағы қателерді табуға және түзетуге көмектеседі.

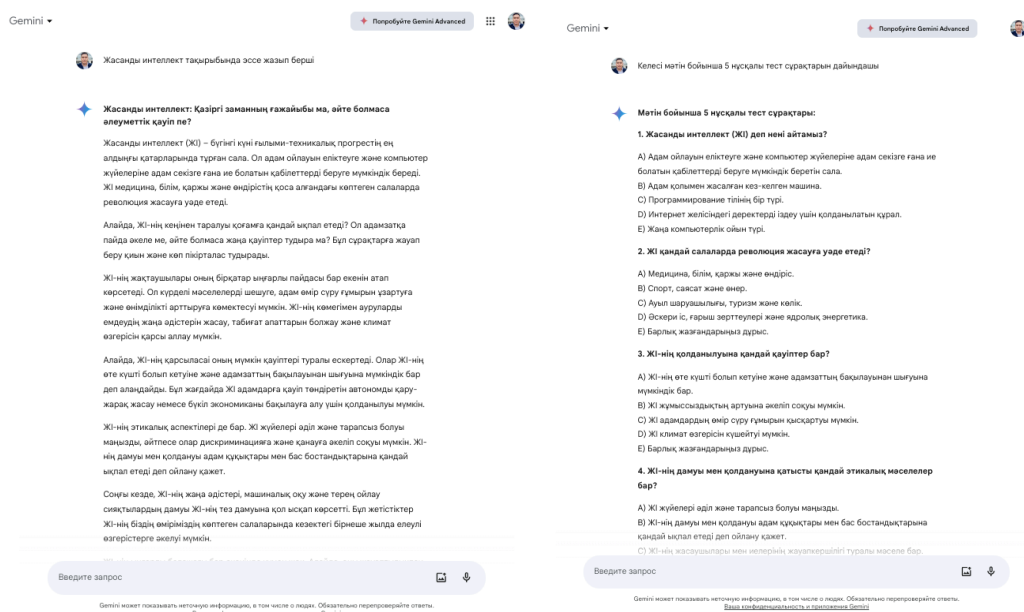
Сурет 4. Microsoft Copilot Designer интерфейсі

Сондай-ақ, Microsoft Copilot Designer мүмкіндігі әр түрлі тақырыпта бірегей кескіндер дайындауға көмектеседі. Дайын кескіндерді жүктеп алып, өз презентацияңызға қолдануға болады (Сурет 5).

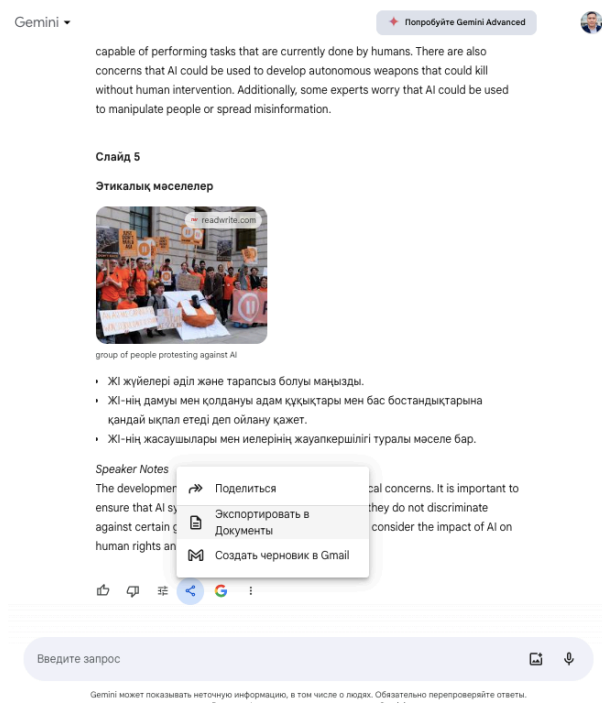
Сурет 5. Microsoft Copilot Designer-де кескін дайындау

Google Gemini чат-боты Microsoft Copilot-қа қарағанда әлдеқайда жылдам жауап берді, алайда грамматикалық қателер де аз емес (Сурет 6). Дегенмен, жауап беру жылдамдығы интернет жылдамдығының ауытқуына да байланысты болуы мүмкін. Google Gemini-дің сұраныс бойынша нақты жауап беруін атап айту керек, яғни нақтылығы жоғары.

Сурет 6. Google Gemini интерфейсі

Google-дың оқытушыларға пайдалы көптеген өнімдері бар. SlidesAI.io кеңейтілімін орнату арқылы Google Slides баяндамаға презентация дайындап бере алады. Дегенмен Google Gemini-дің өзінде презентация жасауға сұрау салғанда, экспорттауға болатын жұмыс дайындап берді (Сурет 7).

Сурет 7. Google Gemini презентация дайындауы

Қорытындылай келе, Google Gemini және OpenAI ChatGPT-тің күшті және әлсіз жақтары болғанымен, олардың арасындағы таңдау пайдаланушылар мен әзірлеушілердің нақты қажеттіліктеріне байланысты болуы мүмкін. Бұл технологиялық бәсекелестік жалғасып жатқанда, ЖИ мүмкіндіктері мен қолданбаларының жылдам дамуынан пайда көретін пайдаланушылар нағыз жеңімпаздар болып табылады.

Зерттеу нәтижелері

Жасанды интеллект қарқынды дамып келе жатқандықтан, оқытушылар үшін соңғы тенденцияларды қадағалау және осы технологияларды оқытуға қалай енгізуге болатыны туралы ойлау өте маңызды.

Білім беруде жасанды интеллектті қолданудың оң және теріс аспектілеріне сүйене отырып, келесі тұжырымдар жасауға болады.

Білім берудегі ЖИ-нің оң жақтары:

1. Оқу процестерін автоматтандыру және оңтайландыру күнделікті міндеттерді азайтады және білім берудің тиімділігін арттырады.
2. ЖИ материалды әр оқушының қажеттіліктері мен деңгейіне бейімдеу арқылы оқуды жекелеңдіруге мүмкіндік береді.
3. Интерактивті және жауап беретін ресурстар арқылы білім беру мазмұнын байыту оқуды қызықты әрі қолжетімді етеді.

Білім берудегі жасанды интеллекттің жағымсыз жақтары: технологияға тәуелділік, білім беру мекемелеріндегі техникалық ақаулар мен интернетке қол жеткізу мәселелері. Оқушылардың зейіні мен зейінін шектеу олардың терең және ұзақ оқу қабілетін төмендетуі мүмкін. Тұлғааралық қарым-қатынастың төмендеуі оқытушылар мен оқушылар арасындағы қарым-қатынастың маңыздылығын төмендетуі мүмкін. Жасанды интеллект саласындағы оқытудың жеткіліксіздігі технологияны тиімсіз пайдалануға әкелуі мүмкін. Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, білім беруде жасанды интеллектті қолдану оң және теріс аспектілері бар екі жақты құбылыс деген қорытынды жасауға болады. Ол білім беруді жақсартудың бірегей мүмкіндіктерін ұсынады, сонымен қатар жеңуге болатын бірқатар қиындықтарды тудырады. Жасанды интеллект панацея ретінде қарастырылмауы керек, бірақ білім беруді жақсартудың қуатты құралы ретінде түсіну маңызды. Жасанды интеллектті білімге тиімді енгізу үшін мұқият жоспарлау, оқытушылардың біліктілігін арттыру, тәуекелдерді басқару және жағымсыз аспектілерді ескеру қажет. Бұл технологияның артықшылықтарын барынша арттыруға және оның кемшіліктерін азайтуға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект пен адамның оқуы арасындағы тепе-теңдік, тұлғааралық қарым-қатынасты сақтау және шоғырлану мен зейін сияқты дағдыларды дамыту маңызды міндеттер болып қала береді [12].

Білім берудегі жасанды интеллект – бұл тренд ғана емес, сонымен қатар оқу сапасын жақсартатын, білім беру үрдісін жылдамдататын және тиімділікті арттыратын қуатты құрал. Оқытушылар оқушыларына жақсы оқу жағдайларын қамтамасыз ету үшін жасанды интеллектті белсенді түрде зерттеп, оқыту үрдісіне дұрыс енгізуі керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Gocen, A., Aydemir, F. Artificial Intelligence in Education and Schools. URL: https://www.researchgate.net/publication/352044231_Artificial_Intelligence_in_Education_and_Schools (қаралған күні: 29.05.2024).
- 2 Ракитов А.И., Высшее образование и искусственный интеллект: эйфория и алармизм // Высшее образование в России. 2018. № 6. С. 41–49.
- 3 Паскова А.А., Технологии искусственного интеллекта в персонализации электронного обучения // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019. № 3/42. С. 113–122.
- 4 Бруссард М., Искусственный интеллект: пределы возможного. М., 2020. 363 с.
- 5 Пикове К., Искусственный интеллект. Иллюстрированная история. От автоматов до нейросетей. М., 2021. 250 с.
- 6 Даггэн С., Искусственный интеллект в образовании: изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / ред. С.Ю. Князева. М.: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020.

- 7 OpenAI компаниясы әзірлеген ChatGPT <https://chatgpt.com/> (қаралған күні: 30.05.2024)
- 8 Microsoft Copilot <https://copilot.microsoft.com/> (қаралған күні: 30.05.2024)
- 9 ИИ для преподавателей. URL: <https://learn.microsoft.com/ru-ru/training/paths/ai-education> (қаралған күні: 30.05.2024)
- 10 Поднимите преподавание и обучение на новый уровень с помощью Microsoft Copilot. URL: <https://learn.microsoft.com/ru-ru/training/modules/enhance-teaching-learning-bing-chat> (қаралған күні: 30.05.2024)
- 11 Google Gemini <https://gemini.google.com/> (қаралған күні: 30.05.2024)
- 12 Калинушкина Е.С., Калинушкин В.А. - Искусственный интеллект в образовании // Молодой ученый. 2023. № 44 (491). С. 95-97.

МРНТИ: 14.35.07

**G.M.Omarbekova, teacher of the educational program
of “Foreign languages and Translation Studies”,
Master of Pedagogical sciences¹**

**¹Zhetysu University named after I.Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan**

Online Learning: Trends, Advantages, and Challenges

Түйіндеме. Мақалада онлайн оқытудың негізгі тенденциялары, соның ішінде қашықтықтан оқытуға сұраныстың артуы, қол жетімді платформалар мен құралдардың әртүрлілігі және виртуалды платформалар сияқты технологиялық инновациялардың әсері талқыланады.

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые тенденции в онлайн-обучении, включая растущий спрос на дистанционное образование, разнообразие доступных платформ и инструментов, а также влияние технологических инноваций, таких как виртуальная реальность.

Abstract. The article discusses key trends in online learning, including the rising demand for distance education, the variety of platforms and tools available, and the impact of technological innovations such as virtual platforms.

Түйінді сөздер: онлайн оқыту, ағылшын тілі, платформалар, инновациялық технологиялар.

Ключевые слова: онлайн обучение, английский язык, платформы, инновационные технологии.

Key words: teaching online, English, platforms, innovative technologies.

Currently, new technology advances and user experience improves, so too does the popularity of online education. Especially, teaching English online provides a number of benefits, including flexibility, individual student's attention, convenience, gain valuable ESL teaching experience, computer network, time, which can make it an attractive option for teachers and students. Teaching online

can offer flexible schedule, meet people from different cultures, be your own boss, opportunity to work one-on-one with students of all levels and backgrounds. You have an opportunity to work anywhere, even abroad.

Although online learning offers many benefits, it also presents some challenges. Recognizing the advantages of online education is crucial as it can inform significant decisions about your own or your child's schooling. This article will explore the significance of online learning for both students and teachers. In traditional education, your location determines the classes you can take [1].

However, with online learning, you can enroll in courses from anywhere in the world. This global access offers a deeper understanding of various industries and helps children build their networks and develop an international mindset. Exposure to different perspectives and cultures also enhances children's thinking skills. This underscores the importance of online learning for students, as it opens up new opportunities and helps them develop skills that will benefit their future careers. When evaluating the significance of online learning for students and teachers, flexible learning hours are a major factor. Traditional classroom schedules can be restrictive due to various circumstances, but online learning allows for a more adaptable timetable. This flexibility enables students to learn at times that best fit their individual schedules, helping them and their parents balance education with home life. Factors such as transportation to school and parents' working hours, which can affect traditional education, are not issues with online learning. Whether it's 6 AM or 6 PM, allowing children to study when they feel most motivated can also enhance their ability to retain information.

Every student learns differently, and in traditional education, children must either keep up with the class pace or fall behind. One advantage of online learning is that children can work at their own pace, enhancing their learning experience and fostering a better relationship with their teacher. This flexibility also benefits teachers, as it allows them to tailor their instruction to meet each student's individual learning needs. The result is improved grades and a more enjoyable experience for both students and teachers.

Traditional learning methods place the responsibility on the teacher to decide how to convey information to their students. In contrast, online learning offers more flexibility and gives students greater control over their education. Since everyone learns differently – some preferring quiet study, others interactive tasks or pressure-filled challenges – online learning allows students to explore and master concepts at their own pace. This self-directed approach enables students to experiment with different learning methods, aiding in better information retention. When they feel ready, they can take online tests or ask their parents to quiz them on what they have learnt.

What kind of new platforms can you use?

At first, I would like to talk about Edvibe. What is Edvibe? Edvibe is an innovative online teaching platform that provides a comprehensive suite of tools aimed at facilitating remote education. It is designed to support various teaching

methods and learning styles, making it a versatile solution for educators and students alike.

Key Features of Edvibe:

1. **Interactive Lessons:** Edvibe allows teachers to create interactive lessons that can include multimedia elements such as videos, quizzes, and interactive diagrams. This keeps students engaged and helps cater to different learning preferences.
2. **Real-Time Collaboration:** The platform supports real-time collaboration through virtual classrooms where students can participate in discussions, work on group projects, and receive instant feedback from their teachers.
3. **Personalized Learning Paths:** Edvibe offers tools for creating personalized learning paths for students. Teachers can assign tasks and resources based on individual student needs, helping them progress at their own pace.
4. **Assessment and Analytics:** The platform includes robust assessment tools that allow for the creation of various types of tests and quizzes. It also provides detailed analytics on student performance, helping teachers identify areas where students may need additional support.
5. **Resource Library:** Edvibe features a comprehensive library of educational resources, including lesson plans, worksheets, and instructional videos, which teachers can use to supplement their own materials [2].

Benefits of Using Edvibe in Online Teaching:

1. **Enhanced Engagement:** The interactive elements of Edvibe help make lessons more engaging for students. By incorporating multimedia and interactive activities, teachers can capture students' attention and make learning more enjoyable.
2. **Flexibility:** Edvibe's flexibility allows teachers to design their lessons in a way that best suits their teaching style and their students' learning needs. Whether through live sessions or asynchronous learning, the platform supports various instructional approaches.
3. **Improved Learning Outcomes:** Personalized learning paths and instant feedback help students understand the material better and improve their performance. Teachers can easily track progress and adjust their instruction based on data-driven insights.
4. **Collaboration and Communication:** The real-time collaboration features of Edvibe foster better communication between students and teachers. This helps build a sense of community and makes remote learning feel less isolating.
5. **Convenience:** Edvibe streamlines many aspects of teaching, from lesson planning to grading, making it easier for teachers to manage their workload. The availability of a wide range of resources also saves time and effort in lesson preparation.

Practical Tips for Using Edvibe:

1. **Start with Training:** Before implementing Edvibe, teachers should familiarize themselves with the platform's features. Many platforms offer training sessions or tutorials to help educators get started.

2. Engage Students Early: Introduce students to Edvibe at the beginning of the course and explain how it will be used. Provide a walkthrough of key features and set expectations for participation and assignments.
3. Utilize Interactive Tools: Make full use of Edvibe's interactive tools to create engaging lessons. Incorporate videos, quizzes, and interactive elements to keep students involved and interested.
4. Monitor Progress: Regularly check the analytics provided by Edvibe to monitor student progress and identify any areas where students may be struggling. Use this data to provide targeted support and feedback.
5. Encourage Collaboration: Promote the use of Edvibe's collaboration features to encourage group work and peer interaction. This can help students develop important teamwork skills and feel more connected to their classmates.

Edvibe offers a powerful set of tools that can significantly enhance the online teaching and learning experience. By leveraging its interactive features, personalized learning paths, and robust assessment capabilities, educators can create a more engaging and effective online education environment. As online learning continues to evolve, platforms like Edvibe will play a crucial role in shaping the future of education. The second platform is a miro.

Miro is a widely-used online collaborative whiteboard platform enabling teams to brainstorm, plan, and work. Visit the Miro website and sign up for an account. You can register using your email address, Google account, or Microsoft account. If you've been invited to an existing team, accept the invitation and join the team to start collaborating. Familiarize yourself with the main dashboard, where you can see your boards, recent activity, and options to create new boards or projects. Use the tools available on the left-hand toolbar to add shapes, text, sticky notes, lines, and other elements to your board. Collaborators can join the board in real time, allowing everyone to add and edit content simultaneously. Organize your board using frames for different sections or slides, and use the presentation mode to showcase your work. Take advantage of Miro's training resources, webinars, and community support to get the most out of the platform. By following these steps, you can effectively use Miro for a wide range of collaborative projects and enhance your team's productivity.

Online teaching has emerged as a transformative force in the field of education, offering a myriad of opportunities and benefits for both students and educators. The shift towards online teaching has been accelerated by technological advancements and the global connectivity afforded by the internet. Online teaching provides flexibility in terms of scheduling and accessibility, allowing students to learn at their own pace and from anywhere in the world. This flexibility is particularly advantageous for individuals with busy schedules or those who may not have access to traditional educational resources. Additionally, online teaching facilitates personalized learning experiences, catering to diverse learning styles and needs [3]. Moreover, online teaching fosters collaboration and engagement through various interactive tools and platforms. Students have the opportunity to participate in virtual discussions, work on group projects, and receive real-time feedback from

their teachers. This collaborative environment promotes critical thinking, problem-solving skills, and digital literacy, all of which are essential in today's rapidly evolving world. Despite its many benefits, online teaching also presents challenges such as digital inequality, technical issues, and the need for effective pedagogical strategies. Addressing these challenges requires ongoing innovation, investment in technology infrastructure, and professional development for educators.

In conclusion, online teaching has the potential to revolutionize education by making it more accessible, engaging, and inclusive. As we continue to navigate the evolving landscape of online learning, it is imperative to harness its full potential while addressing the associated challenges to ensure quality education for all.

List of references

- 1 Андреев А.А., Солдаткин В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. – М.: Изд-во: МЭСИ, 1999. – 196 с.
- 2 <https://edvibe.com/>
- 3 Демкин В.П., Можаяева Г.В. Технологии дистанционного обучения. – Томск: Изд-во: Том. ун-та, 2003. – 106 с.

МРНТИ: 14.35.09

**Х.А.Ернебаева, арнайы пән оқытушысы,
білім беру менеджментінің магистрі**

«Арнайы пән оқытушылар мен өндірістік пән циклдерінің бірлестігі»¹

**¹Жаркент көпсалалы колледжі
041300, Жаркент, Қазақстан**

Инновациялық платформаларды арнайы пән сабақтарында қолданудың маңыздылығы

Түйіндеме. Мақалада арнайы пән сабақтарында инновациялық платформаларды (learningapps.org, bamboozle, wordwall, emaze) сабақта қолдану арқылы білімгерлердің коммуникативтік құзыреттілігі мен сыни тұрғыда ойлау қабілетін дамыту жолдары талқыланады.

Аннотация. В статье рассматриваются пути развития коммуникативной компетентности и критического мышления обучающихся с использованием инновационных платформ (learningapps.org, bamboozle, wordwall, emaze) на уроках специальных дисциплин.

Abstract. The article examines the ways of developing students' communicative competence and critical thinking using innovative platforms (learningapps.org, bamboozle, wordwall, emaze) in the lessons of special disciplines.

Түйінді сөздер: коммуникативтік құзыреттілік, инновация, оқытудың әдіс-тәсілдер,

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, инновация, методы обучения.

Key words: communicative competence, innovative, teaching methods.

Жаңа заман ағымына сай білім саласында жаңа талаптар күшеюде. Қазіргі жаһандану заманында жан-жақты дамыған, білімді, адамгершілік қасиетке ие, кез келген жағдаяттардан шыға алатын, елінің болашағын, іргесін қалауға дайын маман шығару барысында білім саласында да айтарлықтай елеулі өзгерістер болып жатқаны аян. Солардың бірі әрі бірегейі – жаңа инновациялық платформалар. Инновация деген латынның *povis* – жаңалық, *in* – енгізу, ал қазақша мағынасы жаңалық, жаңару, өзгерту дегенне саяды. Инновация (жаңалық жарату) - қазіргі ойлау үлгісі мен дәстүрлі таным ерекшелігіне ұқсамайтын жаңа ойлау жүйесін тауып шығару, кезектегі білім мен материалдық мүмкіндіктерді пайдалана отырып көнені өңдеу, бар нәрсені тіпті де жақсарту, кем нәрсені толықтыру, жаңа нәрсені тапқырлау, тың нәрсені байқау, жаңа зат, жаңа әдіс, жаңа жол, жаңа орта жаңалығымен өмірді жаңарту, сөйтіп адамға және адамзатқа бақыт жарату [1]. Инновацияны алдын ала мөлшерлеу қиын. Бірақ күнібұрын жоспарлап, ұйымдастырып, бейімдеп, белгілі бір саладан жаңалық ашуға жұмылдыруға болады. Әрине, кім қандай жаңалық ашады, қалай ашылады, ол көбінесе белгісіз болады. Ғылыми-техникалық жаңалық көбінесе ғалымдардың жаңа ойлар мен мүмкіндіктерді өзара тоғыстырып, күрделі талдау жасау және синтездеу жұмыстары арқылы ашылады. Ғылым дамыса техникалық жаңалықты әлеуеттендіреді, техника дамыса ғылыми жаңалыққа алғышарт әзірлейді. Ол ізденіс пен қолданудың байланысына қатысты, көп түрлі мүмкіндікті тоғыстыра қолданудың жемісі. Көптеген жаңалықтар кездейсоқ пайда болғаны белгілі. Бірақ заман дамыған сайын инновацияны арнайы жоспарлау, мол қаржыландыру, жүйелі ұйымдастыру күн тәртібіне еніп келе жатқан секілді. Қазіргі таңда инновация сөзі ауқымды мағынада қолданылатыны белгілі (білім, ғылым, медицина, т.с.с.). Әсіресе, педагогика ғылымында білім беру жүйесіндегі жаңашылдық, ғылыми білім берудегі педагогикалық инновация заман ағымына сай күрделі процесстің бірі болып табылады. Жаңашылдыққа талпынған, жаңалыққа жаны құмар әрбір оқытушы педагогикалық дәстүрлі емес жолдармен шеше білетін, психологиялық-педагогикалық құзырлылыққа ие кәсіби бағытта іс-әрекеттерді ұйымдастыруға ие. Солардың бірі әрі бірегейі - (learningapps.org, [bamboozle](http://bamboozle.com), [wordwall](http://wordwall.net), [emaze](http://emaze.com) платформалары. Бұл платформаларды тиімді пайдалана отырып, сабақты тиімді, қызықты өткізуге болады. Ең бірінші learningapps.org платформасының ерекшеліктері мен артықшылықтарына тоқталайық.

LearningApps.org платформасы оқыту мен білім беру үрдісіндегі таптырмас интерактивті платформа болып табылады. Интерактивті модульдердің көмегімен қолданыстағы жиынтық автоматты түрде платформа мазмұнына кіреді, сондай-ақ оларды өзгертуге немесе қайта жасауға болады. Аталған платформаның негізгі мақсаты – интерактивті блоктарды жинақтай отырып, оларды көпшілікке қолжетімді ету мүмкіндігі [2]. Платформада

білімгерлердің білім деңгейіне байланысты, пәндік салалары бойынша, қызығушылықтары бойынша интерактивті жаттығулар берілген. Олар бастауыш сынып оқушысынан бастап, жоғары оқу орындарының, арнаулы білім мекемелерінің студенттерін де қамтиды. Сондай-ақ, сайтта танымал және жүйеленген дайын интерактивті жаттығулар бар. Сервистің көмегімен LearningApps.org аз уақыт ішінде сіз әртүрлі типтегі тапсырмаларды жасай аласыз (даму ойындары, есте сақтау ойындары, кроссвордтар, дұрыс жауап таңдау викториналары, тесттер, кроссвордтар, жұп табу, сәйкестік және т. б.). Ресурстарды жаңа материалды түсіндіруге, бекітуге, жаттығуға, қорытынды кезеңдеріне де қолдануға болады. Басқа платформалардан ерекшелігі – сайтқа тіркелу тегін әрі оңай.

Жаттығуларды құру өте қарапайым:

1. Сайтта тіркелу.
2. Жаттығу түрін таңдау.
3. Жаттығуды құрастыру.

4. Жаттығуды сақтау. Сервисте құрылған learningapps.org дидактикалық материалдарды келесідей пайдалануға болады:

- ағылшын тілі бойынша сыныптан тыс іс-шараларда да сабақ өткізуге;
- жаңа материалды зерттеу кезінде немесе оны бекіту үшін;
- бақылау-тексеру материалы ретінде;
- білімгерлердің білім деңгейлеріне қарай жеке тапсырмалар жасауға

болады. Өзірленген материалдарды сабақтан тыс уақытта орындай отырып, білімдерін пысықтауға мүмкіндік бар. Интерактивті дидактикалық материалдардың дәстүрлі материалдардан айырмашылығы:

- қолжетімділік;
- шығармашалық;
- кітаптың орнын алмастыруға;
- файл түрлері (аудио, видео, графикалық және т.б.)

Келесі платформа – Bamboozle платформасы. "Bamboozle" платформасы негізінен білім беру саласына арналған құрал болып табылады. Бұл платформа оқытушыларға, студенттерге және оқушыларға интерактивті ойындар мен викториналар жасауға мүмкіндік береді. Білім беру процесін қызықты және тартымды ету үшін қолданылады.

Bamboozle платформасының негізгі ерекшеліктері:

1. Интерактивті Ойындар: Платформада әртүрлі тақырыптар бойынша дайын викториналар мен ойындар бар, немесе өз ойындарыңызды жасауға болады.

2. Оңай Қолдану: Bamboozle интерфейсі қарапайым және пайдаланушыларға ыңғайлы, бұл оны оқытушылар мен білімгерлерге қолайлы етеді.

3. Командалық Ойындар: Оқытушылар командалар құрып, білімгерлерді топтастырып, оларды бір-бірімен жарыстыруға мүмкіндік алады.

4. Өртүрлі Сұрақтар Түрлері: Викториналарға мәтіндік сұрақтар, суреттер және бейнелер қосуға болады.

5. Жеке Түсінік: Білімгерлердің жеке көрсеткіштерін бақылау және бағалау мүмкіндігі бар.

- **Үйлесімділік:** Платформа кез келген құрылғыдан қолжетімді - компьютерлер, планшеттер және смартфондар. Аталған платформаға тіркеле отырып, дайын материалдарды да пайдалануға, сондай ақ, әр сабаққа, әр деңгейге байланысты тапсырмаларды жасауға да болады. Бұл платформаның артықшылықтары:

- **Қызықты Және Мотивациялық:** Ойындар арқылы білімгерлердің қызығушылығын арттырады.

- **Қолайлылық:** Мұғалімдерге оңай және тез контент жасауға мүмкіндік береді.

- **Икемділік:** Өртүрлі пәндер мен жас деңгейлеріне сай келеді.

Bamboozle платформасы білім беру процесін қызықты және тиімді етуге арналған күшті құралдардың бірі болып табылады.

Wordwall платформасы – білім саласында кең ауқымда қолданылып жүрген платформалардың бірі. Платформалар әр түрлі тапсырмаларды, ойындарды қамтиды. Бұл платформа да сабақты қызықты әрі көңілді өткізу үшін жасалған. Бұл платформаның ерекшелігі – дайын шаблондар, түрлі тапсырмалар, тапсырманы білімгерлермен бөлісудің оңтайлы жолы, кез келген құрылғы (компьютер, смартфон, планшеттер) арқылы жұмыс жасауға болады. Сондай ақ, wordwall-дың ерекшелігі – тапсырма соңында әр білімгерді бағалау.

Emaze платформасы презентациялар мен басқа визуалды контент жасау үшін қуатты және ыңғайлы құрал болып табылады. Бұл платформа идеяларыңызды көрнекі түрде көрсетуге және оларды аудиторияға тиімді жеткізуге көмектеседі. Платформа көптеген дайын шаблондар ұсынады, оларды өзгертіп, өз қажеттіліктеріңізге сай етіп жасауға болады. Шаблондар креативті дизайн мен анимациялармен ерекшеленеді. Презентациялар мен басқа контентті кез келген құрылғыда - компьютерде, планшетте және смартфонда көруге болады. Бұл платформа қолданушыларға өз идеяларын визуалды түрде тартымды және креативті түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Жаңа ақпараттық технологиялар оқытудың тиімділігін арттыруға; көрнекі-бейнелік және теориялық ойлауды дамытуға; есте сақтау, зейін бақылағыштық сияқты үдерістерді дамытуға, көшбастаушылық және ұйымдастыру жетекшілік қабілеттерін қалыптастыруға; шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді және үйренушілерді ақпараттық қоғамның жағдайларына бейімдейді. Жаңа ақпараттық технологиялардың тағы бір басымдылығы, оның интерактивтілігі яғни өзара әрекетті қалыптастыруға мүмкіндік беруінде. Интерактивтіліктің жоғары деңгейін телекоммуникация жүйесінде (интернет, электронды пошта, чаттар, автоматтандырылған тестік бағдарламалар үйретуші бағдарламалар және т.б). айтуға болады. Жаңа ақпараттық технологиялар оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға, жекелеген

білімгерлердің үлгеріміне әсер етеді. Ғылыми-техникалық ақпарат көлемінің қауырт өсуі және осыған байланысты көп ақпараттық тез «ескіруі», ағыл-тегіл ақпаратты машина арқылы өндеудің және ақпарат үдерістері мен басқарудың тиімді тәсілдерін жасау қажеттігі өмір талабы болып отыр. Соған орай жоғары оқу орындарында ақпараттық технологияларды қолдана білуінің маңызы зор. Оқу үдерісі адам іс-әрекетінің, яғни білім беру үдерісіндегі субъектілердің бірлескен іс-әрекеті. Оқу орындарындағы ақпараттық технологиялық оқыту үдерісі қызығушылықмақсаттық, мазмұндық, операциялық-қызметтік және бағалы нәтижелік сипатта ұйымдастырылады [3].

Инновациялық платформалард білім беру ұйымдарында қолданудың негізгі бағыттары электронды оқулықтар мен интернет технологиясын пайдалану, бұлар өз кезегінде білімгерлердің ой-өрісін, жігерін шыңдап, ақпарат кеңестігінен білім алуына жағдай жасайды. Білімгерлер ақпараттандыру үдерісі барысында электронды оқулықтарды және дүние жүзілік Интернет жүйесін қолдана отырып, білім өрісін кеңейте алады. Сонымен қатар қазіргі оқыту құралдары: компьютерлер, телекоммуникациялық байланыс құралдары, қажетті интерактивті бағдарламалық және әдістемелік жабдықтар, әр түрлі оқыту формаларын жетілдіруге мүмкіндік береді, оған қоса олардың өздігінен білім алуын ұйымдастырудағы өзіндік жұмыстарды орындататын әдістемелік құрал ретінде атқаратын маңызы зор.

Қорыта айтқанда жаңа инновациялық платформалар–компьютерлік бағдарламалар, электрондық оқу құралдары, интернет – мақсатқа жету үшін ең тиімді жолдардың бірі болып отыр. Қазіргі уақытта білім берудің аясы кеңейіп, оқыту мазмұны мен әдісі өзгеріп жатқанда ақпараттық технологияны пайдалану білімгерлердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастырудың бірден-бір мүмкіндігі болып табылатынын көрсетіп отыр.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Innovation. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/>. Merriam-Webster. [2010-11-05].
- 2 Сидоров С. В. Возможности создания интерактивных модулей в обучающих приложениях LearningApps.org. [Электронный ресурс]: Сайт педагога-исследователя. – Режим доступа: <http://sisv.com/blog/2013-08-02-48> (дата обращения 5.03.2015)
- 3 Ш.Х.Құрманалина, Б.Ж.Мұқанова. Педагогика: Астана 2007ж.

МРНТИ: 14.85.25

Г.А.Мурсакимова

Оқытушы-лектор¹

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

040000, Талдықорған, Қазақстан

Математика пәнін оқытуда компьютерлік технологияларды пайдаланудың мүмкіндіктерін қолдану (5 сынып)

Түйіндеме. Мақалада математика пәнін оқытуда компьютерлік технологияларды пайдаланудың мүмкіндіктері қарастырылады. Бұл жұмыста математика пәнін оқытуда компьютерлік технологияларды зерттеу пәні болып табылады. Зерттеудің мақсаты Web программалау тілдерінің мүмкіндіктерін пайдалана отырып «математика» пәніне арналған электронды оқулық құру (5 сынып) болып табылады.

Зерттеу әдістемесі: осы мақсатқа жету үшін келесі зерттеу әдістерін қолдану қажет: зерттеу нәтижелерін талдау және математиканы оқытудағы компьютерлік технологиялардың артықшылықтарын анықтау.

Автор электронды цифрлы құралдарды пайдаланудың теориялық және дидактикалық негіздерін қарастырып электронды құрал құруда қолданылған программалық өнімдерге сипаттама береді. Бағдарламада жұмыстың ерекшелігі және өңделетін электрондық құралдың функционалдық мүмкіндіктерінің мақсаты мен жалпы сипаттамасы баяндалады.

Мұндай жұмыс мұғалімге мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін арттыруға және пәнді оқуға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижесі ретінде мұғалім мен оқушыларға арналған «Математика» пәні бойынша (5 сынып) оқыту электронды оқулық даярланған.

Қолдану саласы: тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың қорытындысы ретінде әзірленген электрондық оқулықты білім сапасына көптеген пайдасын тигізеді деген ойдамын. Қазіргі таңда Жетісу облысы, Талдықорған қаласы, Абай атындағы №1 мектеп-гимназиясында математика пәнінің мұғалімдері 5 сынып математика пәні бойынша құрылған электрондық оқулықты оқу үрдісінде тиімді пайдалану.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования компьютерных технологий в обучении математике. В данной работе предметом исследования являются компьютерные технологии в обучении математике. Цель исследования - создать электронный учебник по предмету «математика» (5 класс) с использованием возможностей языков веб-программирования.

Методология исследования: для достижения поставленной цели необходимо использовать следующие методы исследования: анализ результатов исследования и определение преимуществ компьютерных технологий в обучении математике.

Автор рассматривает теоретико-дидактические основы использования электронных цифровых средств и описывает программные продукты, используемые при создании электронных средств. В программе указывается специфика работы, в общих чертах описываются функциональные возможности обрабатываемого электронного инструмента, их назначение. Такая работа позволяет учителю повысить познавательную активность школьников и повысить их интерес к изучению предмета.

В результате исследования для учителей и учащихся подготовлен электронный учебник по обучению «Математике» (5 класс).

Область применения: Считаю, что электронный учебник, разработанный в результате практической и экспериментальной работы, принесет много пользы для качества образования. В настоящее время учителя математики школы-гимназии №1 им.

Абая Жетысуской области, города Талдыкорган эффективно используют в учебном процессе электронный учебник, созданный по предмету математика 5-го класса.

Abstract. The article discusses the possibilities of using computer technology in teaching mathematics. In this paper, the subject of research is computer technology in teaching mathematics. The purpose of the study is to create an electronic textbook on the subject of "mathematics" (grade 5) using the capabilities of web programming languages.

Research methodology: to achieve this goal, it is necessary to use the following research methods: analysis of research results and determination of the advantages of computer technology in teaching mathematics.

The author examines the theoretical and didactic foundations of the use of electronic digital tools and describes the software products used in the creation of electronic tools. The program indicates the specifics of the work, describes in general terms the functionality of the processed electronic instrument, their purpose. Such work allows the teacher to increase the cognitive activity of schoolchildren and increase their interest in studying the subject.

As a result of the study, an electronic textbook on teaching "Mathematics" (grade 5) was prepared for teachers and students. Scope: I believe that the electronic textbook, developed as a result of practical and experimental work, will bring many benefits to the quality of education. At present, mathematics teachers of the school-gymnasium No. 1 named after. Abai Zhetysu region, the city of Taldykorgan effectively use in the educational process an electronic textbook created on the subject of mathematics of the 5th grade.

Түйінді сөздер: компьютерлік технологиялар, программалау тілдерінің мүмкіндіктері, электронды цифрлы құралдар, мектеп мұғалімі, әдістеме.

Ключевые слова: компьютерные технологии, возможности языков программирования, электронные цифровые средства, школьный учитель, методика

Key words: computer technologies, possibilities of programming languages, electronic digital means, school teacher, methodology.

Компьютерлік технологиялар мен ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялардың жан-жақты дамуы білім беруде қоғамды ақпараттандырудың жаңа бағыттарын туғызуда. Қазіргі ғылымның маңызды мәселесі – оның іргелі сипатын сақтау және адамзаттың қазіргі және болашақ мүмкіндіктеріне сәйкестігі негізінде білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ету.

Бүгінгі білім берудегі мұғалімнің ең маңызды міндеті – оқушының оқытылатын пәнге деген қызығушылығын арттыру, оқушыны пәнді меңгеруге ынталандыру, оның танымдық және шығармашылық әрекетін белсендіру, таң қалдыруды үйрету және қызығушылықты ояту болып табылады. Оқушылардың оқу үрдісіне белсенді қатысуы үшін қазіргі заманғы компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктері пайдаланылады.

Бүгінгі таңда компьютерлік технологиялар, соның ішінде электронды оқу құралдары математиканы оқытудың мәнін, әдістерін және құрылымын сапалы түрде өзгертіп, белгіленген шарттарда оқушылардың жеке қабілеттерін анықтауға, сақтауға және дамытуға барлық мүмкіндіктерге ие, олардың жеке еңбегі, танымдық қабілеттерін қалыптастыру және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу болып табылады. Математика сабақтарында білім беруде ақпараттық технологияларды пайдалану компьютерлік техниканы,

электрондық оқыту құралдарын, мультимедиялық демонстрацияларды, демонстрациялық және оқыту слайдтарын жасауды, жобалармен жұмыс істеу кезінде компьютерді пайдалануды көрсетеді, интернеттен әдістемелік материалдарды іздеу және т.б.

Зерттеудің өзектілігі.

Аралас оқытудың негізгі артықшылықтарының бірі, дәстүрлі білім беру бағдарламаларымен салыстырғанда, оқушылардың оқу үрдісіне белсенді түрде қатысу, оқу пәндерінің ең қызықты бағыттарын өз бетінше таңдау, топтық және жеке тапсырмалармен жұмыс жасау мүмкіндігі болып табылады. Әр оқушы өзіне белгілі бір саладағы қабілеттері мен ағымдағы біліміне сәйкес келетін деңгейді таңдай отырып, тапсырманы күрделілігіне қарай өзгерте алады.

Сабақ кезінде және сабақтан тыс уақытта да аралас оқытуды қолдану бүгінгі күні өзекті болып табылады, өйткені қазіргі әлемде ұтқырлық, даму және практикалық мәселелерді шеше білу өте маңызды [2,6].

Электрондық оқытудың жаңа мүмкіндіктері оқушылар үшін бүгінгі ақпараттық технологиялар және сандық технологиялардың аса жылдамдықпен дамуы кезеңінде аса маңызды. Оқушы немесе қандай да бір қызмет саласындағы мамандар ақпараттарды алуда жинақы, уақытты үнемдеуге аса тиімді артықшылыққа ие болады. Виртуальдік ұйымдардың жаңа үлгілері оқытудың қажеттігін арттыруда, оқытудың дәстүрлі бағдарламаларын қашықтан оқыту бағдарламалары барған сайын ығыстырып келеді және өз білімін басқарудың дамып келе жатқан жүйелері жинақталған тәжірибеден пайда табуға көмектеседі.

Ақпараттық технологиялар, соның ішінде математиканы оқытуда қолданылатын электрондық оқу құралдары педагогикалық дидактикалық шарттарға: жоғары ғылыми, ашық, көрнекі, жүйелі, проблемалық және материалды баяндаудың тұтастығы, оқудың саналылығы, дамыту және тәрбиелеу функцияларының тұтастығына негізделеді.

Математика сабағының әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі жағдайларда электрондық оқыту құралдарын қолдану тиімді болып есептелінеді, атап айтсақ:

- жаңа материалды меңгерту;
- сабақта алған білімдері мен дағдыларын бастапқы бекіту;
- білімді бақылау.
- Электрондық оқыту құралдарының негізгі түрлері:
- жалпы мақсаттағы бағдарламалық ресурстар;
- оқушылардың білім деңгейлерін бақылау және өлшеуге арналған бағдарламалық құралдар;
- электронды тренажерлар;
- модельдеуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету;
- виртуалды зертханаларға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету;
- ақпараттық – анықтамалық – іздеу жүйелері;
- оқыту жүйелері;

- электронды оқулықтар.

Аталған электрондық оқыту құралдарының ішінен біз электронды оқулықтың оқу үрдісінде қолданудың тиімділігін ұсынамыз, себебі математика сабағында электрондық оқыту құралдарын қолдану мұғалімге әртүрлі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

Математиканы оқытуда электрондық оқыту құралдарын сабақтың барлық кезеңдерінде, соның ішінде жаңа материалды түсіндіру, бекіту, қайталау, бақылауда пайдалануға болады. Математика сабағында мұғалімнің міндеті әртүрлі ақпаратты қабылдаудың, өңдеудің және ұсынудың қуатты құралы ретінде компьютер мен электрондық оқу құралдарының маңызды мүмкіндіктерін көрсету болып табылады.

Математика сабағында электрондық оқу құралдарын қолдану мұғалімге төмендегідей дидактикалық мүмкіндіктер береді [3]:

- мұғалімдер мен электронды оқыту құралдары арасындағы кері байланыс интерактивті диалогқа мүмкіндік береді;
- зерттелетін объектілерді, құбылыстарды, үрдістерді компьютерлік модельдеу;
- есептеу және ақпаратты іздеу қызметін автоматтандыру;
- оқу қызметін басқару үрдістерін автоматтандыру және материалды меңгеру нәтижелерін бақылау.

Біз жасаған «Математика» электрондық оқулығының құрылымында: 5 сынып математика сабағына арналған қысқа мерзімді сабақ жоспары, презентациялар, тапсырмалар, логикалық есептер дайындалды. Олардың бәрі электрондық оқулық түрінде топтастырылды [1].

Белгілі бір мағлұматтар керек болған жағдайда, керек батырмаларды басып, қажет мәліметтерді ала аласыз. Сонымен қатар, біздің онлайн бағдарламамыз кез-келген уақытта, кез-келген жерде оқуға мүмкіндік береді. Сіз қандай да бір байланыс құралы немесе техникалық құрал-жабдықтарды пайдалана отырып, жеңіл әрі оңай ақпараттарды меңгере аласыз [4].

Электронды құрал құруда Microsoft FrontPage, CSS, HTML, JavaScript, Adobe Dreamweaver мүмкіндіктері қолданылды.

Бұл бағдарлама математика саласын зерттеймін деген мұғалімдер үшін бағдарламалық қамтамасыздандыру, мектеп оқушыларына өз бетімен білімін жетілдіруде қолданатын көмекші құрал болып табылады. Осы электронды оқулықпен жұмыс істеу - әрбір қолданушының өз мүмкіндігін есепке ала отырып, оқып үйрену ісін жеке дара жүргізуі болып саналады әрі көрнекілік материал. Сол себепті жасалған бағдарлама қолданушының өз бетімен жұмыс істеуіне толық мүмкіндік туғызады.

Әдістеменің сипаттамасы.

Интерфейстің негізгі элементтері: бас беттегі презентациялық бөлігі, менюден тұратын жоғарғы тақырыптық бөлігі: «Сабақтың мазмұны», «Математикалық ойындар», «Логикалық есептер», «Тапсырмалар», «Интернет ресурстар» және «Авторлар» атты контенттерден тұрады.

Келесі ішкі менюлерде тараулар берілген, олар сәйкесінше тақырыптардан тұрады. Әр тақырып бойынша дайындалған презентациялар, мысалдар, тапсырмалар және қысқа мерзімді сабақ жоспарлары келтірілді.

«Презентациялар» ішкі менюінің мазмұнын келтірілді, оның ішінде сабақтың тақырыбы, математикалық объектілер, логикалық есептеулер, тақырыптар, интернет ресурстар және авторлар келтірілген.

Тақырып бойынша есептер жинағы немесе мысалдар «Тапсырмалар» ішкі менюінде орналасқан.

Математика сабағында ойын элементтерін пайдалану барысында «Математикалық ойындар» менюін пайдалануға болады. Онда сабақ жоспары, презентация, сондай «Активитилер мен ойындар» сайтына сілтеме орналасқан.

Логикалық жаттығуларды орындау баланың ақыл-ойын, қиялын, ой ұшқырлығын дамытудың ең ұтымды тәсілі деп айта аламыз, сондықтан да оқулықта әр тақырыпқа сай логикалық есептерді де қарастырдық. Есептің шарты беріледі, оқушы оны шығарып болғаннан кейін қызылмен ерекшеленген «Жауабы» батырмасын шертіп, есептің шығарылу жолын қарай алады.

Тапсырмалар learningapps.org сервисінде жасалды. LearningApps.org - бұл оқыту мен оқыту процесін қолдауға арналған тегін Web 2.0 қызметі. Тапсырма жасауда LearningApps.org-тің бірнеше түрін пайдаландық. Келесі объект «Интернет ресурстар», бұл жердегі сілтемелер арқылы интернет сайттарға қатынауға болады [5].

Меню жолындағы соңғы объект «Авторлар» деп аталады. Бұл объектіде авторлар туралы мәлімет жазылған.

Қазіргі нарықтық заманда сапалы да, сенімді ақпаратты дер кезінде тұтынушыға тарату барлық адам қызметінің саласындағы басты міндет болып табылады.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың қорытындысы ретінде әзірленген электрондық оқулықты білім сапасына көптеген пайдасын тигізеді деген ойдамын. Қазіргі таңда Жетісу облысы, Талдықорған қаласы, Абай атындағы № 1 мектеп-гимназиясында математика пәнінің мұғалімдері 5 сынып математика пәні бойынша құрылған электрондық оқулықты оқу үрдісінде тиімді пайдалануда.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Математика. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық // А. Е. Әбілқасымова, Т. П. Кучер, З. Ә. Жұмағұлова. – 1-бөлім. – Алматы: Мектеп, 2018. – 184 б.
- 2 Аяпберген, Ы. И. Математика сабағында электрондық оқыту құралдарын қолдану / Ы. И. Аяпберген. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 47 (285). — С. 472-474.

- 3 Болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға даярлаудың мазмұны // “Экономикасының индустриальды-инновациялық даму механизмін жетілдірудің өзекті мәселелері” атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Түркістан, 2010. – Б. 615-619.
- 4 Ақпараттық-компьютерлік технологиялардың болашақ мұғалімдерді даярлаудағы рөлі. //Қазақстан жоғары мектебі. – Алматы, 2010. – №1.– Б. 22-26.
- 5 Мартиросян Л. П. Информатизация математического образования: теоретические основания; научно-методическое обеспечение: монография. М.: ИИО РАО, 2009. 236 с.
- 6 Сафонов В. И. Организация подготовки учителей математики к использованию информационных технологий // Казанский педагогический журнал, 2008. № 2. С. 98–104.

МРНТИ: 15.31.31

О.А. Андриенко, доцент кафедры психологии и педагогики¹

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Личностные особенности подростков из неблагополучных семей

Түйіндеме. Бұл мақалада қолайсыз отбасылардан шыққан жасөспірімдердің жеке ерекшеліктері мәселесі қарастырылады. Отбасының қолайсыздығының себептерін және олардың баланың дамуына әсерін теориялық талдау ұсынылған.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема личностных особенностей подростков из неблагополучных семей. Представлен теоретический анализ причин неблагополучия семьи и их влияния на развитие ребенка.

Abstract. This article examines the problem of personality characteristics of adolescents from disadvantaged families. A theoretical analysis of the causes of family problems and their impact on child development is presented.

Түйінді сөздер: отбасы, жұмыс істемейтін отбасы, жұмыс істемейтін отбасынан шыққан жасөспірімнің жеке ерекшеліктері.

Ключевые слова: семья, неблагополучная семья, личностные особенности подростка из неблагополучной семьи.

Key words: family, dysfunctional family, personality characteristics of a teenager from a dysfunctional family.

Введение

Семья – это ячейка общества, где человек получает первые представления о мире, морали, ценностях. Семья является важнейшим институтом социализации личности. В ней закладываются основы мировоззрения, нравственности, культуры, формируются личностные качества ребенка. Поэтому крайне важно, чтобы семья была благополучной.

Неблагополучная семья – это семья, в которой нарушены нормальные взаимоотношения между членами семьи, отсутствуют необходимые условия для полноценного развития ребенка.

Влияние неблагополучной семьи на формирование личности ребенка может быть весьма негативным. Дети, растущие в таких семьях, чаще всего имеют следующие проблемы: отклоняющееся поведение, что может выражаться в агрессии, воровстве, хулиганстве, употреблении алкоголя и наркотиков; психические расстройства (дети из неблагополучных семей чаще страдают от неврозов, депрессии, тревожности).

В неблагополучной семье права и интересы ребенка не имеют никакой ценности. Родители не выполняют свои обязанности по воспитанию и содержанию детей, в результате чего дети испытывают трудности в физическом, психическом и социальном развитии.

Семейная дисфункция – широко распространенное явление в наши дни. Независимо от факторов, способствующих этому, семейное неблагополучие оказывает негативное влияние на развитие ребенка. Проблемы, возникающие в процессе социализации, исходят из неблагополучия семьи. В таких семьях воспитательная функция занимает второе место, а дети оказываются на последнем месте в жизни родителей. Нарушение отношений в семье и отклонение от воспитания могут привести к задержке психического развития. Благополучные семьи оказывают отрицательное воздействие на развитие и формирование личности ребенка.

Дисфункциональные семьи характеризуются большим количеством факторов. Это и жестокое обращение родителей с детьми, и отсутствие воспитания, и аморальный образ жизни, и эксплуатация детей, и отказ от них, и запугивание их «для их же блага», и не способность создать условия для нормального развития и т.д. Семейное неблагополучие порождает массу проблем в поведении детей, их развитии, образе жизни и приводит к нарушению ценностных ориентаций [2].

Причин неблагополучия семьи много. К ним относятся:

1. Экономические трудности. Семья, которая испытывает финансовые трудности, не может обеспечить своим детям достойный уровень жизни. Это может привести к конфликтам между родителями, а также к тому, что родители будут уделять меньше внимания воспитанию детей.

2. Алкоголизм и наркомания. Родители, которые злоупотребляют алкоголем или наркотиками, не могут полноценно выполнять свои родительские обязанности. Они часто бывают агрессивными, неуправляемыми, что негативно сказывается на детях [4].

3. Конфликты между родителями. Конфликты между родителями создают в семье атмосферу напряженности и враждебности. Дети, которые живут в такой семье, часто чувствуют себя неуверенно и тревожно [3].

4. Отсутствие одного из родителей. Отсутствие одного из родителей лишает ребенка полноценного родительского внимания и любви. Это может

привести к проблемам в развитии ребенка, в том числе к задержке психического развития, нарушениям поведения, проблемам в общении [1].

Объект и методика

Цель исследования: экспериментальное изучение особенностей личностного развития подростка из неблагополучной семьи.

Объектом исследования являются подростки из неблагополучных семей.

Предметом исследования является личностные особенности подростков из неблагополучных семей.

Для диагностики мы использовали следующие методики: «Опросник исследования уровня агрессивности» (А. Басс, А. Дарки), адаптированный г. А. Цукерман, «Шкала личностной тревожности» (А. М. Прихожан), «Изучение направленности личности» (В. Смекал, М. Кучер).

Результаты исследований

В ходе проведения опросника Басса-Дарки нами были получены следующие результаты:

По шкале «Физическая агрессия» у 28% исследуемых выявлен высокий уровень агрессии, т.е. они готовы использовать физическую силу против другого лица.

По шкале «Косвенная агрессия» (агрессия, окольным путем направленная на другое лицо или ни на кого не направленная) высокий показатель диагностирован у 68% подростков.

Что касаето показателей по шкале «Вербальная агрессия», т.е. выражение негативных чувств как через форму (крик, визг), так и через содержание словесных ответов (проклятия, угрозы), то она проявляется у 48% испытуемых.

Также у детей из неблагополучных семей обнаружены такие качества, как раздражительность (32%), негативизм (24%), подозрительность (20%), обидчивость (52%), чувство вины (36%).

По методике «Шкала личностной тревожности» нами было выявлено следующее:

Результаты диагностики по «Шкале личностной тревожности» у детей из неблагополучных семей позволяют получить ценную информацию о их эмоциональном состоянии и наличии возможных проблем. Интерпретируя результаты методики при диагностике детей из неблагополучной семьи, нами было выявлено, что высокий балл по шкале «Общая тревожность» выявлен у 48% подростков.

К распространенным причинам проявления тревожности у детей из неблагополучных семей относятся: интрапсихические конфликты, координированные оценкой собственной успешности в различных направлениях; нарушения взаимоотношений детей с родителями и сверстниками. Самыми распространенными поводами к развитию тревожности являются те конфликтные ситуации, которые спровоцированы негативными требованиями, которые вызывают падение чувства

собственного достоинства или ставят ребенка в зависимое положение. Также появлению тревожности способствуют неадекватные, противоречивые и завышенные требования со стороны окружающих.

Изучение направленности личности подростков из неблагополучных семей показало, что у них нет направленности на взаимодействие. Подростки не характеризуются желанием к симпатии и дружбе с окружающими, не стремятся достичь хороших результатов, отличаются недостаточной автономностью, ждут заботы со стороны других, ждут тепла, любви, ласки и не имеют агрессивных тенденций (8%).

У большинства испытуемых выявлена направленность на задачу (48%), т.е. они являются доминирующим типом, обладающим самостоятельностью, решительностью, холодностью, необщительностью, радикальностью, агрессивностью, конфликтностью.

Выводы

У детей из неблагополучных семей завышен уровень косвенной и вербальной агрессии, физическая агрессия проявляется намного реже. Такие дети, более раздражительны и их легко вывести из себя. Они обидчивы, тревожны и часто испытывают чувство вины. Все это вызывается домашним неблагополучием детей и их угнетением со стороны родителей.

Полученные нами результаты позволяют заключить, что социальная деформация семьи, нарушение системы межличностных отношений и ценностей в ней оказывают мощнейшее влияние на негативное развитие личности подростка.

Список литературных источников

- 1 Bazhenov V.G. Profilakticheskaya rabota s nesovershennoletnimi pravonarushitelyami / V. G. Bazhenov – М.: YUrajt, 2024 – 262 s.
- 2 Efremova O.I. Psihologiya razvitiya / O. I. Efremova, L. I. Kobysheva – М. – Berlin: Direkt-Media, 2018 – 195 s. – ISBN 978-5-4475-9662-0.
- 3 SHul'ga T. I. Social'no-pedagogicheskaya podderzhka detej gruppy riska / T. I. SHul'ga, L. YA. Oliferenko, I. F. Dement'eva – 2-e izd. – М: YUrajt, 2024 – 208 s.
- 4 Terent'eva A.V. Osobennosti razvitiya rebenka v alkohol'noj sem'e i vozmozhnosti reabilitacionnoj raboty / A. V. Terent'eva // Semejnaya psihologiya i semejnaya terapiya, 1998 – № 3 – S. 90-95.

МРНТИ: 15.31.31

Н.Г. Попрядухина,

доцент, кандидат психологических наук¹

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Использование творческих методов в организации обучения для формирования речевой культуры в начальной школе

Түйіндеме. Мақалада қазіргі білім алушыларда сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін оқу тапсырмаларының шығармашылық түрлерін пайдалану мәселесін теориялық талдау және тәжірибелік-эксперименттік зерттеу ұсынылған.

Аннотация. В статье представлен теоретический анализ и опытно-экспериментальное изучение проблемы использования творческих видов учебных заданий для формирования речевой культуры у современных обучающихся.

Abstract. The article presents a theoretical analysis and experimental study of the problem of using creative types of educational tasks for the formation of speech culture among modern students.

Түйінді сөздер: бастауыш мектеп жасы, сөйлеу мәдениеті, шығармашылық тапсырмалар.

Ключевые слова: младший школьный возраст, речевая культура, творческие задания.

Key words: primary school age, speech culture, creative tasks.

Введение

В современных условиях функционирования и развития общества и системы образования, одной из важнейших задач является повышение эффективности воспитания и обучения подрастающего поколения. При этом считается, что важнейшей предпосылкой полноценного и всестороннего развития детей является речевая культура [1]. Развитие речи младших школьников представляет сложную область в проблематике психолого-педагогических исследований.

Развитие речевой культуры и грамотной речи учащихся приобретает все большее значение в организации процесса образования младших школьников. Это обусловлено тем, что с помощью речи ребенок не только устанавливает взаимодействие с окружающими его людьми, но и активно использует ее в процессе приобретения новых знаний, умений и навыков. Необходимо отметить, что наличие грамотной речи у современного выпускника обеспечивает его конкурентоспособность на рынке труда, поскольку умение четко и ясно излагать свои мысли непосредственно, без подготовки – это то, что больше всего ценится в наше время. Именно поэтому уже в младшем школьном возрасте необходимо активно развивать грамотную логичную устную и письменную речь детей [2].

Современные исследователи отмечают, что основной целью всего обучения детей в начальной школе является развитие у обучающихся умения

свободно выражать свои мысли в письменном и вербальном контексте. Основным требованием к развитию речевой грамотности младшего школьника является разнообразие методов и приемов обучения, используемых в обучении гуманитарной направленности, и умелое их применение учителем.

Разработкой данной проблемы занимались такие ученые, как Г.О. Винокур и В.В. Виноградов, а также Н.М. Шанский, Е.А. Земской, И.Г. Милославский, а в настоящее время их идеи развивают: Е.В. Клобуков, Е.В. Петрухина, Е.С. Кубрякова.

Возрастающая потребность общества в людях, способных творчески подходить к изменениям, нестандартно и качественно решать существующие проблемы, обусловлена ускорением темпов общественного развития и вытекающей из этого необходимостью подготовки людей к жизни в быстро меняющихся условиях.

Современные тенденции обучения подразумевают собой предоставление всем учащимся возможности проявить свои таланты и творческие способности, а значит, и способность реализовать собственные замыслы. Эти позиции соответствуют современным гуманистическим тенденциям развития начальной школы, для которых характерна ориентация на педагогическую направленность, практическую компетентность и непрерывное «развитие» учащегося [5].

Вопросы развития творческих способностей в учебном процессе приобретают все большее значение в системе образования в целом. Очень важно внедрение творческих работ на уроках русского языка в начальной школе.

Одним из основных принципов обновления содержания образования является его личностная направленность, предполагающая доверие к субъективному опыту учащихся и реальным потребностям каждого учащегося. В связи с этим встал вопрос об организации активной познавательной и творческой деятельности учащихся, способствующей накоплению творческого опыта младших школьников, как той основы, без которой самореализация личности на последующих этапах непрерывного обучения становится неэффективной [3].

Речевая культура младших школьников – это совокупность навыков, умений и действий, обеспечивающих: 1) стремление развивать чувство языка, повышать свою языковую культуру; 2) соответствующий подбор языковых средств для создания содержательных, связных и нормативно грамотных конструкций, как устных, так и письменных; 3) готовность разбираться в терминологических и понятийных особенностях языковой системы.

Формирование речевой культуры проявляется в коммуникативных умениях, которые необходимо формировать в учебном процессе. Среди них: умение использовать языковые факты для достижения коммуникативных целей; соблюдение норм современного русского языка (орфоэпических,

морфологических, производных, лексических, синтаксических и стилистических); соблюдение этикетных норм, правил речевого поведения, характерных для определенных социальных условий, регулирующих употребление тех или иных речевых единиц; методы работы с лингвистической информацией, оценка их полноты и достоверности; желание повысить уровень языковой культуры.

В психолого-педагогической литературе под творчеством обычно понимают такие разнообразные умения, как находчивость, оригинальность, воображение, интуиция, умение решать задачи и т. д. Подчеркивается универсальность этой способности. Под творческими способностями подразумеваются системные навыки школьников, которые направлены на разработку новых результатов обучения [1]. Творческое самовыражение школьника подразумевается набором индивидуальных творческих способностей.

В работах психологов достаточно подробно изучены такие эвристические качества, как воображение, фантазия и интуиция. М.М. Разумовская отмечает, что развитие прочных орфографических навыков и умений у учащихся не может быть достигнуто за счет чисто орфографической практики (практики, основанной на правилах), автор подчеркивает, что наиболее эффективным приемом развития орфографических способностей учащихся является процесс творческого письма [5].

С помощью творческих упражнений навыки и умения закрепляются и совершенствуются с использованием разных видов речевой деятельности: чтение, говорение, письмо. С помощью творческих упражнений вырабатывается умение создавать собственные высказывания, правильно строить свою речь в соответствии с нормами и стилями литературного языка. В ходе их выполнения, учащиеся учатся самостоятельно использовать изученный языковой материал для создания свободного письменного высказывания [5].

С помощью творческих упражнений вырабатывается умение создавать собственные высказывания, правильно строить свою речь в соответствии с нормами и стилями литературного языка. В ходе их выполнения учащиеся учатся самостоятельно использовать изученный языковой материал для создания свободного письменного высказывания.

Творческие диктанты: наглядный, предупреждающий, механический диктант, творческий, свободный, восстановленный диктант, аналоговый диктант, диктант с одновременным лингвистическим и информационно-смысловым анализом текста.

Задания творческого характера - это задания, которые в первую очередь касаются вариативности решения и направлены на реализацию творческих способностей учащихся. Такие задания направлены на развитие оперативной стороны интеллекта, психических функций, приемов и операций мыслительной деятельности. Отличительной особенностью

творческих задач является наличие не познавательного содержания, а скрытых способов решения игровой задачи, что требует сообразительности, сообразительности, т.е. требует нестандартного творческого мышления младших школьников.

В работах Л.И. Полесской и С.А. Тихомировой отмечается, что использование кроссвордов на уроке русского языка позволяет расширять ученикам не только знания новой терминологии, но повышает культуру речи и коммуникативных навыков. Авторы отмечают, что применение кроссвордов учителем на уроках русского языка позволяют детям очень быстро приобщиться к этой деятельности, а в дальнейшем начать самостоятельно создавать свои кроссворды и предлагают решить их на уроке [5].

Приоритетным видом творческой работы на уроках русского считается сочинение. Это та форма работы, которая учит учеников способности четко и ясно излагать свои мысли. Чтобы действительно заинтересовать учащимся этим видом работы, необходимо четко и ясно подобрать тему для сочинения. Нужно учесть, какие аргументы сможет подобрать ученик для раскрытия той или иной темы, и как он может сформулировать свою точку зрения. Обычно у учеников вызывают огромный интерес те темы, где предполагается душевный порыв, эмоциональная оценка каких-либо явлений. Сочинений не стоит приравнивать к проверке знаний учеников, ведь сама суть сочинения заключается в том, чтобы дать возможность ученику изложить собственную точку зрения.

Детское сочинение – это особенный вид для самовыражения детей. Посредством письма ученик может изложить свои душевные переживания и поделиться ими со своими товарищами. Ценность такого сочинения можно определить тем, как ребенок выражает свои эмоции и душевные порывы на определенную тему [4].

Объект и методика

Целью опытно-экспериментального исследования было изучение динамики развития речевой культуры третьеклассников на основе изучения становления речевой грамотности при включении творческих заданий на уроках русского языка и родной литературы. В опытно-экспериментальную часть исследования входили следующие этапы:

1.Констатирующий этап опытно-экспериментальной работы предполагал определение начального уровня речевой грамотности младших школьников при помощи методики «Напиши по картинке»;

2.Формирующий эксперимент – данный этап был ориентирован на повышение речевой грамотности младших школьников через реализацию комплекса творческих работ и упражнений на уроках русского языка и родной литературы;

3. Контрольный этап эксперимента предполагал собой повторную диагностику речевой грамотности, с помощью методики «Напиши по картинке».

Результаты исследований

Исследование проводилось с младшими школьниками, обучающимися 3 класса, выборка составила 32 испытуемых.

Анализ результатов диагностики констатирующего этапа опытно-экспериментальной работы показал, что у 60 % испытуемых низкий уровень развития речевой грамотности, у 25 % - испытуемых средний уровень развития речевой грамотности, у 15 % - испытуемых высокий уровень развития речевой грамотности. Таким образом, только у небольшой группы испытуемых экспериментальной группы выявлен высокий уровень развития устной и письменной речи.

В ходе реализации формирующего этапа опытно-экспериментальной работы педагогом использовались различные варианты творческих заданий, среди которых: решение кроссвордов, составление кроссвордов, подготовительные упражнения, написание сочинений-миниатюр по плану, составление планов к текстам, составление планов и написание сочинений-миниатюр по заданной теме.

Анализ результатов диагностики контрольного этапа опытно-экспериментальной работы показал, что у 80 % испытуемых был выявлен высокий уровень развития речевой грамотности, у 15% – испытуемых - средний, и только у 1 испытуемого развитие речевой грамотности осталось на низком уровне.

Сравнительный анализ результатов констатирующего и контрольного этапов эксперимента, позволил определить эффективность проведенных коррекционно-развивающих мероприятий, а также составить методические рекомендации для педагогов.

Итак, было выявлено, что включение различных видов творческие задания на уроках русского языка и родной литературы способствуют повышению речевой культуры и грамотности, а также развития коммуникативных навыков младших школьников.

Выводы

Таким образом, к основным психолого-педагогическим условиям формирования речевой культуры у обучающихся младшего школьного возраста относятся:

- организация образовательного пространства для положительной мотивации речевых высказываний младших школьников;
- развитие словарного запаса детей для свободного обсуждения любой проблемы, а также выражения своих мыслей как устно и письменно;
- развитие коммуникативных личностных качеств;
- умение нешаблонно высказывать свое мнение и решать задачи;
- умение ориентировать себя на успешность любой деятельности;
- адекватность в оценке ситуации и своего поведения.

Использование творческих методов в организации учебного процесса позволяет учащимся младшего школьного возраста более успешно адаптироваться в образовательном и социальном пространстве, личностно

совершенствоваться, раскрывать свой творческий потенциал, а педагогу эффективно развивать речевую культуру и грамотность обучающихся с учетом их индивидуальных и возрастных особенностей.

Список литературных источников

- 1 Avdeeva N.N. Razvitie obraza sebya i privyazannostej u detej ot rozhdeniya do trekh let v sem'e i dome rebenka M.: Smysl , 2003. — 152 s.
- 2 Babanskij YU.K. Metodicheskie osnovy optimizacii uchebno-vospitatel'nogo processa. - M.: Pedagogika, 2002. - 298 s
- 3 Bokov A.V., SHul'ga T.I. Psihologicheskaya sluzhba v uchrezhdeniyah social'no-pedagogicheskoy podderzhki detej i podrostkov: Uchebnoe posobie.- M.:Izd-vo URAO,2001.-98s.
- 4 Dubrovina I.V. SHkol'naya psihologicheskaya sluzhba - M.: Pedagogika, 2007. – 365 s.
- 5 Jejdemiller Je.G., Detskaja psihiatrija./ Je.G. Jejdemiller - SPb.: Piter, 2005.- 1128p.3. Rogov, E. I. Nastol'naya kniga prakticheskogo psihologa v obrazovanii : uchebnoe posobie / E. I. Rogov. – M. VLADOS, 1996. - 529 s.
- 6 Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psihologiya: uchebnik dlya vuzov / I.A. Zimnyaya. – 3-e izdanie, peresmotrennoe. – Moskva: MPSI: 2010. – 448 s.
- 7 Psihologiya detstva / Pod red. A.A.Reana.- M.: OLMA-PRESS,2003.-350 s.

МРНТИ: 15.31.31

Н.Г. Попрядухина,

доцент, кандидат психологических наук¹

**¹Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Формирование психологической культуры у студентов-первокурсников в условиях высшей школы

Түйіндеме. Мақалада кәсіби дайындық аясында болашақ мұғалімдерде психологиялық мәдениеттің даму ерекшеліктерін тәжірибеге бағытталған зерттеу ұсынылған.

Аннотация. В статье представлено практико-ориентированное изучение особенностей развития психологической культуры у будущих педагогов в рамках профессиональной подготовки.

Abstract. The article presents a practice-oriented study of the peculiarities of the development of psychological culture among future teachers in the framework of professional training.

Түйінді сөздер: студенттік жас, психологиялық мәдениет, психологиялық мәдениеттің құрылымы.

Ключевые слова: студенческий возраст, психологическая культура, структура психологической культуры.

Key words: student age, psychological culture, structure of psychological culture.

Введение

Перед современным человеком стоит серьезная задача, состоящая в заботе и поддержании наиболее благоприятного состояния собственного организма не только в физическом, но и в психологическом плане. Психологи отмечают, что психологический комфорт человека и социальное положение, определяется, прежде всего, его внутренней гармонией с самим собой. Подобную гармонию для человека может обеспечить высокий уровень развития его психологической культуры [1].

Для того чтобы человека считали личностью, ему важно усвоить содержание духовной и материальной культуры общества. Это обеспечит его вхождение в социальную систему, как равноправного члена во всех отношениях. Планомерное усвоение социального опыта, а также развитие мыслительных процессов, навыков, черт характера, мотивов и потребностей, всех видов знаний выступают условиями формирования общей культуры человека, и психологической в том числе [4].

Уровень развития вышеуказанных компонентов, определяется обществом и индивид, только при их наличии, может считаться его полноправной частью. Носителем высокой культуры в соответствующей сфере, человек может считаться только тогда, когда он освоил ту или иную норму «прописанную» в законах общества. К этим нормам можно отнести нравственную, физическую, политическую, бытовую, информационную, психологическую культуры [2]. Передача некоторых из этих культур от одного поколения к другому осуществляется через обучение и воспитание, и может происходить как стихийно так целенаправленно.

Психологическая культура как личностное образование, имеет важное функциональное назначение и выступает как своеобразный инструмент обращения человека с другими и самим собой как с личностями в их неповторимой индивидуальности. К функциям психологической культуры личности можно отнести следующее: ориентировка в окружающих людях, психологическое воздействие на других людей, человеческое отношение к людям, понимание самого себя, саморегуляция и «здоровое» отношение к самому себе [3].

Высокий уровень развития психологической культуры определяет то, насколько жизнь и деятельность человека будут успешны, как в личном, так и в профессиональном плане. Она выступает как культура мышления, ценностей и смыслов, духовно-нравственного развития личности, позволяет личности не только конструктивно взаимодействовать на личностном и социальном уровнях, но и проявлять собственную активность, инициативу и гражданственность в социально значимых вопросах.

Если говорить о профессионализме, то современное общество предъявляет к личности специалиста ряд требований. Так, он должен иметь

определенный спектр качеств, которые способствуют его продуктивному взаимодействию с другими в области профессионального взаимодействия.

Формирование психологической культуры личности протекает на протяжении всей жизни человека и особое значение эта проблема приобретает в студенческие годы. Данный возрастной период характеризуется тем, что именно на этом этапе личностного развития человек приобретает наиболее привлекательный вариант профессионального образования для будущей жизнедеятельности. Как известно, у юношей происходит ряд процессов, благодаря которым формируется их личностные мировоззрение, собственная система убеждений, на основании которой и строятся отношения человека к миру и вырабатывается его основная ценностная политика. Все это происходит на фоне получения образования в среднем или высшем учебном заведении. В связи с этим, перед этими организациями, в качестве одной из главных задач, стоит вопрос о высококвалифицированной подготовке будущего специалиста и развитии его психологической культуры.

Проблема психологической культуры в психолого-педагогической литературе начала получать свое освещение совсем недавно, но, тем не менее, следует указать ряд учёных, занимавшихся разработкой этой проблемы. Например, Барабанщиков А.В., Бондаревская Е.В., Исаев И.Ф., Сластенин В.А. и др.

В основном содержание понятия психологической культуры рассматривается, как часть общей культуры человека, с точки зрения её внутреннего плана. Ученые отмечают, что к психологической культуре следует относить такие категории: культура отношений, культура интеллектуальной деятельности и культура саморегуляции [1].

Психологическая культура содержится в таких областях отношений индивида как межличностные и внутриличностные [7].

В какой-то степени она задает нормы, правила и методы этих отношений. Она фиксирует в себе весь опыт обращения человека, адресатом которого выступает он сам и другие.

Наличие этой культуры, передаваемой через опыт, запечатлённый как в живых так и не живых объектах, и делает нас людьми. Трактовать личность человека, как живого носителя психологической культуры можно тогда, когда он овладевает сугубо человеческими способами обращения с другими и с собой. В этом случае он представляется хозяином своей психологической природы и подчиняется своей собственной сущности.

Психологическая культура является важным компонентом личности и показателем и ее личностной зрелости. Это глубокое личностное образование, и, следовательно, человек не может просто от него отказаться, потому что это было бы равносильно отказу от самого себя: идеалов ценностей отношений и т.п.

К.А. Романов даёт такое определение термина: «В самом общем виде психологическую культуру можно определить как систему психических

процессов и свойств человека, благодаря которым осуществляется понимание себя и других людей как субъектов и личностей, эффективное воздействие на других людей и на самого себя, адекватное отношение к людям (включая и самого себя) как к личностям» [5; с.112]. Согласно данной трактовке понятия психологическая культура - человек существо социальное и для того, чтобы взаимодействовать со своим окружением, ему нужно иметь необходимые для этого навыки. Прежде всего, ему нужно научиться выстраивать отношения с самим собой и понимать себя, а для этого требуется такая система воспитания психологической культуры, которая способствует ее формированию, существованию и развитию.

На каждом возрастном этапе развития человека процесс формирования психологической культуры имеет свою специфику.

В работах отечественных исследователей проблема определения структуры психологической культуры человека занимает особое место. Так, в исследованиях проведенных Н.А. Ложбиной, под руководством Л.Д. Деминой был представлен следующий ее вариант [7]:

- 1) когнитивный компонент, объединяющий психологическую грамотность и компетентность;
- 2) ценностно-смысловой компонент;
- 3) рефлексивно оценочный компонент;
- 4) поведенческий компонент;
- 5) креативный компонент;
- 6) социальный интеллект.

Важно отметить, что, по мнению отечественных исследователей, системообразующим компонентом (фактором) культуры человека выступает социальный интеллект, который в свою очередь является своеобразным эталоном его психологической культуры. Исследователи отмечают то, что высокий уровень психологической культуры должен соответствовать критериям, социального интеллекта общества в целом [6].

Объект и методика

На констатирующем этапе нашего исследования были исследованы все вышеперечисленные компоненты психологической культуры.

Изучение ценностно-смысловой составляющей психологической культуры было проведено с помощью методики «Смыслжизненные ориентации» Д.А. Леонтьева.

Для исследования регулятивного компонента психологической культуры студентов первого курса была использована методика диагностики уровня субъективного контроля Дж. Роттера (адаптация Бажина Е.Ф., Голынкиной С.А., Эткинда А.М.).

Изучение уровня развития социального интеллекта, как компонента психологической культуры было проведено с помощью методики «Тест Гилфорда».

Диагностика эмоционально-чувственного компонента психологической культуры была проведена с помощью методики «Диагностика уровня эмпатии» И.М. Юсупова

Результаты исследований

Опытно-экспериментальное изучение уровня развития компонентов психологической культуры у испытуемых-студентов, было проведено на базе Орского гуманитарно-технологического института (филиала) ОГУ. Выборка составила 25 первокурсников педагогического направления подготовки.

Анализ результатов констатирующего этапа опытно-экспериментальной работы показал, что при использовании методики «Смысложизненные ориентации» Д.А. Леонтьева, было определено:

- по шкале «Цели в жизни» у 47% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 38% средний уровень; у 15% высокий уровень. Оценки по этой шкале указывают на наличие или отсутствие будущих целей у испытуемого, придающих ей смысл, направленность и временную перспективу. Низкие результаты будут характерны для первокурсников, которые живут сегодняшним или вчерашним днем.

- по шкале «Процесс жизни» у 54% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 46% средний уровень; высокий уровень у испытуемых экспериментальной группы не выявлен. Показатель по этой шкале показывает, считает ли испытуемый процесс своей жизни интересным, эмоционально-насыщенным и значимым. Высокие оценки указывают на гедониста, живущего в настоящем. Низкие результаты могут свидетельствовать о неудовлетворенности своей жизнью в настоящем. Для испытуемых данной категории характерно приращение полноценного смысла воспоминаниям о прошлом или сосредоточению на будущем.

- по шкале «Результативность жизни» у 62% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 23% средний уровень; высокий уровень у 15% испытуемых. Баллы этой шкалы отражают оценку испытуемым прошедшего периода жизни, ощущение того, насколько продуктивным и значимым он был. Низкие результаты свидетельствуют о неудовлетворенности прожитой частью жизни

- по шкале «Локус контроля - Я» у 38% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 31% - средний уровень; высокий уровень у 31% испытуемых экспериментальной группы. Высокие оценки по этой шкале характерны для первокурсников, у которых сложилось представление о себе как о сильной личности, которая имеет свободу выбора строить свою жизнь в соответствии со своими собственными целями и представлениями о ее смысле. Низкие результаты указывают на отсутствие уверенности в способности контролировать события собственной жизни.

- по шкале «Локус контроля – жизнь» у 38% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 46% - средний уровень; высокий уровень у 15% испытуемых. Низкие баллы по этой шкале указывают на фатализм или веру испытуемого в то, что его жизнь находится вне

сознательного контроля и что свобода выбора иллюзорна, а это означает, что нет смысла строить какие-либо планы на будущее.

При изучении регулятивного компонента психологической культуры студентов первого курса нами была использована методика диагностики уровня субъективного контроля Дж. Роттера (адаптация Бажина Е.Ф., Голынкиной С.А., Эткинда А.М.).

Анализ результатов проведенной методики показал, что:

- по шкале «Область неудач» у 69% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 31% - высокий уровень. Высокие баллы по этой шкале указывают на развитое чувство субъективного контроля над негативными событиями и ситуациями, что отражается в склонности винить себя в различных проблемах и болезненных переживаниях. Низкие показатели показывают, что испытуемый склонен возлагать ответственность за такие события на других людей или относиться к ним как к результату невезения.

- по шкале «Семейные отношения» у 69% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 31% - высокий уровень. Высокие показатели по данной шкале означают, что испытуемый чувствует ответственность за события, происходящие в его личной жизни. Низкие показатели указывают на то, что субъект считает не себя, а своих партнеров причиной значимых ситуаций, возникающих в его семье.

- по шкале «Производственные отношения» у 54% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 46% - высокий уровень. Студенты с высокими показателями по данной шкале характеризуются тем, что считают свои действия важным фактором организации собственной производственной деятельности, складывающихся отношении в коллективе, своего продвижения и т. д. Низкие показатели указывают на то, что студент склонен приписывать более важное значение внешним обстоятельствам – руководству, товарищам по работе, везению-невезению.

- по шкале «Межличностные отношения» у 54% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 46% - высокий уровень. Высокие баллы по шкале характерны для обучающихся юношеского возраста, которые чувствуют ответственность за установление межличностных отношений с другими людьми. Низкий уровень предполагает, что студенты в этом процессе придают большее значение обстоятельствам, возможностям или окружающим их людям.

- по шкале «Здоровье и болезни» у 77% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень; у 23% - высокий уровень. Высокие показатели по этой шкале, свидетельствуют о том, что испытуемые считают себя во многом ответственным за свое здоровье: если он болен, он винит в этом себя и считает, что выздоровление во многом зависит от его действий. Испытуемые с низкими баллами по этой шкале считают болезнь и здоровье результатом случая и надеются на то, что выздоровление придет в результате действий других людей, прежде всего врачей.

Для диагностики уровня развития социального интеллекта, как компонента психологической культуры нами была проведена методика «Тест Гилфорда». Было выявлено, что у 69% испытуемых экспериментальной группы уровень развития социального интеллекта ниже среднего - это указывает на возможные трудности в понимании и прогнозировании поведения людей, что усложняет отношения и снижает возможность социальной адаптации.

Анализ полученных результатов по методике «Диагностика уровня эмпатии» И.М. Юсупова показал, что 46% испытуемых экспериментальной группы имеет низкий уровень развития эмпатии, что может указывать на проблемы в понимании эмоций других людей. Такие студенты не способны сопереживать текущему состоянию другой стороны или оказать поддержку. Высокий уровень эмпатии позволяет понять состояние человека по выражению лица, жестам и позе.

Анализ результатов диагностики показал, что по шкале «Показатель осмысленности жизни» у 69% испытуемых экспериментальной группы низкий уровень, что свидетельствует об отсутствии у них целей в жизни и неполном осознании и переживания ее онтологической значимости. Осмысленность жизни является необходимым и достаточным условием для развития всей личности.

По шкале «Уровень субъективного контроля» было определено, что у 100% испытуемых экспериментальной группы показатели находятся на низком уровне, а это значит, что у них низкая степень готовности брать на себя ответственность за все, что происходит с ними и вокруг них.

Таким образом, анализ результатов всех проведенных методик показали, что развитие компонентов психологической культуры у студентов-первокурсников находится на низком уровне.

Коррекционно-развивающая работа, направленная на формирование психологической культуры первокурсников, в качестве базовой включала тренинговую форму работы. В структуру выбранных нами тренингов вошли такие компоненты как ролевая игра, тренинговые упражнения, групповая дискуссия и техники релаксации.

Основной целью всех проводимых нами тренинговых мероприятий было осознание первокурсниками своих личностных особенностей, которые могут выступать как ресурс для формирования психологической культуры в целом.

Сравнительный анализ результатов исследования уровня развития компонентов психологической культуры у испытуемых экспериментальной группы на констатирующем и контрольном этапах опытно-экспериментальной работы показал, что по методике Д.А. Леонтьева, у 46% испытуемых выявлен средний уровень по шкале «Показатель осмысленности жизни» и у 43% испытуемых выявлен высокий уровень по этому показателю.

По методике Дж. Роттера по «Шкале интернальности» у 12% испытуемых остался низкий уровень и у 88% испытуемых он повысился до высокого.

По тесту Гилфорда показатель социального интеллекта повысился до среднего уровня у 79% испытуемых.

По методике И.М. Юсупова показатель по «Шкале эмпатийного потенциала» у 27% испытуемых выявлен средний уровень и у 65% испытуемых высокий уровень развития.

Выводы

Таким образом, полученные результаты позволили отметить, что наша коррекционно-развивающая программа по формированию компонентов психологической культуры, разработанная и апробированная на формирующем этапе эксперимента, оказала положительное влияние на личностное развитие испытуемых, их коммуникативных способностей, а также совершенствование основных компонентов психологической культуры будущих педагогов-психологов.

Список литературных источников

- 1 Demina L.D. O psihologicheskoy kul'ture pedagoga-professional'a / Pedagogicheskoe obrazovanie v sovremennom klassicheskom universitete Rossii: Sbornik materialov letnej pedagogicheskoy shkoly Altajskogo gosudarstvennogo universiteta / pod red. Yu.V. Sen'ko, G.A. Spickoj. - Barnaul, 2003.
- 2 Dubrovina I.V. Psihologicheskaya kul'tura lichnosti kak fenomen / I.V. Dubrovina // Vestnik Minskogo universiteta. – 2013. – № 1. – S. 40-47.
- 3 Zimnyaya I.A. Obshchaya kul'tura cheloveka v sisteme trebovanij gosudarstvennogo obrazovatel'nogo standarta / I.A. Zimnyaya i dr. – M.: Issled. centr problem kachestva podgotovki specialistov, 1999. – 67 s.
- 4 Klimov E.A. Osnovy psihologii: uchebnik dlya vuzov / E.A. Klimov. – M.: YuNITA, 1997. – 295 s.
- 5 Kolmogorova L.S. Stanovlenie psihologicheskoy kul'tury lichnosti kak orientir sovremennogo obrazovaniya / L.S. Kolmogorova. – M.: VLADOS, 2002. – 360 s.
- 6 Orlov A.B. Psihologiya lichnosti i sushchnosti cheloveka: Paradigmy, proekcii, praktiki: Ucheb. posobie dlya stud. psihol. fak. vuzov. - M.: Akademiya, 2002. - 272 s.
- 7 Psihologicheskaya kul'tura lichnosti. Uchebnoe posobie / Romanov K.M. - M.: Kogito-Centr, 2015.- 420 s.

Опыт работы с пожилыми людьми в комплексных центрах социального обслуживания населения

Түйіндеме. Бұл мақалада халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің кешенді орталықтарында қарт адамдармен жұмыс істеу мәселесі қарастырылады. Егде жастағы адамдардың негізгі қиындықтары мен орталықтар жағдайында олармен жұмыс істеу бағыттарына теориялық талдау ұсынылған.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема работы с пожилыми людьми в комплексных центрах социального обслуживания населения. Представлен теоретический анализ основных трудностей пожилых людей и направлений работы с ними в условиях центров.

Abstract. This article discusses the problem of working with the elderly in integrated social service centers. A theoretical analysis of the main difficulties of the elderly and areas of work with them in the conditions of the centers is presented.

Түйінді сөздер: қарттар, әлеуметтік қызмет көрсету орталығы.

Ключевые слова: пожилые люди, комплексный центр социального обслуживания.

Key words: elderly people, a comprehensive social service center.

Введение

Постоянное возрастание доли пожилых людей в структуре мирового сообщества становится влиятельной социально-демографической тенденцией практически всех развитых стран. Человечество стареет, и это становится серьезной проблемой влияющей на развитие сферы жизнедеятельности общества.

Пожилые люди нуждаются в повышенном внимании общества и государства, и представляют собой специфический объект социальной работы. Важность повседневного внимания к решению социальных проблем этой категории граждан возрастает и в связи с увеличением удельного веса пожилых людей в структуре населения России.

Так, по данным Росстата доля граждан старше трудоспособного возраста в России к 2025 году увеличится до 27,7 процента и составит 40,5 миллиона человек [3].

Социальная работа с пожилыми людьми в России становится специфической формой государственной социальной защиты с целью обеспечения достойной старости.

Организация социальной работы с пожилыми людьми в настоящее время находятся в центре внимания многих социальных институтов, социальных и исследовательских программ, направленных на обеспечение приемлемого уровня жизни пожилых людей.

Опыт деятельности центров социального обслуживания однозначно свидетельствует о чрезвычайной важности и необходимости той работы, которую проводят эти социальные службы. Перспективным направлением деятельности центров социального обслуживания является расширение спектра социальных услуг, внедрение инновационных технологий социальной работы с пожилыми гражданами [2].

Объект и методика

Цель исследования: анализ теоретических аспектов проблемы работы с пожилыми людьми в комплексных центрах социального обслуживания населения.

Объектом исследования являются пожилые люди.

Предметом исследования является направления работы с пожилыми гражданами в условиях комплексных центров социального обслуживания населения.

Результаты исследований

Прежде, чем обратиться к проблеме обслуживания пожилых граждан в комплексных центрах социального обслуживания, необходимо определить более четко, с какой возрастной категорией мы здесь имеем дело. Термином «пожилые люди» обозначают, как правило, определенную возрастную группу, с которой и работают специалисты: пожилой возраст (с 60 до 74 лет), старость (с 75 до 89 лет), долгожительство (с 90 лет).

Психологические исследования разных лет показывают, что пожилые люди сталкиваются с различными трудностями, которые важно учитывать в работе:

- 1) материальные трудности;
- 2) одиночество (нехватка общения, высокая смертность, потеря близких людей);
- 3) проблемы здоровья;
- 4) изменения в эмоциональной, когнитивной сферах личности;
- 5) понижение самооценки и самоуважения;
- 6) ощущение бессодержательности бытия (ограничения в видах деятельности, желаниях, выход на пенсию, уход из активной жизни);
- 7) осознание неизбежности приближения конца жизни (потеря близких людей, изменение стиля жизни) и др.

Также люди пожилого возраста переживают кризис – это период, характеризующийся утратой прежней социальной активности, выходом на пенсию, необходимостью адаптации к новым условиям. Главная задача – переосмысление жизни, принятие возраста и изменений, переоценка настоящего в аспекте конечности существования [4].

С учетом вышеперечисленных проблем, с пожилыми людьми выстраивается работа в комплексных центрах социального обслуживания по следующим направлениям:

1. Социально-бытовые услуги, направленные на поддержание жизнедеятельности получателей социальных услуг в быту.

2. Социально-медицинские, направленные на поддержание и сохранение здоровья получателей социальных услуг путем организации ухода, оказания содействия в проведении оздоровительных мероприятий, систематического наблюдения для выявления отклонений в состоянии здоровья.

3. Социально-психологические, предусматривающие оказание помощи в коррекции психологического состояния получателей социальных услуг для адаптации в социальной среде, в том числе оказание психологической помощи анонимно с использованием телефона доверия.

4. Социально-педагогические, направленные на профилактику отклонений в поведении и развитии личности получателей социальных услуг, формирование у них позитивных интересов (в том числе в сфере досуга), организацию их досуга, оказание помощи семье в воспитании детей.

Мероприятия нередко посвящены праздничным датам, значимым для данной возрастной группы: Дню Победы, Дню пожилого человека и проходят в непринужденной обстановке, за чашкой чая. На встречах пожилые люди делятся воспоминаниями о минувших годах, о наиболее интересных этапах своей жизни, раскрываются много ярких страниц интересных судеб.

Например, в КЦСОН Правобережного района г. Магнитогорска успешно реализуется курсовое обучение граждан пожилого возраста по различным направлениям: компьютерные курсы, «Школа финансовой грамотности», «Школа пожарной безопасности». Обучение проводится в форме лекций, бесед, теоретических и практических занятий, самостоятельных работ.

5 Социально-трудовые, направленные на оказание помощи в трудоустройстве и в решении других проблем, связанных с трудовой адаптацией.

Одной из эффективных форм реализации социальной активности и творческого потенциала граждан старшего поколения является волонтерская деятельность, которая выступает альтернативой трудовой деятельности. Специалисты центра стараются привлекать одиноко проживающих активных пенсионеров в качестве участников и волонтеров организации различных мероприятий, проводимых в КЦСОН, направленные на повышение качества жизни пожилых граждан, удовлетворение познавательных потребностей, активного времяпрепровождения, общественно-полезной деятельности.

6. Социально-правовые, направленные на оказание помощи в получении юридических услуг, в том числе бесплатно, в защите прав и законных интересов получателей социальных услуг.

7. Услуги в целях повышения коммуникативного потенциала получателей социальных услуг.

На мероприятиях для пожилых людей общение проходит на более высоком уровне, каждый узнает друг о друге много нового. Участники таких мероприятий проводят интересный досуг, забывая о своих проблемах и

раскрывая духовный потенциал, например, через музыкальные произведения и музыку.

Также в центрах организуется работа по прикладному творчеству, поэтические занятия. Фантазия, творческое начало выражаются во многих занятиях: изготовление мягких игрушек, поделок, создание маленьких видеороликов.

8. Срочные социальные услуги:

а) обеспечение бесплатным горячим питанием или наборами продуктов;

б) обеспечение одеждой, обувью и другими предметами первой необходимости;

в) содействие в получении временного жилого помещения;

г) содействие в получении юридической помощи в целях защиты прав и законных интересов получателей социальных услуг;

д) содействие в получении экстренной психологической помощи с привлечением к этой работе психологов и священнослужителей).

Социальные услуги предоставляются их получателям в форме социального обслуживания на дому, в полустационарной форме, в стационарной форме.

Но огромное значение при работе с пожилыми людьми играет личность специалиста по социальной работе, знающего социальное положение пожилого человека в прошлом и настоящем, его психологические особенности, материальные и духовные потребности, и обладающего такими качествами как, внимательность, терпеливость, доброжелательность, эмпатия, общительность.

Выводы

Перспективным направлением деятельности центров социального обслуживания является расширение спектра социальных услуг, внедрение инновационных технологий и форм социальной работы с пожилыми гражданами.

Список литературных источников

- 1 Andrienko O.A. Nauka, 2020, no. 3, pp. 53-56.
- 2 Bezenkova T.A., Andrienko O.A., Barybina V.A., Nikitina L.A., Sorokina V.YU. Social'no-pedagogicheskie tekhnologii v rabote s pozhilymi lyud'mi: opyt realizacii // Sovremennoe pedagogicheskoe obrazovanie. 2023. № 9. S. 18-22.
- 3 Federal'naya sluzhba gosudarstvennoj statistiki [Elektronnyj resurs] <http://www.gks.ru>
- 4 Primak YU. A. Osobennosti social'noj raboty s pozhilymi lyud'mi // Pedagogicheskoe masterstvo : materialy II Mezhdunar. nauch. konf. (g. Moskva, dekabr' 2012 g.). – Moskva : Buki-Vedi, 2012.

А.Т. Фазылахметова, аға оқытушы, гуманитарлық ғылымдар магистрі¹

¹М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті

110000, Қостанай, Қазақстан

Ауызекі сөйлеу қабілетін арттыру

Түйіндеме. Мақалада мемлекеттік тілді оқытуда қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер сөз етіледі. Сабақ нәтижелі болу үшін студенттердің немесе тіл үйренушілердің тілді үйенуге қызығушылығын арттыру жолдары мен оны практикада дұрыс қолдану үшін дағдыларын қалыптастыру жұмыс түрлері айтылған. Сондай-ақ тиімді жаттығу жұмыс түрлері беріліп, олардың тиімділігі талданған.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные методы и приемы обучения государственному языку. Для того, чтобы урок был продуктивным, обсуждаются способы повышения интереса студентов или изучающих язык к изучению и формирование навыков правильного его применения на практике. Также даны эффективные тренировочные формы работы и проанализирована их эффективность.

Abstract. The article discusses effective methods and techniques of teaching the state language. In order for the lesson to be productive, we discuss ways to increase the interest of students or language learners in learning and the formation of skills for its correct application in practice. Effective training forms of work are also given and their effectiveness is analyzed.

Түйінді сөздер: әдіс-тәсілдер, дағды, тиімділік, тілді дамыту.

Ключевые слова: методы, навыки, эффективность, развитие языка.

Key words: methods, skills, efficiency, language development.

«Қазақ тілінен асыл, қазақ тілінен бай тіл жоқ.

Сол ата-бабаның тілі болған қазақ тілін осы күнгі қазақтың жалғызы білмейді.

Егер қазақ тілін білсе, дін де осында, ғылым-білім де осында».

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы

Қазақ тілі – әлемдегі алты мыңға жуық тілдердің ішіндегі қолдану өрісі жағынан жетпісінші, ал тіл байлығы мен көркемдігі, оралымдығы жағынан алғашқы ондықтар қатарындағы тіл. Сондай-ақ, ол дүние жүзіндегі ауызша және жазбаша тіл мәдениеті қалыптасқан алты жүз тілдің, мемлекеттік мәртебеге ие екі жүз тілдің қатарында тұр. Ал, Қазақстан – көпұлтты мемлекеттердің бірі. Қазақ тілін оқыту әдістемесі қазіргі уақытта жетілдірілген, көптеген әдістемелік қамтамасыз ету ресурстары да баршылық. Бірақ, қандай жағдай болмасын оқушыларға қазақ тілін үйретіп, оны қалыптастыру үшін, оқытушының кәсіби шеберлігі болуы аса қажет. Ал оған жету үшін үйренушінің санасына, қазақ тілі ертеңгі күні үлкен өмірге араласқанда оның қоғамдағы қызметіне көмегін тигізетінін және жұмысында, күнделікті өмірінде қажетіне жарайтыны туралы ұғым қалыптастыру керек. Менің жүргізіп жүрген пәнім орыс тілді оқу орнында қазақ тілі орайында әңгіме болады. Тіл дамыту – ең негізгі жұмыстың бірі болып табылады.

Объект и методика

Жоғары оқу орнында қазақ тілін оқыту барысында оқушының тілін дамытып, сөз байлығын арттыру – қазақ тілі мұғалімінің ең маңызды жұмыстардың бірі. Студенттер қазақ тілін үйренуде оқытушының қойған сұрақтарына түсініп, оған жауап қайтаруға, үйренген сөздерін бұзбай айтуға, әсіресе, құрамында қазақ тіліне тән дыбыстары бар сөздер мен сөз тіркестерін дұрыс қолданып, сөйлемді дұрыс құруға үйретіледі. Бұл мәселені жүзеге асыру үшін, біріншіден, жүйелі түрде, «оңайдан қиынға принципін» басшылыққа ала отырып күнтізбелі жоспар қажет деп ойлаймын. Содан кейін жоспарды басшылыққа ала отырып, оқушылардың тілін дамыту үшін әр түрлі тәсілдер арқылы жұмыс жүргізу. Осы мақсатта оқытушы әр түрлі оқыту әдіс-тәсілдерін пайдаланып, тіл дамыту жаттығуларын, ойын элементтерін және тақырыпқа сәйкес көрнекіліктер қолданады. Басты назар аударатынымыз – оқу, сөйлеу, талдау, жазу жұмыстарына мұқият көңіл бөлу.

Студенттердің ауызекі сөйлеу тілін, тіл мәдениетін арттыру мен дамыту, сапалы білім беру – қазіргі кезде мектеп мұғалімдерінің, тіл мамандарының алдында тұрған басты міндеттердің бірі [1, 36].

Қазіргі оқу орындарында оқу-тәрбие ісіндегі басты проблема – тіл мен сөйлеу процесін жіктей оқыту, студенттің дұрыс сөйлей білуіне көңіл бөлу. Сондықтан, оқытушы қазақ тілі сабақтарында тіл дамытуға, байланыстырып сөйлеуге айрықша көңіл бөледі, тілдік материалдарды дұрыс бере білу, тілдің теориясы мен сөйлеу практикасының бір-бірімен қарым-қатынасы түрлі жаттығу жұмыстары арқылы іске асырылады. Тілді дамыту дегеніміз – тіл үйренушінің сөздік қорын дамыту, ойлаған ойын өз еркінше басқа адамға жеткізе алу, оның сөзін түсіне білу, қысқаша айтқанда еркін сөйлей білуге үйрену. Осыдан келіп тіл дамыту жұмысының аясы кең екенін көреміз. Студенттерге қазақ тілі мен әдебиетінен үйретілетін сөздер біріншіден, белгілі бір тақырыптарға, екіншіден сөз таптарға қатысты болады, сол себептен қазақ тілі сабағы әрі тілдік, әрі әдебиеттік оқу материалдарын қамтиды [3, 746].

Қорытынды

Қазақ тілі сабағында сөйлеуді дамыту жұмыстары ең маңызды аспект болып табылады. Сөйлеуді дамыту мақсатында жүргізілетін жұмыс тіл үйренушілердің ақыл-ой ойлауына, өз ойын жеткізе білуге, шығармашылық ізденіске ықпал етеді. Студенттің білімі ғана емес, сонымен қатар олардың қабілеттері мен талантын, тілді үйрену дағдыларын, дарындылығын аша алады. Орыс тілінде оқытатын оқу орындарында қазақ тіліндегі сөздер біріншіден, белгілі бір тақырыптарға, екіншіден, ауызша сабақтарға қатысты болады, сондықтан қазақ тілі сабағында тілдік және әдеби оқу материалдары қамтылған. Кейбір грамматикалық түсіндірулер, оқыту шарттары орыс тілінде берілгендіктен, салыстырмалы грамматикаға қатысты мәліметтер де қамтылған. Әдістер әр уақытта өзгереді, жаңарады және толықтырылады. Қазіргі заманғы мұғалімдер өз тәжірибелерінде әр түрлі жаңа технологияларды қолданады. Сонымен қатар, орыс тілінде оқытатын оқу орындарының студенттері үшін қазақ тілін оқыту пәнінен тыс жұмыс үлкен

маңызға ие. Қазақ тілінен жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар тіл үйренушілердің білімін тереңдетуге, ой-өрістерін кеңейтуге, тіл үйренуге деген қызығушылықтарын, құштарлық сезімдерін оятуға ықпал етеді. Орыс тілінде сөйлейтін студенттердің қазақ тілінде оқыту, оны оқыту әдістемесін жетілдіру – бүгінгі күннің өзекті де маңызды мәселесі. Жоғары оқу орындарының тәжірибесінде білім беру мазмұнын жетілдірудің жаңа әдістері, оқыту процесінің тиімді жолдары қарастырылады. Қазақ тілін ойдағыдай оқыту үшін оқыту әдістемесін жетілдіру үлкен мәселе болып табылады. Жалпы педагогика әдістерінен әр пәннің нақты әдістері, қажетті технологияларды қолдану шығады. [2,87 б].

Қазақ тілі сабағында сөздік қорын дамыту жұмыстары келесі тәсілдермен жүзеге асырылады: Бұл сұрақтар мен жауаптар, әңгімелер, мәлімдемелер, көрнекі құралдар, аударма, кітаптармен жұмыс, мәтінмен жұмыс әдістері. Мен әр сабақтың көрнекі құралдар, түрлі суреттер, кестелер, бейне таспалар, электронды оқулықтар және тақырыптар бойынша сабақтар екеніне сенімдімін және тіл үйренушілердің сөздік қоры айтарлықтай толықтырылады.

List of references

- 1 Buzaubakova K. Zh. formatio porttitor magister disciplina. Alma-Altmy. Scriptor, 2006.
- 2 Kazbekova N. T. "usum elementa communicativum doctrina, in lectionibus, in Kazakh lingua". // 12-anno educationem, 2006-No. 1.
- 3 Orazbayeva F. lingua communicatio; theoria et proceditur. Almaty, 2000. p. 207.

МРНТИ: 16.21

Г.Д. Жандарбекова,

Әлеуметтік және экономикалық пәндер кафедрасының аға оқытушысы¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Тамырын тереңге жайған тіл тарихы

Түйіндеме. Мақалада тіліміздің тарихи тамырына терең бойлап, оның бүгінге дейінгі даму кезеңіне баса назар аударылады. Тілдің халық өмірінің тыныс-тіршілігін ашып, қолданыс аясын кеңіту мәселесі алға қойылады. Тіл туралы еңбектерге назар салынып, тілдің өміршендігі жас ұрпақ қолында екені айтылады.

Аннотация. В статье большое внимание уделяется историческим корням нашего языка, его периоду развития до настоящего времени. Ставится вопрос о расширении сферы применения языка, раскрывая жизнедеятельность народной жизни. Обращают

внимание на труды о языке, подчеркивают, что жизнеспособность языка находится в руках молодого поколения.

Abstract. The article pays great attention to the historical roots of our language, its period of development to the present. The question is raised about expanding the scope of the language, revealing the vital activity of folk life. They pay attention to the works on the language, emphasize that the viability of the language is in the hands of the younger generation.

Түйінді сөздер: ұлтаралық қатынас, мәртебе, ресми, мемлекеттік, бұқаралық, жаңғырту, саяси, пікір, мәдениет, ұлыс, салт-дәстүр, ақпарат, жаһандық, мүдделі.

Ключевые слова: межнациональные отношения, статус, официальные, государственные, массовые, модернизация, политические, мнение, культура, улус, традиции, информация, глобальные, заинтересованные.

Key words: interethnic relations, status, official, state, mass, modernization, political, opinion, culture, ethnicity, traditions, information, Global, interested.

Кіріспе

Қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесін Қазақстан Кеңес Одағының құрамында болған кезде алған болатын. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі 1989 жылы 22 қыркүйекте «Қазақ КСР-індегі Тілдер туралы» Заңды қабылдады. Осы Заңға сәйкес Қазақ КСР мемлекеттік тілі Қазақ тілі болып жарияланды, ал орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі мәртебесін алды. Кейінірек Конституцияға енгізілген түзетулермен және Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі жаңа заңында «Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады» деп айқындалған болатын [1, 15]. Айта кету керек, Кеңес дәуірінде қазақ тілін іс жүргізуге және білім беруге енгізуге талпыныс жасалды, бірақ КСРО - дағы мемлекеттік саясаттың жалпы бағытына, сондай-ақ демографиялық жағдайдың өзгеруіне байланысты Қазақ тілі ресми түрде аз дәрежеде, ал көркем әдебиетте, журналистика өнерінде және тұрмыстық қарым-қатынаста көп дәрежеде қолданылды. Тек тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қазақ тілінің өмірдің барлық саласында толыққанды дамуына және кеңінен қолданылуына жағдай жасау мүмкін болды. Елімізде жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясаттың нәтижесінде оқушылардың 70 пайыздан астамы қазақ тілінде оқиды, қазақ тілінде көптеген баспа басылымдары шығарылады, мемлекеттік және жеке бұқаралық ақпарат құралдары толық немесе ішінара жұмыс істейді [1,214].

Объект және әдістемесі

Қазіргі уақытта тілдерді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы іске асырылуда, ол 2020 жылға дейін мемлекеттік тілді меңгерген қазақстандықтардың саны кемінде 95% - ды құрауы тиіс екенін көздейді. Бұдан бұрын, 2007 жылғы 28 ақпандағы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет басшысы «Тілдердің үштұғырлығы» арнайы бағдарламасын іске асыруға кірісуге тапсырма берген болатын. «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен іске асыруды қолға алуды ұсынамын. Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде қабылдануға тиіс.

Олар: қазақ тілі - мемлекеттік тіл, Орыс тілі - ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі - жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі», - деді елбасы [3, 149]. Бұл тапсырма қазақстандықтар ағылшын және орыс тілдерін білуге тиіс дегенді білдіреді, бірақ қазақстандық бірегейліктің ең басты белгісі қазақ тілі болуға тиіс. Тарих әлсіреген ұлттық тілдерді жаңғыртуда, сондай-ақ олардың маңызын арттыруда мемлекеттік тіл саясатының маңызды рөлін көрсетеді. Мұндай жұмыс Түркия, Израиль, Малайзия сияқты елдерде және посткеңестік кеңістіктегі барлық республикаларда жүргізілді және жүргізілуде.

Қазіргі қазақстандық ең танымал жазушылардың бірі Герольд Бельгер қазақ тілінің әсемдігіне, байлығы мен күшіне әрдайым тәнті болған. Жазушы өзінің «Қазақ сөзі» атты эссесінде: «Қазақ тіліне салыстырмалы түрде жақында ғана мемлекеттік мәртебе берілді, әрине, ол толық, қажетті мағынада және кең көлемде мемлекеттік тілге айналған жоқ. Алайда, егер халық шынымен бет бұрса, мүдделі болмақ» деп пікір қалдырды [4, 115].

Қазақ тілі ғасырлар бойы Қазақстан аумағын ежелден мекендеген және шығу тегі бойынша бір-біріне жақын қаңлы, үйсін, қыпшақ, найман, арғын және басқа да тайпалар сөйлейтін тілдер негізінде қалыптасты. Қазақ тілінің қалыптасу процесі ұлттың қалыптасуымен қатар жүреді. Бұл ретте, қазақтардың қоғамдық - экономикалық өмірінің дамуына қарай пайда болған жаңа сөздер есебінен, сондай-ақ басқа халықтардан, оның ішінде түркі тектес емес халықтардан қарыз алу есебінен тіл үнемі байытылып отырды. Мысалы, әдеби қазақ тілінде араб және парсы тілдерінен көптеген сөздер кездеседі-бұл халықтардың қазақтар мен басқа түріктерге орасан зор діни және мәдени ықпалына байланысты, көптеген ғасырлар бойы дамып отырды. Сөздік қорының өсуімен бірге тілдің грамматикалық құрылымы да жетілдірілді. XV ғасырға қарай қазақ тілі өзінің ерекше белгілері бар толығымен дербес тілге айналды, мысалы, онда айқын диалектілік бөліну болмаған, тек болмашы лексикалық және фонетикалық ерекшеліктері болған. Қазақ тілінің бұл өзгешелігі басқа факторлармен қатар қазақ этносының топтасуына да септігін тигізді деп болжауға болады.

Зерттеу нәтижелері

Орта ғасырлардан бастап бізге қазақ тілінде жасалған бірнеше жазбаша құжаттар - негізінен қазақ тайпалары мен руларының, сондай-ақ билеушілер әулеттерінің шежірелері жеткен. Бір кездері Жәңгір хан кітапханасында осындай бірқатар жазба деректер сақталған және осының арқасында олар қазіргі кезде де зерделеуге қолжетімді. XV-XVI ғасырлардағы қазақ халқының тарихы баяндалған XVI ғасырдағы «Жамиғ ат – тауарих» қазақ жазба әдебиетінің маңызды ескерткіштерінің бірі ретінде атап өтуге болады. Тіл жағынан бұл дерек Орта Азия халықтары жазушыларының шығармаларынан айтарлықтай ерекшеленеді, ал осы еңбектің авторы Қадырғали Қасымұлы (1530 - 1605) Араб хатымен жазылған, ол өз атына «Жалайыр» деген атау қосқан. Жинақта Қазақ хандары мен сұлтандарының шежіресі, билер туралы анықтама берілген. Жинақ қазақ билерінің сөздеріне

тән афоризмдерге, дәлме-дәл сөздерге, мақал-мәтелдерге және мақалдарға толы. Қазақ тіліндегі сөздердің санына келетін болсақ, ең үлкен сөздік 1995 жылы Қалдыбай Бектаевтың редакциясымен жарық көрген «Үлкен қазақ-орыс және орыс-қазақ сөздігі». Оның 85 мың сөзі бар. 21 506 сөз бен сөйлемнен тұратын қазақ тілінің алғашқы екі томдық түсіндірме сөздігі 1959-1961 жылдары дүниеге келді 1974-1986 жылдары шығарылған екінші басылым он томға сыйып кеткен 91 502 сөз бен сөз тіркесін қамтыды. ҚР Тәуелсіздігінің 20 жылдығына орай 92 300 сөз бен 57 856 сөз тіркесінен тұратын 15 томдық түсіндірме сөздік дайындалып шығарылды. Кейбіреулер қазақ тілінде 2,5 миллион сөз бар деп санайды [5, 117].

Мамандар түсіндіргендей, Герольд Бельгер жоғарыда келтірілген «Қазақ сөзі» эссесінде өткен ғасырдың 70-ші жылдары қазақ түсіндірме сөздігін жасау үшін пайдаланылған 2,550 миллион карточка туралы айтқан. Қазақ тілі тарихи тұрғыдан кең таралған, тек қазақ жерінен басқа, оның ішінде Қазақстан аумағы мен көршілес елдерде-Ресейде, Өзбекстанда, Түркіменстанда, Қырғызстанда, сондай-ақ Қытайда, Моңғолияда, Ауғанстанда, Пәкістанда және Түркияда. Бүгінде қазақтар Еуропаның, Таяу Шығыстың көптеген елдерінде, АҚШ пен Канадада, Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде тұрақты немесе уақытша тұрады. Сондықтан, қазақ тілі тек қана табысты дамып қана қоймай, сонымен қатар сөйлеушілер саны мен таралу аумағы бойынша да өсіп келеді деп есептеуге болады [6, 192].

Қорытынды

Қорытындылай келе, қазақ тілі мәдениеттің бір бөлігі ретінде барлық қазақстандықтарды топтастырудың қосымша факторы болуы тиіс. Ол барлық ұлттар мен ұлыстардың қазақ халқының мәдениетін, салт-дәстүрін, тұрмысын тануының негізі болып табылады. Тілге деген құрмет – еліңе, жеріңе, халқыңа деген сыйластық, сарқылмас мол байлығың деп білген жөн. Мен мақтан тұтатын Ана тілім-қазақ тілі. Бұл тілдің тарихы көшпенділік дәуірінен басталады. Ата-бабаларымыздың арқасында біз бүгінде егеменді ел болып, тіл дамуына үлесімізді қосып келеміз. Көптеген шетелдіктер біздің тілімізге деген қызығушылықтан оны үйренуге тырысады, ал қазақ тілінің әлемдік тілдердің біріне айналуға үлкен әлеуеті бар деп айтуға болады. Өйткені, біздің еліміз әлемдік аренада өзін көрсете бастады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Amirhamzin A. Языковая политика в Казахстане.
- 2 Abzhanov H.M. Tyrkialemіндегі Kazakhstan: irgeli tarih jane metodologia. Петропавл: Полиграфия, 2011. — 214 b.
- 3 Zhumashev R.M. Очерки истории культуры Казахстана (1917–1991 гг.) Караганда: Изд-во КарГУ, — 149 b.
- 4 Zhanakova N.T. Kazachstandagy til tarihy: oky kurali / Tilkomiteti. 115 b.
- 5 Suleimenova N.T. Языковые процессы и политика: монография. Almaty: Kazach universiteti, 117 b.

6 Mahat D. Til men dil tagdury: Tarihi derekter, yakit bederi jane akparat: makaalalar men zertteuler. — Nyr-Sultan: Ana tili – Ata tarih, 2007. 192 b.

МРНТИ: 16.21.61

Г.Д. Жандарбекова,

Әлеуметтік және экономикалық пәндер кафедрасының аға оқытушысы¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Қазақ тілінің сөйлеу этикеті - ұлттық мәдениеттің құрамдас бөлігі

Түйіндеме. Мақалада қазақ тілінің сөйлеу этикеті, сөз мәнері мен сөз саптау құрылымы жайлы түсініктер беріледі.

Аннотация. В статье дается понятие о речевом этикете казахского языка, структуре речи.

Abstract. The article gives the concept of speech etiquette of the Kazakh language, the structure of speech and speech.

Түйінді сөздер: Этикет, дағды, мәдениет, түсінік, психология, философия, лингвистика, семиотика, педагогика, этика, эстетик, фактор, формула, дәлдік, дұрыстық, тұрмыстық, рухани, тәжірибе, қарым-қатынас, туыстық, халықаралық, құжаттар, номинациялар, қатынас, рулық, өтініштер, көрсеткіштер, қоғамдық, дәреже.

Ключевые слова: Этикет, навыки, культура, понятие, психология, философия, лингвистика, семиотика, педагогика, этика, эстетик, фактор, формула, точность, верность, бытовая, духовная, практика, отношения, родство, международные, документы, номинации, отношения, роды, заявления, указатели, общественность, степень.

Key words: Etiquette, skills, culture, concept, psychology, philosophy, linguistics, semiotics, pedagogy, ethics, aesthetics, factor, formula, accuracy, fidelity, household, spiritual, practice, relationships, kinship, international, documents, nominations, relationships, childbirth, statements, pointers, public, degree.

Кіріспе

Этикеттің негізгі дағдылары жоқ адамның мінез-құлық мәдениеті болуы мүмкін емес деп есептеледі. Сондықтан этикетті меңгеру өте маңызды және оны біздің айналамыздағы және біздің қатысуымыз арқылы жүзеге асырылатын үздіксіз қарым-қатынаста игеру қажет. «Сөйлеу этикеті» түсінігі «қатынас мәдениеті» түсінігімен тығыз байланысты. «Қатынас» феномені психология, философия, лингвистика, семиотика, педагогика, этика, эстетика және т.б. көптеген ғылымдардың негізінде дамып келеді. «Қатынас» феномені XX ғасырдың 60-шы жылдарынан бастап әлеуметтік-психологиялық теория деңгейіндегі барлық формадағы адамдардың психологиялық өзара әрекеттері ретінде зерттеле бастады [1].

Объект және әдістемесі

Қазақ тілінің ерекшелігі оның өзіндік лексикасы болып саналады. Сонымен қоса, қазақ тілінде сөйлеу этикетіне ұқсас эвфемизмдер қолданылады. Эвфемизм (грек. *eu*-жақсы, *phemi* – айтамын) – қандай да бір себептермен оның дәрежелігі, қорлауы, немқұрайлылығы және т. б. себепті қолайсыз немесе жағымсыз айтылу үшін басқаның орнына қолданылатын сөз немесе өрнекті сөз. Қазақ тілі эмоционалды және экспрессивті боялған сөздермен бай. Олар өте айқын және белгілі бір бағалау мәнін білдіреді. Бұл сөздер әртүрлі кішірейтілген немесе үлкейтілген мағыналарды береді. Нақты жағдай біздің сөз-өтініш таңдауымызды анықтайды.

Сөйлеу этикеті — қандай да бір қоғамда қабылданған адамдар айналасында және тиісті мәндермен жүзеге асырылатын сөйлеу әдебінің ережесі. Сөйлеу этикеті — бұл «қатынасты негіздейтін: тілдік, ұлттық, этникалық сияқты көптеген факторлардың түйісіп келетін, адамдар арасындағы қатынас саласы» [2]. «Айтып жіберіңізші» деген сөздің эмоциялық бояуы – айтпас па екенсіз» – сіз айтасыз ба», «мархабат» немесе «рұқсат етіңіз» деген өтініш мәніндегі сөздерді білдіреді. Біздің тілімізде көшеде, қоғамдық орындарда жиі қолданылатын көптеген сөздер бар және олардың шеңбері өте кең. Олар арқылы сыпайылық, мейірбандық, мейірімдік сезімдері беріледі. Осындай сөздік формулаларының көмегімен біз әр түрлі өмірлік жағдайларда біреулерге алғыс айтамыз немесе кешірім өтінеміз. «Жақсы сөз – жарым ырыс» – халық даналығы.

«Тілімізде алғыс мәніндегі бата-тілектермен қатар қарғыс мәнін білдіретін сөздер мен сөз тіркестерінің де молынан кездесетіні байқалады. Қарғыстардың да шығу тарихы алғыстар секілді көнеден келе жатқандығы тілдік деректерде байқалады. Мұның себебін адам психологиясының қуану мен ренжу сияқты көңіл-күйлері кезектесіп отыратындықтан, алғыс пен қарғыс, оң бата мен теріс бата да жағдаятқа байланысты айтылып отырған» [3]. Қазақ тілінің сөйлеу этикетімен байланысты эмоционалдық лексикасы семантикалық және құрылымдық жағынан әртүрлі. Эмоционалдық бірліктердің тілдік табиғатын анықтау, эмотивтік және экспрессивті сөздердің жалпы және ерекше белгілерін анықтау және сипаттау маңызды практикалық мәнге ие.

Сыпайы қарым-қатынас нысаны сөйлеу этикетінің бір бөлігі болып саналады. Мұндай өтініштердің қоғамдық маңыздылығы жалпыға белгілі. Сондықтан біз сыпайы қарым-қатынас нысанына ерекше көңіл бөлеміз. Ол мінез-құлық мәдениетін ғана емес, сондай-ақ тілдік сана тәрбиесін де көрсетеді. Біздің кез-келгенімізге қымбат, жасы мен жағдайына қарамастан, қарапайым сөз тізбектері өте көп. Біз күн сайын «амансыз ба! есенбісіз!», «сәлеметсізбе», «рахмет», «мархабат», «ғафу етіңіз» сөздерін қолданамыз. Бұл да тіл тазалығының, тіл мәдениетінің ерекшелігін айқындайтын негізгі белгілер мен сапалар болады. Олардың бастылары мыналар: дұрыстық, дәлдік, логика, тазалық, мәнерлілік, сөздің байлығы және қисындылық» [4].

Зерттеу нәтижелері

Біз үшін әдептілік, сыпайы амандасу, қарапайым сөздерге қашанда жұмсақ, жылы, жанға қуаныш сыйлайтын «мархабат», «қош келіпсіз», «рахмет», «рахым етіңіз», «садағаң кетейін», «айналайын» тіркестерін қосып сөйлеуді әдетке айналдыру қажет.

Сыпайы қарым-қатынастың бір түрі туыстық терминімен байланысты. Туыстық атаулардың қайталанбас ерекшеліктері Қазақ тілі лексикасының ерекшелігіне ғана емес, жасы үлкен адамдарды құрметтеуге негізделген халық дәстүрінің ерекшелігіне байланысты.

1-кесте. Туыстық терминдер

Туыстық терминдер	Сыпайы қарым-қатынас формасы	Туыстық терминдер	Сыпайы қарым-қатынас формасы
баба	бабай	іні	інішек, інім
ата	атай	келін	келіншек
әже	әжей	жеңге	жеңгей, жеңеше
әке	әкей	сіңлі	сіңлім
шеше	шешей	қарындас	қарындасым
апа	апай, апеке	бала	балам, балақай

Жасы бойынша үлкендердің кішілерге дәстүрлі сыпайы қарым-қатынасы да жасы мен әлеуетті туыстық нұсқау да жиі қолданылады. Атап айтқанда, келесі туыстық номинациялары қолданылады –м, (- ым, –ім), –шек, –қа: сіңлі – сіңлі+м – әйелдің қызға немесе әйелге сыпайы қарым – қатынас түрі; іні – іні+м немесе іні+шек – кіші ағасына сыпайы қарым – қатынас түрі; бала – бала+м, бала+қай –кішкентай балаға; қарындас немесе қарындас+ым – ер адамның жасы бойынша кіші қызға, қызға сыпайы қарым-қатынас түрі;

«Қалқам», «қарағым», «шырағым» деген сөздер де осындай өтініштің нысаны болып табылады. Тек екі сөзге қосылып, оларға сыпайы-сүйкімді реңк береді: келін+шек; келін - кіші ағасының әйелі; келін+шек-сыпайы қарым-қатынас нысаны. Сондай-ақ, таныстары мен жақындарына рулық терминмен: Сеит аға, Айгүл әпке, Нұрлан інішек, Райхан апа, Жамиля әже және т. б. қарым-қатынас жасайды.

Ересек адамдардың сөйлеуінде туысқандық терминдерінен басқа, сыпайы қарым-қатынастың басқа да түрлері бар. Тұрмыстық қатынастағы сөздер ғана емес, кейде өзінің құрдастарына және жас айырмашылығы бойынша да әр түрлі айтылу нысандағы бар: Ол алғашқы түбір сөзге -ке (–еке) аффикстері жалғану арқылы жасалады: Әбіл – Әбеке, Сара – Сәке, Бақыт –Баке, Есет – Есеке, Абдулла – Абеке, Майдан-Мәке.

«Сөйлеу мәдениетіне жетілу, тілді тиімді пайдалана білу талабы арғы көне замандардың өзінде болған. Адам баласы өзінің өмірлік серігі, бүкіл тіршілігінің құралы, рухани айнасы — тіліне, оның тағдырына бейтарап қарамаған, оны қызғыштай қорып, мәпелеген. Қоғамның мәдени дәрежесін

көтеру бағытындағы әрбір қадам алдымен тіл мәдениетін, жазу өнерін дұрыс жолға қою, жетілдіру талабынан бастап отырған» [5].

Жасы бойынша үлкендер кішілерге жүгінген кезде сыпайы сөздердің мынадай түрлерін қолданады: «қарак», «шырақ», «қалқа». Бұл жасы бойынша үлкендердің кішіге сыпайы, қайырымды, нәзік қарым-қатынасын жиі қолдану түрі. «Айналайын» сөзін қолданудағы кейбір мысалдар бар: «Рақмет, айналайын» – сыпайы, алғыс үлгісін есепке ала отырып, «Әсет, айналайын» – сыпайы, әдепті, сыпайы, мейірбандық шақыру, «Сағат қанша, айналайын?» – уақыт туралы сұрақтың ескерілуі, «Әпеге салшы, айналайын» – сыпайы өтініш, «Мақұл, айналайын» – келісімнің сыпайы өрнегі, «Кешір, айналайын» – сыпайы кешірім, «Есімің кім, айналайын?» – сыпайы сұрау, «Сау бол, айналайын», «Қойшы, айналайын», «Керек емес, айналайын» деп сұралады.

«Садағаң кетейін» атты сыпайы назар салу «айналайын» сөзіне ұқсас. Бірақ ол жиі қолданылады: «рақмет, садағаң кетейін», «садағаң кетейін, көмектесіп жіберші».

Әйелдің күйеуінің туыстарына деген үндеуі оның есімдерін дауыстап айтуға болмайтындығымен сипатталды. Қазіргі уақытта Назира ханым, Фатима ханым, Кәмшат ханым, Уәлихан мырза, Хасен мырза, Гүлсім бикеш, Әсия бибі түріндегі үндеу көп тарайды. Қазақтар қайырымдылығымен, эмоциялығымен ерекшеленетін жақын адамдарға: жаным, бауырым, қымбаттым, алтыным, көгершінім секілді тұтас сөздер жүйесін жасады. Қазақ тіліндегі сүйкімді сөздердің нысаны сыпайы сөздерден ажыратылмайды, сондай-ақ әр түрлі болып келеді. Бұл нысандар бір-бірін толықтырады. Дәстүрлі халық үндеулері әрқашан әлеуетті туыстың лақап нұсқауымен, сондай-ақ жасына сәйкес құрылды [4].

Бұл ретте аға, ағасы, ағажан (ағаке, ағакем, ағатай, ағашым) - ағасына немесе жасы бойынша үлкен басқа туысына мейірімді қарым-қатынас түрі. Бұл сөз бірнеше синонимдік қатарға ие.

Бұл сөздердің әрқайсысының өзінің қайталанбас реңктері бар. Мұндай нысан басқа туыстық номинациялардан да құралады.

2-кесте. Туыстық терминдер

Туыстық терминдер	Сыпайы назар салу формасы			
ана	анатай	анашым	анаке	анажан
апа	апатай	апашым	апеке	апажан
аға	ағатай	ағашым	ағаке	ағажан
әпке	әпкетай	әпкешім	әпеке	әпкежан
тәте	тәтетай	тәтешім	тәтеке	тәтежан
келін	келінтай	келінтайым	келінжаным	келінжан
жезде	жездетай	жездешім	жездеке	жездежан

Жасы үлкендердің сөйлеуінде –жан аффиксі есімдерге қосылады және мәннің әсерлі және эмоциялық-экспрессивті реңімен сыпайы қарым-қатынас нысаны болып табылады:

Сапар+жан, аға+жан, Гауһар+жан, апа+жан,
Серік+жан, көке+жан, Анар+жан, әпке+жан.

Қорытынды. Жоғарыда аталған мейірімді қарым-қатынас нысаны жаным, жарығым, көгершінім сияқты қандай да бір тәсілмен түсіндіруге болады. Сондай-ақ қазақ тілінде жасы бойынша кіші балаларға қатысты кейбір ерекше өтініштер болады. Отбасында ересектер өз балаларына және басқа жақындарына, неғұрлым жас туыстарына қатысты кейбір үй жануарларының, құстардың, хайуанаттардың төлдерінің атауына байланысты сүйкімді атауын қолданады. Бұл сөзге –м аффиксі қосылады (- м, - ім, - ым); ешкі + м, бота+м, құлын+ым, балапан+ым, күн+ім, ай+ым және т.б.

Сөз соңында қоғам мен елдің мәдениеті үшін сөйлеу этикетінің мәні туралы бірнеше сөз айтқым келеді. Қазақ сөйлеу этикеті ұлттық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады. Сөйлеу және сөйлеу этикеті-қоғамдағы адамның өзін-өзі сәйкестендіру көрсеткіштері. Және сөйлеу этикетін дамыту жақын арада қоғамның басым міндеті болуға тиіс. Бұл қазақ тілін сақтау мен дамыту ісіне үлкен үлес қосады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Formanovskaia N.I. Речевой этикет и культура общения. — М.: Высш. шк., 2002. — 456 б.
- 2 Kliyev E.V. Речевая коммуникация. — М.: Рипол Классик, 2002. — С.
- 3 Yahatov B. Qazaqtyn halyq olenderi. — Almaty: Gylym, 1974. — 131-b.
- 4 Balaqaeв M., Sergaliev M. Qazaq tilinin madenieti. — Almaty: Ziat-Press, 2004. — 114-b.
- 5 Yaliev N. Qazaq tilindegi frazeologizmdер jane tildik norma. — Almaty: Gylym.

МРНТИ: 16.21.61

А.Т. Фазылахметова, аға оқытушы, гуманитарлық ғылымдар магистрі¹

**¹М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Тілдің адам ойын жеткізудегі маңыздылығы

Түйіндеме. Бұл мақалада, Тіл дегеніміз-қай халықтың болмасын кешегі, бүгінгі ғана тағдыры емес, бүгінгі де тағдыры қарастырылады.

Аннотация. В этой статье рассматривается, свой язык надо ценить и почитать.

Abstract. Language is a living soul of the people, their joy, pain, memory, treasure.

Түйінді сөздер: Елбасы, Ұлы Абайдың сөзі, өткірдің жүзі, туған тіл, таза, қазақ тілі бай, ең қымбат, қазына, құралы, тағдыры, болашағы.

Ключевые слова: Президент, слово великого Абая, лезвие, родной язык, чистый, казахский язык богатый, самый дорогой, сокровища, инструмент, судьба, будущее.

Key words: President, the word of the great Abai, blade, native language, pure, Kazakh language is rich, the most expensive, treasures, tool, fate, future

Кіріспе

«Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деп Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай, халықтың сақталуы тіліне байланысты. Тіл-халықтың ажырамас бөлігі. Ұлы Абайдың өзі «Өткірдің жүзі, кестенін бізі өрнегін сендей сала алмас» деп таңырқап тағзым еткен тіл. Тілімізге құрмет жасау арқылы біз елімізге құрмет жасаймыз. Тіл туралы қаншама кестелі сөз айтсақ та тауыса алмаспыз.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Қазақстанның болашағы-қазақ тілінде» деген тұжырымды үнемі айтып келеді. Олай болса өз ана тіліміз туралы неге толғамасқа?! Қазақ тілі - өзінің даласындай кең пішілген жайдары да жалпақ тіл. Қазақ сөзі қашанда даланың қоңыр желіндей аңқылдап, еркін есіп тұрады. Туған тіл-біздің бірінші ырысымыз, біз сондықтан «Ана тіліміз» дейміз.

«Тіл-жеке адамның туындысы емес, қоғамның жемісі, қоғамның нәтижесі. Тіл-қоғамдағы адамдардың қарым-қатынас құралы. Сондықтан да тіл-қоғамдық құбылыс, қоғамдық қызметімен өмір сүретін құбылыс».

Қазақ қазақ болғалы
Тіл үшін күрес-көргені.
Көргені көп тілімнің,

Мүмкін емес өлмегі,-демекші туған тілдің қазіргі мән-жайы қай қазақты болса да бейжай қалдырып отырған жоқ. Тәуелсіздік алып аңсаған бостандыққа қол жеткізсек те ана тілімізді бүгінде өз дәрежесінде көтере алмай келеміз. М.Дулатов: «Қазақ тілі бай, таза, іргелі жұрт тілі деп бәріміз де айтамыз. Бірақ құр бай, таза деумен ғана тіліміз өздігінен сақталып, әдебиетіміз өрбіп кете ала ма?»

Объект және әдістемесі

Өз алдына ел болу үшін өзінің тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алатындығын біз ұмытпауға тиіспіз. Тіл тазалығы дейтініміз-ана тілдің сөзін басқа тілдің сөзімен шұбарламау. Ана тілі қанның, қиналған жанның, толғантқан көңілдің, лүпілдеген жүректің сығындысы, онда дәм де, мән де болуы керек. Тіл-біздің ең қымбат қазынамыз. Тілі жоқтың түйсігі жоқ. Тіл-адам ойын жеткізетін асыл құрал. Тілден артық құрал табу қиын.

Ана тілінің қадір-қасиетін біле білген халқымыз оны ұлттың рухына, қазына байлығына балайды. Себебі не? Себебі, тіл-халықтың жаны, сәні, тұтастай кескін-келбеті, ұлттық болмысы. Адамды мұратқа жеткізетін-ана тілі мен ата дәстүрі. Біздің осындай халықтық қасиетті мұрамыз, ана тіліміз-қазақ тілі. Әр халықтың өзінің ана тілі бар. Тіл-жеке адам ойлап тапқан туынды емес, ол барша ұлтқа ортақ, сонын төл перзенті. Сол халықтың

мәдени әлеуметтік өмірінде өзіндік мәні бар киелі ұғым. Тіл құдіреті ерекше. Оның бітпесті бітіретін, жетпесті жеткізетін, үзілгенді жалғайтын мүмкіндігі бар. Бір ауыз сөз опық жегізіп, өмір бойы өзегінді өртесе, бір ауыз орынды айтылған сөз жадында жатталып, бақытқа жеткізеді.

Зерттеу нәтижелері

Бүгінгі қазақ тілінің тағдыры мен болашағы Елбасың аз толғандырып жүрген жоқ. Сондықтан да болар Елбасының «Қазақстанның болашағы-қазақ тілінде», «Ана тілі-бәріміздің анамыз,өйткені ол-ұлтымыздың анасы» деген сөзі бар. «Біз барша қазақстандықтарды біріктіруші басты факторлардың бірі -еліміздің мемлекеттік тілін, барлық қазақтардың ана тілін одан әрі дамытуға бар күш-жігерімізді жұмсауымыз керек» деген уәжінде қазақ тілінің Қазақстан халықтарының басын біріктіруші ұйытқы болуын көздеп отыр. Қай қоғамда да тіл мәселесі болатыны белгілі. Біздің ұлтта да тіл өзекті мәселе болып отыр. Қазақстанда қазақ тілі-мемлекеттік тіл. Солай бола тұрса да бізде қазір көптеген қазақтар үй ішінде, сыртта, қоғамдық орындарда орысша сөйлеп, қазақ тілінің сөйлеу өрісін тарылтып, қолданылу аясын әлсіретеді, тіпті жоғарғы жақтағы басшылардың өздері орыс тілінде сөйлейді, қазақша сөйлегеннің өзінде шұбарлап сөйлейді. Басты кемшілігіміз осы. Қазір көптеген жастар ана тілін дұрыс білмейді. Ауылдық жерде жақсы, қалалы жерлерде тіл құнарлылығы сұйыла түскен.

Қорытынды

Ғалым Халел Досмұхамедұлы былай деген екен: «Мектепте қолданудан қалған тіл-шатасқан тіл. Ол ел -сорлы ел. Ана тілін білмей тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, ол-куйініш. Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл-суйініш. Өз тілін білмей тұрып, жат елге еліктей беру-зор қате».

Шығыстың ежелгі бір данышпаны: «Дүниені түзеткін келсе,әуелі өзін түзел, сонан соң балаң мен достарыңды түзе,-деген екен. Егер ана тілімізге шын жанымыз ашитын болса, оны әуелі өзіміз үйреніп, сонан соң достарымызға үйреткеніміз абзал».

«Қазақ тілі-мемлекеттік тіл» деген сөздерді тек қағазға емес, көкірегімізге жаза білейік! Сонда ғана тіліміздің, еліміздің мерейі көтеріледі. Білімділігіміздің басы туған тілімде сөйлеп, оны сыйлап, ақыл-ойымның дамуының негізі және барлық білімнің казынасы-ана тілім деп білемін және өз ана тіліммен мақтан етемін.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Тілім-тірегім, жерім-тұғырым. Д.Нүркеұлы.
- 2 «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011- 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» материалдарынан.
- 3 «Қазақ тілі әдебиеті» журналдары № 1 2004, № 5 2006, № 9 2008 жылдар.
- 4 «Қазақстан жоғары мектебі» № 2, 2004.
- 5 Егемен Қазақстан газеті. 2008 жыл, наурыз. «Үш тұғырлы тіл туралы»

МРНТИ: 16.31.51

A.Maratova, Master's student of the Philological Faculty¹

A.Akkalieva, PhD Shakarim University of Semey¹

¹Shakarim University of Semey

071400, Semey, Kazakhstan

INVESTIGATING LANGUAGE ERRORS IN MIDDLE SCHOOL STUDENTS (GRADES 5-7)

Түйіндеме. Зерттеу орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін үйренуіндегі тілдік қателіктерді талдауға бағытталған (5-7 сыныптар). Сауалнама ағылшын тіліндегі сабақтардың ұзақтығы мен жиілігін, грамматика, лексика және айтылудағы қиындықтарды және қателерді түзету әдістерін бағалады. Мақсат-проблемаларды анықтау және ағылшын тілін оқытуды жақсарту.

Аннотация. Исследование посвящено анализу языковых ошибок при изучении английского языка учащимися средних школ (5-7 классы). Опрос оценивал продолжительность и частоту занятий по английскому, трудности в грамматике, лексике и произношении, а также методы исправления ошибок. Цель - выявить проблемы и предложить улучшения для обучения английскому.

Abstract. This study examines language errors in English among middle school students (grades 5-7). A survey assessed the duration and frequency of English exposure, difficulties in grammar, vocabulary, and pronunciation, as well as error correction methods. The goal is to identify challenges and suggest improvements for English education.

Түйінді сөздер: Тіл қателері, орта мектеп, ағылшын тілін үйрену, грамматика, лексика, айтылу, білім

Ключевые слова: Языковые ошибки, средняя школа, изучение английского, грамматика, лексика, произношение, образование

Key words: Language Errors, Middle School, English Learning, Grammar, Vocabulary, Pronunciation, Education

Introduction

The acquisition of English as a second language is a pivotal aspect of modern education, particularly during the formative years of middle school. This research paper delves into the linguistic hurdles faced by students in grades 5 through 7, a critical period where the foundations of language proficiency are established. Through a comprehensive survey, this study seeks to uncover the prevalent language errors that impede students' learning processes. The survey encompasses a range of factors, including the length of time students have been exposed to English, the frequency of their engagement with the language, and the specific linguistic elements they find most challenging. By analyzing the data collected from various grades, this paper aims to shed light on the patterns of language errors and the effectiveness of different correction methods. The ultimate objective is to enhance the pedagogical approaches to English language teaching, ensuring that students not only overcome these challenges but also thrive in their language learning journey.

Methodology

The methodology of this research paper is centered around a survey designed to identify and analyze the language errors made by middle school students (grades 5-7) in learning English. The survey was distributed to a representative sample of students across the three grades, ensuring a diverse and comprehensive data set.

The survey consisted of eight questions, each aimed at different aspects of the students' language learning experience.

Determining the class of the students provides insight into their age-related language development. Understanding how long students have been exposed to English helps correlate proficiency levels with learning time. This question aims to assess the practical usage of English outside the classroom setting. Identifying which aspects of the English language students find most challenging helps target specific areas for intervention. Knowledge of which tenses are problematic allows for focused grammatical instruction. Recognizing common error patterns can inform teaching strategies and curriculum development. Understanding how students correct their mistakes can guide the creation of support systems within the school. Gathering students' perspectives on learning English can provide valuable feedback for enhancing educational practices.

The survey was administered during regular school hours, with instructions provided in both English and the students' native language to ensure comprehension. Participation was voluntary, and anonymity was maintained to encourage honest responses. Responses were quantitatively analyzed for patterns and trends. Qualitative analysis was also conducted on open-ended questions to extract themes and suggestions. All participants were informed of the study's purpose, and consent was obtained from parents or guardians where necessary. The study adhered to ethical guidelines to protect the privacy and well-being of the participants.

This methodology provides a robust framework for understanding the language learning challenges faced by middle school students and offers a foundation for developing strategies to address these issues effectively.

Results

The survey conducted among middle school students in grades 5-7 provided a detailed look into the language errors they encounter while learning English. The participation of 40 students offered a diverse set of data to analyze. The results are as follows: The survey conducted among middle school students in grades 5-7 provided a detailed look into the language errors they encounter while learning English. The participation of 40 students offered a diverse set of data to analyze. Class Distribution: Grade 5 represented by 47.4% of the participants, Grade 6 accounted for 31.6%, and Grade 7 made up 21.1%.

Duration of Learning English: Less than a year for 15% of students, 1-2 years for 5%, and more than 2 years for a significant majority at 80%.

Frequency of Speaking English: Every day for only 5%, several times a week for the majority with 65%, and rarely for 30%, indicating a lack of regular practice. Challenges in Language Components: Grammar found difficult by 30%, Vocabulary by 25%, Pronunciation the most challenging at 45%, Listening Comprehension by 35%, Reading by 25%, and Writing Letters by 40%.

Difficulties with Grammatical Tenses: Present Simple for 10%, Past Simple for 35%, Future Simple for 26.3%, Present Continuous for 21%, Past Continuous for 30%, and Other for 20%, indicating varied challenges.

Types of Mistakes Made: Errors in the use of articles by 20%, Preposition errors by 30%, Errors in the use of tenses by 40%, Errors in word formation the highest at 50%, and Other by 10%.

Methods of Error Correction: With the help of a teacher the most common method at 65%, using online resources by 30%, with the help of friends or family by 15%, and independently by 10%, suggesting a need for fostering self-correction skills.

Suggestions for Improvement: Emphasizing speaking practice, adopting an English-only policy in class, increasing the frequency of listening exercises with videos, utilizing interactive whiteboards more effectively, watching a variety of videos, and listening to audio materials more than three times for better comprehension

These results indicate a clear need for a more interactive and communicative approach to English learning in middle school. The emphasis on pronunciation and listening skills suggests that students require more practical and engaging methods to practice these aspects of the language. The reliance on teachers for error correction points to the potential benefits of incorporating more independent learning strategies into the curriculum. The suggestions for improvement provided by the students themselves offer valuable direction for enhancing the English learning process in schools.

Discussion

The survey results from middle school students in grades 5-7 provide a compelling overview of the challenges faced in learning English as a second language. The discussion of these findings offers several insights into the nature of language acquisition and the specific hurdles that learners encounter.

Firstly, the predominance of pronunciation difficulties suggests that auditory and phonetic aspects of English may not be adequately addressed in the current curriculum. This is further supported by the students' struggle with listening comprehension, indicating a potential disconnect between the spoken language and its theoretical study. The high incidence of errors in word formation and tense usage underscores the complexity of English grammar for learners, necessitating a more nuanced approach to teaching these aspects.

The reliance on teachers for error correction highlights the critical role of educators in the language learning process. However, it also points to a possible over-dependence on guided instruction, which could be balanced with strategies that promote self-correction and autonomous learning. The students' suggestions for improvement, such as more speaking practice and the use of multimedia resources, reflect a desire for interactive and immersive learning environments. These preferences align with contemporary educational theories that emphasize learner engagement and active participation.

Furthermore, the survey indicates that despite a substantial duration of English

study, practical application through speaking remains limited for many students. This suggests that while theoretical knowledge may be imparted effectively, opportunities for practical language use may be lacking. Implementing an English-only policy in class and integrating more speaking and listening activities could bridge this gap.

In conclusion, the survey sheds light on the multifaceted nature of language errors among middle school students. It calls for a reevaluation of teaching methodologies to incorporate more auditory and interactive elements, fostering an environment where students can practice and apply their language skills more frequently and independently. The insights gained from this study can serve as a foundation for developing targeted interventions that address the specific needs of English language learners at this crucial stage of their education.

Conclusion

The investigation into language errors among middle school students in grades 5-7 has illuminated several critical aspects of English language acquisition. The survey conducted has provided valuable insights into the students' experiences and perceptions of learning English. The findings suggest that while students have a considerable amount of exposure to English, they continue to face challenges, particularly with pronunciation, listening comprehension, and grammatical structures.

The results underscore the necessity for educational strategies that prioritize speaking and listening skills, alongside traditional grammar and vocabulary lessons. Incorporating multimedia tools and fostering an English-immersive environment appear to be effective approaches to enhance language proficiency. Moreover, the data indicates a need for balancing teacher-led correction with methods that encourage independent learning and self-correction.

In conclusion, this research highlights the importance of a multifaceted approach to language teaching that addresses the specific difficulties faced by learners. By adapting teaching methods to include more interactive, communicative, and technologically supported practices, educators can better equip students to overcome language barriers and achieve greater success in their English language development.

List of references

- 1 Brown, A. (2018). *English Language Learning in Middle School: Challenges and Solutions*. New York: Language Education Press.
- 2 Johnson, M., & Smith, L. (2020). Pronunciation Difficulties in English Language Learners. *Journal of Language Teaching*, 55(3), 234-250.
- 3 Lee, C. (2019). *Grammar Instruction in Second Language Learning*. Boston: Academic Linguistics.
- 4 Martinez, R. (2021). Interactive Methods for Teaching Foreign Languages. *Language Learning Journal*, 47(2), 89-105.

- 5 Nguyen, H. (2017). The Impact of Multimedia on Language Acquisition. Educational Technology Research, 39(4), 45-60.
- 6 Patel, S. (2022). The Role of Teachers in Correcting Language Errors. Teaching and Education Today, 68(1), 15-29.

МРНТИ: 16.31.51

A.V. Tkalya, Senior Lecturer

Department of Social and Economic Disciplines¹

**¹Kostanay Engineering and Economic University named after M. Dulatov
110007, Kostanay, Kazakhstan**

Situational Grammar in Teaching English to Students of Non-Linguistic Specialities

Түйіндеме. Осы мақала тілтанымдық емес мамандықтардың студенттерге ағылшын тілін беру жағдаяттық грамматиканы мәнмәтінде пайдалану қарастырылады. Практикалық дағдылардың қатысымына ерекше назар аударып, ал грамматиканың дәстүрлі оқытуға емес, жағдаяттық грамматика тілді меңгеру үшін жеке тәсіліні қолданып, білім алушылардың әртүрлі мақсаттарға және қажеттілікке сай келетін ұсыныс жасайды. Жағдаяттық грамматиканың пайдаланудың әлеуеті баса айтып, тіл үйренудің деңгейі көтерген мен ақиқат өмірде қатынасқан мақсатпен, тәсілдің тиімділігі нақтылы мысалдарда қарастырылады.

Аннотация. Данная статья рассматривает использование ситуативной грамматики в контексте преподавания английского языка студентам нелингвистических специальностей. Уделяя особое внимание практическим навыкам общения, а не традиционному обучению грамматике, ситуативная грамматика предлагает индивидуальный подход к изучению языка, отвечающий различным целям и потребностям обучающихся. Эффективность подхода рассматривается на конкретных примерах, подчеркивая потенциал использования методов ситуативной грамматики с целью повышения уровня владения языком и упрощения общения в реальном мире.

Abstract. This article explores the implementation of situational grammar in the context of teaching English to students specializing in non-linguistic fields. With its emphasis on practical communication skills rather than traditional grammar instruction, situational grammar offers a personalized approach to language learning that meets the different needs and goals of non-linguistic students. Its effectiveness is examined through concrete examples, highlighting its potential to improve language proficiency and facilitate real-world communication for students preparing for careers outside the language-focused domains.

Түйінді сөздер: грамматика, контекстік оқыту, жағдаяттық тәсіл, практикалық қолдануы, тілдік емес мамандықтар.

Ключевые слова: грамматика, контекстное обучение, ситуативный подход, практическое использование, неязыковые специальности.

Key words: grammar, contextual learning, situational approach, practical use, non-linguistic specialities.

Introduction

Foreign language learners probably find studying grammar useless and thankless. Students spend years memorizing the rules, doing exercises, but still fail to use grammatical structures correctly. This happens most often due to teaching methods - grammar is learnt in isolation from context. This article explores a situational approach to teaching grammar to non-linguistic students, for whom learning a foreign language proves to be more challenging. An important element of the research and observation is not only the modeling of situations directly by the teacher, but also by the students, when a motivated learner asks "how to say/use it correctly?" or during error correction, when a student, unable to correct the mistake independently, needs to be explained a particular rule.

Many students, and sometimes teachers, claim that language can be learned without studying grammar. However, the term 'grammar' should be commonly understood as the description of language which accounts for the means that words are combined to form sentences. Penny Ur puts forward: " 'Grammar' may be roughly defined as the way a language manipulates and combines words (or bits of words) in order to form longer units of meaning" [1]. In Longman Dictionary of Applied Linguistics, Richards J. defines the term "grammar" as the description of how words, phrases, language structures compose of sentences, including the meaning and function of these sentences in the language system [2]. In other words, in order to speak, since language is the primary means of communication, it is not enough to know words; one must be able to combine them into sentences, and grammar is essential.

Literature Review

Grammar teaching, and in particular English grammar teaching, encompasses many methods and approaches that have evolved over several centuries. In the early days, grammar instruction often involved memorizing rules and learning exceptions, leaving little room for practical application of the language. Unfortunately, even nowadays, teachers may use a similar approach.

With the development of language science and pedagogy, there has been a shift towards a more communicative approach. Methods such as the Direct Method and the Audio-Lingual Method aimed to teach language through intensive practice and the perception of language as a communication system. However, such methods were criticized for not paying enough attention to grammar [3].

With the advent of the Structural Approach in the 1950s and 60s, grammar became more central to the learning process, emphasizing the study of grammatical structures and the practice of using them [4]. However, this approach also had its limitations, such as a lack of attention to context and real communicative situations.

Currently, there are many approaches to teaching grammar, with the communicative method being one of the prominent ones. It emphasizes the development of communicative skills based on the understanding of grammatical structures and *their use in real-life communicative situations*. This method focuses on the contextual use of grammar, allowing learners to better handle real communicative situations.

Oxford Advanced Learner's Dictionary defines "situation" as all the circumstances and things that are happening at a particular time and in a particular place [5]. The various circumstances and happenings will affect people's communicative behavior.

During the 1920s to 1960s, Situational Teaching Method was put forward and developed by Harold Palmer, A.S Hornby and other British language teaching specialists. It is applied by teachers to intentionally introduce or create specific and vivid situations according to teaching contents, such as showing pictures or giving language description, which aims to arouse students' interest and activate their initiative [6].

In the first systematic pedagogical work, Magna Didactics Johann Amos Comenius points out that the beginning of all the knowledge is sensory perception. His theory is well applied in Situational Teaching Method which absorbs this principle of intuitional instruction. When students are exposed to real-life situations, they are more likely to actively acquire knowledge by forming their own understanding through listening, observing, and practicing. This approach aligns with the Constructivist Learning Theory, which suggests that individuals can truly comprehend concepts that they have actively constructed themselves [7]. This occurs as students reflect upon their existing knowledge and create new understandings as they engage with materials in specific contexts.

Last but not least, Situational Teaching Method stimulates learners' interest of learning because of the vivid scenes. Compared to learning grammar by teachers' presentation of rules, students can be better motivated by the concrete situations. The direct and vivid situations can be inspiring as it is in accordance with cognitive process [8].

Results and Suggestions

Situational grammar involves teaching language structures in specific contexts or situations. This approach fully meets the needs of non-linguistic students, who often aim to apply language skills in practical, professional activities.

Relevance to non-linguistic specialities:

1. Contextual learning:

In non-linguistic disciplines students need language skills that are directly applicable to their future professional environment. Situational grammar bridges the gap between theoretical knowledge of language and its practical use by providing contextualized learning experiences.

2. Industry-specific language:

Different industries have their own specialized language and terminology. Situational grammar allows instructors to tailor language lessons to the specific needs of each speciality, ensuring that students not only have a general command of English, but also the language needed for their future careers.

3. Communication Skills:

Effective communication is crucial in any profession. Situational Grammar emphasizes not only grammatical correctness but also the nuances of effective

communication in a variety of settings. This includes understanding the appropriate tone, formality, and structure for different scenarios in the workplace.

4. Problem solving through language:

Non-language specialities often involve solving complex problems. Situational grammar encourages students to express and analyze problems, discuss solutions and articulate ideas clearly. This linguistic flexibility is essential for success in fields where critical thinking and effective communication are paramount.

Implementation strategies in foreign language teaching:

1. Scenario-based exercises:

Developing language exercises that simulate real-life situations encountered in the students' future profession. This could be drafting emails, writing reports, or participating in simulated meetings appropriate to a particular industry.

2. Role-playing:

Engaging students in role plays that simulate workplace interactions. These could be negotiations, presentations, or customer interactions. Such activities enhance their ability to navigate professional situations with linguistic finesse.

3. Collaboration with industry professionals:

Building relationships with professionals in relevant industries: guest lectures or collaborative projects can give students real insight into how language is used in their future workplaces.

Classroom application:

Examples:

1. Business English – Meeting Etiquette:

Situation: By modeling a business meeting scenario, students are given a set of circumstances in which they need to enter into a discussion, express an opinion and make a proposal.

Grammar Focus: Using formal language to take minutes, structuring polite requests and employing appropriate expressions for agreement or disagreement.

Example: "In a meeting with a client, students are encouraged to use expressions such as *'I suggest'*, *'Could we please consider'*, or *'I am inclined to agree'*."

In such cases, conditional sentences and modal verbs can be learnt.

2. Engineering – Technical Documentation:

Situation: Presenting a technical project scenario, students are tasked with creating documentation for an engineering project, such as a construction plan or technical report.

Grammar Focus: Accuracy in describing technical details, using specialized terminology and maintaining clarity when conveying complex engineering concepts.

Example: "Students write a technical report describing the process of building a bridge, emphasizing the correct use of the *passive voice* and technical vocabulary."

3. Tourism and Hospitality – Customer Service Scenarios:

Situation: Creating scenarios related to the hospitality industry, students participate in exercises that simulate customer interactions, such as booking hotel rooms or dealing with guest complaints.

Grammar Focus: Being polite in asking for, offering help and solving problems, using appropriate phrases to interact with customers.

Example: "Students participate in a scenario in which they respond to a hotel guest's complaint using phrases such as 'I apologize for the inconvenience', 'Let me assist you with that' or 'Is there anything else I can help you with?'"

4. Science – Presentation of a research proposal:

Situation: Students are given a situation in which they have to present a research proposal to a panel of experts.

Grammar Focus: Structuring a persuasive argument, using formal language for presentation and including appropriate connector for clarity.

Example: "When presenting a research proposal, students use phrases such as 'In this study, we are setting a goal', 'Our hypothesis suggests', or 'Furthermore, our methodology involves'."

These examples demonstrate how situational grammar can be integrated into lessons across disciplines, providing students with practical language skills adapted to their specific professional contexts.

In addition to the situations modeled by the teacher, which may look a bit "unnatural", there may be situations where the learner himself realizes that he needs to learn some grammatical structure in order to express a thought. Teaching grammar in such cases has been shown to be even more efficient. Depending on the student's motivation, the required grammatical structure is either learnt independently or the student asks the teacher to explain the rule. In such a case, it is extremely important not to postpone the explanation, arguing that perhaps this structure is complex and will be considered only after studying other simpler rules. The situation has arisen because of the need to express an opinion and the student needs to use grammar "here and now". This approach is more effective than a delayed explanation, which is unlikely to be related to the situation.

Error correction, most often delayed error correction is also a good way to teach grammar. Example: "Students present a dialogue and make mistakes. After the dialogue the teacher points out the mistakes made, the student, depending on the type of the mistake (slips, developmental errors, overgeneralization etc.) tries to correct them independently. Either the instructor corrects the error, while providing the necessary rules": A student made a mistake in using the adverb *so* and determiner *such* – "*He was so a good person*".

Another way of teaching grammar is the method of analogies, again without detachment from the situation. The most common question a teacher may hear is: May I go out? In this context, the use of modal verbs can be explained.

Teaching and learning grammar with the use of the situational approach could seem fragmented. In other words, a student may not know the basic rules of grammar (the verb system, for example) but can learn to use even more complex grammatical constructions. For students of linguistic specialities, it should be

necessary to combine approaches to studying grammar and not limit oneself to one, but for future engineers, economists, managers using the situational approach may be more rational.

Conclusion

In conclusion, situational grammar is adequate for learning everyday English because it matches the practical, dynamic and context-rich nature of everyday communication. By focusing on real-life situations and language functions, learners develop the skills necessary to participate confidently and authentically in the myriad interactions that make up their everyday English experience.

List of references

- 1 Ur Penny. Grammar Practice Activities [M]. Foreign Language Teaching and Research Press, 1985.
- 2 Richards, J. Longman Dictionary of Applied Linguistics [M]. Foreign Language Teaching and Research Press, 1985.
- 3 Qing-xue Liu, Jin-fang Shi. An Analysis of Language Teaching Approaches and Methods – Effectiveness and Weakness. [Electronic resource]. URL: https://www.researchgate.net/publication/234705773_An_Analysis_of_Language_Teaching_Approaches_and_Methods--Effectiveness_and_Weakness, accessed 20 April 2024.
- 4 ESL Speaking. Approaches and Methods in Language Teaching: CLT, TPR. [Electronic resource]. URL: <https://eslspeaking.org/approaches-methods-language-teaching/>, accessed 15 May 2024.
- 5 Oxford Learner's Dictionaries. [Electronic resource]. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/situation?q=situation>, accessed 19 April 2024.
- 6 Huang Changyi. The application of Situational Teaching Method in Foreign Language Teaching [J]. Education and Teaching Method, 2010 (3) 71.
- 7 Martin, Wedell. Language Teaching and Learning from Theory to Practice [M]. Tertiary Education Press, 2005.
- 8 Wang Jimao. The application of Situational Teaching Method in Foreign Language Teaching in middle school [J]. Journal of Yili Education Institute, 2004 (17) 87-90.

МРНТИ: 03.09.25

Г.Н. Нурланова

Әлеуметтік-гуманитарлық бағыт бойынша білім беру
бағдарламаларының оқытушы-дәріскері¹

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
040000, Талдықорған, Қазақстан

Жаңа дәуірдегі Еуропалық мәдениеттің жаңа тенденциялары

Түйіндеме. Мақалада XVII ғасырдан XX ғасырдың басына дейінгі батыс Еуропа елдерінің мәдениетінің даму тарихының кезеңдері қарастырылған. Бұл кезең ғылыми тұрғыда әліде зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе болып табылады. Зерттеу жұмысының негізгі бағыттары: қайта өрлеу дәуірінің соңғы кезеңі, Еуропада реформацияның жүруі, шіркеу дағдарысы, ағартушылық. Жұмыстың негізгі қорытындысы: Еуропа мәдениетінің барлық басқа елдердегі мәдениеттерден айырмашылығы – Еуропа елдерін біріктіретін арнайы әлеуметтік-мәдени әлемнің құрылуы болды. XIX ғасырда жаңа дәуірдің еуропалық мәдениеті жетілді. Еуропаның көптеген елдерінде экономикалық және саяси қатынастардың өзіне тән нысандары бар капиталистік басқару жүйесі бекітілді.

Аннотация. В статье рассматриваются этапы истории развития культуры западноевропейских стран с XVII века до начала XX века. Этот период является актуальным вопросом, который еще предстоит изучить в научном контексте. Основные направления исследовательской работы: поздний период возрождения, протекание Реформации в Европе, церковный кризис, просвещение. Основным итогом работы стало: отличие европейской культуры от культур всех других стран – создание особого социокультурного мира, объединяющего европейские страны. В XIX веке повзрослела европейская культура новой эпохи. Во многих странах Европы утверждена капиталистическая система управления, имеющая характерные формы экономических и политических отношений.

Abstract. The article examines the stages of the history of the development of culture in Western European countries from the XVII century to the beginning of the XX century. This period is an urgent issue that has yet to be studied in a scientific context. The main areas of research work are the late Renaissance, the course of the Reformation in Europe, the church crisis, the Enlightenment. The main result of the work was: the difference between European culture and the cultures of all other countries – the creation of a special socio-cultural world uniting European countries. In the 19th century, the European culture of the new era matured. In many European countries, a capitalist management system has been approved, which has characteristic forms of economic and political relations.

Түйінді сөздер: қайта өрлеу, реформация, шіркеу, ағартушылық, ғылым, революция, гуманизм.

Ключевые слова: Ренессанс, реформация, церковь, просвещение, наука, революция, гуманизм.

Key words: Renaissance, Reformation, church, enlightenment, science, revolution, humanism.

Кіріспе

Жаңа уақыт, яғни XVII ғасырдан басталып XX ғасырдың басына дейінгі кезең бұл – Батыс Еуропа елдерінің мәдениеті Еуропаны әлемнің басқа елдерінен ерекшелендіретін дамыған формаға ие болған тарихи дәуір болып табылады және әдетте «еуропалық мәдениет» дегенде жалпы адамзат мәдениетінің ерекше түрі еске түседі. Алдыңғы дәуірлерде Еуропа мәдениеті бұл әлі "еуропалық" деген мағынаға түскен жоқ, ал қазіргі уақытта ол барлық басқа елдерден ерекшелендіретін Еуропа елдерін біріктіретін арнайы әлеуметтік – мәдени әлем болып қалыптасқан. Жалпы XVII, XVIII және XIX ғасырлардағы француз, ағылшын және неміс философтары шартты түрде "жаңа дәуір" деп 1640 жылғы Ағылшын революциясынан басталатын дәуірді айтады, ол капиталистік қатынастардың, индустриалды өркениеттің бастауы болған құбылыс болатын. Жаңа дәуір философиясы арқылы адамзат ежелгі дүниемен қоштасып (антика және ортағасырлар), "адам – ғаламдағы ең мінсіз тіршілік иесі, эволюцияның тәжі, демек дүниенің қожасы" деп сенген жаңа рухани пікірді сомдады.

Объект және әдістеме

Жаңа дәуір өркениетінің даму тарихын зерттеудің негізгі әдістері ретінде нақты-тарихи, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық-аналитикалық, жүйелілік-құрылымдық, статистикалық және формальды-құқықтық әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Жаңа еуропалық мәдениеттің контурлары XVII ғасырда сипат ала бастады. Қайта өрлеу дәуірінде басталған Реформация қазірдің өзінде мәдениеттің жаңа түрінің эмбрионы болып табылады. Ол христиан дінінің догмаларын қайта қарауға жол ашты. Протестантизм – діни догмалар мен жазбаларды әр түрлі түсіндіру және түйсіну мүмкіндігін бекітті. Шіркеудің қатал қарсылығына және (инквизициялық от, Ворфоломей түні) гугеноттарға қарсы қуғын-сүргінге қарамастан, Батыс Еуропада бірнеше ғасырлар бойы сақталған папалықтың адам мен құдай арасындағы «делдалдық» монополиясы құлады. Қоғамдағы рухани атмосфера өзгерді. XVII ғасырдағы ағылшын революциясы, содан кейін XVIII ғасырдағы француз революциясы – Еуропа тарихында жаңа дәуірдің басталуын және жаңа еуропалық мәдениеттің қалыптасуын белгілеген кезеңдер болып табылады [1, 144 б.].

Шіркеуге қарсы күресте ғылыми жаратылыстану негіздері қаланды. Галилей алғаш рет ғылыми әдістеменің дамуына назар аударды. Ол ғылым бақылаулар мен эксперименттерге негізделіп, математикалық тілді қолдануы керек деген ой айтты. Дәл осы әдістеме негізінде Ньютон классикалық механиканы құрды. XVII ғасырдың көрнекті ойшылдары – Бэкон, Гоббс, Декарт, Спиноза, Лейбниц және т.б. философияны схоластикадан босатып, оны ғылымға бет бұрды. Олар үшін философиялық білімнің негізі соқыр сенім емес, логика мен фактілерге негізделген ақыл болды. Сенім ақиқаттарын алдын-ала берілген аксиомалар ретінде қарастырудың орнына, оларды ағып жатқан (немесе ағып кетпейтін) салдар ретінде қарастыра бастады. Бірте-бірте әлеуметтік ой дінге тәуелділіктен арыла бастады.

Еуропалық мәдениет христиандық тамырларын, христиандық құндылықтары мен мұраттарын мәңгі сақтай отырып, уақыт өте келе оларға либерализм рухын, тіпті кейде атеистік рухын да қалыптастырды. Христиан діні қоғамның рухани өмірінің маңызды факторы болып қала берді, бірақ оның бұрынғы бүкіл мәдениетке «үстемдігі» аяқталды. Еуропалық мәдениет зайырлы мәдениетке айналды. Ондағы дін оның салаларының бірі ретінде өмір сүреді, басқа салалармен әр түрлі қарым-қатынас жасайды, бірақ олардың барлығында үстемдік етпейді [2, 74 б.].

XVII ғасырдан бастап жаңа заман мәдениетінің тағы бір ерекшелігі - оның көпұлттылығы, көптілділігі пайда болды. Ортағасырлық латын тілі ұлттық тілдерге жол берді және бұл бір жағынан еуропалық мәдениетті дәстүрлермен және халық шығармашылығымен байытты, ал екінші жағынан мәдениеттің жетістіктерін Еуропа халықтары үшін қол жетімді етті. Ұлттық мәдениеттердің өрлеуі басталды, бұл жалпыеуропалық мәдениеттің дамуына негіз болды, оның әртүрлілігі де біртұтас болды. XVII ғасыр суретшілер Рубенс, Рембрандт, Веласкес, драматургтер Лопе де Вега, Мольер, композитор Глюк, "жаңа педагогиканың әкесі" Ян Коменский сынды данышпандардың шығармашылығына толы болды. Еуропа елдерінде түпнұсқа көркемсурет мектептері мен әдеби ағымдар қалыптасады, оларда сол кездегі еуропалық өнердегі екі үлкен көркемдік стиль - барокко мен классицизм әр түрлі көрінеді. Ежелгі мәдениеттің өркендеуі грек полис мемлекеттеріндегі мәдени өмірдің әртүрлілігіне сүйенгені сияқты, еуропалық мәдениеттің өркендеуі де Еуропа мемлекеттерінің мәдени жетістіктері арасындағы өзара алмасудың нәтижесі болды. Мәдениеттермен байланыс және өзара әрекеттесу - бұл Еуропаны жаңа дәуірде әлемдегі жетекші орынға шығарған мәдени прогрестің шешуші шарттарының бірі болды [3, 55-56 бб.].

Тарихқа «ағартушылық ғасыры» ретінде енген XVIII ғасыр қазіргі заманның еуропалық мәдениетінің келбетін қалыптастырған негізгі тенденцияларды анықтады. Индустрияландыру қарқыны осы уақытта басталды және келесі ғасырларда қоғамдық өндіріс дамыды. Қоғамның техникалық мәдениеті жаңа сапалы деңгейге көтерілді. Қалалар өсуде, кәсіпкерлік дамуда, капиталистік қоғам феодалдық-таптық қоғамды алмастырды. Бұл мәдениеттің материалдық негізін ғана емес, оның барлық мазмұнын түбегейлі өзгертті. Жаңа заман мәдениеті енді Аспан мен Құдайға емес, жерге, қоғамға және адамға бет бұрады. . Ол қоғамның одан әрі дамуы үшін рухани алғышарттар жасай отырып, болып жатқан әлеуметтік өзгерістер мен болашақтың перспективаларын түсінеді. Онда қоғамдық өмірдің экономикалық, саяси құқықтық, моральдық принциптерін негіздеуге, оны ұйымдастырудың неғұрлым жетілдірілген формаларын іздеуге байланысты проблемалар (ағылшын саяси экономикасының идеялары, утопиялық социализм) маңызды орын алады. Өнерде сентиментализм мен романтизм пайда болды. Ол дегеніміз адамдардың әлеуметтік өмірдің жаңа жағдайларына әртүрлі реакцияларын білдіретін стильдер.

Еуропалық мәдениет буржуазиялық кәсіпкерліктен туындайтын іскерлік, практикалық, утилитаризм рухына енеді. Адамның құдай мен адамдар алдындағы жердегі міндеттерін орындағаны үшін жеке жауапкершілігінің протестанттық идеалдары пайда болады. Олар еңбекке, отбасына, меншікке деген адал көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді, өйткені онсыз капитализмнің дамуы мүмкін емес еді. Пайда алуға бағытталған динамизм, белсенділік сынды қасиеттер толық мақұлданбаса, онда, кез-келген жағдайда, адам мінез-құлқының мәдениеті азды-көпті негізделетін нормаларға айналады. Сонымен бірге, еуропалық мәдениетте табиғат туралы идея адамның трансформациялық іс-әрекетінің аренасы ретінде бекітіледі, табиғат иесінің сезімі, оған тұтынушылық көзқараспен қарау әдеті дамиды [4, 91 б.].

Ғылым мен философия бұрын соңды болмаған биіктікке көтеріледі - бұл қоғамды әлеуметтік және саяси өзгерістерге дайындау мен жүзеге асыруға қажетті білім. Білімнің дамуы, білімнің өсуі қоғамдық прогрестің қозғаушы күші ретінде қарастырылады.

Әсіресе осы уақытта философияның беделі артады. Оны Англиядағы Беркли мен Юм, Вольтер, Руссо, Холбах, Франциядағы Дидро, Кант, Фихте, Германиядағы Гете сияқты данышпандар жоғары көтерді. Олар классикалық еуропалық философияның негізін құрайтын идеяларға ие. Жаңа дәуір уақытында ғалымдар мен философтар қоғамдағы "ойлардың билеушілері" болып қалыптасады. Жалпы еуропалық мәдениет негізінен рационалистік сипатқа ие болады, бұл оны мистикалық көңіл – күй басым болған ортағасырлық мәдениеттен күрт ажыратады.

XIX ғасырда жаңа дәуірдің еуропалық мәдениеті жетілу кезеңіне аяқ басты. Еуропаның көптеген елдерінде экономикалық және саяси қатынастардың өзіне тән нысандары бар капиталистік басқару жүйесі бекітіледі. Білікті инженерлер мен жұмысшыларды қажет ететін ірі машина жасау өндірісі өседі. Қоғам ағартушылықтың халыққа қажеттілігін түсінеді. Мектептер мен кәсіптік оқу орындарының желісі дамиды, университеттер мен институттар студенттерінің контингенті кеңейеді. Бұқараның жалпы білім беру мен мәдени деңгейі тез артады. Сауаттылық жалпы мәдени нормаға айналады. Технологиялық прогресс қарқыны жеделдейді. Тау-кен, металлургия, станок жасауда үлкен өзгерістер орын алады. Құрылыс жұмыстарын механикаландыру, металл конструкциялары мен жаңа материалдарды (цемент, бетон) қолдану қала құрылысына бұрын-соңды болмаған масштабты береді. Жарықтандыру үшін электр энергиясын пайдалану, энергияны алыс қашықтыққа беру және өндірісті энергиямен қамтамасыз ету өмірге енеді. Пароходтар, теміржолдар, фотосуреттер, фонограф, жазу машинкасы, телеграф, телефон пайда болады, ал ғасырдың аяғында автомобильдер, кинематография, радиобайланыс пайда болады. Жаңа көлік және байланыс құралдары, ақпаратты сақтау және беру адамдардың қарым-қатынас жағдайларын түбегейлі өзгертеді [5, 106 б.].

XIX ғасырдағы ғылым классикалық білім жүйесі ретінде әрекет етеді, оның негізгі идеялары мен принциптері түпкілікті қалыптасқан және мызғымас шындықтар болып саналады. Бұл жүйенің негізі математика және механика болып табылады. Жаратылыстану ғылымы үлкен жетістіктерге жетеді. Термодинамика, электр теориясы, статистикалық физика, электродинамика, валенттілік теориясы, элементтердің периодтық жүйесі және басқа да іргелі жаратылыстану теориялары әзірленеді. Биологияда жасуша теориясы, эволюция теориясы пайда болады. Эксперименттік психология пайда болады. Жалпы тарих, өнер тарихы, философия тарихы бойынша жалпылама еңбектер жарияланады. Гегель, Кант, Спенсер сияқты ойшылдар адамзат жинаған білімнің барлық жиынтығын біріктіретін философиялық жүйелерді құруға тырысады. Қоғамдық санада ғылымдағы әлемнің бейнесі жалпылама түрде айқын анықталған деген сенім қалыптасады және ғылыми білімнің одан әрі дамуы тек осы суреттің контурын нақтылап, ондағы қалған "ақ дақтарды" ашуы керек.

Көркем әдебиетте «реализм» негізгі бағыттардың біріне айналады. Роман жанры көпшіліктің жетістігіне ие, бұл шындықтың кең және жан-жақты бейнесін беруге мүмкіндік береді (Бальзак, Зола, Диккенс және т.б.). Бейнелеу өнерінде діни тақырыптар артта қалады. Романтикалық-қаһармандық картиналар (Делакруа, Жерико), реалистік портрет және пейзаждық кескіндеме, халық өмірінен көріністер, тұрмыстық жанр, сатиралық графика, тарихи тақырыптар (Гойя, Ингрес, Констабль, Тернер, Коро, Милле, Курбет, Домье, Менцель және т.б.) тарайды.

Алайда, XIX ғасырдың ортасында, әлеуметтік-экономикалық, техникалық және ғылыми прогрестің перспективалары аясында Еуропалық мәдениеттің жақындап келе жатқан дағдарысының белгілері пайда болады. Иррационализм рухы мен пессимистік көңіл-күйге енген философиялық жұмыстар жарық көреді (Шопенгауэр, Кьеркегор) [8, 82 б.]. Буржуазиялық қоғамға сын айтылады. Идеалдардағы көңілсіздік, тұрақты өмірлік құндылықтарға деген сенімнің жоғалуы, жалпы маңызды әлеуметтік, моральдық эстетикалық бағдарлардың жоғалуы XX ғасырдың соңғы үштен біріндегі еуропалық өнерге айқын әсер етеді. Сәндік пейзаждар мен жалаңаш "венералардың" әсемдігімен және талғампаздығымен көзді қуантатын салондық кескіндеме гүлдейді. Примитивизм пайда болады, Ол алғашқы өнер мен балалар шығармашылығына еліктейді, Әлемді көркемдік қабылдаудың балғындығы мен өткірлігін қарапайым құралдармен жеткізуге тырысады, өткінші күйлер мен қоршаған орта құбылыстарынан туындайтын лезде, өткінші визуалды әсерді түсіруге деген ұмтылыс «импрессионизм» кескіндемесінде бейнеленген буржуазиялық құндылықтар әлеміне деген теріс көзқарас көптеген жазушыларды алыс елдердің немесе алыс өткеннің экзотикасының неоромантикалық бейнесіне түсуге мәжбүр етеді. Саяхат және шытырман оқиғалар, олардың кейіпкерлері жарқын, күшті тұлғалар (Дюма, Брег Гарт, Стивенсон, Конрад) көркем шығармашылықтың барлық түрлерінде бейнеленген құбылыстарды құпия мистикалық мағынамен

толтыратын «символизм» танымал болады (мысалы, Беклиннің әйгілі "өлілер аралы" картинасы). 1880 жылдардан бастап "декаденция" термині сәнге айналды. Декаденттер мәдениеттің, әдет-ғұрыптың құлдырауы, өнердің деградациясы, оның тағдырын басқаратын ауыр тағдырлы күштер алдында адамның дәрменсіздігі туралы айтты. Декаденция деп шаршау, пессимизм, үмітсіздік көңіл-күйі, қоғамда таралатын мәдениеттің ыдырауы мен батуы сезімі түсінілді [7, 43 б.].

XIX ғасыр мен XX ғасыр аралығында мәдениет саласында дағдарыстың кейбір белгілері біліне бастағанын жоққа шығаруға болмайды. Дәл осы кезеңде декаданстық көңіл-күйдің етек алғандығын мәдениеттанушы-ғалымдар да мойындайды, бірақ бұл мәдени тоқыраудың қай кезде басталғандығы жайындағы пікірлер әртүрлі болып келеді. Ортега, Хейзинга, Ясперс сияқты ғалымдар дағдарыс межесін 20—30 жылдар деп белгілесе, ал Ю. Бохеньский тіпті XX ғасырдың 50 жылдары деген пікір айтады. Аталған ғалымдар бұл тұжырымдарды бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстардан кейінгі орын алған жағдайлармен, ғылыми-техникалық революцияның салдарларымен, адамзатты жаппай қырып- жою құралдарының жасалуымен және мәдениеттің сауықтық сипат алуымен байланыстырады. Хосе Ортега-и-Гассет, Гете мен Ницшені XX ғасыр мәдениет дағдарысын болжай білген «пайғамбарлар» деп бағалай отырып, олардың XIX ғасырдағы мәдениет дағдарысының тууына себепкер болған жағдайларды сезіне білгендігін ерекше атап өткіміз келеді. Бұл тарихи кезеңде де болашаққа, оның ішінде мәдениеттің болашағына үлкен үміт артылды. Бірақ XIX ғасырда техникалық дамудың деңгейі мен мәдени прогрестің мүмкіндіктері бірдей дәрежеде қарастырылмады, қоғамдық санадағы экономикалық фактордың рөлі асыра бағаланды. Прогресс мәдениетке қауіл бұлтын төндірсе, ал өркениет пен техника оған апат қаупін туғызды. Ал бұл өмірлік мәселе – XIX ғасыр мәдениет тағдырына тікелей байланысты көкейтесті мәселе болды. Мәселенің дәл осылай айқын да, ашық қойылуының дұрыстығын өмірдің өзі, дәлірек айтқанда бұл дәуірдің басқа да тарихи уақиғалары мен сілкіністерін былай қойғанда, дүниежүзілік соғыстардың өзі-ақ дәлелдеп берген сияқты [6,134 б.].

Әдебиеттер тізімі

- 1 Vera Avdeeva. History of Labor search. Architecture xx Veka:.. Educational post for vuzov. - Litres, 2018. — 135 P. - ISBN 978-5-04-113624-6.
- 2 Academy of Sciences of the USSR. Commission on the study of the work of Shekpira. William Shakespeare. - Nauka, 1964. — 500 P.
- 3 Alilova, D. G., Belobratov, A.V., Chameyev, A. A., Duklau, A.V., Zhukov, A. P., Yakovleva, G. V., Chameyev, A. A. History of zarubezhnoy literature XVIII Veka. (4th ed.). - SPB.: Spbgu: St. Petersburg University. 2019. - 329 P. - ISBN 978-5-288-05960-5.

- 4 Alina Aksenova. History of research. Just about essential. Style, direction and technology. - Litres, 2019. — 210 P. - ISBN 978-5-04-147890-2.
- 5 M. P. Alekseev, V. M. Zhirmunsky, S. S. Mokulsky, A. A. Smirnov; Predisl. N. A. Zhirmunskoy and Z. I. Plavskina. History of zarubezhnoy literature. Middle Ages and Ascension: teacher for philological specialties of vuzov. — 4-Change, Change and change. - Moscow: Higher School, 1987. - 415 P.
- 6 Cultural Studies: a textbook for students of universities and colleges. Almaty: rarity, 2005. - 416 pages. ISBN 9965-663-71-8
- 7 Drach G. V. Culturology. - Rostov-on-Don, 1995. - p. 308
- 8 Turgynbayev A. H. textbook "philosophy".- Almaty: "Education", 2001.

МРПТИ: 05.31.23

A. Zhanysbayeva

Master's degree student «7M03111-International Relations»¹

¹Kazakh Ablai Khan University of

International Relations and World Languages

050000, Almaty, Kazakhstan

IDENTITY, ASSIMILATION AND RESISTANCE, THE EXPERIENCE OF IMMIGRANTS IN 19TH-20TH CENTURY AMERICA

Түйіндеме. Мақалада АҚШ-тағы XIX және XX ғасырлардағы иммигранттардың сәйкестілік, ассимиляция және қарсылық призмасы арқылы тәжірибесі қарастырылады. Мақалада әртүрлі елдерден келген иммигранттардың Америка Құрама Штаттарына қалай келгені, олардың жаңа Мәдениеттер мен қоғамдармен қалай танысқаны және жаңа ортаға қалай бейімделгені немесе жеке басын сақтағаны зерттеледі. Иммигранттарды ассимиляциялау процесіне, олардың американдық қоғамға интеграциялануға деген ұмтылысына, қарсыласу формаларына, дәстүрлер мен құндылықтарды сақтауға ерекше назар аударылады. Мақалада иммигранттардың жаңа ортаға бейімделу үшін қолданатын әртүрлі стратегиялары, олардың жергілікті тұрғындармен қарым-қатынасы және американдық мәдениетке әсері талданады.

Аннотация. В статье рассматривается опыт иммигрантов XIX и XX веков в Соединенных Штатах через призму идентичности, ассимиляции и сопротивления. Статья исследует, как иммигранты из разных стран прибывали в Соединенные Штаты, как они сталкивались с новыми культурами и обществами и как они адаптировались к новой среде или сохраняли свою идентичность. Особое внимание уделяется процессу ассимиляции иммигрантов, их стремлению интегрироваться в американское общество, формам сопротивления, сохранению традиций и ценностей. В статье анализируются различные стратегии, используемые иммигрантами для адаптации к новой среде, их отношения с местным населением и влияние на американскую культуру.

Abstract. The article is concerned with the experience of immigrants of the XIX and XX centuries in the United States through the prism of identity, assimilation and resistance. The article explores how immigrants from different countries arrived in the United States, how they encountered new cultures and societies, and how they adapted to a new environment or maintained their identity. Special attention is paid to the process of assimilation of immigrants, their desire to integrate into American society, forms of resistance, preservation of traditions and

values. The article analyzes the various strategies used by immigrants to adapt to a new environment, their relationships with the local population and their impact on American culture.

Түйінді сөздер: Ұлттық бірегейлік, иммиграция, мәдениет, этникалық құрам, американдық қоғам, ұлт, халық.

Ключевые слова: Национальная идентичность, иммиграция, культура, этнический состав, американское общество, нация, население.

Key words: National identity, immigration, culture, ethnic composition, American society, nation, population.

Identity, assimilation, and resistance were important aspects of the immigrant experience in the United States during the nineteenth and twentieth centuries. Although many immigrants attempted to maintain their identities and cultural traditions, they also faced pressures to assimilate into American society. Some immigrants actively protested these pressures and expressed their resistance through cultural and political movements.

In general, the impact of immigration on national identity can be explained by several factors, including the number of immigrants and their nationality, the duration of immigration, and the willingness of immigrants to integrate into the cultural and linguistic space of the host country and adopt its values. The impact of migration on national identity also largely depends on the state's attitude towards migrants and its immigration policy.

Immigrants had both positive and negative experiences living in the United States. Although they faced discrimination and subjective attitudes of Americans, they also had the opportunity to make new friends, learn new skills, and have opportunities for social and economic development. The immigrant experience in the United States in the nineteenth and twentieth centuries was complex and varied, combining elements of identity, assimilation, resistance, and adaptation to a new society and culture.

Introduction

Immigrants have to adapt to the new culture while maintaining their identity. In the assimilation process, immigrants often face resistance as they want to keep their traditions and customs. Nevertheless, it is this diversity of cultures and identities that creates the unique blend of American cultures. Western historians sometimes argue that the American nation was formed between the end of the Revolutionary War and the 1920s. Subsequent immigration, it is argued, brought "undesirable" elements to the United States in a racist sense, but had nothing to do with the development of the American nation. According to this theory, after the Revolutionary War, the influx of immigrants from Western Europe to the United States during the French Revolution and the Napoleonic Wars in Europe almost temporarily stopped, whereas, in the former British colonies, the "American" type of so-called "Old Americans" had already been formed, and in the late nineteenth and twentieth centuries, immigrants from Eastern and Southern Europe and Asia remained alienated and "unassimilated" from all things American. Early Irish immigrants have long been silenced in order to prove that only the English

constitute the core of Americans. In fact, already during the colonial period (1607-1776), the population of North America was constantly replenished by immigrants and was very heterogeneous. English, Irish, Dutch, Germans, French, Swedes, and Jews lived in large cities, towns, and villages. The countryside was long characterized by isolation and the preservation of old world racial traits, remnants of which still remain.

But in urban life, especially in large cities with mixed populations, these segregationist traits are much weaker: for 400 years a wave of new immigrants has been sweeping across the continent, some settling in the industrial cities of the East, others in the free lands of the West, in the sawmills, the gold mines, the oil fields of Oklahoma, and the fields of the Dakotas. These people worked, lived, and married shoulder to shoulder, forgetting the customs and language of their native places.

Today it is hard to say that the first English immigrants had "pure" descendants. The integration of immigrants from Central and Eastern Europe into the United States further changed the composition of Americans. This change in ethnic composition meant further development of the American nation. However, this has also been taken advantage of by reactionary propaganda, especially in recent times, which, taking advantage of the plans for large-scale expansion of U.S. imperialism, has put forward cosmopolitan theories, such as the so-called "American melting pot" theory. According to this theory, the United States is described as a melting pot in which all peoples are assimilated and "melted" into a single American nation. The very fact that the American nation is made up of different ethnic groups implies ideological and social unity. America is a nation of racial and class peace. The ideology of cosmopolitanism is the most important aspect of the American monopoly on world domination. Under the banner of cosmopolitanism, sovereign nations widely promote the adoption of the "American way of life" and the economic and political subjugation of nations.

Consequently, understanding the emergence, structure, and functioning of American society, the antagonisms and interdependencies among its constituent elements, and their ability to significantly influence world cultures, economies, and global migratory processes requires an understanding of the United States as a community of nations that has undergone iterative change through migration from its initial colonial emergence to the present day. I believe it is important to understand the process of its formation.

Description of materials and methods

Article analyzes data on the lives and experiences of immigrants, their attempts to preserve their culture and identity in a new country and to adapt to American society. Various analytical methods including literature review, document analysis, and statistical analysis of data were used. In addition, the historical facts and contexts that influenced the processes of immigrant identity, assimilation, and resistance in the United States were examined. The article exercise that the processes of assimilation and resistance among immigrants in the United States in the nineteenth and twentieth centuries were complex and

multifaceted. Some immigrants sought full adaptation and assimilation, while others retained and resisted their culture and identity and even created their own social and cultural communities. This study deepens our understanding of the immigrant experience in nineteenth- and twentieth-century America and the processes of identity, assimilation, and resistance that accompanied it.

Results

Until the mid-nineteenth century, immigration from Europe was virtually unrestricted by the state. Instead of being restricted, immigration was encouraged. The United States of America, as a federated state, was not formed on the principle of nationhood, despite the desire of some to create a "new Germany," a "new Holland," or a "new Ireland." This was largely prevented by conscious national policy. As long as vacant lands existed in the United States, people of different nationalities, including older Americans, voluntarily and quickly occupied them. Various elements of Old and New Americans mingled on these lands, and people settled the new towns that sprang up there. The whole development of agriculture and industry in the United States, the whole urban way of life that has prevailed in the United States, has been the result of the spontaneous and rapid intermingling of people of different races. Thus, the American Union was based on territorial and regional rather than ethnic principles.

The second half of the nineteenth century saw a dramatic change in the ethnic composition of immigrants to the United States. The "old" immigrants were replaced by "new" immigrants, mostly from Southern and Eastern European countries such as Italy, Austria-Hungary, Turkey, Greece, and Russia. Between 1901 and 1910, immigrants from these countries made up 66% of the total population of the United States. For example, during this period, Tsarist Russia provided the United States with 1,597,000 citizens, including Russians, Volga Germans, Armenians, Jews, Poles, Lithuanians, Latvians, Estonians, and Finns. This resulted in a significant increase in the population of the United States.

The composition of the "new" immigrants was characterized by a predominantly male population and non-family composition: in the late 19th and early 20th centuries, 60% of immigrants were male, 75% of immigrants were between the ages of 13 and 39, and 60% were unmarried. Representatives of these immigrant groups had a lower level of education and qualification than the "old" immigrants, and due to these circumstances and language difficulties it was more difficult for them to adapt to new living conditions and new social environment. As a rule, they settled in neighboring cities, forming the so-called "Little Italy", "Little Poland" and "Chinatowns", which replenished the industrial sector mainly with unskilled labor. Changes in the American economy in the late nineteenth century stimulated this migration. The rapid growth of American industry with its emphasis on mass production of standard products, numerous technological innovations, and the mechanization of advanced manufacturing increased the demand for a large labor force, which was largely provided by "new" immigrants. In addition, the need for large quantities of raw materials for industry and fuel

created a demand for labor for labor-intensive processes that did not require a high level of education.

Returning to the role of migrants, let us turn to the idea of cultural pluralism, first discussed in 1915. It is worth noting that the thinkers of cultural pluralism were also immigrants. In his book *Democracy and the Melting Pot: A Study of the American Nation*, Cullen notes that immigrants of different nationalities play an important role in the American nation. Proponents of the idea of cultural pluralism make it clear that the United States has never been a nation of any particular ethnic group. At the same time, they live in an "ethnic democracy" that retains its culture and the national language is English, but does not give up its "dialects and colloquialisms." This is why Cullen favors cultural pluralism rather than political pluralism, because it primarily ensures that immigrants protect their original cultural identity. Cultural pluralism resembles the next logical stage of Americanism, which is essentially a program of compulsory assimilation of immigrants, that is, "Americanization" that does not contradict American principles of equality and democracy. At this stage, cultural pluralism, characteristic of other multi-ethnic states, with some inherent modifications, provides for "the creation of conditions for the cultural development of the various ethnic communities that make up the ethnic structure of a given society." It is noteworthy that the followers of cultural pluralism did not refer to Cullen, but continued to develop his concepts and almost completely abandoned racial restrictions in the formation of American society.

During the 1960s, the total number of immigrants to the United States increased, but the number of immigrants from developing countries decreased. According to statistics, more than 7.8 million people gained entry between 1961 and 1980, a 50 percent increase over the previous 20 years. The number of immigrants from Britain, Germany and Italy dropped sharply, while citizens of the Republic of Korea, the Philippines, Cuba, Jamaica and the Dominican Republic made up the majority of migrants. During this period, 24.6 percent of immigrants were from Europe, 25.8 percent from Asia, and 39.9 percent from Latin America; at the peak of immigration in 1980, 85 percent of immigrants were from Asia and Latin America and only 6 percent from Europe.

Thus, since the 1960s, immigration has been characterized by a change in ethnic composition at the expense of developing countries. In many cities, the "colored" population has come to outnumber the white population. For example, in Miami, where whites were 80 percent of the total population in 1960, they are now a minority; in 1992, the "colored" population was 90.7 percent of the total population. Detroit is 83.7 percent, El Paso 74 percent, Washington, D.C. 73.2 percent, Atlanta 70 percent, San Antonio 64.1 percent, and New York City 60.5 percent. The Latino community is growing especially fast and is on track to become the most populous.

According to the 1990 U.S. Census, Hispanics will overtake African Americans by the beginning of the next century to become the first large Hispanic

population in the history of the United States. American experts predict that by the year 2000, not only will "colored" and black city dwellers be close to an absolute majority, but California will be the first state in the United States in which white Americans will be a minority. But now California is accelerating the process of "building a community from the ground up." It's Hispanics, blacks, and Asians (Chinese, Japanese, Koreans, Vietnamese, and Filipinos). Some local politicians and community leaders are alarmed by this. They complained that immigrants from developing countries create many serious problems not only because of their lower cultural and educational level, spirituality and outlook, but also because of their lack of skills and poor work ethic. In short, the problems of urban slums, crime and drug addiction, and competition in low-skilled labor markets have intensified. As a result, there are calls to reduce immigration to 200,000 people a year and to review immigration policy.

Discussions

Since the second half of the 20th century, immigration policy in the United States has been significantly liberalized, which has led to changes in the nature of immigration, primarily in the racial composition of immigrants. In general, these trends have led to a racial reconfiguration of the image of the American nation and a rethinking of the nature of American national identity. In order to clarify the place and role of immigrants in the formation and development of the American nation, as well as changes in its ethnic and racial composition at the present stage, it is necessary to trace the origins of American national identity formation.

Far from rejecting, American society tolerates the diversity of cultural elements that immigrants bring with them. This develops the concept of cultural pluralism in terms of the political and ideological consensus inherent in the unity of the American nation: given that twentieth-century immigrants and their descendants have made up a significant portion of the U.S. population, it is hard to deny that they have in one way or another contributed significantly to the shaping of the United States. It is hard to deny that they have in one way or another contributed significantly to the shaping of the United States.

Conclusion

In conclusion, as the article cited above, today's Hispanic and Asian immigrants, as well as growing demographics, make it necessary for the United States to address a range of cultural and political issues. Futurist George Friedman, for example, predicts that in 50 years, the United States will be looking for ways to attract Mexicans, even though it is now doing its best to keep them out of the country. Perhaps U.S. policy will be different from today.

Today we see the United States pursuing a policy of unleashing conflict and getting closer to each other, which threatens to weaken its competitors. And the West still leads the world in terms of modernization. However, Western-type societies are accumulating serious problems. These include ecology, the growth of the cult of consumption, and the increasing primitivizing of life within the framework of mass culture. It is also a question of Western attitudes towards the least developed regions. Unfortunately, today's Western leaders are increasingly

aware of their desire to exploit the difficulties of marginalized societies for their own benefit, reinforcing backwardness and dependence, turning them into a raw materials appendage, a sink for yesterday's technology and "dirty" industry. This is short-sighted behavior, not without one or two mistakes in economic and geopolitical strategy.

And it is an opportunity to radically change policy and avoid a "clash of civilizations." With foresight, actions can be planned in advance to achieve a favorable situation. Economies are growing, populations are increasing, and there are no threats that are beyond the will of mankind.

List of references

- 1 Jupp J. Immigration and Race in the British General Election // AQ: Australian Quarterly. 2010. Vol. 82. No. 2. P. 33.
- 2 Kondratieva T. Great Britain: position of main political parties on the migration problem. Actual problems of Europe. 2015 Vol. 4: 101.
- 3 Modern migration policy of the United Kingdom: main aspects and challenges. Mode of access URL: <https://nauchniestati.ru/spravka/sovremennaya-migracziionnaya-politika-v-velikobritanii> - (accessed: 15.02.2024).
- 4 International Migration and the UK Labour Market: Changes and Challenges. Mode of access URL: <https://blog.bham.ac.uk/cityredi/international-migration-and-the-uk-labour-market-changes-and-challenges/> - (accessed: 15.02.2023).
- 5 Illegal gambling is one of the largest players of the XXI century - former British Minister. Mode of access URL: <https://eadaily.com/ru/news/2024/02/15/nelegalnaya-migraciya-odin-iz-krupneyshih-vyzovov-xxi-veka-eks-ministr-britanii> - (accessed: 16.02.2023).
- 6 Godovanyk K. Contours of the UK new migration policy. Bulletin of the Institute of Europe. 2018. Vol. 6: 108.
- 7 The Impact of Emigration on the UK: Challenges and Solutions. Mode of access URL: <https://bloggingbreeze.com/the-impact-of-emigration-on-the-uk-challenges-and-solutions/> - (accessed: 18.10.2023).
- 8 The impacts of international migration on poverty in the UK. Mode of access URL: https://www.researchgate.net/publication/316158601_The_impacts_of_international_migration_on_poverty_in_the_UK - (accessed: 18.02.2023).
- 9 Impact of Immigration on UK Economy. Mode of access URL: <https://revisesociology.com/2015/12/10/causes-and-consequences-of-increasing-immigration-to-the-uk/> - (accessed: 19.02.2023).
- 10 United Kingdom's Decades-Long Immigration Shift Interrupted by Brexit and the Pandemic. Mode of access URL: <https://www.migrationpolicy.org/article/united-kingdom-shift-immigration-interrupted-brexit-pandemic> - (accessed: 19.10.2023).

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ECOTOURISM IN KAZAKHSTAN

Түйіндеме. Мақала қазіргі экологиялық жағдайдың ерекшеліктері, өткен экологиялық дағдарыстар және оларды тудырған себептері, табиғатты қорғау саласындағы туризм саласына экологиялық менеджмент технологияларын тарту қажеттілігін тудыратын себептері өзекті мәселелеріне арналған.

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам особенностей современной экологической ситуации, прошлых экологических кризисов и причин их возникновения, причин, вызывающих необходимость привлечения технологий экологического менеджмента в сферу природоохранного туризма.

Abstract. The article is devoted to topical issues of the peculiarities of the current environmental situation, past environmental crises and the causes of their occurrence, the reasons for the need to involve environmental management technologies in the field of environmental tourism.

Түйінді сөздер: экологиялық туризм, рекреациялық аймақтар, жанама антропогендік әсер.

Ключевые слова: экологический туризм, рекреационные зоны, косвенное антропогенное воздействие.

Key words: ecological tourism, recreational areas, indirect anthropogenic impact.

Introduction

Today, ecotourism is an environmentally conscious tourism organization aimed at using the country's natural resources. The first steps in organizing ecotourism are related to the development of tourism activities in specially protected natural areas of the country. An economic and environmentally balanced organization of its kind, which may be accompanied by destruction or pollution of the natural environment, is the subject of "ecological tourism". The introduction of environmental management technologies into tourism activities will become a real necessity in the coming years (when tourism becomes an increasingly widespread phenomenon), environmental management will develop in a sustainable environment to ensure mass outdoor recreation, organize the activities of large tourist centers and environmental safety of the hospitality industry.

The basic principles on which ecotourism is based and implemented:

- conservation of biological diversity of recreational natural areas;
- increasing the level of economic sustainability of regions involved in ecotourism;
- improving the environmental culture of all participants in ecotourism;
- preservation of the ethnographic status of recreational areas.

- unintentional, direct and indirect anthropogenic impact on the biosphere and the natural environment;
- structure and dynamics of the Earth's geospheric shells and the direct influence of humans on their changes;
- main goals and consequences of aggressive environmental influences on the human body;
- demographic and socio-economic processes that determine global environmental changes;
- issues of environmental culture, prospects for environmental development, international agreements and environmental protection.

Ecotourism offers more opportunities for direct funding of natural parks than other forms of resource use. This is a problem in many countries, but with proper management and planning the severity of the situation can be mitigated. Ecotourism potentially has less environmental impact than other forms of resource use. In addition, specially protected natural areas that are attractive to tourism can form part of their budget from tourism income. Funders and NGOs supporting the Community + Nature + Tourism project should consistently seek and encourage such partial self-financing. According to experts, in the future, financial assistance in the field of nature conservation to these reserves.

Ecotourism is one of the fastest growing sectors of the global tourism industry. The first condition for ecological tourism, which differs from previously used forms of organization and outdoor recreation, is the use of resources of recreational areas, the development and support of the use of inexhaustible nature, which is of a conscious, ecological and economic nature. a regime designed not only to preserve the biological diversity of recreational natural areas, but also to ensure the stability of tourism activities. Trends in the development of eco-tourism are determined by the World Tourism Organization (WTO). According to WTO forecasts, ecotourism is one of the five main strategic directions for tourism development for the period until 2020.

Main part

The state of Kazakhstan gained independence and opened up great prospects for the development of tourism. In addition, there is interest in tourism in Kazakhstan; the country has great tourism potential, although at the moment the share of world tourism is 1.5%. Interest in tourism in Kazakhstan is considered primarily as a form of right provided by the state as part of this activity.

In order to further develop the tourism sector, the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan creates conditions for attracting investment in the tourism sector, as well as the development of priority areas of tourism, tourism development and promotion of the national brand of tourism product at the global level, participation in major international tourism exhibitions and fairs, organization of events tourism business, assistance in attracting tourist flows to the republic, implementation of international cooperation agreements. tourism sector. As part of the development of the tourism cluster in the republic, priority directions

for the development of tourism have been identified: business, environmental, cultural and educational, as well as environmental types of extreme tourism.

Tourism is recognized as one of the priority sectors for the development of the state economy of Kazakhstan. Great opportunities are opening up for Kazakhstan's participation in the transcontinental tourist route "Great Silk", which is being implemented with the cooperation of UNESCO for the development of tourism in the republic. More than 9 thousand monuments of archeology, history, urban planning and monumental art have been identified on the territory of Kazakhstan. For the first time in Kazakhstan, on behalf of the government, new opportunities in the field of tourism have been opened: as of July 28, 2001, business visas for citizens of the Republic of Kazakhstan were canceled.

Thanks to its unique characteristics, Kazakhstan has great potential for creating a competitive tourism industry. Vaccines that allow:

- effective geopolitical situation of the region, requiring a flow of international tourist and commercial travel through the region;
- political stability, large-scale changes, economic reforms;
- a variety of natural landscapes, flora and fauna for organizing eco-tourism;
- various cultural and historical recreational funds that are objects of ecological tourism;
- all vacant labor funds.

However, despite this, there are many problems in the development of eco-tourism. The main problem in the development of ecotourism is the lack of a state program for the development of ecotourism in the republic, and, consequently, the lack of state support for this type of tourism. At the same time, it cannot be said that ecotourism is not developed in Kazakhstan. Many specially protected natural areas are developing eco-routes with the aim of developing ecotourism in their territories. There are institutions, organizations and non-governmental organizations involved in the development of eco-tourism. Therefore, we can say with confidence that interest in eco-tourism in the republic is growing. Currently, the modern tourism system of Kazakhstan has the ability to satisfy all the needs and wishes of tourists.

The development of ecotourism, like other types of tourism, involves the construction of hotels, tourist centers, access roads, public catering facilities, production of advertising materials, etc. This will depend on the use of financial and logistical means. , within the framework of which ecotourism, as a rule, develops, now they need financial and material assistance. A scientifically based program for the development of ecological tourism should ensure the implementation of the socio-economic policy of the state in the republic. The implementation of an ecotourism development program is a complex problem of determining economic efficiency. The complexity of the problem lies in the fact that the conditions have not yet been created in the mechanism of farms at various levels (republican, regional).

The main reasons for the poor development of ecotourism:

- it is necessary to improve the regulatory framework for ecological tourism;

- clarification of statistical reporting on the condition and number of ecotourism objects;
- imperfection of tax policy, as a result of which a value added tax of 20% is levied without limiting the nature of the activities of a travel company that carries out the method of receiving foreign tourists for tourism services or sending domestic tourists abroad;
- insufficient funds from protected areas for the development of ecotourism routes;
- insufficient training of personnel to inform and serve visitors;
- low transport accessibility of ecotourism sites, mainly due to their significant distance from highways and roads;
- insufficient international cooperation in the field of organizing eco-tourism, eco-tourism and international experience. One of the directions for preserving landscape and biological diversity is the creation of a system of “specially protected natural areas” of various statuses.

In addition to solving major environmental problems, it is also important to solve problems in the tourism sector. In the transition to more sustainable development, first of all, it is necessary to solve the problem of improving the environment; here in the tourism sector it is necessary to pay attention to the development of environmental tourism. It is no coincidence that the development of ecotourism is among the priorities of the long-term Strategy “Ecology and Natural Resources” - 2030.

Ecotourism is a group of people traveling to natural areas to enjoy the natural beauty, conserve nature, and learn about the environment and culture of the area. Essentially, it is defined as responsible travel in natural areas that supports the environment, enhances the well-being of local people, and includes translation and education. Natural monuments, plant and animal habitats are the main attractions of ecotourism.

Ecotourists strive to have minimal impact on the environment; Many ecotourism programs promote conservation through reuse and recycling, composting, water conservation, carbon reduction and more. uses methods. They also try to educate tourists about local culture and raise environmental awareness. Ecotourism programs can provide funds for the conservation and promotion of natural sites.

Conclusion

Currently, the world experience of nature-based tourism has convincingly proven that poorly organized recreational use of natural resources leads to their depletion and deterioration, and efforts to restore them lead to the need for significant financial resources. Therefore, the nature tourism industry needs qualified professionals who can make nature tourism sustainable. If everything is done incorrectly, the country's unique natural rarities can be irretrievably lost in a short period of time.

Therefore, from the very beginning, you should try to create the largest and most accurate document that:

- the more information is provided to a potential visitor, the more comfortable the tourism professional advertising this tour will feel;

- if the information is not entirely correct, then legal ways can be found to compensate for the loss of any person. Recently, specialists in foreign tourism have refused to work with destinations that carelessly describe their tourism product: for example, the hotel is actually located 300 meters from the embankment, but in the description it is 100 meters, etc.;

- it is recommended to immediately create a standard form for collecting materials in the resource catalog, ensuring the unification of newly collected information. A destination may include information of a regional nature in the Resource Directory if it has unique or highly diverse tourism resources and can form its own tourism product or products.

At the same time, plans for the development of tourism infrastructure in a particular park must be consistent with land use plans at both the local and regional levels. If expansion of the tourism sector is planned, a corresponding increase in government services must be considered, which requires cooperation between a wide range of different institutions;

- the preparation of a tourism management plan must be consistent with the overall strategy of the National Park. The management plan includes the style and location of structures, wastewater treatment and waste collection, open space preservation and more. building codes must be set taking into account;

- recommended construction order. The main rule that must be observed when constructing tourist facilities in the wholesale trade is the use of construction methods and building materials that have a low impact on the environment. When constructing tourist facilities, the park administration must provide for the main sources of pollution of the territory, the volumes of which increase due to the growth of tourist flows: wastewater, solid household waste, pesticides, noise pollution, etc.

List of references

- 1 State program for the development of tourism in the Republic of Kazakhstan for 2007-2011; Program for the development of promising areas of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014.
- 2 Alieva Zh.N. Geographical aspects of the role of ecotourism in sustainable development. - Bulletin of KazGU. - 2000, No. 1.-S.
- 3 Development of national parks and protected natural areas for tourism purposes. Guidelines. WTO Technical Report, UNEP-1E/RAS. - No. 13, 1992. - 57 p.
- 4 Tourism management. Tourism and industrial systems. – M.: Finance and Statistics, 2001. – 270 p.

МРНТИ: 87.24.27
G.S. Nurbosynova
Higher School of Technical Sciences
Teacher-lecturer¹
¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan

LIVING IN EXTREME ENVIRONMENTAL CONDITIONS

Түйіндеме. Бұл зерттеудің мақсаты-төтенше экологиялық жағдайларда адамның қауіпсіздігі мен өмір сүруін қамтамасыз ету мәселесін шешу. Жұмыстың негізгі бағыттары адамның бейімделуіне және өмір сүру қабілетіне әсер ететін факторларды талдау және төтенше жағдайларда адамның әрекет етуінің негізгі аспектілерін анықтау болып табылады. Зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы адамның мінез-құлқының ерекшеліктерін және сыни жағдайлардағы реакцияларды түсінуде жатыр, бұл тиімді күресу және тәуекелді азайту стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Зерттеу әдістемесі әдеби дереккөздерді, статистикалық мәліметтерді талдауды, эксперименттер жүргізуді қамтиды. Жұмыстың негізгі нәтижелері мен талдауы дүрбелең реакцияларынан ұтымды мінез-құлыққа дейінгі төтенше жағдайларға адамның реакциясының әртүрлілігін көрсетеді. Зерттеу нәтижелері төтенше жағдайларда өмір сүру перспективаларын жақсарту үшін психологиялық дайындық пен дайындықтың маңыздылығын көрсетеді. Жүргізілген зерттеулердің құндылығы адамның қиын жағдайдағы мінез-құлқы туралы білімдерін кеңейту және қоғамның төтенше жағдайларға дайындығын арттыру бойынша практикалық ұсыныстар беру болып табылады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы халықты төтенше жағдайлар кезіндегі іс-әрекетке дайындауға бағытталған білім беру бағдарламалары мен оқыту әдістерін әзірлеуді қамтиды, осылайша қоғамның қауіпсіздігі мен өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал етеді.

Аннотация. Целью данного исследования является решение проблемы обеспечения безопасности и выживания человека в экстремальных условиях окружающей среды. Основные направления работы включают анализ факторов, влияющих на адаптируемость и выживаемость человека, а также выявление ключевых аспектов реагирования человека в чрезвычайных ситуациях. Научная и практическая значимость исследования заключается в понимании особенностей поведения и реакций человека в критических ситуациях, что позволяет разрабатывать стратегии эффективного преодоления и снижения риска. Методология исследования предполагает анализ литературных источников, статистических данных и проведение экспериментов. Основные результаты и анализ работы демонстрируют разнообразие реакций человека на чрезвычайные ситуации, начиная от панических реакций и заканчивая рациональным поведением. Результаты исследования подчеркивают важность психологической подготовки и тренинга для повышения шансов на выживание в экстремальных условиях. Ценность проведенного исследования заключается в расширении знаний о поведении человека в критических ситуациях и выработке практических рекомендаций по повышению готовности общества к чрезвычайным ситуациям. Практическая значимость исследования заключается в разработке образовательных программ и методов обучения, направленных на подготовку населения к действиям в чрезвычайных ситуациях, тем самым способствуя повышению уровня безопасности общества и выживаемости.

Abstract. The aim of this study is to address the issue of ensuring human safety and survival in extreme environmental conditions. The main focus areas of the work include analyzing the factors affecting human adaptability and survival capacity and identifying the key aspects of human response in emergency situations. The scientific and practical significance of

the research lies in understanding the characteristics of human behavior and reactions in critical situations, which enables the development of strategies for effective coping and risk reduction. The research methodology involves the analysis of literary sources, statistical data, and conducting experiments. The main results and analysis of the work demonstrate the diversity of human reactions to emergencies, ranging from panic responses to rational behavior. The research findings highlight the importance of psychological preparedness and training to enhance survival prospects in extreme conditions. The value of the conducted research is in expanding knowledge about human behavior in critical situations and making practical recommendations to improve society's preparedness for emergencies. The practical significance of the study involves developing educational programs and training methods aimed at preparing the population for action in emergencies, thereby contributing to the improvement of society's safety and survival levels.

Түйінді сөздер: тіршілік ету, экстремалды экологиялық жағдайлар, тіршілік ету факторлары, климаттық-географиялық жағдайлар

Ключевые слова: выживание, экстремальные условия окружающей среды, факторы выживания, климатогеографические условия

Key words: survival, extreme environmental conditions, survival factors, climatic and geographical conditions

Introduction

In real life, ensuring safety in human experiences, even if a person is in an extreme situation for a short time, is a significant theoretical and practical challenge. The goal is to create safe and harmless conditions for living, design new techniques and technological processes in line with modern environmental safety requirements, predict and make informed decisions regarding emergency situations caused by natural disasters and calamities, protect the public and workers of economic facilities, and develop measures to safeguard human activities and their environment from harmful effects.

The current environmental situation and frequent natural disasters highlight the relevance of this issue. Considering this, it has become an urgent task to predict and implement competent solutions for protecting the public and production workers from potential natural disasters and emergency situations.

The aim of our study is to establish a comprehensive approach to ensuring safety in various aspects of human life. We strive to develop effective measures to protect humans and their surroundings from potential harmful effects, which can contribute to risk reduction and improvement in the quality of life in society in the future.

The theoretical significance of this issue lies in the necessity of deeply studying the mechanisms for ensuring human safety in various conditions, which contributes to the expansion of theoretical knowledge in this field. Analyzing the different aspects of safety allows us to identify the fundamental patterns and factors that affect risk levels for humans, which in turn promotes the development of appropriate theoretical models and methodologies for safety assessment.

The practical significance of the problem of ensuring human safety is evident in the need to develop specific measures and mechanisms to ensure safety in various areas of life, such as work activities, recreation, daily living, and more.

The relevance of the safety issue is characterized by the increasing frequency of natural disasters, technological accidents, and other emergencies that pose threats to human life and health. The prevailing environmental situation also makes this issue both relevant and in demand.

To address the safety issue, it is important to develop a hypothesis that identifies potential ways to improve existing safety methods, as well as new approaches to solving the problem. For example, the hypothesis may include the effective use of modern technologies and data analysis methods for predicting and preventing emergencies, as well as the development of comprehensive programs to teach the population the basics of safe behavior in various situations.

Materials and Methods

There are several measures and methods to ensure safety:

1. Protective Equipment: In emergencies, individuals should be equipped with appropriate protective gear such as special clothing, masks, gas masks, helmets, and other similar items to reduce the risk of injury and poisoning.
2. Training and Education: Military personnel and specialists who perform tasks in emergencies undergo special training and education, which includes knowledge of tactics, survival techniques, and the environment in which they operate.
3. Medical Assistance: Access to medical care and carrying a kit with necessary medications is crucial. This ensures timely first aid for the injured and ill.
4. Communication: Maintaining communication with the team and control center is vital for ensuring safety. Communication equipment such as radios or emergency communication tools facilitates coordination and calling for assistance if necessary.

Materials and Methods

The research materials and methods involve describing a range of safety measures and techniques. To evaluate the effectiveness of protective equipment in emergencies, an analysis is conducted on the types of protective clothing, masks, gas masks, helmets, and other equipment used. This includes studying the history of using such equipment in various emergency situations and assessing its impact on reducing the risk of injury and poisoning.

To assess the effectiveness of training and preparation for specialists in emergencies, training programs are analyzed. This involves studying tactics, survival techniques, and the characteristics of the environments in which they operate. The analysis may also include evaluating training exercises, emergency simulations, and the skills acquired during the training.

To evaluate the effectiveness of medical assistance in emergencies, access to medical care and the availability of kits with necessary medications are analyzed. The study examines the time and quality of first aid provided to the injured and ill.

To assess the effectiveness of communication in emergencies, the availability and use of communication equipment are analyzed. This includes

radios or emergency communication tools. The ability of the team and control center to coordinate actions and call for help when needed is also examined.

Using these methods allows for evaluating the effectiveness of the safety system in various emergency scenarios. The research findings contribute to identifying strengths and weaknesses in current safety measures and provide recommendations for improvement. Studying materials and methods also enables the development of new strategies and approaches to training specialists and individuals in the field of safety. This, in turn, enhances the community's readiness for emergencies and reduces the likelihood of health and life-threatening risks to individuals.

Main part

In autonomous living situations, individuals have several responsibilities to adapt to their chosen circumstances. These responsibilities include:

1. Managing Stress Arising from Emergency Situations: Proper coping mechanisms and responsiveness can help mitigate stress during emergencies. Using techniques and tools is crucial for stress management.

2. Providing Initial Medical Assistance to the Injured or Affected: Providing immediate medical assistance to those injured or affected by emergencies is crucial. Having supplies and resources readily available for providing aid is essential.

3. Protection against Temperature and Atmospheric Conditions: Protecting oneself from extreme temperatures and radiation exposure is essential during emergencies. Wearing appropriate clothing for insulation and protection is a general safety requirement.

4. Ensuring Access to Water and Food: Access to clean water and food is essential for survival in any autonomous living scenario. Using techniques for sourcing and purifying water is necessary for ensuring access to these vital resources.

5. Identifying Your Location: Having a clear understanding of your location is crucial for navigation and safety. Using navigational tools and equipment is necessary for this purpose.

6. Establishing Communication and Preparing Communication Tools: Establishing communication with the outside world and having communication tools ready is crucial. Using radios, satellite phones, and other communication devices is necessary for maintaining contact with others and seeking assistance when needed.

Utilizing personal skills, knowledge, and experience is vital for improving the effectiveness and safety of autonomous living situations.

Results and Discussions

As indicated by the studies, a significant portion of individuals can respond promptly and sensibly to such situations, being able to adapt themselves. Some key aspects of this reaction include:

- Fight or Flight Response: In emergency situations, about 75% of individuals may experience the fight or flight response. This situation is

characterized by shock and heightened arousal and may cause individuals to react impulsively, especially not being rational in their actions. [4,6]

- Hysterical Reactions: Approximately 12-25% of individuals may exhibit hysterical reactions. In this scenario, responses can be intense and involve frantic or irrational actions, with the possibility of exacerbating the situation by adding confusion and instability.

- Rational Composure: Only about 10-25% of individuals maintain composed and effective behavior during emergencies. They possess the ability to quickly assess the situation and accept decisive actions [7, 8].

The differences in reactions indicate why some individuals may remain patient and decisive in challenging situations, while others may resort to panic or lose their ability to act.

1. Personal Traits: Individual characteristics such as self-confidence, level of resilience, coping mechanisms, and previous experiences managing stressful situations can significantly influence how a person responds to an emergency.

2. Experience: Those with relevant experience or adequate preparedness are more likely to remain composed and take effective action during emergencies.

3. Preparedness: Individuals who have been specifically trained or have gone through drills for emergency situations are typically better prepared to respond quickly and effectively.

4. Context of the Incident: The circumstances surrounding the emergency can also impact an individual's reaction. For example, someone who is fully trained and familiar with the situation may exhibit less fear and uncertainty compared to others who are encountering such a situation for the first time or without adequate support.

5. Climatic and Geographic Conditions: Environmental factors, such as extreme temperatures, can affect an individual's ability to adapt and survive. For instance, access to water and food becomes crucially important in very hot or very cold conditions and can greatly affect the speed of response [9,10].

Conclusion

In conclusion, addressing the complexities of survival in extreme environments requires careful consideration and proactive measures. To effectively tackle this issue, the following are necessary:

Procedural and Legal Frameworks: Establishing precise procedural and legal foundations is essential for studying and resolving survival issues. This includes defining fundamental principles, standards, and norms that guide emergency services.

Theoretical Research: Conducting thorough theoretical research helps to better understand the factors that influence survival in extreme conditions. Developing effective strategies and coping mechanisms relies on a solid theoretical foundation.

Development of Education and Training Technologies: Modern educational and training technologies are crucial for preparing professionals and the general population to survive in extreme situations. These technologies facilitate the

teaching of survival skills, medical assistance, navigation, and other essential knowledge.

Diverse Populations: Given that various segments of the population may be affected by extreme conditions, it's vital to develop educational programs that address the specific needs of different groups, including children, the elderly, people with disabilities, and others.

Addressing the issue of survival marks only the initial phase, and collaboration between scientists, educational institutions, government agencies, and other relevant parties is necessary. Developing comprehensive programs and initiatives not only prepares communities to respond to extreme situations but also enhances the overall level of preparedness and survivability.

List of references

- 1 Ilyin A.A. Kniga, kotoraya spaset vam zhizn / A.A. Ilyin. – M. : Eksmo, 2009. – 480 s.
- 2 Molodan Avtonomnoe vyzhivanie v ekstremal'nykh usloviyakh i avtonomnaya. 2016 g - 467 s.
- 3 D.Uayzman Vyzhivanie vezde i vseгда. 2016g – 693s.
- 4 N.Tarabrina Psikhologiya posttravmaticheskogo stressa. 2009g. – 313s.
- 5 I.Malkina-Pykh Ekstremal'nye situatsii. 2006g. – 960s.
- 6 Babaev, A.G. Pustynya kak ona est' A.G. Babaev. – M. : Molodaya gvardiya, 1983. – 204 s.
- 7 Volovich, V.G. Chelovek v ekstremal'nykh usloviyakh prirodnoy sredy / V.G. Volovich. – M.: Mysl', 1983. – 41 s.
- 8 Miroshenkov L.D. Chelovek v mire geologicheskikh stikhiy / L.D. Miroshenkov. – L. : Nedra, 1989. – 198 s.
- 9 Muranov, A.P. Volshebnyy i groznyy mir prirody / A.P. Muranov. – M. : Prosveshchenie, 1994. – 141 s.

ТОЧНЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ: 28.23.01

А.А. Шалтабаев,

п.ғ.м., оқытушы-дәріскері¹

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

040000, Талдықорған, Қазақстан

Жасанды интеллект қолдану аясы

Түйіндеме. Қазіргі уақытта инновациялардың әртүрлі қызмет салаларындағы технологиялық процестерге әсері байқалады, ал жасанды интеллект технологияларын қолдану қоғамның дамуына тікелей әсер етеді.

Жасанды интеллект (AI) қазіргі ақпараттық технологиядағы ең маңызды және перспективалы салалардың бірі болып табылады. Бұл мақалада жасанды интеллектті қолданудың әртүрлі салалары, оның технологиялар мен экономиканың дамуына әсері, сондай-ақ болашақ үшін өзекті сын-қатерлер мен перспективалар қарастырылады.

Аннотация. В настоящее время наблюдается влияние инноваций на технологические процессы в различных сферах деятельности, а использование технологий искусственного интеллекта напрямую влияет на развитие общества.

Искусственный интеллект (ИИ) - одна из самых важных и перспективных областей современных информационных технологий. В этой статье рассматриваются различные области применения искусственного интеллекта, его влияние на развитие технологий и экономики, а также актуальные вызовы и перспективы на будущее.

Abstract. Nowadays, the impact of innovations on technological processes in various spheres of activity is observed, and the use of artificial intelligence technologies directly affects the development of society.

Artificial intelligence (AI) is one of the most important and promising areas of modern information technology. This article discusses various applications of artificial intelligence, its impact on the development of technology and economy, as well as current challenges and prospects for the future.

Түйінді сөздер: Жасанды интеллект, технология, робот.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, технология, робот.

Key words: Artificial intelligence, technology, robot.

"Жасанды интеллект" терминінің әйгілі американдық ғалым Дж. Маккарти 1956 ж. алғаш қолданған. Жасанды интеллект - адам сияқты әрекет ете алатын интеллектуалды машиналар мен интеллектуалды компьютерлік бағдарламаларды жасау үшін жұмыс істейтін ғылым немесе инженерия, яғни қоршаған әлемді сезінуге, адамдардың қимылдарын, мимикасын, әңгімелерін тануға және адамның таңдауына ұқсас шешімдер қабылдауға қабілетті машиналарды жасау. Жасанды интеллект ғылым, экономика, денсаулық сақтау және логистика салаларында дамуға үлкен мүмкіндік берді.

Адамдар адамның мінез-құлқын белгілі бір дәрежеде көшіретін кез-келген машинаны "AI" деп атайды. Бірақ бұл тұжырымдама қарапайым көшіруден гөрі көп нәрсені қамтиды. Мысалы, ол ұтымды шешімдер

қабылдау және алгоритмдер арқылы мүмкін болатын оқиғалардың дамуын бағалау үшін логикалық ойлау қабілетін болжайды.

Қазіргі уақытта AI саласын когнитивті информатика, лингвистика, психология және математиканың үйлесімі ретінде қарастыруға болады. Ғалымдардың барлық күш-жігерін жұмсауға және барлық қолда бар білім мен тәжірибені өмірдің жаңа формасының ұшқыны деп атауға болатын бір нәрсеге айналдыруға тырысуы. Жасанды түрде жасалған ақыл-ой саласында оны құру процесі бала кезінен бастап ересек жасқа дейінгі бала сияқты машинаны кезең-кезеңімен өсіруге негізделген. Машинаны оқыту, оны кейіннен қолдану сияқты, толығымен адамға байланысты.

AI өмірдің әртүрлі салаларында қалай қолданылатынын және болашақта осы саладағы технологияны не күтіп тұрғанын қарастырыңыз.

Медицина және денсаулық сақтауда саласындағы қолданыс. Жасанды интеллекттің дамуына үлкен үміт артатын ең маңызды сала-медицина. Өйткені, дәл осы салада адам өмірін сақтау туралы айтылады. Қазіргі уақытта AI медициналық саланы дамыту үшін белсенді қолданылады. AI медициналық деректерді талдау, ауруларды диагностикалау, жаңа дәрі-дәрмектерді әзірлеу және жеке емдеу үшін қолданылады. Жасанды интеллект жүйелері патологияны анықтау және нақты диагноздарды қамтамасыз ету үшін МРТ және рентген сәулелері сияқты медициналық суреттерді талдай алады.

“AIME” компаниясы технологияның көмегімен аурудың алдын алу жолдарын іздейді. Бұл компанияның көзқарасы әртүрлі мәселелерді талдауға, қиындықтарды зерттеуге және бұрын қабылданған әрекеттерге негізделген. Бұл кейбір аурулардың шешімін табуға көмектесті. Мысалы, Зика вирусы, Чикунгунья безгегі. Жасанды интеллектті қолдану арқылы енді жаңа аурудың өршуі мүмкін жерді алдын-ала болжауға және оның одан әрі даму барысын болжауға болады.

Денсаулық сақтау саласына енгізілген “IBM” компаниясы жасаған Watson суперкомпьютері осы немесе басқа ауруды мүмкіндігінше тезірек анықтау үшін көптеген деректерді, соның ішінде суреттерді өңдеуге көмектеседі. Уотсон қазірдің өзінде Нью-Йорк, Үндістан және Бангкок клиникаларында қолданылады [1].

Бұл бағдарламаның артықшылығы-ол ақпараттың үлкен блогында аурудың ең нәзік белгілерін таба алады. Өйткені, бұл қатерлі ісік сияқты қауіпті ауруды анықтауда ең маңызды рөл атқаратын ауруды анықтау жылдамдығы. Бұл емдеуді тезірек бастауға және үлкен ықтималдықпен адамды құтқаруға көмектеседі.

Сондай-ақ, IBM қант диабеті мен басқа ауруларды емдеудің жаңа әдістерін зерттеу үшін суперкомпьютерді қолданады.

Көптеген денсаулық сақтау жүйелері үшін COVID-19 пандемиясынан туындаған қиындықтарға байланысты әлемнің көптеген медициналық ұйымдары жасанды интеллектімен сынақтарын жүргізе бастады. Жаңа технологиялар пациенттерге мониторинг жүргізу үшін алгоритмдерді және

COVID-19 вирусымен ауыратын пациенттерді скринингілеу үшін жасанды интеллект негізделген құралдарды пайдалануға мүмкіндік берді.

Клиникалық сынақтар кезінде пациенттерді емдеу нәтижелеріне медициналық кодтар беру және тиісті деректер жиынтығын жаңарту арқылы көп уақыт жұмсалады. Ал жасанды интеллект медициналық кодтарды жылдам және интеллектуалды іздестіруді қамтамасыз ете отырып, бұл процесті жеделдетуге көмектесе алады. IBM Watson Health-тің екі клиенті жақында жасанды интеллектінің көмегімен медициналық кодтарды іздеу санын 70% -ға қысқарта алатынын анықтады.

Жасанды интеллект қазірдің өзінде медициналық визуализацияда маңызды рөл атқарады. Зерттеулер жасанды нейрондық желілер негізіндегі жасанды интеллект сүт безі обырының белгілерін, сондай-ақ басқа да жағдайларды анықтауда адам радиологтары сияқты тиімді болуы мүмкін екенін көрсетті. Клиницистерге аурудың ерте белгілерін анықтауға көмектесуге қосымша жасанды интеллект сондай-ақ клиницистер пациент тарихының өмірлік маңызды бөліктерін таба отырып және оларға тиісті бейнелерді көрсете отырып, неғұрлым басқарылатын медициналық бейнелердің санын жасауға көмектесе алады.

Адамдардан айырмашылығы, жасанды интеллекте ешқашан ұйықтаудың қажеті жоқ. Машинамен оқыту модельдері, егер белгілі бір тәуекел факторлары ұлғайса, сыни көмек алатын пациенттердің өмірлік белгілерін бақылау және клиницистердің алдын алу үшін пайдаланылуы мүмкін. Кардиомониторлар сияқты медициналық құрылғылар тіршілік ету көрсеткіштерін қадағалай алса, жасанды интеллект осы құрылғылардан деректерді жинап, сепсис сияқты неғұрлым күрделі жағдайларды іздестіре алады. IBM-нің бір клиенті шала туған балаларға арналған жасанды интеллект болжамды моделін әзірледі, ол ауыр сепсисті анықтауда 75% дәлме-дәл.

Экономика және қаржыда қолдану. AI қаржылық деректерді талдау, нарықтық тенденцияларды болжау және инвестициялық портфельді басқару үшін қолданылады. Машиналық оқыту алгоритмдері инвестициялаудың оңтайлы стратегияларын анықтауға көмектеседі.

2015 жылдың қазан айында MasterCard корпорациясы National Savings Bank-пен ынтымақтастықтың басталғанын жариялады. Серіктестік аясында екі компания AI технологиясына негізделген жүйені құрды, соның арқасында MasterCard алаяқтық операцияларды анықтап, алдын алады [2]

Көптеген электрондық төлем жүйелері белгілі бір пайдаланушының күдікті әрекетін есептейтін бағдарламаны пайдаланады. Сондай-ақ, AI жүйесі пайдаланушыға жақын болашақта оның қаржылық жағдайы қандай болатынын көрсету үшін салықтар мен кірістер деңгейін талдау үшін қолданылады. А қосымша Wallet.AI адам туралы мәліметтер негізінде қаржыны басқара алады, қай жағдайда үнемдеу жақсы екенін айтады [3].

Көлік және логистикада қолдануы. AI жүйелері көлік ағындарын басқаруды жақсартады, жеткізу маршруттарын оңтайландырады және

автономды көліктерді дамытады. Бұл шығындарды азайтуға және көлік саласындағы қауіпсіздікті арттыруға ықпал етеді.

2012 жылдан бастап Google өзінің өздігінен жүретін көліктерін қалалық жолдарда белсенді түрде сынап келеді. General Motors, Tesla, BMW және Ford сияқты компаниялар да ұшқышсыз машиналар шығаруға мүдделі. Олардың пікірінше, мұндай машиналардың артында адамзаттың болашағы тұр. Автопилот жүйесі жүргізушінің бүкіл жол бойы қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, басқаруды өзіне қабылдайды, ал қиын жағдайларда басқару жүйесін адамға береді [4].

2018 жылы жаңа пилотсыз көлік құралдарының жалпы саны 137 129 бірлікті, ал 2019 жылы 332 932 бірлікті құрады. Ал 2023 жылға қарай өзін-өзі басқаратын машиналардың саны 745 705 бірлікке жетеді.

2012 жылдың маусымында Карнеги Меллон университеті Питтсбург қалалық әкімшілігімен бірге қиылыстарда "ақылды" бағдаршамдарды іске қосты. Жолдағы жағдайды талдай отырып, бұл бағдаршамдар, егер олардың алдында көптеген машиналар жиналса, автоматты түрде жасыл шамға ауысады.

Бұл технология туралы осы университеттің робототехника институтының интеллектуалды үйлестіру және логистика зертханасының директоры С. Смит былай дейді: "Бұл бірегей технология, өйткені әрбір қиылыс өзін-өзі бақылайды және тең-сұрмен синхрондалады".

Білім беру аясында қолдану. Жасанды интеллект оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделген интеллектуалды оқыту жүйелерін құру үшін қолданылады. Яғни, автоматты бағалау жүйелері, курстық ұсыныстар және жекелендірілген мазмұн кіреді.

Лондон Университеттік колледжінің білім зертханасы мен Pearson компаниясының есебіне сәйкес, көптеген мектептер мен университеттер қазірдің өзінде білім беру мақсатында AI технологиясын қолданады. Олардың көпшілігі оқушылардың сабаққа баратынын және берілген тапсырмаларды орындайтынын бақылау үшін AI пайдаланады [5].

AI енгізудің арқасында оқушының тапсырмаларын, оның білім деңгейін тексеруге, олардың жауаптарын талдауға, сондай-ақ жеке оқу жоспарларын құруға қабілетті интеллектуалды оқыту жүйелері пайда болды. Мысалы, AutoTutor жүйесі бағдарламалау тілін, физиканы және сыни ойлауды үйретеді.

Udacity, EdX сияқты онлайн платформалар тест пен эссе жазуды бағалайды. Сондай-ақ, шет тілдерін оқытуға немесе ана тілін жетілдіруге көмектесетін платформалар бар. Оқушының табиғи сөйлеуін талдай отырып, жүйе айтылымдағы қателерді анықтайды және түзету нұсқаларын ұсынады.

Электр энергиясындағы жасанды интеллект. Осы технологияны пайдалану жөнінде түрлі пікірлер бар. Кейбіреулер оның дұрыс нәтиже бермейтінін айтады, бірақ сонымен бір мезгілде көптеген адамдар жасанды интеллект шығындарды азайтуға, жұмыс процестерін автоматтандыруға және

адам факторы қаупін азайтуға, яғни қателік мүмкіндігін азайтуға қабілетті екеніне сенімді.

Электр энергетикасындағы жасанды интеллект көмегімен жүйелердің тиімділігін айтарлықтай арттыруға, сондай-ақ энергия тұтынуды азайтуға, қаржылық шығындарды азайтуға болады.

Жасанды интеллектінің арқасында электр желісін қашықтықтан басқаруға болады. Арнайы алгоритмдер мен үлкен деректерді талдау арқылы ең жоғары жүктемелерді болжауға және энергия тұтынуды бақылауға мүмкіндік бар. Бұл шығындарды азайтуға және желіні шамадан тыс жүктеу проблемаларын болдырмауға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект жүйедегі ақауларды анықтауға және алдын алуға көмектесе алады, бұл оның сенімділігін арттырады, сондай-ақ апаттық жағдайдың алдын алуға мүмкіндік береді.

Технология деректердің үлкен көлемін талдауға, жүйе жұмысындағы оңтайлы параметрлер мен талаптарды анықтауға қабілетті болғандықтан, бұл экологиялық тәуекелдерді азайтуға, тұтынылатын энергия мөлшерін азайтуға мүмкіндік береді. Мысалы, жасанды интеллект ауа баптау жүйесінің жұмысын оңтайландыруға, электр энергиясының шығынын қысқартуға және қоршаған ортаға зиянды шығарындылардың санын азайтуға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект құрылғы жұмысындағы кез келген іркілістер мен проблемаларды бақылауға мүмкіндік береді. Технология бастапқы сатыда ақауды анықтауға қабілетті. Осының арқасында көптеген ақаулар мен жағымсыз салдардың алдын алуға болады. Өкінішке қарай, адам ақаулықты жедел анықтай алмайды, ал «машина» мұны тезірек және дәлірек жасайды.

Ойын индустриясындағы жасанды интеллект. Алан Тьюринг ғылыми қоғамдастықта «компьютерлік ғылымдардың әкесі» ретінде танымал, Turochamp бағдарламалық алгоритмін жасады. Әзірленген бағдарламалық қамтамасыз ету ең жақсы жүрісті таңдау үшін тақтадағы шахмат фигураларының жағдайын талдай біледі. Алгоритмнің логикасы бірнеше қарапайым шахмат ережелеріне негізделді, ал «ойлау» тек екі жүріске ғана қабілетті болды. Яғни Turochamp, әрине, тірі адамдармен ойнай алды, бірақ кәсіби мамандарды жеңе алмады.

Сексенінші жылдары тағы бір танымал ойын пайда болады - Pac-Man. Бұл маршруттарды іздеу жүйесін ұсынған алғашқы бейне ойын.

Сондай-ақ, ойын жасанды интеллекті жақсарту үшін нейрондық желілерді қолдануға тырысады. Бірнеше белгілі мысалдар бар, олардың бірі Dota 2 бойынша кәсіби команданы жеңген жасанды интеллект болды.

2019 жылы Сан-Францискода OpenAI Five чемпионаты өтті. Бұл чемпионат кезінде жасанды интеллектпен OG командасы жарысып, ойыншылар жасанды интеллекттіге жеңіледі. OG командасы 2018 жылы Dota 2 бойынша The International турнирінде бірінші орынды иеленген.

Өнеркәсіп және өндіріс. AI негізіндегі роботтар мен автоматтандырылған жүйелер жоғары дәлдік пен өнімділікті қамтамасыз ете

отырып, өндірісте күрделі тапсырмаларды орындай алады. Бұл шығындарды азайтуға және өнім сапасын арттыруға көмектеседі. Алайда бұл технология өндірісті алға тартқанымен, болашақта жұмыс орының қысқаруына әсер етуі мүмкін.

Rethink Robotics компаниясы Baxter және Sawyer ақылды роботтарын жасады. Бұл зауыттардың жұмысшылары роботтарды белгілі бір әрекеттерді қалай дұрыс орындау керектігін өздері үйрете алады. Авторлардың айтуынша, мұндай жүздеген роботтар қазірдің өзінде американдық зауыттарда қолданылады. Мүмкін, жақын арада жасанды интеллект жұмысты өз бетінше орындайды, бұл процестерді одан да автоматтандырады. Сондай-ақ, AI өндірісті оңтайландыруға және оның құнын төмендетуге көмектеседі.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект кең қолданысқа ие және қазіргі қоғамға айтарлықтай әсер етеді. Жасанды интеллекттің даму перспективалары Үздіксіз технологиялық зерттеулермен, сондай-ақ қоғам алдында тұрған өзекті мәселелер мен қиындықтардың шешімдерін табумен байланысты.

Жасанды интеллект - біздің бүгініміз бен болашағымыз. Ол біздің өмірімізді жақсарту мүмкіндігіне ие болады және болашақта адамзат үшін құтқарушы қызметін атқарады. Алайда, тым көп нәрсе адамның өзіне байланысты. Технологияны қалай басқаратынымызға, ақылды андроидтарды қалай "тәрбиелейтінімізге" қарай біздің болашағымыз да дамиды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ng, A. (2017). Artificial Intelligence in Healthcare: Anticipating Challenges. Stanford Medicine.
- 2 Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.
- 3 Davenport, T. H., & Harris, J. (2017). Competing on Analytics: Updated, with a New Introduction: The New Science of Winning. Harvard Business Press.
- 4 Чудновский А.Д. [ред.] (2017). Управление туристско-рекреационным комплексом современной экономики: учебное пособие. Москва: РУСАЙНС.
- 5 Шоул Дж. (2017). Первокласный сервис как конкурентное преимущество. 10-е изд., перераб. и доп. М.: Альпина Паблишер.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DESIGN OF INFORMATION SYSTEMS

Түйіндеме. Ақпараттық жүйелерді жобалауда жасанды интеллекттің заманауи тенденциялары мен қолданылуына шолу ұсынылады. Жасанды интеллектті қолданудың технологиялар мен бизнес-процестердің дамуына әсері анықталды. Ақпараттық жүйелерді жобалауда жасанды интеллектті қолданудың негізгі принциптері мен әдістері қарастырылады, сондай-ақ осы саланы одан әрі дамытудың қазіргі сын-қатерлері мен перспективалары талданады.

Аннотация. Предлагается обзор современных тенденций и применений искусственного интеллекта в проектировании информационных систем. Выявляется влияние применения искусственного интеллекта на развитие технологий и бизнес-процессов. Рассматриваются ключевые принципы и методы применения искусственного интеллекта в проектировании информационных систем, а также анализируются существующие вызовы и перспективы дальнейшего развития этой области.

Abstract. An overview of current trends and applications of artificial intelligence in the design of information systems is offered. The influence of the use of artificial intelligence on the development of technologies and business processes is revealed. The key principles and methods of using artificial intelligence in the design of information systems are considered, as well as the existing challenges and prospects for further development of this field are analyzed.

Түйінді сөздер: Жасанды интеллект, ақпараттық жүйелерді жобалау, машиналық оқыту, сараптамалық жүйелері.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, проектирование информационных систем, машинное обучение, экспертные системы.

Key words: Artificial intelligence, information systems design, machine learning, expert systems.

Artificial intelligence is currently developing rapidly, and its impact on various industries, including information system design, is becoming increasingly significant. Artificial intelligence has the potential to revolutionize the information system development process, making it more efficient, accurate and user-oriented.

Artificial intelligence is becoming an integral part of the modern world, permeating various artificial intelligence spheres of human activity. In the field of information systems design, it plays a key role by providing effective data management, process automation and user experience improvement. This article provides an overview of current trends and applications of artificial intelligence in the design of information systems, revealing its impact on the development of technologies and business processes. In the process, we will consider the key principles and methods of using artificial intelligence in the design of information systems, as well as analyze the existing challenges and prospects for further development of this area.

The purpose of the article is to explore the role and influence of artificial intelligence in modern information system design, to discuss the advantages of its application, as well as the challenges and prospects for the development of this field.

Research objectives: review of existing artificial intelligence methods used in the design of information systems, comparative analysis of the advantages of using artificial intelligence in the design of information systems compared with traditional methods, identification of unexplored issues in the field of IT.

Artificial intelligence: the main trends

Artificial intelligence is rapidly developing and has an impact on all areas of human activity, including the design of information systems. In general, artificial intelligence is a powerful tool that can be used to significantly improve the information system design process.

In this field, artificial intelligence is used to solve various tasks, such as:

Artificial intelligence can automate tasks such as code generation, testing and documentation, which frees up specialists' time for more complex tasks. As well as analyzing large amounts of data to identify patterns and trends that can be used to improve the design of information systems. Artificial intelligence can optimize the architecture of information systems, the choice of hardware and software, as well as other aspects of design to achieve the best results, be used to create personalized information systems that adapt to the needs of each user, provide recommendations and forecasts that help information system developers make more informed decisions.

Here are some examples of artificial intelligence techniques that are used in IP design:

- Machine Learning: Machine learning is used to create models that can learn from data and make predictions or make decisions.
- Deep Learning: Deep learning is a subset of machine learning that uses neural networks to solve complex tasks such as pattern recognition and natural language processing.
- Expert Systems: Expert systems are programs that mimic the knowledge and judgments of experts in a particular field.
- Agent systems: Agent systems are autonomous systems that can interact with the environment and make decisions.

Advantages and key areas of use of artificial intelligence

The advantages of using artificial intelligence in the design of information systems are:

- Productivity Improvement: Artificial intelligence can automate tasks and optimize processes, which can lead to significant productivity improvements.
- Cost reduction: Artificial intelligence can help reduce the cost of developing and maintaining information systems.
- Quality improvement: Artificial intelligence can help improve the quality of information systems by identifying errors and optimizing performance.

- Increased flexibility: Artificial intelligence can make information systems more flexible and adaptable to changing user needs.

- Increased efficiency: Artificial intelligence can automate many tasks related to the design of information systems, which can lead to a significant reduction in time and labor costs.

- Improved accuracy: Artificial intelligence can help developers identify errors and failures at earlier stages of development, which can lead to the creation of more reliable and secure information systems.

- Improved User orientation: Artificial intelligence can help developers better understand user needs and create information systems that meet their expectations.

- Increased adaptability: Artificial intelligence systems can be trained based on data from the use of information systems and automatically adapt to changing user needs, which makes information systems more convenient and efficient to use.

Here are some of the key uses of artificial intelligence in IP design:

- Requirements analysis: Artificial intelligence can be used to automatically analyze textual descriptions of requirements, identify key functions and their relationships. This can help developers better understand the needs of users and create information systems that meet their expectations.

- Architecture Generation: Artificial intelligence tools can generate various information system architecture options based on specified requirements and constraints. This can help developers choose the optimal architecture for their system, taking into account performance, scalability and security factors.

- Software development: Artificial intelligence can be used to automate coding tasks such as code generation from templates, error correction and refactoring. This can improve developer productivity and reduce the likelihood of errors.

- Testing and debugging: Artificial intelligence tools can be used to automatically test information systems, identify errors and failures. This can help developers find and fix bugs faster, improving the quality of information systems.

- Adaptation and training: Artificial intelligence systems can be trained based on data from the use of information systems and automatically adapt to the changing needs of users. This can make information systems more convenient and efficient to use.

The use of artificial intelligence in the design of information systems opens up new opportunities for solving complex problems and creating innovative solutions. Artificial intelligence can be used to analyze large amounts of data from various sources, such as system logs, user data, and business data. This can help to identify hidden patterns and trends that may be missed by a person.

Risks and prospects of using Artificial Intelligence

Despite the numerous advantages, the use of artificial intelligence in the design of information systems also has some limitations:

- Complexity: The development and implementation of artificial intelligence systems can be a difficult and expensive task.

- Limited transparency: Some artificial intelligence systems may be "black boxes", which makes it difficult to understand how they make decisions.
- Ethical issues: The use of artificial intelligence can lead to ethical issues such as bias and discrimination.

Unexplored issues

Despite the significant potential of artificial intelligence in IP design, there are a number of unexplored issues that need to be addressed.

Explainability: It is important to understand how Artificial Intelligence makes decisions so that its results can be trusted.

- **Ethics:** It is necessary to consider the ethical implications of using Artificial Intelligence in information systems, such as issues of bias and discrimination.

- **Security:** AI-based IS should be protected from cyber attacks.

- **Social impact:** It is important to consider the impact of AI on workplaces and society as a whole.

Conclusion:

AI has great potential to revolutionize IP design.

By solving unexplored issues related to AI, we can create more efficient, reliable and ethical solutions that will benefit both business and society. Currently, there is a noticeable increase in research in the field of artificial intelligence and its influence on various types of human activity, including information technology design, is becoming more rapid. Artificial intelligence demonstrates the potential for a radical transformation of the information systems development process, making it more efficient, accurate and user-oriented.

List of references

- 1 Vidova Tatyana Alexandrovna, Romanova Irina Nikolaevna THE POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS // Educational resources and technologies. 2023. №1 (42). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-primeneniya-tehnologiy-iskusstvennogo-intellekta-v-obrazovatelnom-protsesse>
- 2 Romanova Lyubov Leonidovna THE SPECIFICS OF VOCATIONAL TRAINING IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE // Concept. 2023. No.7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-professionalnogo-obucheniya-v-usloviyah-razvitiya-tsifrovizatsii-i-iskusstvennogo-intellekta>
- 3 Furs Svetlana Petrovna ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF EDUCATION - TEACHER'S ASSISTANT OR "DISRUPTIVE" TECHNOLOGY? // Teacher of the XXI century. 2023. №1-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-sfere-obrazovaniya-pomoschnik-pedagoga-ili-podryvnaya-tehnologiya>

- 4 Korovnikova Natalia Aleksandrovna ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PROBLEMS AND PROSPECTS // Social innovations and social sciences. 2021. №2 (4). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-sovremennom-obrazovatelnom-prostranstve-problemy-i-perspektivy>).
- 5 Gambeeva Yulia Nikolaevna, Glotova Alexandra Valeryevna ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS PART OF THE CONCEPT OF MODERN EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS // Izvestiya VSPU. 2021. No.10 (163). URL:

MPHTI: 28.23.25

G.A. Mursakimova, teacher-lecturer¹

A.U. Quranbek, B.M.Toktagan students¹

**¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan**

THE IMPACT OF AI ON THE ROLE OF TUTORS

Түйіндеме. Жасанды интеллектті білім беруге енгізу тәрбиешілердің рөлін өзгертуге ықпал етеді, оқытудың тиімділігін арттыруға және оны жекелендіруге жаңа мүмкіндіктер береді.

Мақалада адаптивті және дербестендірілген оқыту, тапсырмаларды автоматтандыру, интерактивті оқу материалдарын жасау, сондай-ақ деректерді талдау және бағалау сияқты жасанды интеллектке негізделген оқытудың инновациялық әдістері талқыланады. Ол сондай-ақ болашақ мұғалімдерге қажетті негізгі дағдыларды, соның ішінде жасанды интеллекттің жұмыс істеу және қолдану принциптерін түсінуді, деректермен тиімді жұмыс істеу, қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу қабілетін, сондай-ақ өз бетінше оқу және кәсіби қауымдастықтарға белсенді қатысу қабілетін зерттейді. Сонымен қатар, мақалада деректердің құпиялылығы, әділдігі, ашықтығы және мұғалімдердің кәсіби қызметіне әсері сияқты білім беруде жасанды интеллектті қолдануға қатысты этикалық мәселелер көтеріледі [2].

Аннотация. Введение искусственного интеллекта в образование способствует трансформации роли тьюторов, предоставляя новые возможности для повышения эффективности обучения и его персонализации.

В статье обсуждаются новаторские методы обучения, опирающиеся на искусственный интеллект, такие как адаптивное и персонализированное обучение, автоматизация задач, создание интерактивных учебных материалов, а также анализ и оценка данных. В ней также рассматриваются ключевые навыки, необходимые будущим преподавателям, включая понимание принципов работы и применения искусственного интеллекта, умение эффективно работать с данными, общаться и взаимодействовать, а также способность к самообучению и активному участию в профессиональных сообществах. Кроме того, в статье поднимаются этические вопросы, связанные с использованием искусственного интеллекта в образовании, такие как конфиденциальность данных, справедливость, прозрачность и влияние на профессиональную деятельность учителей.

Abstract. The introduction of artificial intelligence into education contributes to the transformation of the role of tutors, providing new opportunities to improve the effectiveness of learning and its personalization.

The article discusses innovative learning methods based on artificial intelligence, such as adaptive and personalized learning, task automation, creation of interactive learning materials, as well as data analysis and evaluation. It also examines the key skills needed by future teachers, including an understanding of the principles of operation and application of artificial intelligence, the ability to work effectively with data, communicate and interact, as well as the ability to self-study and actively participate in professional communities. In addition, the article raises ethical issues related to the use of artificial intelligence in education, such as data privacy, fairness, transparency and the impact on the professional activities of tutors [2].

Түйінді сөздер: AI технологиялары, білім беру, репетиторлық функциялар, оқытуды дараландыру, оқытудың адаптивті әдістері, оқу тапсырмаларын автоматтандыру, интерактивті білім беру ресурстары, деректерді талдау және бағалау, тьюторлардың құзыреттілігі.

Ключевые слова: технологии ИИ, сфера образования, функции тьюторства, индивидуализация обучения, адаптивные методы обучения, автоматизация учебных задач, интерактивные образовательные ресурсы, анализ и оценка данных, компетенции тьюторов.

Key words: AI technologies, education, tutoring functions, individualization of learning, adaptive learning methods, automation of learning tasks, interactive educational resources, data analysis and evaluation, tutors' competencies.

The purpose of this article is to inform readers about the impact of artificial intelligence on the role of tutors in education, as well as to explore new perspectives and challenges that arise for professional tutoring in the context of AI development. It aims to encourage readers to think about the future of tutoring, given the growing influence and application of AI.

The task of tutor support is to help the student realize his interests, to create a training program together with him and to support him in its implementation. This requires careful study of the student, identification of his personal goals, aspirations, preferences and abilities, as well as identification of knowledge gaps and assistance in developing an individual learning plan. An important aspect of tutoring is the creation of an open, trusting dialogue that contributes to the maximum effectiveness of student support.

In today's rapidly changing society, there is an increasing need for the services of personal mentors to unlock both explicit and hidden potential. In light of this, tutoring is becoming a sought-after innovative form of pedagogical support. It is important to emphasize that tutors are personal mentors not only for young people, but also for adults in any field of their activity.

According to the legislation, the education system provides mentoring for young teachers during one academic year. This means that experienced teachers with high professional skills and knowledge in the field of teaching and upbringing methods help young teachers to adapt professionally.

The modern educational system is increasingly striving for individualization. Therefore, tutoring has great prospects in the educational environment.

The main objectives of the article include explaining potential ways to use AI to improve tutoring practice, considering how AI is changing the traditional responsibilities of tutors, describing new skills and competencies that will be important for tutors in the future, as well as presenting possible scenarios for the development of tutoring activities in the long term.

The relevance of this article is due to the rapid development of artificial intelligence in the field of education, the changing role of tutors, the growing need to discuss ethical aspects, the search for new educational models, the preparation of tutors for the challenges of the future, as well as the increased interest in this topic from both tutors and students [1].

This article is relevant due to a number of factors: the rapid development of artificial intelligence in education, the changing role of teachers, the need to discuss ethical aspects, the search for new teaching methods, preparing teachers for future challenges, as well as interest from teachers and students in this:

There is a rapid advance of artificial intelligence in education:

- AI is actively integrated into other areas of education, including tutoring.
- New AI tools and platforms are being developed aimed at personalizing the learning process, automating everyday tasks and creating adaptive support for students.
- The rapid introduction of artificial intelligence into various aspects of the process is aimed at improving it. Here is an example of using AI in education:
 - Personalizing learning: AI analyzes student data such as opportunities, educational preferences, and interests to create customized technology plans and materials.
 - Adaptive Learning: AI tracks student progress in the shortest possible time and adjusts classes of disciplines and learning materials to ensure levels are shown
 - Task automation: AI allows you to automate everyday tasks such as checking assignments and feedback, which allows teachers to share more time on individual work with students.
 - Creating interactive learning materials: Using AI to create interactive learning materials such as games, simulations and virtual worlds, ensuring more effective implementation and effective learning.
 - Providing support to students: AI can be used to develop chatbots and virtual assistants that provide solutions to issues among students, provide support and direct them to resource resources.
- The benefits of using AI in education:
 - Improving academic performance: Research shows that the use of AI can improve student performance.
 - Increased engagement: AI will learn how to make learning more fun and interactive, which can stimulate student interest.
 - Personalized approach: The use of AI can help students study the material according to their own pace and style, which contributes to a deeper study of the educational material.

- Improving teacher performance: AI can reduce teachers' time for more personalized interaction with students, which can improve the quality of education
- Expanding access to education: The use of AI can make education more accessible to remote or low-income students.

Although there are the above advantages, there are also a number of problems that need to be addressed:

- Ethics and privacy issues: It is very important to ensure that the confidentiality of student data is protected and that AI technologies are used in accordance with ethical standards.
- Unequal access: Not all students have equal access to AI technologies that can be used in education.
- Technology dependence: It is important that students develop critical thinking and problem-solving skills, and do not strive exclusively for AI technology.
- Cost: The development and implementation of AI systems can have significant financial implications.

Transformation of the role of tutors:

- The study of AI on the functions of tutors is becoming more promising.
- Tutors need to adapt to new technologies, develop their skills and interact with AI systems. Under the influence of AI development, the role of tutors is undergoing the following changes:
- They become learning facilitators, paying special attention to creating conditions for effective learning using the capabilities of AI.
- Personalization of the educational process is becoming a key part of tutors who use AI data to create individual educational programs that meet the needs of each student.
- Tutors analyze AI data on student accessibility and learning activity to identify problems and adjust educational programs.
- They also provide advice to teachers and parents on the use of AI in education.
- Tutors monitor the ethical use of AI in education, including compliance with the principles of ethics and responsibility.

Let's list the competencies that should become tutors in the future:

- Understanding artificial intelligence: tutors must justify the basic definitions of how AI works and how it can be applied in education.
- Data skills: Tutors should be able to collect, analyze and interpret student data.
- Communication skills: Tutors should be able to effectively interact with students, teachers, parents and other interested businesses.
- Problem solving skills: Tutors should be able to solve emerging problems when using AI in education.
- Adaptation skills: tutors must be prepared for the constant change and development of AI technologies [4].

Discussion of ethical aspects:

- The use of AI in tutoring leads to a number of ethical dilemmas that require careful consideration.

- It is important that AI systems not only do not include appropriate forms, but also do not contribute to the new church.

In order to maximize the benefits of using AI in education and minimize possible risks, it is necessary to conduct a broad public dialogue on these issues. All stakeholders should participate in this discourse: teachers, students, parents, educational and ethical professionals, and it is also necessary to develop clear ethical standards and guidelines for the use of artificial intelligence in education. These principles should ensure the protection of students' rights, ensure fairness and equality, transparency and responsibility, and preserve autonomy and control. It is also important to ensure that teachers are appropriately trained and supported to use AI effectively in their practice. Only through an open and honest discussion of these issues will we be able to ensure that the use of AI in education will be provided for the common good.

Let's list some of the key ethical issues:

- Privacy and data security issues: AI systems collect and analyze huge amounts of information about students, which increases the risks associated with their privacy and security.
- Equity and inequality: AI systems can incorporate existing labeling into a medical facility if they are created and used with bias.

Transparency and accountability: AI systems can be "black boxes", which makes it difficult to understand their decision-making and the data used. This can lead to problems with transparency and accountability.

- Autonomy and control: AI systems can make decisions that affect students' lives without their consent or participation. This may raise issues of autonomy and control in the field of education.
- Impact on teachers' work: AI can automate some tasks previously performed by teachers, which can lead to job cuts and assumptions.

Search for new learning models:

- The combination of artificial intelligence and the role of a human tutor opens up prospects for creating more effective, personalized and accessible teaching methods.
- It is important to find harmony between the use of artificial intelligence and the preservation of human interactions in the learning process.

Here are some examples of using artificial intelligence to find new learning methods:

- Adaptive Learning: AI can track student progress at first and change the classification of scientific materials to achieve each student's learning levels.
- Personalized Learning: By analyzing student data, AI can create unique educational and material plans based on their functionality, learning style, and interests.
- Task Automation: Artificial intelligence has learned to automate routine educational tasks such as test assignments and feedback, which allows teachers to pay attention on an individual level with students.

- Creating interactive learning materials: AI can help create engaging and useful learning materials such as games, simulations, and virtual worlds.
- Data assessment and analysis: Artificial intelligence can be used to assess students' knowledge and skills, as well as to analyze data

New promising learning models based on artificial intelligence:

- Smart learning Agents: These AI systems simulate the behavior of a teacher or mentor, providing personalized support and feedback to students.
- Game-based learning: AI-based games, an interactive learning environment where students can learn and achieve results, solve tasks and complete game missions.
- Adaptive learning based on neural networks: Neural networks adapt to the individual needs of each student, which allows you to get a personalized educational experience.

- Virtual and Augmented Reality: VR/AR technologies create immersive learning environments that allow students to interact with a virtual or expanded space.

The search for new educational models using AI is a dynamically developing field where new ideas and technologies are constantly being developed [2].

Preparing tutors for the future:

- Tutors should start preparing for work in the era of artificial intelligence today.
- They need to develop new skills and abilities in order to remain in demand in the future.

Let's list a few key areas of tutors' preparation for the future:

1. Developing an understanding of AI:

- Fundamentals of AI: Fundamentals of AI: tutors should lay down the basic principles of the principles of the development of artificial intelligence and its possible sides.
- AI in education: tutors should take into account specific areas of application of artificial intelligence in the field of education, realizing its advantages and limitations.
- Ethical issues: Tutors should be aware of the ethical issues related to the use of artificial intelligence in education and be able to walk accordingly.

Data skills:

- Data collection and analysis: Tutors should be able to collect student data from various sources, analyze it and use it to personalize learning.
- Data visualization: Tutors should be able to visualize student data in a clear and informative format.
- Using AI tools: Tutors should be able to use AI tools to analyze data, assess student progress, and create personalized learning materials.

Communication and interaction skills:

- Communication with students: Tutors should be able to communicate effectively with students of different ages and with different levels of training, explain complex concepts to them, motivate them and maintain their interest in learning.

- Cooperation with teachers: tutors should be able to effectively cooperate with teachers, understand their tasks and goals, and jointly develop educational programs.
- Interaction with parents: Tutors should be able to interact with parents, inform them about the progress of their children and provide them with recommendations to support learning at home.

Developing self-learning skills:

- Constant study: AI technologies are developing rapidly, so tutors should be ready to constantly study new ones
- Adaptability: tutors should be prepared for changes in the educational system caused by the introduction of AI, and be able to adapt to new conditions.
- Innovative thinking: Tutors should develop critical thinking skills and be able to generate new ideas for using AI in education.

Development of professional communities:

- Networking: It is important for tutors to keep abreast of the latest developments in the field of AI in education and share their experience with colleagues.
- Participation in professional events: Tutors should participate in conferences, seminars and webinars on the use of AI in education.
- Membership in professional communities: Tutors should join professional communities of tutors and AI specialists in education.

In a world where technology is rapidly developing, tutors who play a key role in education must not only have in-depth knowledge in their field, but also develop a range of "soft" skills that will help them become truly effective mentors.

Empathy, the ability to understand and share a student's feelings, is one of the most important soft skills. It allows the tutor to create a trusting atmosphere where the student feels comfortable, openly shares his problems and receives the necessary support.

Creativity is another important skill that helps the tutor to find non-standard solutions, come up with exciting and effective teaching methods, adapting them to the individual needs of each student.

The ability to solve problems is the basis for the successful work of a tutor. He should be able to analyze situations, find optimal solutions and help students overcome difficulties.

Artificial intelligence is becoming an increasingly common tool in education, offering tutors new opportunities to improve the effectiveness and personalization of learning.

AI can automate routine tasks such as checking assignments, scheduling, and preparing materials. This allows tutors to free up more time for individual work with students, providing them with better support.

In addition, the AI can analyze student performance data, identifying their strengths and weaknesses, as well as offering recommendations for an individual curriculum.

AI can also create personalized educational resources tailored to each student's level of knowledge and interests. This allows you to make learning more interesting and effective, contributing to a deep understanding of the material.

However, it is important to understand that AI is just a tool, and its effectiveness depends on how the tutor uses it. Human interaction remains a key success factor.

Only a combination of in-depth knowledge, advanced soft skills and skillful use of AI tools will allow tutors to prepare a new generation of students for a rapidly changing world where digital skills and creativity will play a key role.

Interest in the topic from tutors and students:

- Tutors and students are increasingly interested in how AI can be used to improve learning.
- This topic causes a lot of discussion and controversy, which makes it relevant for discussion.

Despite the advantages, there are also some problems that need to be solved:

- Privacy and data security issues: It is important to ensure the confidentiality and security of student data that is collected and used by AI systems.
- Equity and inequality: AI systems can exacerbate existing educational inequalities if they are designed and used in a biased manner.
- Transparency and accountability: AI systems can be black boxes, making it difficult to understand how they make decisions and what data they use. This can lead to problems with accountability and responsibility.
- Impact on teachers' work: AI can automate some of the tasks currently performed by teachers, which can lead to job cuts and a change in the nature of teachers' work.

It should be noted that artificial intelligence is not intended to replace tutors and teachers, but is intended to serve as a tool in their work, improving and expanding their capabilities. The impact of artificial intelligence on the functions of tutors is already being felt in various practical areas:

Personalization of learning:

- Educational platforms with artificial intelligence: Teachers use AI-based platforms to personalize curricula for each student, taking into account their learning pace and needs. Examples of such platforms: Khan Academy, IXL Learning.
- Intelligent content selection systems: AI helps teachers select learning materials and resources that best match the interests and level of training of each student. Examples of such systems: Google Classroom, Nearpod.

Automation of tasks:

- Educational platforms with artificial intelligence: Teachers use AI-based platforms to personalize curricula for each student, taking into account their learning pace and needs. Examples of such platforms: Khan Academy, IXL Learning.

- Intelligent content selection systems: AI helps teachers select learning materials and resources that best match the interests and level of training of each student. Examples of such systems: Google Classroom, Nearpod.

Student support:

- Virtual Assistants: Tutors use AI-based virtual assistants to answer students' questions, provide them with information, and help them solve problems. (For example, Chatbots, Virtual tutors)
- Intelligent tutoring systems: AI systems provide tutors with recommendations on how best to support students with different needs. (For example, Intutor, Socratic by Google)

Improving the effectiveness of tutors:

- Data Analysis: Tutors use AI to analyze student data, which allows them to identify trends, identify areas for improvement, and make more informed decisions. (For example, Tableau, SAS Visual Analytics)
- Work planning and organization: Tutors use AI-based tools to plan their work, manage tasks, and organize their resources. (For example, Asana, Trello)

Expanding the tutors' capabilities:

- Professional development: tutors use AI resources for professional development, learning new work methods and improving their skills. (For example, EdX, Coursera)
- Networking: Tutors communicate with each other and share their experiences using AI in their work through online communities and forums. (For example, Facebook groups, LinkedIn groups)

It is important to note that the influence of AI on the role of tutors is still under development. As AI technologies evolve, we can expect that the role of tutors will change even more. AI has the potential to make tutors' work more efficient and effective, as well as provide better support to students.

Conclusion

The introduction of artificial intelligence into education transforms the role of tutors and opens up new opportunities for improving the effectiveness of teaching and personalizing the educational process.

AI should not replace tutors, but should be used as a tool to support and empower them. In order for tutors to work successfully in the context of AI development, they need:

Develop an understanding of AI: Tutors should have a basic knowledge of how AI works, its basic principles and capabilities.

With proper training, tutors will be ready for the future of education and will be able to maximize the benefits of AI to personalize learning and improve its quality. AI can be a powerful tool for tutors, helping them do their work more efficiently and effectively, as well as providing better support to students on the path to success. It is important to note that the development of AI in education involves a number of ethical issues that need to be carefully discussed and resolved. It is necessary to develop clear ethical principles and guidelines for the

use of AI in education to ensure the protection of student rights, equity and inequality, transparency and accountability, as well as autonomy and control.

The future of tutoring in the era of artificial intelligence looks promising and full of new opportunities. With the cooperation of tutors, teachers, AI system developers and parents, we can create a more effective and personalized education system that will be accessible to everyone.

This conclusion highlighted the key points related to the impact of AI on the role of tutors, emphasized the importance of the ethical aspect of using AI in education, and described the skills and knowledge needed by tutors in the future.

Overall, we believe that AI has the potential to make education more effective and accessible to all, and that tutors will play a key role in this process.

List of references

- 1 M.J. Sharples, M.C. Rosé, D.J. Brooks, Искусственный интеллект в образовании (Artificial Intelligence in Education), 2021г.
- 2 Околелов О.П., Искусственный интеллект в образовании, Методическое пособие, М.-2020.
- 3 Григорьев С.Г., Гриншкун В.В. Информатизация образования, М.-2005.
- 4 A.S. Webb, S.J. Rose, M.J. Moxon, A.C. Richards «Искусственный интеллект и тьюторство: обзор литературы» (Artificial Intelligence and Tutoring: A Literature Review), 2018.
- 5 M. Kennedy, L. Naismith, P. Lonsdale «Влияние искусственного интеллекта на роль тьюторов в высшем образовании» (The Impact of Artificial Intelligence on the Role of Tutors in Higher Education), 2020
- 6 "Искусственный интеллект и тьюторство: возможности и вызовы" (Artificial Intelligence and Tutoring: Opportunities and Challenges) by European Commission, 2020

МРНТИ: 50.51.02

G.A.Mursakimova

teacher-lecturer Zhetysu University named after I. Zhansugurov¹

B.M.Toktagan, A.U. Quranbek students¹

**¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
040000, Taldykorgan, Kazakhstan**

AUTOMATION OF THE SOFTWARE TESTING PROCESS

Түйіндеме. Бағдарламалық жасақтаманы заманауи әзірлеудің маңызды құрамдас бөлігі тестілеуді автоматтандыру болып табылады. Тестілеуді автоматтандыруды енгізудің негізгі элементтеріне шолу осы мақалада келтірілген, оның ішінде топты жоспарлау, оқыту, өнімділікті бағалау және процестерді оңтайландыру. Тестілеуге техникалық қызмет көрсету және бастапқы шығындар сияқты мәселелер, сондай-ақ икемді тестілеу кестелері, әзірлеушілер тобымен байланыс және прогрессивті енгізу сияқты ұсынылған тәсілдер

талқыланады. Эссе сонымен қатар автоматтандырылған сынақтардың ағымдағы және тиімді екеніне көз жеткізу үшін оларды жүйелі түрде бағалау және тексеру қаншалықты маңызды екенін көрсетеді.

Аннотация. Автоматизация тестирования является важнейшим компонентом современной разработки программного обеспечения. В этой статье дается обзор основных элементов внедрения автоматизации тестирования, включая планирование команды, обучение, оценку производительности и оптимизацию процессов. Обсуждаются такие проблемы, как сопровождение тестирования и начальные затраты, а также рекомендуемые подходы, включая гибкие графики тестирования, взаимодействие с командой разработчиков и постепенное внедрение. В эссе также подчеркивается, насколько важно регулярно оценивать и проверять автоматизированные тесты, чтобы убедиться в их актуальности и эффективности.

Abstract. A crucial component of contemporary software development is test automation. An overview of the main elements of test automation implementation is given in this article, including team planning, training, performance evaluation, and process optimization. Problems like test maintenance and beginning expenses are discussed, along with recommended approaches including flexible testing schedules, communication with the development team, and progressive implementation. The essay also emphasizes how crucial it is to assess and audit automated tests on a regular basis to make sure they are current and efficient.

Түйінді сөздер: тестілеуді автоматтандыру, жоспарлау, оқыту, құралдар, тиімділік, нәтижелер, бағалау, оңтайландыру, автоматтандырылған сынақтар, бастапқы шығындар, техникалық қызмет көрсету, икемділік, өзара әрекеттесу, артықшылықтар, қиындықтар, инвестициялар, біртіндеп енгізу, ресурстар, жаңарту, қайта қарау, өзгерістерге төзімділік, негізгі кезеңдер, қолдау.

Ключевые слова: автоматизация тестирования, планирование, обучение, инструменты, эффективность, результаты, оценка, оптимизация, автоматизированные тесты, первоначальные затраты, техническое обслуживание, гибкость, взаимодействие, преимущества, проблемы, инвестиции, постепенное внедрение, ресурсы, обновление, доработка, устойчивость к изменениям, ключевые этапы, поддержка.

Key words: test automation, planning, training, tools, efficiency, results, evaluation, optimization, automated tests, initial costs, maintenance, flexibility, interaction, benefits, challenges, investments, gradual implementation, resources, update, revision, resistance to change, key stages, support.

Purpose of the study: The primary goal of the study is to examine how test automation can be included into the software development process to improve development speed, quality, and efficiency.

Research objectives: Examining test automation's applicability and significance in software development; researching the primary obstacles and issues businesses encounter when putting this practice into practice; researching best practices and methods for doing so; and taking into account the crucial phases and elements that must come together for this practice to be implemented successfully. One of the duties is evaluating how well test automation works in terms of accelerating development, raising product quality, and cutting expenses. Recommendations will be developed based on the data to improve test automation implementation procedures and boost their effectiveness across a range of businesses.

Definition of Test Automation

The practice of automating software testing involves utilizing specialized software tools and scripts to run tests in order to validate an application's security, functionality, and performance without requiring direct human participation. The major objectives of test automation are to decrease the possibility of errors during manual testing, shorten the time needed to check software, and improve testing efficiency and accuracy.

Unit, integration, system, and acceptance testing are among the testing methodologies that are covered by test automation. It is possible to develop automated tests for each of these kinds that compare the program to pre-specified scenarios and determine whether it satisfies the requirements[1].

Crucial elements of test automation consist of:

1. Developing test cases entails laying out the steps and requirements that must be satisfied in order to evaluate particular features or software components.
2. Choosing automation tools: Making use of specialized software tools that automate test execution and result collection, such as Selenium, JUnit, TestNG, Appium, and others.
3. Test Design and Execution: Creating automated test scripts to evaluate different facets of software performance and functionality.
4. Examination of the outcomes: Gathering and evaluating test data, recognizing and recording found flaws.

Among the advantages of test automation are:

- Decreased testing time: You can test your software more frequently and effectively by using automated tests, which can run much faster than manual ones.
- Enhanced accuracy: Automated testing guarantee accurate and repeatable test execution by removing the chance of human error.
- Increasing test coverage: Automation makes it possible to write and execute more tests, which raises the software's overall quality.
- Conserving resources: Lower the expense of manual testing and free up staff to work on more difficult and imaginative projects.

The importance and relevance of automation in modern software

Software testing automation is an essential component of effective and high-quality software creation, and it plays a significant role in the modern development process for a variety of reasons. Let's examine the primary drivers for the growing significance and applicability of test automation[2].

1. Quicken the release of software. Contemporary businesses endeavor to promptly and regularly release updates and new features for their goods. Conventional manual testing techniques frequently fall short of the rate of advancement. The time needed to complete tests can be greatly decreased using test automation, which expedites the software release process and enables you to react to market demands more swiftly.

2. Raising the caliber of software. Software products may now be tested more thoroughly and comprehensively thanks to test automation. Compared to manual testing, automated testing helps find more flaws and problems since it can

be conducted repeatedly and in different combinations. This lowers the possibility of significant faults happening in the production environment and enhances the overall quality of the software [3].

3. Cutting expenses. Long-term testing costs can be greatly decreased by using automated tests, even when the initial setup costs some money. Without human assistance, automated tests can be carried out, which minimizes the need for many testers and makes the best use of team resources possible.

4. Increased coverage of tests. You can test scenarios with automation that would be too complicated or time-consuming to test by hand. Regression, stress, and load testing are all included in this. As a result, automation expands the scope of testing and aids in finding issues that human testing could miss.

5. Enhanced precision and uniformity. Because automated testing are carried out precisely in accordance with predetermined scenarios, human error is completely eliminated and consistent findings are guaranteed. Regression testing requires you to make sure that modifications to your code don't create new defects, so this is very crucial.

6. Assistance with DevOps and Agile procedures. A fundamental element of contemporary development approaches like Agile and DevOps is test automation. While test automation is integrated into continuous integration and delivery (CI/CD) processes in DevOps environments, agile projects necessitate frequent and quick testing of new features. Development teams are now able to respond swiftly to changing needs and provide high-quality software.

7. Mitigation of risk. The risks connected with the release of new software versions are mitigated in part by test automation. Automated tests provide fast problem detection and correction before they reach production because they may be done at any time, including during the night. This lowers the possibility of errors and boosts customer trust in the product.

Today's software development process includes test automation as a fundamental step. It enables you to lower expenses, increase testing coverage, enhance product quality and dependability, and expedite the release of new versions. Every business hoping to maintain its competitive edge and guarantee high user satisfaction levels should strategically implement test automation.

Test Automation's Advantages

Automation of software testing has several advantages that make it a valuable instrument for guaranteeing the effectiveness and quality of development. Let's examine its primary advantages for development teams and final goods.

1. Accelerate the process of testing

The substantial decrease in the amount of time needed to complete tests is one of the main advantages of test automation. Teams may test a lot of data and complicated scenarios more quickly with automated tests since they can run much faster than manual ones. This is particularly crucial in an environment that practices continuous integration and delivery (CI/CD), where quick releases of new software versions are standard procedure.

2. Boost precision and lower human error

Human error can lead to mistakes during manual testing. Test automation ensures that tests are carried out precisely and consistently in accordance with established scenarios, hence eliminating the potential of such errors. This improves testing dependability and gives you the assurance to find and correct flaws.

3. Increased coverage of tests

By carrying out tests that would be too difficult or time-consuming to carry out manually, automation can significantly increase the coverage of your testing. This entails performing load and stress tests, testing various configurations and situations, and performing repeated regression tests. This can assist in finding additional flaws and raising the software's general quality.

4. The potential for test reuse

Automated tests are readily reusable and reusable across program versions and adjustments. Regression testing is one situation where this is really helpful because it lets you make sure that changes you make to your code won't affect existing functionality. The testing process is more effective when tests are reused since it saves time and money.

5. Reducing expenses and resources

Long-term testing expenses can be greatly decreased via automation, even though the early costs of setting up and creating automated tests can be substantial. Because automated tests don't need as much human input, fewer testers are needed, which frees up development teams to work on more difficult projects.

6. Response time

Test automation gives developers rapid feedback on the code's quality. Teams can receive test results instantly following each commit by integrating automated tests into the continuous integration process. This increases the team's total productivity by hastening the process of finding and resolving faults.

7. Test stability and dependability

Automated tests are reliable and stable since they are carried out in accordance with well-defined situations. Teams can test software more frequently and consistently with them because they can be used at any time, including on weekends or nights. This raises the degree of assurance regarding the product's quality prior to its release.

8. Assistance with intricate and multi-part systems

Contemporary software systems frequently consist of numerous components and communicate with a range of platforms and services. With test automation, you can efficiently verify that all the parts are integrated and that the system is operating correctly overall. This is particularly crucial for big, complicated projects where manual testing might not be enough [4].

Main types of automated tests

A variety of test types, each intended to evaluate particular software features, fall under the umbrella of automated testing. Let's examine the primary categories of automated tests utilized in the process of development and testing.

1. Examination of Units

Software modules or specific parts are tested using unit tests. These tests verify that short bursts of code—typically functions or methods—run appropriately. Unit tests are designed to make sure that every component performs as intended within the specified parameters. Unit tests serve as the foundation for more intricate tests and are frequently created by programmers themselves [5].

Benefits of using unit tests:

- Identification of mistakes throughout the initial phases of development
- Quick test implementation
- Simplicity of writing and upkeep

2. Exams of Integration

Integration tests examine how various system modules or components interact with one another. The purpose of these tests is to find errors that occur when integrating the system's component elements and to make sure that data is exchanged correctly between them. Interfaces, APIs, and other points of interaction between components may be tested as part of integration tests.

Advantages of integration testing

- Finding issues with the way components interact;
- Verifying compatibility and proper integration
- Increasing the dependability of the system

3. Practical Examinations

Functional tests examine the system's overall performance in accordance with its functional requirements and specifications. These tests are intended to confirm that the system satisfies business requirements and operates as intended. Functional tests are usually conducted using scenarios that mimic how the system would be used in the real world, either at the user interface (UI) level or through an API [6].

Advantages of functional testing

- Confirming the fulfillment of business requirements
- An assessment of the system from the perspective of the user
- Determine which flaws affect the user experience.

4. Examinations of Regression

Regression tests are used to confirm that modifications to the code (such as bug fixes or new features) do not impair the system's current functionality. To make sure the system keeps working properly even after changes have been made, these tests are conducted on a regular basis. Regression testing is essential to preserving the stability of software.

Regression tests have the following benefits:

- Ensuring dependability and stability of the system
- Quick identification and removal of regressive flaws
- Preserving quality in the face of constant change

5. Examinations of Systems

System tests confirm that all requirements are met and the system is properly integrated. These tests evaluate every part of the product as a whole, including all

of its subsystems and components. System tests assess a system's functionality, security, compatibility, and other important factors.

The advantages of system testing

- Finalize the system's testing
- Making sure the system satisfies all needs
- Evaluating a range of factors, including security and performance

6. Examinations of Acceptance

Acceptance Tests are performed to verify that the system satisfies business needs and is prepared for end users to utilize. These tests, which determine whether the product satisfies end users' needs and expectations, are typically conducted with end users or their representatives. The final stage before the product is released is acceptance testing.

Benefits of acceptability testing

- Verification that the product is ready for release
- Satisfying the needs and expectations of the user
- Last review on the functionality and quality of the product

Selecting Test Automation Tools

The success and efficacy of automation are largely dependent on selecting the appropriate test automation technology [7]. Let's examine common automation tools, their corresponding features, and their selection criteria.

Common Automation Instruments:

1. Selenium

• A collection of tools called Selenium are used to automate web applications. It is compatible with most browsers and supports a number of programming languages, including Python, C#, Java, and others.

• Key features include support for parallel test execution, the ability to write tests in many languages, and a web driver for managing browsers.

2. JUnit

• Overview: JUnit is a Java framework for creating and running unit tests. extensively employed in Java application testing.

• Key features include support for assertions, annotations for designing test methods, and integration with build tools (Maven, Gradle).

3. TestNG

• Overview: TestNG is a potent Java testing framework that expands on JUnit's features and capabilities.

• Key features include report creation, flexible design of test methods, support for parallel execution, and parameterized testing.

4. Appium.

• Appium is an automated mobile application testing solution that works with both the iOS and Android operating systems.

• Key characteristics include cross-platform testing, support for many programming languages, and the capacity to test native and hybrid apps.

5. Cucumber.

- Cucumber is a testing tool for behavior-driven development (BDD) that lets you create tests using natural language (Gherkin).
- Key benefits include the ability to construct tests in a language that is understandable to all project participants, support for many programming languages, and integration with testing frameworks.

Selecting a test automation technology requires careful consideration of a number of crucial factors. The tool's compatibility with the platforms and programming languages used in your project must be confirmed first. For online apps, Selenium might be appropriate, and for mobile applications, Appium. Second, the tool needs to be simple to combine with other tools and systems, like bug tracking, test management, and continuous integration/continuous delivery (CI/CD) systems. The tool's functionality is also crucial; find out if it can support several test kinds, parallel test execution, report generation, and other essential features [8]. The tool's accessibility and the existence of a vibrant community are crucial elements that will facilitate finding documentation, getting help, and exchanging experiences. Finally, calculate the tool's cost, taking into account the costs of deployment, training, and license. Costs can be drastically decreased by using many widely used technologies, including Selenium and JUnit, which are free and open source.

Test automation implementation process

The process of implementing test automation involves several steps that need to be carefully planned and coordinated. Let's examine the main phases of this procedure: determining the existing situation, organizing and preparing, educating the team, implementing the plan gradually, and analyzing its efficacy.

Evaluating the testing process's present status. A thorough evaluation of the testing process's current status must be carried out prior to automating it. This entails looking over current testing procedures, figuring out what jobs are done repeatedly, and figuring out which ones might use the most automation. Additionally, it's critical to assess the present state of test quality and pinpoint any holes or weaknesses that automation might be able to aid with.

Organizing and getting ready for automation. A strategic plan for test automation is created at this point. This include establishing the goals and objectives of automation, choosing the right technologies, prioritizing areas for automation, and creating a thorough action plan. To assess the outcomes of implementation, success criteria must also be defined. Planning also entails choosing the time and phases of implementation, as well as evaluating the resources needed to create and maintain automated testing.

Role distribution and team training. You must make sure the team is trained and ready to execute test automation successfully. This entails offering instruction in the fundamentals of automated test development in addition to training on particular automation tools and testing methodologies. It is imperative to delineate the roles and responsibilities of team members, specifying who is accountable for test design, execution, results analysis, and support.

Introduction of automation gradually. Test automation should be implemented gradually to reduce risks and guarantee the seamless integration of new processes. To immediately evaluate the first findings and adapt the method as needed, you should begin by automating the most important and frequently performed tests. By adding new tests and enhancing the ones you already have, you can progressively broaden the automation's scope [9]. In order to make sure automated tests are still applicable and efficient, it's also critical to examine them frequently.

Assessing performance and making process modifications. Once automation is put into place, it must be continually assessed for efficacy. This entails dissecting test findings, contrasting them with earlier success standards, and pinpointing areas in need of development. The automated method can be modified to increase test efficiency and quality based on the data collected. Assessing effectiveness also aids in calculating the automation's return on investment and informing judgments about further developments.

Problems and challenges of test automation

Investments and start-up expenses. Significant upfront expenditures must be incurred before test automation can be implemented in order to design tests, train the team, and buy or configure tools. This can be a significant investment, particularly for smaller businesses. In order to guarantee a successful automation installation and prevent cost overruns, budget and resources need to be carefully prepared.

Sustaining automated tests is difficult. Automatic tests need to be updated and maintained on a regular basis. The tests may need to be updated after every change to the codebase in order to guarantee that they are still accurate and up to date. The testing team is under more pressure as a result, and efficient test management and versioning are needed. If automated tests are not maintained, they may become antiquated and pointless.

Integration issues and technical restrictions. Technical constraints may arise while implementing test automation, particularly in the context of outdated systems or specialized platforms. It can be difficult to integrate many tools and systems, and it takes more work to make sure they work together. Prior to planning the integration, it is critical to assess the technical capabilities and constraints of the chosen tools.

Opposition within the team to change. Team members may object to the implementation of test automation, particularly if they are accustomed to using conventional testing techniques. Work process changes may lead to tension and annoyance, which can be detrimental to the effectiveness of the team [10]. To highlight the advantages of automation and make sure the team is supported throughout the shift, it is crucial to offer outreach and training.

Test Automation Best Practices

Keeping examinations current. Automated tests need to be updated and changed often in order to be effective. When changing code, it's critical to rapidly make changes to the tests and to verify their accuracy on a frequent basis. This will

assist in preventing scenarios when tests become meaningless and inaccurately represent the system's current state.

Using scripts that are adaptive and versatile. Test scripts' versatility and flexibility let you react swiftly to changes in the project. Tests should be created with ease of modification and adaptation to new circumstances in mind. This involves employing a modular design that facilitates the easy updating of certain test components without requiring a complete rewrite, as well as parameterized testing.

Automated test audits on a regular basis. Automated test quality and relevance are maintained through periodic revision. Examine test findings frequently, note which tests are out-of-date or ineffective, and then change or eliminate them. By doing this, you can lessen the strain on the testing system and continue to provide high-quality tests.

Corresponding with the development group. Together with the development team, test automation must be done effectively. Developers should be involved in the discussion of test requirements as well as the creation and upkeep of tests. Collaborating facilitates enhanced comprehension of system requirements and enables more effective testing.

Conclusion

To sum up, test automation is essential to modern software development since it boosts productivity, expedites the process, and assures better product quality. However, thorough planning, sufficient funding, and team participation are necessary for the successful deployment of automation.

You should weigh the possible advantages of enhanced test coverage, faster testing, lower costs associated with manual testing, and a lower chance of errors during development when determining the significance of test automation.

In order to successfully execute test automation, the following is advised:

1. Thorough planning: Evaluate the capabilities and needs of your team, choose the right technologies, and establish clear goals and targets for automation.

2. Team Training: Make sure all team members have received enough instruction on the chosen automation tools and techniques so they can all adapt to change and apply automation in their work efficiently.

3. Gradual implementation: Begin by implementing automation step-by-step, beginning with the most important and often run tests, and then progressively broaden its coverage.

4. Frequent evaluation and optimization: Review automation outcomes and efficacy on a frequent basis, look for bottlenecks and areas for development, and modify procedures in light of the results.

With the correct strategy and team participation, test automation can be a great tool for increasing quality and expediting the development process.

List of references

- 1 "Continuous Testing for DevOps Professionals: A Practical Guide from Industry Experts" by Eran Kinsbruner.; - 2018, - 366C.
- 2 "Implementing Automated Software Testing: How to Save Time and Lower Costs While Raising Quality" by Elfriede Dustin, Thom Garrett, Bernie Gauf.; - 2009, - 368C.
- 3 "The Art of Software Testing" by Glenford J. Myers, Corey Sandler, Tom Badgett.; -2011, - 256C.
- 4 "Agile Testing: A Practical Guide for Testers and Agile Teams" by Lisa Crispin, Janet Gregory.; - 2008, - 576C.
- 5 "Experiences of Test Automation: Case Studies of Software Test Automation" by Dorothy Graham, Mark Fewster.; - 2012, - 672C.
- 6 "Software Testing: A Craftsman's Approach, Fourth Edition" by Paul C. Jorgensen.; - 2013, - 494C.
- 7 "Selenium Testing Tools Cookbook - Second Edition" by Unmesh Gundecha.; - 2015, - 376C.
- 8 "Automated Software Testing: Introduction, Management, and Performance" by Elfriede Dustin, Thom Garrett, Bernie Gauf.; - 2009, - 340C.
- 9 "Effective Software Testing: 50 Specific Ways to Improve Your Testing" by Elfriede Dustin, Thom Garrett, Bernie Gauf.; -2002, - 240C.
- 10 "Test Automation in the Real World: Practical Lessons for Automated Testing" Greg Paskal.; - 2017, - 101C.

MPHTI: 53.31.23

D.Soltanova,

masters of Technical Sciences¹

¹Zhetysu University named after I.Zhansugurov

040000, Taldykorgan, Kazakhstan

Development of damping alloy steels Comment

Түйіндеме. Бұл жұмыста стандартты болаттар St.40, St.40G, St.45G, St.50G және жаңадан жасалған қорытпалар ADM-1, ADM-2, ADM-3, ADM-4 зерттелді. Қорытпалардың акустикалық сипаттамаларын зерттеу арнайы қондырғыда жүргізілді. Нәтижесінде, зерттеу көрсеткендей, жаңа ADM-1, ADM-2, ADM-3 демпферлік қорытпалары стандартты болат St.50G-мен салыстырғанда дыбыс қысымының деңгейін төмендеткен.

Аннотация. В данной работе были изучены стандартные стали St.40, St.40G, St.45G, St.50G и недавно разработанные сплавы ADM-1, ADM-2, ADM-3, ADM-4. Исследование акустических характеристик сплавов проводилось на специальной установке. В результате исследования было выявлено, что новые демпфирующие сплавы ADM-1, ADM-2, ADM-3 обладают сниженным уровнем звукового давления по сравнению со стандартной сталью St.50G

Abstract. In this work, standard steels St.40, St.40G, St.45G, St.50G and newly developed alloys ADM-1, ADM-2, ADM-3, ADM-4 were studied. The study of the acoustic characteristics of the alloys was carried out on a special installation. As a result, the study

revealed that the new damping alloys ADM-1, ADM-2, ADM-3 have reduced sound pressure levels compared to standard steel St.50G.

Түйінді сөздер: болат, легирленген болаттар, дыбыс шығару, қорытпа.
Ключевые слова: сталь, легированные стали, звукоизлучение, сплав.
Key words: steel, alloy steels, sound emission, alloy.

Introduction

Noise reduction in human activity is becoming an urgent problem. Among all the noises that affect a person, the noise of industrial origin stands out. The level of production noise has grown significantly. This is caused by the use of high-performance machines and mechanisms, an increase in operating speeds. One of the most common types of industrial noise is mechanical noise. The levels of this noise reach 120 dB. In many industries, pulse and shock noises prevail, which are distinguished as very harmful. Unexpected and shock noises can cause a reaction of fright and inappropriate behavior. A peculiar negative effect of noise of shock origin can cause an increase in blood pressure, respiratory rate, sinus arrhythmia and reduce mental performance.

Among the known methods of noise reduction, the most promising is the use of damping alloys for colliding parts.

This work is devoted to the creation of damping alloys based on iron for the manufacture of such parts as crankshafts, connecting rods, toothed crowns.

The experimental steels were smelted in a crucible induction furnace with a capacity of 12 kg with the main lining. The starting material was scrap metal. The steel was poured into a coquille measuring 210x115x115 mm.

Casting, forging, and machining were carried out on the same equipment to exclude the influence of processing technology on the studied characteristics.

After casting and cooling, the ingots were forged at a temperature of 1100-1150 ° C.

Samples for the study of acoustic and physico-mechanical characteristics were cut from forged strips. The surface cleanliness after mechanical treatment corresponded to Class 5. Forged samples were subjected to milling, planing, cutting, grinding. Deviations of the specified dimensions (50x50x5 mm) did not exceed 0.2 mm. Acoustic properties (sound level, sound pressure levels) were determined after forging, then the same samples were normalized. Normalization was carried out according to the mode: heating to $A_{cz} + 50\text{ }^{\circ}\text{C}$, exposure time 0.5 hours air cooling. Heating and exposure at normal temperature were carried out in quartz ampoules in a vacuum with a discharge of 10^{-3} atm (Table. 1).

Table 1. Chemical composition and mechanical properties of the investigated carbon alloy steels

Steel grade	Chemical composition, % weight						Mechanical properties				
	C	Si	Mn	Cr	Ni	Other elements	σ_B , MPa	δ_5	ψ	a_H , J/cm ²	σ_T , MPa
								%			

40	0,37-0,45	0,17-0,37	0,50-0,80	0,25	≤0,3	≤0,035 S; ≤0,035 P; ≤0,30 Cu;	700	18	45	60	340
40 G	0,37-0,45		0,70-1,00	0,30	≤0,3		800	17	45	60	360
45 G	0,42-0,50		0,60-1,00		≤0,3		900	15	40	50	380
50 G	0,48-0,56		0,70-		≤0,3		750	15	40	50	380
ADM-1	0,40	1,9	0,7	0,8	0,4	0,035 S; 0,035 P; 0,2 = Bi; 0,2 = Ti; 0,2 = V	600	14	40	60	340
ADM-2	0,42	0,20	0,8	0,9	0,5		780	12	45	55	360
ADM-3	0,41	0,30	0,7	0,8	0,6		880	15	40	50	380
ADM-4	0,48	0,32	0,9	0,8	0,8		720	18	45	65	370
Note-σ _B – tensile strength, MPa; δ ₅ – elongation after rupture on samples of five times the length, %; ψ - relative contraction after rupture, %; a _H – toughness, J/ cm ² ; σ _T – yield strength, MPa.											

The study of the sound emission characteristics was carried out on an installation for measuring the sound emission characteristics of a colliding ball and plate. In this case, the thickness of the plate should be at least 5 times less than the length and width of the plate. A plate of 50x50x5(3) mm in size does not meet this requirement.

The acoustic properties of the alloys were evaluated by the sound pressure levels in the octave frequency bands and the sound level. Sound pressure levels were studied in octave frequency bands in the range from 0.5 to 16 kHz, the sound level was on the "A" scale. The sound signal was perceived by the MK-102 microphone capsule. This signal is converted into an electrical signal, amplified by a MK-102 preamplifier and fed to the output of an accurate pulse noise meter "Octave 101 A" (Russia). The noise meter indicator allows you to register sound pressure levels from 30 to 130 dB with an accuracy of ± 0.5 dB. A block of octave filters is designed to measure the frequency spectrum of an audio signal. With the help of a PSG-101 type recorder, a sound pulse was recorded in time.

The ZG-10 sound generator was used to calibrate the measurements of the sound signal. The correction for the change in the sound signal from atmospheric pressure was carried out using a PF-101 brand pistol. The air temperature and humidity in the laboratory were kept constant. Acoustic measurements were found as an average of 10 measurements.

The average values of sound levels (LA) and sound pressure levels (USP) of the studied steels after forging are shown in Table 2.

Analysis of acoustic properties of steels after forging showed that the UZD of the studied materials varies in the range of 52-110 dB in the frequency range of 63-16000 Hz. The peaks of the UZD are at the frequencies of 8000 and 16000 Hz.

The sound levels of the steels vary in the range of 96-110 dBA. In terms of frequencies, the maxima were recorded at frequencies of 63 Hz – for ADM-2 and 45G steels (57 dB); 125 Hz – for 40 and 45G steels (57 dB); 250 Hz – 40G (59 dB); 500 Hz – ADM-2 (58 dB); 1000 Hz – 45G (59 dB); 2000 Hz – 50G (60 dB); 4000 Hz – 45G (70 dB); 8000 Hz – ADM-4 and 45G (109dB); 16000 Hz – ADM-4 (110 dB).

Among standard steels, 40 (99 dBA) steel is characterized by reduced sound emission. Increased LA is characterized by steels 40G (102 dBA) and 45G (104 dBA); 50G (103dBA).

Among the developed steels, reduced sound emission is characteristic of steels ADM-1 (91 dBA); ADM-3 (92 dBA); ADM-2 (94 dBA). ADM-4 steel is characterized by an increased sound level (103 dBA) (Table 2).

Table 2. Average values of sound levels and sound pressure levels of the studied steels after forging

№	Marking of steel	Sound pressure level, dB in octave bands with average geometric frequencies, Hz									Sound level, dBA
		63	125	250	500	1000	2000	4000	8000	16000	
1	40	53	57	54	53	57	55	69	104	105	99
2	40 G	54	56	59	55	57	58	69	108	107	102
3	45 G	57	57	53	55	59	57	70	109	110	104
4	50 G	52	54	52	57	58	60	67	107	109	103
5	ADM -1	56	57	55	55	56	57	66	98	96	91
6	ADM -2	59	54	56	58	57	56	68	99	101	94
7	ADM -3	55	56	52	56	59	57	66	98	100	92
8	ADM -4	55	56	54	53	57	56	68	109	110	103

The average values of sound levels (LA) and sound pressure levels (USP) of the studied steels after normalization are presented in Table 2.

Analysis of the acoustic properties of steels after normalization showed that the USDS of the studied materials vary in the range of 52-112 dB in the frequency range of 63-16000 Hz. The peaks of the UZD are at the frequencies of 8000 and 16000 Hz. The sound levels of the steels vary in the range of 92-105 dBA. In terms of frequencies, the maxima are recorded at frequencies of 63 Hz – for steels 50G (56 dB); 125 Hz – for steels 40G, 45G, ADM-1 (57 dB); 250 Hz – ADM-3 (58 dB); 500 Hz – ADM-2 and 50G (57 dB); 1000 Hz – ADM-3 (59 dB); 2000 Hz – 50G (61 dB); 4000 Hz – ADM-2 and ADM-4 (69 dB); 8000 Hz – ADM-4 (110 dB); 16000 Hz – ADM-4 (112 dB).

Of standard steels, after normalization, 40G (98 dBA) steels are characterized by reduced sound emission. Increased LA is characterized by steels 40 and 45G (100 dBA); 50G (103 dBA).

Of the developed steels, after normalization, reduced sound emission is characteristic of ADM-1 (92 dBA); ADM-2 (93 dBA); ADM-3 (94 dBA) steels. ADM-4 steel is characterized by an increased sound level of 105 dBA (Table 3).

Table 3. Average values of sound levels and sound pressure levels of the studied steels after normalization

№	Marking of steel	Sound pressure level, dB in octave bands with average geometric frequencies, Hz									Sound level, dBA
		63	125	250	500	1000	2000	4000	8000	16000	
1	40	54	56	56	54	58	59	67	106	105	100
2	40 G	55	57	57	55	57	57	68	104	105	98
3	45 G	52	57	53	56	58	58	68	107	104	100
4	50 G	56	54	54	57	57	61	66	109	108	103
5	ADM -1	54	57	53	55	56	58	67	99	101	92
6	ADM -2	56	53	55	57	58	59	69	101	100	93
7	ADM -3	54	55	58	56	59	58	66	99	100	94
8	ADM -4	56	55	53	54	66	55	69	110	112	105

Conclusions

On the basis of the above studies, steels have been developed that have increased damping properties and sufficient strength characteristics that can be used for car parts – crankshafts, connecting rods, toothed crowns operating under shock loads.

The dependence between the UZD and the content of alloying elements - carbon 0.48%, chromium 0.8%, nickel 0.8%, bismuth (0.2%), titanium (0.2%), vanadium (0.2%) was established, which made it possible to develop a new alloy ADM-1 with increased damping properties, recommended for operation in the shock loads.

List of references

- 1 Gakaev D.A. (2015) The effect of noise and infrasound on the human body, Publishing house «Young Scientist», 261p.
- 2 Kahneman D. (2015) Noise. Imperfection of human judgments, Publishing house «AST», 331p.
- 3 Kurmysheva A.Y. (2019) Noise and vibration control systems, Publishing house «INFRA-M», 270p.
- 4 Parakhin A. M. (2019) Noise and vibration protection, Publishing house «Study guide», 119p.

Causes and noise reduction on the railways of the west of Kazakhstan

Түйіндеме. Мақалада Қазақстанның батысындағы темір жолдарда шудың пайда болу себептері мен деңгейін төмендету мәселелері қарастырылады. Шуды картаға түсірудің маңызды аспектілері және көлік саласындағы күрес шаралары зерттелді. Теміржол жылжымалы құрамынан шығатын шу санаттарына талдау жүргізілді.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы причин возникновения и снижение уровня шума на железных дорогах запада Казахстана. Изучены важные аспекты составления карты шума и меры борьбы в области транспорта. Проведен анализ категорий шума, излучаемый железнодорожным подвижным составом.

Abstract. The article discusses the causes and reduction of noise levels on the railways of western Kazakhstan. Important aspects of noise mapping and control measures in the field of transport have been studied. The analysis of noise categories emitted by railway rolling stock is carried out.

Түйінді сөздер: көлік, шу, қоршаған орта, төлемдер, стандарттар, технологиялар, қала, жағдай, әдістер, шығарындылар, карталар, азайту, санаттар, қорғау, логистика.

Ключевые слова: транспорт, шум, окружающая среда, платежи, стандарты, технологии, город, состояние, методы, выбросы, карты, сокращение, категории, защита, логистика.

Key words: transport, noise, environment, payments, standard, technologies, urban, condition, methods, emission, maps, reduction, categories, protection, logistics.

Introduction

Rail transport is one of the most efficient modes of transport, but it has both advantages and disadvantages, and often causes public complaints about increased noise, which is a threat to people's health, anxiety and discomfort.

Noise pollution belongs to the category of the main types of harmful effects on the human environment and, first of all, on the comfort of human living conditions and health.

Object and methodology

An area where the sound pressure level per person is less than 55 dB is considered comfortable, and the harmless threshold for noise exposure is 70 dB.

Noise with an intensity of more than 130 dB can cause acoustic injuries and negatively affect health, in addition, unexpected sound or even small noise can lead to emotional or behavioral stress.

Research results

The Republic of Kazakhstan has an extensive railway network, while in 2023 the length of the operational length was 16 thousand km, and the deployed length of the main tracks was 21 thousand km [1].

The importance of railway transport in Kazakhstan is very high, more than 68% of the total cargo turnover and over 57% of the country's passenger turnover is accounted for by railways.

In the railway industry in 2023, more than 110 thousand people were employed in various jobs, starting from an inspector and a fitter, ending with a machinist and a conductor.

For the first time in 1893, a railway passed through the territory of modern Kazakhstan, it was a narrow-gauge 1000 mm railway line Pokrovskaya Sloboda - Uralsk with a length of 369 km [2].

Noise rationing in the European Union is carried out depending on the type of sources, i.e. noise standards in residential buildings for automobile, railway and other types of transport are different.

Kazakhstan sanitary standards establish stricter requirements for noise control, SNiP 23-03-2003 "Noise protection"; GOST 51401-99 ISO 3744-94 "Noise of machines. Determination of sound power levels of noise sources by sound pressure".

Environmental payments, limits and regulations are provided by law only for such types of negative environmental impacts as emissions of pollutants into the atmosphere, discharges into water sources and disposal of production and consumption waste [3].

According to various estimates, the average noise level of 70 dB is considered unfavorable on railways, which is created by night freight traffic on heavily loaded sections

When moving freight trains from locomotives and wagons of the old series, the noise level when moving at a speed of more than 90 km/h exceeds 100 dB, the movement of passenger trains causes significantly less noise compared to freight trains.

Noise maps and control measures in the field of railway transport are being compiled, which are included in environmental protection legislation:

1. At the first stage, the compilation of such maps for all main lines with a traffic volume of 50 thousand trains per year or more.
2. At the second stage, noise maps are compiled for main lines with a traffic volume of 25-50 thousand trains per year.
3. In densely populated areas, maps are additionally drawn up on lines with a traffic volume of 15 thousand trains per year.

Maps are compiled by calculation for railway transport and are presented in graphical or tabular form indicating sound levels during the day or at night in increments of 5 dBA at a height of 4 m.

On October 27, 2023, the project for the construction of a logistics terminal and the creation of a modern platform for transport and logistics services and e-commerce in Almaty was launched.

The project is aimed at expanding the capabilities of the cargo terminal infrastructure, which in the future will allow storing and processing significant volumes of goods in temporary storage warehouses, increase cargo handling time,

which directly affects the timely delivery of goods, as well as meet the needs of the market, especially e-commerce [4].

The West Kazakhstan region has the lowest density of railway tracks, only 16 km per 1 thousand km².

In 2023, freight transportation by railways of Kazakhstan increased by 8.2% compared to 2019 - to 468.1 million tons, and cargo turnover increased by 5.7% - to 243.5 million tons/km.

Noise protection methods using engineering devices – barriers, plantations, artificial embankments - are also effective.

Due to the fact that the lines enter central urban areas, and the noise produced by trains, increases as the speed increases, the railway administration faces a choice:

1. Reducing the speed of trains.
2. Search for effective means of noise control [5].

By now, thanks to the research and development of engineers, the causes have been identified and effective means of reducing noise exposure from trains have been identified.

For example, in Japan, wheels with elastic intermediate elements have been successfully tested.

The main cargoes are oil, various metals, mineral fertilizers, building materials, coal and ores.

At speeds of more than 300 km/h, the aerodynamic component of the external noise from the train becomes dominant.

There are a number of other methods to reduce noise in railway transport [6]:

1. Elimination of wear and defects of the rolling surface of the wheels.
2. Grinding of rails laid in the way.
3. Train speed limit.
4. Acoustic grinding of rails.
5. Control of the technical condition of the wheelsets.

In connection with the complaints of the population about the noise of railway transport, I conducted research on the Uralsk railway using a noise meter showing the noise level in dB.

The noise level of a passenger train was measured at a distance of 20 m from the mainline railway at the station of the city of Uralsk – Rostoshi station during the passage of passenger and freight trains.

The noise produced by the passenger train at a speed of 40 km/h reaches 77 dB, and when a freight train is moving, the noise level reaches 80 dB at a speed of 30 km/h.

The noise emitted by railway rolling stock is divided into three categories: rolling noise - is the contact of the wheel with the rail, the unevenness of the rolling surfaces of the wheel and the rail; grinding - when passing small radius curves by commuter trains, tram and subway cars; dynamic noise - from shock loads at the joints [7].

On main lines, the noise from rolling wheels on rails is emitted by long-distance trains.

The noise level emitted by regional trains is slightly lower, and an even greater decrease is observed in high-speed trains, since the noise problem was paid attention at all stages of the development of these trains.

Methods of protecting the population and the environment from the negative noise effects of transport are divided into [8]:

1. Passive measures used to protect objects of influence from the unavoidable existing noise - noise-proof screens, soundproof glazing of facades of buildings near the tracks, noise-proof buildings with the orientation of living rooms mainly towards the intra-block territory, noise-proof tree planting.

2. Active measures to eliminate or minimize noise generation due to significant upgrades of rolling stock structures and track structures.

The most effective solution is to replace the source of noise exposure, to implement the priority development of low-noise modes of transport, for example, monorail.

More than 60 contractors were involved in the construction, 153 km of the main railway track, such is the length of the road, and more than 14 km of station tracks were laid [9].

Noise reduction can reach a value of 30 dB or more, the required height of green spaces should be at least 7-8 m, which is not always possible with a large number of overhead power lines in the urban area.

By reducing the noise emission level of freight cars by 8 dBA, it is possible to reduce the cost of noise protection infrastructure measures by 43%.

The European Advisory Council on Rail Transport - ERRAC has decided to reduce the noise of freight cars by 20 dBA and high-speed trains by 5 dBA in the noise source by 2020 by: replacing cast-iron pads with composite ones; using rail grinding technologies; the use of wheels with reduced noise; reduction of noise in curves; laying a low-noise path [10].

Conclusions

The sound pressure levels of railway transport belong to the fourth noise area 75-120 dB.

The noise map is an important tool for assessing noise levels in residential areas and developing effective protective measures.

A review of the best available noise protection technologies in railway transport has shown that their implementation will reduce the cost of traditional noise protection measures, extend the service life of transport infrastructure facilities, and improve the quality of life of the population in the territories adjacent to railways.

List of references

- 1 Anfilofiev B.A., Privalov S.A., Kholopov Y.A. Monorail – a promising solution to transport problems// Ecology and life safety: proceedings of the IV International Ecological Congress. – 2022. – pp. 10-15.
- 2 Basharkin M.V., Kholopov Yu.A. Some approaches to creating a comfortable urban environment based on ecological and logistical solutions // Ecological systems and devices. 2019. No. 2. pp. 33-40.
- 3 Butorina M.V. Operational noise maps for railway transport// Protection from increased noise and vibration: Collection of reports of the All-Russian scientific and practical conference/ Edited by N.I. Ivanov; St. Petersburg, 2021. – 77 p.
- 4 Vasiliev A.V. Approaches to environmental risk assessment under the influence of acoustic pollution// Ecology and industry. - 2018.– No. 2. – vol. 22. – pp. 25-27.
- 5 Zelenko Yu.V., Myamlin S.V., Neduzhaya L.A. Modern approaches to noise control from rolling stock and the creation of noise maps of railways// Transport. – 2019. – № 3 (58). – Pp. 50-53.
- 6 Innovative methods of noise reduction// Railways of the world. - 2022. – No. 10. – pp. 66-71.
- 7 Kopytenkova O.I., Kurepin D.E., Friedman K.B., Kuznetsova E.B. Approaches to studying the effects of noise from railway transport based on the methodology of risk assessment// Hygiene and sanitation. - 2017. – No. 7. – Vol. 96. – pp. 675-681.
- 8 Kuzminsky R.A., Pavlov Yu.N. Device for noise protection of rail transport// Transport. Economy. Social sphere: Collection of articles of the V International Scientific and Practical Conference. - 2022. -pp.60-64
- 9 Prokudin, N. V. Organization of the reconstruction of railways for high-speed train traffic / N. V. Prokudin, I. A. Grachev, A. F. Kolos. – M.: Route, 2015. – 716 p.
- 10 Noise reduction on railways.//Railways of the world. – 2021. – No.9. – pp.70-72.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ: 06.35.31

Р.А.Абилкаирова,

«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы¹

6B04105-Есеп және аудит мамандығының 4 курс студенті

Н.Е.Әбдір¹

¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті

110000, Қостанай, Қазақстан

Ақша қаражатын есепке алу және аудит

Түйіндеме. Қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі әрбір кәсіпорындар мен ұйымдардың, яғни субъектілердің ақша қаражаттарының қозғалысын есепке алу мен олардың заңды тұрғыда бір жүйеге келтіріп, ақша қаражаттарының қозғалысының талапқа сай екендігін бақылау мақсатында аудит жүргізу, бухгалтерлік есеп және есеп беру жүйесін халықаралық стандарттар мен нормалар талаптарына сәйкестендіру.

Аннотация. Одним из актуальных вопросов на сегодняшний день является проведение аудита, приведение системы бухгалтерского учета и отчетности в соответствие с требованиями международных стандартов и норм с целью учета движения денежных средств каждым предприятием и организацией, т. е. субъектами, в единую юридическую систему и контроль за соблюдением требований движения денежных средств.

Abstract. One of the urgent issues today is conducting an audit, bringing the accounting and reporting system in line with the requirements of international standards and norms in order to account for cash flows by each enterprise and organization, i.e. entities, into a single legal system and monitoring compliance with cash flow requirements.

Түйінді сөздер: ақша қаражаты, аудит, кәсіпорын, қаржылық тұрақтылық, дебиторлық берешек, актив, банктік шот, касса, клиент, қарыз.

Ключевые слова: денежные средства, аудит, предприятие, финансовая стабильность, дебиторская задолженность, актив, долг, банковский счет, касса, клиент.

Key words: cash, audit, enterprise, financial stability, accounts receivable, asset, debt, bank account, cash register, client.

Кіріспе

Қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі әрбір кәсіпорындар мен ұйымдардың, яғни субъектілердің ақша қаражаттарының қозғалысын есепке алу мен олардың заңды тұрғыда бір жүйеге келтіріп, ақша қаражаттарының қозғалысының талапқа сай екендігін бақылау мақсатында аудит жүргізу, бухгалтерлік есеп және есеп беру жүйесін халықаралық стандарттар мен нормалар талаптарына сәйкестендіру.

Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігі жанындағы «Бухгалтерлік есеп және аудит әдістемесі департаментінің» бухгалтерлік есеп стандартының № 4 «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» деп аталатын бірінші бабында:

«Кәсіпорындар мен ұйымдардың, яғни субъектілердің ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есебі осы деректі пайдаланушыларды түрлі операциялық және инвестициялық қаржы қызметі бойынша есепті кезеңдегі ақша қаражаттарының келіп түсуі, кірістелуі ол қаржылардың жұмсалуды туралы ақпараттармен қамтамасыз етіп және оларға осы заңды тұлғаның, яғни субъектінің қаржы жағдайындағы өзгерістерін бағалауына мүмкіндік береді» делінген.

Ал осы стандарттың екінші бабында: «Заңды тұлғалар, субъектілер (банктер мен бюджеттік мекемелерден басқа) ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепті осы стандарттың талаптарына сай жүргізеді және есепті кезеңдегі қаржы нәтижелері есептемесінің құрамында (яғни сонымен бірге) тапсырады» делінген.

Олай болса, ақша қаражаттарының есебі мен аудиті бухгалтерлік есепке алынатын бір тұтас тұлға, бухгалтерлік есеп жүйесінің маңызды көзі болып табылады.

Ақша қаражаттарын теріс пайдалану кез келген бизнестің өзекті мәселелерінің бірі, демек кәсіпорындағы ақша қаражаттарының қозғалысын бухгалтерлік есеп және есеп беру жүйесіне, халықаралық стандарттар мен нормалар талаптарына сәйкес есепке алып, олардың сәйкестігін жүйелі түрде бақылау мәселені шешудің басты құралы болып табылады.

Объект және әдістеме

Жұмысты орындау және ақпаратты жүйелеу кезінде жалпы қабылданған әдістер мен тәсілдер қолданылды, сондай-ақ ақша қаражаттарының бухгалтерлік есебін реттейтін басқа да нормативтік-құқықтық құжаттар қолданылды.

ҚР Салық және Еңбек кодекстері, қаулылар, жарлықтар, ережелер, нұсқаулықтар, ҚР-да шаруашылық субъектілерінің бухгалтерлік есеп, статистикалық есеп пен есептілік аясындағы заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілердің жиынтығы пайдаланылды, ҚР «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Заңы, ҚР «Мемлекеттік статистика туралы» Заңы, жұмыстың негізін отандық және шетелдік зерттеушілердің кешенді экономикалық талдау бағытында жазылған еңбектері, ақша қаражаттарының есебі мен аудиті, кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын реттеуге арналған ҚР Статистика Агенттігінің, ҚР-ның заңдары мен нормативтік актілері, сонымен қатар бухгалтерлік стандарттарға сай, қолданыстағы заңдар мен нормативтік базаларға сәйкес жазылды.

Кәсіпорынның ақша қаражаттары кассада, ағымдағы және басқа банктік шоттардағы ақшалай және ақшалай құжаттар түрінде болады.

Ақша қаражатының бухгалтерлік есебінің негізгі міндеттері:

- осы құралдар мен олардың қозғалысы бойынша операцияларды дәл, толық және уақтылы есепке алу;
- ақша қаражаты мен ақша құжаттарының бар болуын, олардың сақталуын және мақсатты пайдаланылуын бақылау;
- кассалық және есеп айырысу – төлем тәртібінің сақталуын бақылау;

- ақша қаражатын неғұрлым ұтымды пайдалану мүмкіндіктерін анықтау.

Осылайша, ағымдағы активтер (айналым қаражаты) бір өндірістік цикл ішінде не бір жыл ішінде ақша қаражатына айнала алатын активтер болып табылады.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу барысында ақша қаражаттарының есебі мен аудитінің ұйымдастырылу сипаты қарастырылады, кәсіпорын мысалында ақша қаражаттарының есебіне мән беріліп, соның негізінде кәсіпорынның ақша қаражаттарының есебін жетілдіру жолдарын анықтап, аудит қызметін дамытудың негізгі тенденцияларын қарастырады.

Айта кету керек, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын анықтаудағы маңызды сәт капиталдың икемді құрылымын қамтамасыз ету және оны төлем қабілеттілігінің сақталуымен және кәсіпорынның тұрақты өмір сүруіне жағдай жасаумен қатар кірістердің шығыстардан үнемі асып кету тенденциясы байқалатындай етіп жасау болып табылады.

Ақша қаражаты – бұл жоғары өтімді актив және жалпыға бірдей айырбас құралы, сонымен бірге барлық қалған активтерді бағалау мен есептеу негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкісінің нормативтік актілерге және басқа да заң актілерінің талаптарына сәйкес барлық шаруашылық жүргізуші шаруашылықтар өз ақша қаражаттарын оларға қызмет көрсететін банктердің тиісті мекемелеріндегі шоттарда сақтауға міндетті.

Қорытынды

Қорыта келе берілген қазіргі таңда қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі, аса маңызды болып табылатынын атап өтуге болады. Өйткені заман талабына сай «Ақша қаражаттарының есебі мен аудитін» дұрыс ұйымдастыру арқылы жоғары нәтижеге жетуге болады. Әрбір кәсіпорынның басты мақсаты пайда табу болғандықтан кірістер мен шығыстарын бухгалтерлік есепке алып, ішкі аудитін жүргізу маңызды мәселе.

Жоғарыда келтірілген барлық материалдар негізінде келесідей қорытындыға келуге болады, кәсіпорындағы ақша қаражаттары есебін толық және шынайы ақпараттармен қамтамасыз ету үшін және дұрыс аудиторлық шешімдер қабылдау үшін ең маңызды мәліметтерді Қазақстан Республикасының Заңдарының сақталуы және ақша қаражаттарының мақсаттылы қолданылуын қамтамасыз ету арқылы, теориялық және іс-тәжірибелік деректермен, ақшалай қаржымен есеп айырысу операцияларының бухгалтерлік есебін жүргізу және ақшалай қаражаттардың аудитін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Кәсіпорынның ақша қаражаттарының есебін ұйымдастырудың теориялық негіздерін зерттеу барысында кәсіпорынның ақша қаражаттарын есепке алудың негізгі міндеттері мыналар болып табылатыны қарастырылды:

- құжаттаманың дұрыс ресімделуін, қолма-қол және қолма-қол ақшасыз ақшалай қаражаттармен операциялардың заңдылығы мен мақсаттылығын, олардың бухгалтерлік есепте толық және уақтылы көрсетілуін бақылау;

- кассадағы қаражаттар мен құжаттардың сақталуын қамтамасыз ету, тұрақты түгендеу, олардың нәтижелерін анықтау және жетіспеушіліктерге кінәлі тұлғалардан дер кезінде өндіріп алуды ұйымдастыру;

- төлемдер мен түсімдердің барлық түрлері бойынша есеп айырысулардың уақтылылығын, толықтығын және сенімділігін, дебиторлық берешекті өндіріп алуды және кредиторлық берешекті өтеуді қамтамасыз ету;

- бос ақша қаражатын неғұрлым ұтымды пайдалану және инвестициялау мүмкіндіктерін анықтау.

Осы сондай-ақ ақша қаражаттарының аудиті бірнеше себептер бойынша аудиттің маңызды буыны болып табылады деген қорытындыға келдік:

- қолма-қол ақша ең мобильді және оңай сатылатын активтердің бірі (қолма-қол ақшаның құрамындағы ең мобильді ақша);

- кассалық операциялар жаппай және кең таралған;

- қаражаттың ұтқырлығы және ақшалай операциялардың жаппай сипаты кәсіпорынның шаруашылық қызметінің осы саласын әртүрлі заң бұзушылықтар, бұрмалаулар мен теріс пайдаланулардың алдын алу үшін қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Abdymanapov A. A. *rationis fundamenta et principia rationis*: Artem-Almaty 2020. - 234 p.
- 2 Ablenov D. O., *fundamenta audiendi*: Artem-Almaty, 2018. -400 P.
- 3 Ablenov D. O., Smagulova D. D., Ablenova A. *AD Auditum*: Textus-Almaty, 2017.-495 P.
- 4 Abdykalikov T. A. *"Rationem et auditing"* Almaty 2020.

МРНТИ: 06.35.31

Р.А.Абилкаирова,

«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы¹

6B04105-Есеп және аудит мамандығының 2курс студенті

М.А.Оралханова¹

М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті

110000, Қостанай, Қазақстан

Бухгалтерлік есеп және кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін қалыптастыру

Түйіндеме. Бухгалтерлік есеп жүйесін өзгерту, жалпы алғанда бухгалтерлік есепті жаңғырту және аудиторлық рәсімдер мен ішкі бақылаудағы жаңашылдықтың салдарынан талап етіледі. Қазіргі уақытта отандық экономиканы цифрландыру бухгалтерлік есеп пен есептілікті қоса алғанда, жылдам қарқынмен жүруде

Аннотация. Бухгалтерский учёт, модернизация бухгалтерского учета, в общем, и, вследствие новшества в аудиторских процедурах и внутреннем контроле. В настоящее время цифровизация отечественной экономики происходит скоростными темпами, включая и бухгалтерский учёт, и отчётность

Abstract. Accounting, modernization of accounting, in general, and, as a result of innovations in audit procedures and internal control. Currently, the digitalization of the domestic economy is taking place at a rapid pace, including accounting and reporting

Түйінді сөздер: бухгалтерлік есеп, экономика, инновация, IT компания, қаржылық көрсеткіш, қаржылық есептілік, есептеу құралы, статистикалық тәсіл, кәсіпорын, меншікті капитал, кіріс, шығыс.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, экономика, инновации, IT компания, финансовый показатель, финансовая отчетность, инструмент учета, статистический подход, предприятие, собственный капитал, доход, расход.

Key words: Accounting, economics, innovation, IT company, financial indicator, financial statements, accounting tool, statistical approach, enterprise, equity, income, expense.

Кіріспе

Цифрлық экономикаға көшу кезінде бухгалтерлік есеп жүйесін өзгерту, жалпы алғанда бухгалтерлік есепті жаңғырту және аудиторлық рәсімдер мен ішкі бақылаудағы жаңашылдықтың салдарынан талап етіледі. Қазіргі уақытта отандық экономиканы цифрландыру бухгалтерлік есеп пен есептілікті қоса алғанда, жылдам қарқынмен жүруде. Бухгалтерлік есеп ғылыми сала ретінде деректерді қалыптастыру, сақтау және берудің инновациялық әдістерін қолдана отырып, барлық қолданыстағы және болып жатқан экономикалық өзгерістерді үнемі көрсетеді. Экономиканың қазіргі жағдайында ақпараттық-технологиялық қызметтер кеңінен қолданылады және дамиды, сондай-ақ осы салада жаңа компаниялар пайда болады. Бухгалтерлік есепті жүргізу үшін қазіргі уақытта ақпаратты сақтауға, есеп беруге және бухгалтерлік деректерді талдауға арналған мамандандырылған бағдарламалар қолданылады. Бухгалтерлік ақпарат бухгалтерлік есептің әртүрлі аспектілеріне жауап беретін бухгалтерлер үшін негіз болып

табылады, сонымен қатар іскерлік салада стратегиялық шешімдер қабылдау кезінде басшылық үшін маңызды ақпараттың негізгі көзі болып табылады. Диссертациялық зерттеу нәтижелерінің ғылыми жаңалығы ақпараттық-технологиялық қызметтер көрсететін кәсіпорындардың қаржылық және экономикалық тиімділігін арттыруға бағытталған бухгалтерлік есепті жетілдірудің теориялық аспектілері мен ұсыныстары болып табылады. Ұйымдарда бухгалтерлік есепті жүргізудің ерекше сипаты IT-компаниялардың салалық ерекшеліктерін ескере отырып, бизнес-процестер технологиясын практикада қолдану арқылы Бухгалтерлік есеп жүйесін жетілдіруді көздейді.

Объект және әдістеме

Зерттеу нысаны ат ұйымдарының бухгалтерлік есебінде және есептілігінде кірістер, шығыстар және қаржылық көрсеткіштер туралы материалдар дайындау болып табылады. Зерттеу әдістемесі мен әдістері. Бұл зерттеу бухгалтерлік есеп теориясы мен практикасы саласындағы жетекші ғалымдар ұсынған тұжырымдамаларға және біздің еліміздегі осы саланы реттейтін ережелерге негізделген.

Нақты міндеттер салыстыру, талдау, топтық модельдеу және басқаларын қолдану арқылы шешілді. Зерттеу қорлары. Зерттеудің нормативтік және ақпараттық негізін Қазақстан заңдары, Қаржы Министрлігінің бұйрықтары және халықаралық қаржылық есептілік стандарттары (ҚЕХС), сондай-ақ бухгалтерлік есеп тәжірибесін реттейтін кез келген нормативтік актілер құрайды. Ақпараттық мақсатта ақпараттық база экономистердің ат-ұйымдардың қаржылық нәтижелерін есепке алу жөніндегі жұмыстарын, сондай-ақ ірі ұйымдардың жария есептілігін, сондай-ақ талдамалық ақпаратты қамтиды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы бухгалтерлік есептің қолданыстағы тұжырымдамалық негізін нақтылауға және түсінуге, сондай-ақ ақпараттың бұрмалану қаупін азайту үшін бухгалтерлік есеп пен есептілікте есептік көрсеткіштерді алудың практикалық әдістерін жасауға баса назар аударудан тұрады.

Сақтық шаралары: ақ кәсіпорындардағы қаржылық нәтижелерді есепке алудың нормативтік базасы. Ақпараттық-коммуникациялық салалардағы қаржылық нәтижелерді есепке алу әдістемелерін дамытудың қазіргі жай-күйі мен басым бағыттарына шолу. Шарттар бойынша қаржылық нәтижелерді есепке алуды жақсарту. Диссертацияның теориялық маңыздылығы қаржылық нәтижелердің мәні мен түрлерін нақтылай отырып, квази-пайда ұғымын енгізу арқылы қаржылық қызмет нәтижелерін есепке алудың теориялық және әдіснамалық негізін жетілдіруден, сондай-ақ IT-кәсіпорындардың бухгалтерлік есеп жүйесі мен қаржылық есептілік деректерін құрудан тұрады.

Зерттеу нәтижелері

Бухгалтерлік қаржылық есептілікті тұтынушылардың мүдделерін ескере отырып, осы тұжырымдамалар мен қаржылық нәтижелерді есептеу әдістемесін қолдану маңызды болады. Осыны ескере отырып, қаржылық

нәтижелерге нақты анықтама беру өте маңызды. Қаржылық нәтижелерді кірістер мен шығыстар арасындағы айырмашылық және бірдей кезеңдердегі меншікті капиталдың өзгеруі ретінде көрсетуге болатын пайданы (шығынды) салыстыру нәтижесінде түсінуге болады.

Қазіргі уақытта IT-индустрия үшін бухгалтерлік есептің ғылыми зерттеулері бухгалтерлік есептің даму ерекшеліктері бойынша жеткілікті зерттелмеген. IT-кәсіпорындардың жұмыс істеуінің сипаттамалық ерекшеліктерін жеткіліксіз зерттеу тапсырыстар бойынша бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлейтін және қайталанатын бағдарламалық өнімдерді сататын IT-кәсіпорындардағы бухгалтерлік есептен ерекшеленетін бухгалтерлік есепті жүргізуге кейінге қалдырылады.

IT-индустрия компанияларында бухгалтерлік есепті дамыту өте күрделі процесс болып табылады, мұнда бухгалтерлік есепті жүргізудің әдеттегі әдістері Бизнестің заманауи талаптарына сәйкес келмейтіні анық көрінеді. Дәстүрлі бухгалтерлік және қаржылық есеп ауқымында шығындар 8110 "негізгі өндіріс", 5740 "жалпы шаруашылық шығыстар", 7210 "әкімшілік шығыстар", 5850 "сатудан түскен шығыстар", 5920 "Өзге шығыстар" ескеріледі. Басқарушылық есепте IT-кәсіпорын қызметтерінің құнын тапсырыс бойынша есептеу қалыптасады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қазақстандағы АТ саласының қазіргі жағдайы көтерілу сатысында. Оң динамиканы пайда кіретін АТ саласының қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштері көрсетеді. Бұл жағдай қаржылық ақпаратты пайдаланушылардың мүдделеріне жауап беретін бухгалтерлік есеп жүйесін құрудың маңыздылығын көрсетеді.

Қаржылық нәтижелер туралы есеп ақпаратын жақсарту ұйымдық кемшіліктерді ерте анықтауға мүмкіндік береді, пайдаланушылардың қаржылық есептілікке деген сенімін арттырады және АТ секторына қосымша инвестицияларды қолдайды. Бұл кезеңде ат кәсіпорындары мен бухгалтерлік қосалқы шоттар мен шоттарды пайдаланушылар үшін тұжырымдамалық негізді нәтижелерді есепке алу әдістемесін әзірлеу негізі ретінде пайдалану арқылы қаржылық нәтижелерді есепке алудың жаңа бағыты ұсынылады.

Бұл ұсынылған әдіс әшекейленген мәлімдемелерге бағытталған өнімділік көрсеткіштерін құрудың қолданыстағы тәжірибесінен күрт айырмашылығы бар; осы жолды таңдау арқылы біз шығармашылық бухгалтерлік есеп тәжірибесімен байланысты кез келген тәуекелдерді азайтуға тырысамыз. Талдау келесі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік берді: Қазіргі заманғы бухгалтерлік есеп жүйелері қаржылық қызмет көрсеткіштерінің дұрыстығын қамтамасыз етуге байланысты үнемі жаңа проблемаларға тап болады. Қазіргі уақытта қаржылық нәтижелердің болжамдылығы есептеулер мен олардың сандық құрамына іске асырылмаған пайданы (шығындарды) қосу арқылы сақталады.

Әр түрлі тұжырымдамаларды, тәсілдер мен теорияларды қолдана отырып, қаржылық қызмет көрсеткіштерін есептеудің теориялық аспектілері

егжей-тегжейлі қарастырылады. Бухгалтерлік есеп тәжірибесі пайданы анықтау қаржылық нәтижелерді түсінудің динамикалық және статикалық теорияларымен байланысты болуы мүмкін екенін көрсетті. Бұл тек "қағаз табысы" бухгалтерлік регистрлерінде есептелген есептік мән, яғни қажетті кіріс жарамды ретінде берілген кезде.

Автор іске асырылмаған пайданың (залалдың) бағалау құнына енгізілгенін айта алды. Осы позициядан автор "квази пайда" ұғымын ғылыми айналымға енгізу арқылы есептік және аналитикалық ақпараттың осы түрін бөлу қажеттілігін анықтайды. Квази пайданы бағалау сипаттамаларын көрсететін оң жалпы нәтиженің бөлігі ретінде анықтауға болады, ақша ағындары болашақ есепті кезеңдерде белгілі бір шарттар орындалған кезде күтіледі, мысалы, құжаттамаға сәйкес жүзеге асыру, сатып алушының төлем міндеттемесі және төлем алу.

Жаңадан енгізілген "квази-пайда" термині күрделірек және іске асырылмаған пайда және оң қайта бағалау сияқты элементтерден тұрады, оларды компоненттерге бөлу керек. Бухгалтерлік есеп бұл операцияларды жүзеге асырылды деп танығанымен, іс жүзінде олар алынуы мүмкін (дебиторлық берешек). Пайда жұмыс аяқталғанға дейін (кезең) "орындалу пайызы" қағидаты бойынша есептеледі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Kachkova, o. E. censea pecuniaria ratione: artem [Text] / O. E. Kachkova, turma auctorum sub editione generali Oe E. Kachkova. 2ascendit, qui dispergat, contra te. - Moscoviae: KNORUS, 2014. - 568 p .
- 2 Bogataya, i. N. Investigationes modernae trends in evolutione rationis renuntiationis[Textus] / I. N. Bogataya, E. M. Evstafieva / / Internationalis rationis. - 2013. - №25. - Pp. 2-17.
- 3 Burtsev, A. L. analysis et praevidens stabilitatis oeconomicae organizationis [Textus] / A. L. Burtsev, / / Audit et analysis oeconomica. – 2010. - №1. – Pp. 15-18.
- 4 Bogataya, i. N. aspectus Practici usus analysis opportuna et ratio in organizatione commerciali [Textus] / I. N. Bogataya, A.v. Lazareva / / Ratio et statistica. - 2008. - №12. - Pp. 165-170.

МРНТИ: 06.73.02

Ж.Т. Антаев

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымдарының магистрі¹**

А.С. Кудабоева, 6В04105-Қаржы мамандығының 1 курс студенті¹

¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық

университеті

110000, Қостанай, Қазақстан

Кәсіпорынды қаржылық бағалаудың теңдестірілген жүйесін әзірлеу

Түйіндеме. Мақалада кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудың теңдестірілген жүйесіндегі мәселелері қарастырылған.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы сбалансированной системы оценки финансового состояния предприятия.

Abstract. The article discusses the issues of a balanced system for assessing the financial condition of an enterprise.

Түйінді сөздер: қаржы, стратегиялық әдістемелер, жоба, теңдестірілген көрсеткіштер жүйесі, миссия, клиент, құндылық, шаруашылық жүргізуші субъект, өнім, жалпы пайда, әкімшілік шығыстар, абсолютті өсім.

Ключевые слова: финансы, стратегические методологии, проект, сбалансированная система показателей, миссия, клиент, ценность, хозяйствующий субъект, продукт, валовая прибыль, административные расходы, абсолютный рост.

Key words: finance, strategic methodologies, project, balanced scorecard, mission, client, value, business entity, product, gross profit, administrative expenses, absolute growth.

Кіріспе

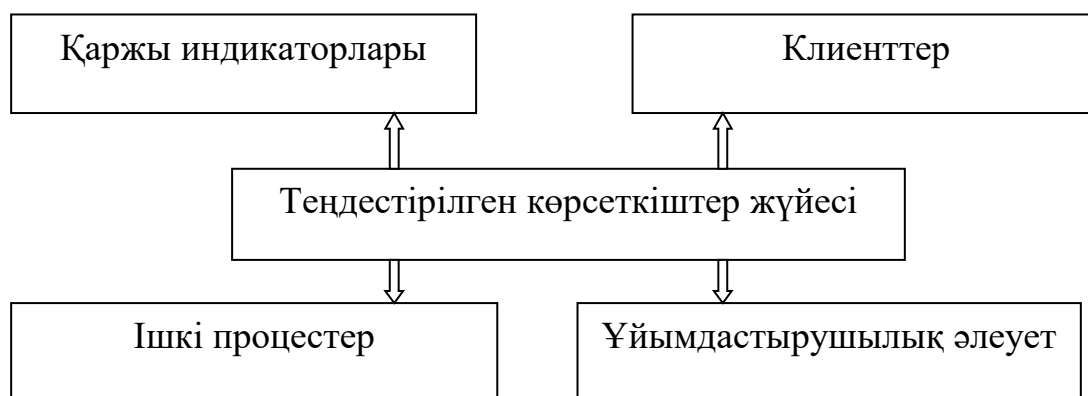
Кәсіпорындар қазіргі жағдайда қатаң бәсекелестік ортада жұмыс істейді. Бұл факт шаруашылық жүргізуші субъектілерден ағымдағы жағдайды талдау және стратегиялық әрекеттерді әзірлеу бойынша тұрақты кешенді жұмысты талап етеді. Стратегияларды әзірлеудің бір тәсілі ол теңдестірілген көрсеткіштер жүйесі. Бұл тәсіл төрт перспективаға бағытталған: қаржылық, ұйымдастырушылық, ішкі бизнес-процестер, клиенттік. Төрт перспективаның индикаторларын шоғырландыратын тәсіл шаруашылық жүргізуші субъектінің барлық процестерін есепке алуға бағытталған жүйені құруға мүмкіндік береді.

ТКЖ перспективаларының барлық индикаторларының шыңы қаржылық параметрлерді қамтитын қаржылық перспектива болып табылады. Белгіленген мақсатқа қарай қозғалысты қамтамасыз ету үшін индикаторлар мен басқа да перспективалар қажет. Цифрлық экономика жағдайында ТКЖ аса маңызды индикаторларға жедел және көрнекі назар аударуға мүмкіндік береді.

Нысан және әдістеме

ТКЖ-бұл көрсеткіштер жүйесі ғана емес, сонымен қатар әдістеме. "Ол стратегиялық басымдықтарға байланысты бірнеше қаржылық және

қаржылық емес мақсаттарды анықтаудан басталады. Содан кейін шаралар, мақсаттар қою және стратегиялық жобалар (көбінесе бастамалар деп аталады) қарастырылады. Бұл соңғы кезеңде тәсіл басқа стратегиялық әдістемелерден ерекшеленеді. Бұл ұйымды мақсаттарды қалай өлшеуге болатындығы туралы ойлануға мәжбүр етеді, содан кейін ғана осы мақсаттарға жету үшін жобаларды анықтайды. Жобалардың анықтамасын соңына дейін қалдыру стратегияға әсер етпеуі мүмкін қымбат жобаларды құрудан аулақ болады"[1]. Теңдестірілген көрсеткіштер жүйесінің перспективалық бағыттары 1-суретте көрсетілген.

1 сурет. Теңдестірілген көрсеткіштер жүйесінің перспективалары

Қаржылық және қаржылық емес мақсаттардың төрт саласына назар аудару тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Бұл перспективалар: қаржы, клиенттер, ішкі процестер және ұйымдастырушылық әлеует.

Теңдестірілген көрсеткіштер жүйесі тәсілінің негізгі алғышарты-компаниялар өздерінің стратегиялық мақсаттарын бақылау үшін дәстүрлі түрде ұстанатын қаржылық есеп көрсеткіштері компаниялардың адасып кетпеуі үшін жеткіліксіз. Қаржылық нәтижелер бизнестің қай бағытта немесе қозғалуы керек екеніне емес, өткенде болған оқиғаларға жарық түсіреді. Стратегиялық мақсаттар пассивті стратегияны белсенді стратегияға айналдырады. Белсенді стратегия адамдарды қолдан келгеннің бәрін жасауға ынталандырады және ынталандырады. Стратегиялық мақсаттар ұйымның барлық деңгейлеріне қолданылады. Қолданылатын мәлімдемелер әртүрлі болуы мүмкін, бірақ олардың әсері бірдей болады. Корпоративтік стратегиялық мақсат жан-жақты болуы мүмкін. Жобалар мен бастамалар өнімділікті арттыруда орын алады. Олар стратегиялық өзгерістерді ынталандырады[2].

Миссия туралы мәлімдеме ұйымның негізгі мақсатын, оның болмысының мәнін, яғни оның не үшін бар екенін анықтайды. Миссия сонымен қатар қызметкерлердің компанияның жұмысына қатысуға деген ынтасын көрсетеді. Миссия мен көзқарас ұйымның мақсатымен байланысты және әдетте жазбаша түрде беріледі. Миссия мен көзқарас - бұл ұйымның кім екеніміз, нені бағалайтынымыз және қайда бара жатқанымыз туралы

сұрақтарға жауап беретін мәлімдемелері. "Миссия мәлімдемесі ұйымның өмір сүру мақсатын және оның негізгі мүдделі тараптарға қалай қызмет етуге ұмтылатынын хабарлайды. Клиенттер, қызметкерлер және инвесторлар көбінесе баса назар аударатын мүдделі тараптар болып табылады, бірақ үкімет немесе қауымдастықтар сияқты басқа мүдделі тараптар да талқылануы мүмкін (яғни әлеуметтік немесе экологиялық әсер түрінде). Миссия туралы мәлімдемелер көбінесе көру туралы мәлімдемелерге қарағанда ұзағырақ болады"[3]. Кейде миссияның тұжырымдамалары фирманың құндылықтарын қорытындылауды да қамтиды. Құндылықтар-бұл адамның немесе топтың сенімдері, бұл жағдайда олар эмоционалды түрде салынған ұйым. Көру туралы мәлімдеме ұйымның мақсаттары мен ұмтылыстарының болашаққа бағытталған декларациясын білдіреді. Стратегия тікелей көзқарастан туындауы керек, өйткені стратегия көзқарасқа қол жеткізуге және осылайша ұйымның миссиясын қанағаттандыруға арналған.

Зерттеу нәтижелері

Шаруашылық жүргізуші субъектінің ұйымдық құрылымы сызықтық болып табылады. Кәсіпорын қызметкерлер саны бойынша шағын кәсіпорындарға жатады. Жұмысшылар саны-12 адам. Сызықтық құрылымның ерекшелігі ол шешім қабылдаудың жеделдігі, бағынудың сызықтық байланыстарының болуы, функционалды байланыстардың болмауы. Қызметкерлер кәсіпорын басшылығымен анықталған тапсырмаларды орындайды. Әр қызметкермен жеке еңбек шарты жасалады, онда олардың құқықтары мен міндеттері белгіленеді, жұмыс күнінің ішкі тәртібі және жұмыс орнының жабдыкталуы жазылады.

Шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің негізгі қаржылық көрсеткіштері 1-кестеде көрсетілген.

1 кесте. Кәсіпорынның 2021-2023 жылдардағы қаржылық көрсеткіштерін талдау

Көрсеткіштер	2021ж.	2022ж.	2023ж.	Ауытқулар 2023ж. /2021ж.	
				мың. теңге	%
Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен табыс	106 928 295	131 767 885	117 634 048	10 705 753	10,01
Сатылған өнім мен көрсетілген қызметтердің өзіндік құны	97 421 136	120 134 353	111 196 758	13 775 622	14,14
Жалпы пайда	9 507 159	11 633 532	6 437 290	-3 069 869	-32,29
Өнімді сатуға және қызмет көрсетуге арналған шығыстар	0	1 082	20 763	20 763	-
Әкімшілік шығыстар	12 039 607	11 835 681	15 573 025	3 533 418	29,35

Басқа шығындар	272 039	440 198	573 886	301 847	110,96
Жалғасатын қызметтен кезең ішіндегі пайда (залал)	-2 804 486	-643 428	-9 730 384	-12 534 870	446,96

Өнімді сатудан түскен табыс динамикада артып, 2023 жылы 117634048 теңгені құрады. 2021 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде табыс 10705753 теңгеге немесе 10,01% - ға өсті. Сатылған өнімнің өзіндік құны өсіп, 2023 жылы 111196758 теңгені құрады. Өзіндік құн тез өсуде, 2021-2023 жылдар аралығында ол 13775622 теңгеге немесе 14,14% - ға өсті.

Диапазондағы жалпы пайда 3069869 теңгеге немесе 32,29% - ға қысқарды. 2021-2023 жылдар аралығында әкімшілік шығындар өсті. Егер 2021 жылы олар 12039607 теңгені құраса, 2023 жылы 15573025 теңгені құрады. Абсолютті өсім 3533418 теңгені құрады. Сондай-ақ, басқа да шығыстар 2021 жылы 272039 теңгеден 2023 жылы 573886 теңгеге дейін өсті. Абсолютті өсім 301847 теңгені, өсім 110,96% -ах құрады. Үздіксіз қызмет кезеңіндегі пайда теріс мәнге ие, сонымен қатар шығынның артуы теріс динамика болып табылады[4].

Қорытынды

Егер қаржылық талдау Компания ішінде жүргізілсе, ол Қор менеджерлеріне болашақ бизнес шешімдерін қабылдауға немесе өткен жетістіктердің тарихи тенденцияларын талдауға көмектеседі. Егер қаржылық талдау сырттан жүргізілсе, бұл инвесторларға ең жақсы инвестициялық мүмкіндіктерді таңдауға көмектеседі.

Кәсіпорынның қызметін талдау оның күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Күшті позицияларға жеке өндірістік база мен өндіріс, басқарушы персоналдың жоғары деңгейі, өнімнің сапа стандарттарына сәйкестігі жатады. Әлсіз жақтарға кадрлардың ауысуы, стратегиялық және тактикалық жоспарлардың жеткіліксіз пысықталуы, персоналды ынталандыру жүйесі жатады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Askerov P.F. Uıymnyń qarjy-sharýashylyq qyzmetin taldaý jáne diagnostıkalaý. Gúlder.- 2-shi basylym., qosymsha-M.: GZO INFRA-M, 2018 j.
- 2 Braýn, M.G. Teńdestirilgen kórsetkishter júesinen tys, analitikalyq kórsetkishter kompanıany basqarý tiimdiligin qalai arttyrady-M.: Olimp-Bıznes, 2022 j.
- 3 Jarylǵasova, B. T. Qarjylyq esepilikti taldaý: Savın oqúlyǵy. - 3-shi basylym., qaita qaraldy. jáne qosymsha – M.: Titan efektisi, 2020.
- 4 Sharıpov, A. K. Qarjylyq esepilik: qurastyry, baǵalaý jáne aýdıt: oqú quraly . - M.: Infra-M, 2022 j.

**Г.Б. Сарсембаева, магистр менеджмента, старший преподаватель
кафедры «Социально – экономические дисциплины»¹**

**К.К. Ибрагимова, магистрант 1 курса образовательной программы
7М04136 «Учет и аудит»¹**

**¹Костанайский инженерно-экономический университет им. М.Дулатова
110000, Костанай, Казахстан**

Теоретические основы методики анализа показателей движения денежных средств

Түйіндеме. Бұл мақала ақша қаражаттарының қозғалысының көрсеткіштерін талдау әдістемесінің теориялық негіздеріне шолу болып табылады.

Аннотация. Данная статья представляет собой обзор теоретических основ методики анализа показателей движения денежных средств.

Abstract. This article provides an overview of the theoretical foundations of the methodology for analyzing cash flow indicators.

Түйінді сөздер: Ақша қаражаты, әдістеме, қаржылық талдау, ақша қозғалысы туралы есеп

Ключевые слова: Денежные средства, методика, финансовый анализ, отчет о движении денег

Key words: Cash, methodology, financial analysis, cash flow report

В теории и практике учета и анализа движение денежных средств представляет собой это есть изменение остатков денежных средств на банковских счетах или кассах организации.

Анализ движения денежных средств дает ответ на разные вопросы. Например: «Какой из видов деятельности генерирует поток денег, а какой лишь забирает?», «Почему при наличии прибыли денежного ресурса постоянно не хватает?», «Насколько эффективен и достаточен чистый денежный поток предприятия?»

Основным источником для проведения анализа движения денежных средств является форма бухгалтерской отчетности «Отчет о движении денег», то есть включает информацию о поступлении и расходовании финансов в отчетном периоде. Отчет о движении денег состоит из трех разделов:

- «Денежные потоки от текущих операций»;
- «Денежные потоки от инвестиционных операций»;
- «Денежные потоки от финансовых операций».

Учет наличных средств оформляется документами «Расходный кассовый ордер» (форма КО-2), «Приходный кассовый ордер» (форма КО-1), «Кассовая книга» (форма КО-4), «Книга учета принятых и выданных кассиром денежных средств и их эквивалентов» в соответствии с Приказом МФ РК от «Об утверждении форм первичных учетных Отчёт о движении

денежных средств включает три раздела: денежные потоки от операционной, инвестиционной и финансовой деятельности. В конце отчёта показывают, сколько денег есть в компании на конец периода

Отчёт о движении денежных средств нужен, чтобы контролировать все поступления и платежи бизнеса. О том, как владельцу компании вести движение денег, и почему положительное сальдо - не всегда хорошо, рассказываем в статье.

Существует два основных метода оценки потоков: прямой и косвенный. При прямом методе выручка от продажи корректируется на денежные поступления и затраты. Косвенный метод основан на корректировке чистой прибыли предприятия в чистый денежный поток.

Прямой метод основан на анализе движения денежных средств предприятия по счетам. Суть прямого метода расчета заключается в преобразовании выручки от продажи в чистую денежную прибыль путем последовательной корректировки поступлений и затрат в чисто денежной форме.

Чистый денежный поток – разность между суммами поступлений и выплат денежных средств компании за определенный период времени. Чистый денежный поток рассчитывается с учетом выплат, дивидендов и налогов.

Cash-flow, или денежный поток, – движение средств в компании за определенный период, то есть источники дохода, категории расходов и остаток.

Расчет денежного потока – это просто сравнение денежных поступлений и платежей за определенный период времени (например, за последние три месяца). Чистый денежный поток можно рассчитать по следующей формуле: полученные денежные средства – израсходованные денежные средства = чистый денежный поток.

Основными источниками информации для анализа денежных потоков организации являются следующие формы бухгалтерской отчетности: отчет о движении денежных средств (форма № 4), отчет о прибылях и убытках (форма № 2) и бухгалтерский баланс (форма № 1).

На формирование денежных потоков влияют следующие факторы:

- жизненный цикл предприятия;
- продолжительность операционного цикла;
- сезонность производства и реализации продукции;
- неотложность инвестиционных программ;
- амортизационная политика предприятия;
- коэффициент операционного левериджа;
- финансовый менталитет владельцев и менеджеров предприятия.

Методику анализа денежных потоков можно определить как систему осуществляемых в определенной последовательности и взаимосвязи аналитических процедур, направленных на выявление эффективности

управления денежными средствами и денежными потоками в деятельности организации, установление ее реальной платежеспособности.

Для анализа денежных средств может быть рекомендована система показателей представленных в таблице 1.

Таблица 1 - Система основных показателей для анализа денежных средств

Показатель	Расчет	Характеристика
Размер и структура ЧДП: – Чистый денежный поток (ЧДП) – Доля ЧДП от текущей и инвестиционной деятельности в общем ЧДП – Доля ЧДП от финансовой деятельности в общем ЧДП	$\text{ЧДП} = \text{ПДП} - \text{ОДП},$ где ПДП – положительный денежный поток ОДП – отрицательный денежный поток $(\text{ЧДП}_{\text{тд}} + \text{ЧДП}_{\text{ид}}) / \text{ЧДП}$ $\text{ЧДП}_{\text{фд}} / \text{ЧДП}$	Рассчитывается по организации в целом и по отдельным видам деятельности Степень участия ТД и ИД в ЧДП предприятия Степень участия ФД в ЧДП предприятия
Платежеспособность – К-т платежеспособности	$\text{ПДП} / \text{ОДП} \text{ или } (\text{ДСн.п.} + \text{ПДП}) / \text{ОДП}$	Обеспечивает ли организация выплаты денежных средств за счет их притока
Эффективность и рентабельность – К-т эффективности денежных потоков – К-т рентабельности ПДП – К-т рентабельности ЧДП	$\text{ЧДП} / \text{ПДП}$ $\text{Чистая прибыль} / \text{ПДП}$ $\text{Чистая прибыль} / \text{ЧДП}$	Какой ЧДП приходится на единицу совокупного притока денежных средств Сколько прибыли приходится на каждый рубль денежного потока Сколько прибыли приходится на каждый тенге ЧДП
Оборачиваемость – период оборота денежных средств	где Д – количество дней в анализируемом периоде	Сколько дней приходится с момента поступления денежных средств организации до момента их выбытия

Прямой метод анализа денежных потоков имеет весьма существенный недостаток: он не позволяет проанализировать влияние изменений различных факторов на изменение остатка денежных средств во взаимосвязи с изменением показателей, формирующих финансовые результаты деятельности организации.

Косвенный метод анализа денежных потоков позволяет раскрыть взаимосвязь полученного конечного финансового результата и чистого денежного потока, определить влияние различных факторов финансово-хозяйственной деятельности организации на чистый денежный поток, установить, какие факторы сыграли наиболее существенную роль в плане отвлечения денежных средств и какие источники были привлечены организацией для компенсации денежной массы.

Однако надежность информации, раскрываемой в отчете о движении денежных средств, сформированном косвенным методом, зависит от достоверности отражаемого в отчете о прибылях и убытках конечного финансового результата.

Достоинством прямого метода является то, что при его использовании отчет о движении денежных средств содержит развернутую информацию об источниках поступления и расходования денежных средств, что обеспечивает целостность информации о финансовых потоках организации.

В результате применения прямого или косвенного метода анализа денежных потоков можно оценить степень обеспечения организации денежными активами, определить источники поступления и направления их использования, установить потенциал организации в качестве плательщика текущих долгов и прогнозировать достаточность средств для развития текущей, инвестиционной и финансовой деятельности.

Список литературных источников

- 1 Прыкина, Л.В. Экономический анализ предприятия [Текст]: учебник / Л.В. Прыкина.- 2-е изд.- М.: Дашков и К, 2020.- 252 с.
- 2 Дюсембаев К.Ш. Аудит и анализ финансовой отчетности: Учебн..пособие- Алматы «Қаржы -қаражат». 2017 -512 с.
- 3 Учет, анализ и аудит показателей, обеспечивающих экономическую безопасность хозяйствующих субъектов [Текст]: учебное пособие / Л. В. Андреева, Г. У. Бекниязова, Т. В. Бодрова и др.- 2-е изд.- М.: Дашков и К, 2020.- 103 с.
- 4 Блау, С.Л. Инвестиционный анализ [Текст]: учебное пособие / С.Л. Блау.- 3-е изд.- М.: Дашков и К, 2020.- 256 с.

МРНТИ: 06.73.15
Т.Д.Журмаганбетова,
«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымының магистрі¹
6B04105-Қаржы мамандығының 1 курс студенті
Т.Ж. Абдиева¹
М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық
университеті
110000, Қостанай, Қазақстан

Қазақстан Республикасының салық жүйесінің өзекті проблемалары

Түйіндеме. Мақалада қазіргі экономикалық жағдайларда кәсіпкерлік қызметке салық салу мәселелері қарастырылған.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы налогообложения предпринимательской деятельности в современных экономических условиях, раскрыты имеющиеся проблемы.

Abstract. In the article the questions of taxation of entrepreneurial activity are considered in modern economic terms, present problems are exposed.

Түйінді сөздер: заңдар немесе заңнама, салық салу, мемлекеттің салық жүйесі, шағын бизнес, жалпы ішкі өнім, ұлттық табыс, жүйесі, Қазақстан Республикасы, салықтар, салықтық міндеттемелер, экономика, мониторинг, міндетті төлем, бірыңғай жиынтық төлем.

Ключевые слова: законодательство, налогообложение, государство, налоговая система, малый бизнес, валовый внутренний продукт, национальный доход, система, Республика Казахстан, налоги, налоговые обязательства, экономика, мониторинг, обязательный платеж, Единый совокупный платеж.

Key words: legislation, taxation, state, tax system, small business, gross internal product, national income, system, Republic of Kazakhstan, taxes, tax obligations, economy, monitoring, obligatory payment, Single combined payment.

Кіріспе

Қазіргі жағдайда салық саясатының тиімділігі біздің мемлекетіміздің шынайылығы мен шарттарына сәйкес келетін салық жүйесінің моделін пайдаланумен анықталады. Бұдан басқа, бүгінгі күні Салық кодексінің қолданылуының оң нәтижелерімен қатар, елдің экономикалық өсуі мен инвестициялық ахуалды жақсарту үшін жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында салық жүйесін жетілдіру проблемасы қалып отыр.

Объект және әдістеме

Соңғы жылдары Қазақстандағы макроэкономикалық тұрақтылық экономиканың дамуына ынталандырушы әсер етті. Бұл тауарлар мен қызметтер өндірісін ұлғайтудың, демек, мемлекеттік бюджет пен Ұлттық қорға кірістер түсімінің өсуінің басты факторы болды. 1-кестеде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік бюджетінде салық түсімдерінің динамикасы мен құрылымын егжей-тегжейлі қарастырайық.

**1-кесте 2021-2023 жылдардағы Қазақстан Республикасының
мемлекеттік бюджетіне салықтар мен төлемдердің түсу серпіні, млн. теңге**

Төлемнің атауы	2021 ж		2022 ж		2023 ж		2023/2021 жж. өзгеріс	
	млн.тг.	%	млн.тг.	%	млн.тг.	%	млн.тг.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Салықтық түсімдер	4 095 366	100	4 779 004	100	5 115 743	100	1 020 377	24
Корпоративтік табыс салығы	1 041 217	25,4	1 032 737	21,61	1 169 667	22,9	128 450	12,3
Жеке табыс салығы	438 498	10,7	492 991	10,32	552 280	10,8	113 782	25,9
Әлеуметтік салық	340 997	8,33	380 477	7,96	427 985	8,4	86 988	25,5
Мүлік салығы	127 485	3,11	142 444	2,98	158 588	3,1	31 103	24,4
Жер салығы	13 039	0,32	14 150	0,3	15 347	0,3	2 308	17,7
Көлік құралдарына салынатын салық	30 961	0,76	36 029	0,75	36 833	0,72	5 872	19,0
Бірыңғай жер салығы	820	0,02	830	0,02	1 023	0,02	203	24,8
Қосылған құн салығы	914 361	22,3	1 327 650	27,78	1 198 170	23,4	283 809	31,0
Акциздер, барлығы	93 143	2,27	103 651	2,17	147 057	2,9	53 914	57,9
Табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсетін түсімдер	303 928	7,42	312 444	6,54	322 292	6,3	18 364	6,0
Алымдар	13 880	0,34	15 562	0,33	17 394	0,34	3 514	25,3
Ойын бизнесіне салық	6 445	0,16	7 735	0,16	8 185	0,16	1 740	27,0
Халықаралық сауда мен сыртқы операцияларға салынатын салықтар	744 444	18,2	880 049	18,41	946 412	18,5	201 968	27,1
Өзге де салықтар	26 148	0,67	32 255	0,67	110 500	2,16	84 352	322,6
Ескерту – Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің деректері бойынша жасалды								

1-кестенің деректерінен Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетіне түсетін салық түсімдерінің жалпы сомасы 2021-2023 жж. 1 508,3

млрд.теңгеге өсіп, талданып отырған кезеңнің соңына 5 115,7 млрд. теңгені құрады.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетіне 2023 жылы салық түсімдерінің өсуіне 2021 жылмен салыстырғанда мынадай салықтар түсімдерінің өсуі елеулі әсер етті:

- * қосылған құнға салынатын салықтардың түсімі 289809 млн. теңгеге немесе 31% - ға артты, бұл Республикадағы кәсіпкерлік қызметтің жалпы оң даму көрсеткіштерімен, азаматтардың іскерлік белсенділігінің және сатып алу қабілетінің өсуімен байланысты;

- * халықаралық саудаға салық түсімдері 201 968 млн.теңгеге немесе 27,1% - ға өсті. Осы салық түрінің ұлғаюына Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметі көрсеткіштерінің өсуі, Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде байланыстарды орнату тиімділігінің артуы ықпал етті;

- талданып отырған кезеңде сомасы 2021 жылы 1 041 217 млн. теңгеден 2022 жылы 1 169 667 млн. теңгеге дейін өскен корпоративтік табыс салығы түсімдерінің өсуі (үш жылда өсім 128 450 млн. теңгені немесе 12,3 млн. теңгені құрады)%);

- жеке табыс салығының түсімдері 113 782 млн.теңгеге немесе 25,9% - ға өсті. Жеке табыс салығы түсімдерінің жыл сайынғы ұлғаюының тұрақтылығына және салықтардың жалпы сомасындағы оның түсімдері үлесінің 10-11% деңгейінде сақталуы тұтастай алғанда ел экономикасының оң өсуіне, халықтың жұмыспен қамтылу деңгейінің артуына және т. б. факторлар ықпал етті.;

- * мүлікке салық түсімдері 31 103 млн.теңгеге өсті • немесе 24,4%, көрсетілген өсімді Қазақстан халқының өмір сүру деңгейі мен әл-ауқатының жалпы өсуімен түсіндіруге болады [1].

Сонымен қатар, Қазақстанда жеке тұлғалардың табыстары мен мүлкінен салық ставкалары жеткілікті төмен болған жағдайда, салық төлеуден жалтару ауқымы елеулі болып қала береді. Ресми статистиканың мәліметтеріне сәйкес, республикада тұратын жеке тұлғалардың табысының 50% - ға жуығы салық салынбайды [2].

Бұдан басқа, шағын бизнесті, бағалы қағаздар нарығын, жылжымайтын мүлік нарығын дамыту жеке табыс салығы түрінде бюджетке түсетін түсімдердің барабар өсуін бермеді [3].

Осылайша, бүгінгі күні Қазақстан Республикасындағы салық жүйесіне тән мынадай кемшіліктерді бөліп көрсетуге болады: салық инспекторларының салық заңнамасының қолданыстағы іс жүргізу нормаларын елемеу; салық тексерулерін жүргізу және олардың нәтижелерін ресімдеу тәртібі мен мерзімдерін бекітетін регламенттерді сақтамау [4].

Қорытынды

Өз кезегінде, бұл проблемаларды былайша шешу мүмкін болады: салықтық әкімшілендіру шегін анықтау мәселесі салық органдары мен олардың лауазымды тұлғаларының билік өкілеттіктерінің шегін белгілеу арқылы шешілуі тиіс

Жоғарыда баяндалғанды қорыта келе, Қазақстан Республикасының қазіргі салық жүйесінің проблемаларын сипаттайтын кестені құрастырамыз және оларды шешудің кейбір жолдарын ұсынамыз (2-кесте).

2-кесте - Қазақстан Республикасының қазіргі салық жүйесінің мәселелері және оларды шешу жолдары

Проблемалар	Шешу жолдары
1. Жеке тұлғалардың табыстары мен мүлкінен жеткілікті төмен салық ставкалары кезінде олар салық төлеуден жалтарудың айтарлықтай ауқымы қалады	1. Халықтың кірістері мен мүлкін жалпыға бірдей декларациялауды енгізу қажет. 2. Мүлікті жария ету бойынша жаңа акция өткізу. 3. Азаматтардың ең аз қажетті табысын салық салудан қызметкердің өзі мен оның отбасының тұруы үшін жеткілікті деңгейде салық салынбайтын минимумды белгілеу есебінен босату қажет.
2. Өндірістік сектордағы өндіріс пен инвестицияларды салықтық ынталандырудың жеткіліксіздігі	Өндірістік кәсіпорындарға олардың негізгі және айналым капиталына салынатын салықтардан қорғауға - ҚҚС күшін жою нысанында, соңғы жалпыға бірдей салықпен бірге сатудан кепілдік беру керек.
Ескерту-автор Қаржы министрлігінің деректері негізінде жасалды	

Осылайша, ұсынылған іс-шараларды енгізу Қазақстанның салық жүйесінің тиімділігін арттыруға және тұтастай алғанда экономиканың оң өсуіне ықпал ететін болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Qazaqstan Respýblıkasynda banktik nesielendirýdi jetildirý// www.minfin.gov.kz
- 2 Qazaqstan Respýblıkasy azamattarynyń mülki men tabystaryn deklarasiıaıdyń jalpyǵa ortaǵ mindeti // <http://kapital.kz/business/33355/vseobchshaya-obyzannost-deklarirovaniya-imuchestva-i-dohodov-grazhdan-rk.html> (17.09.2017))
- 3 " Qazaqstan Respýblıkasy azamattarynyń jáne turýǵa yqtıarhaty bar adamdardıń kiristeri men mülkin jalpyǵa birdei deklarasiıaıǵa kóshý Tuıyrymdamasy jáne Qazaqstan Respýblıkasy azamattarynyń jáne turýǵa yqtıarhaty bar adamdardıń kiristeri men mülkin jalpyǵa birdei deklarasiıaıǵa kóshý jónindegi is-sharalar josparın bekitý týraly" Qazaqstan Respýblıkasy Úkimetiniń 2010 jylǵy 23 qyrkúıektegi № 975 qaýlysy"
- 4 Qazaqstan Respýblıkasy Qarjy ministrliginiń 2017 jylǵy Strategialyq josparın iske asyrý týraly esep // www.minfin.gov.kz

Д. Кузыреденова, А. Шәріпқазықызы
Қаржы және экономика мектебінің студенттері¹
¹«Алматы Менеджмент Университет» ББМ
050000, Алматы, Қазақстан

Қазақстандық банк секторындағы қолда бар қаржылық инновацияларды талдау және бағалау

Түйіндеме. Банк секторы кез-келген елдің экономикасының ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл жүйенің жағдайы бүкіл ұлттық экономиканың тұрақтылық деңгейіне тікелей әсер етеді. Қазіргі банк секторы бәсекелестік деңгейінің жоғарылауымен, тек төмен пайыздық мөлшерлемелердің өзгеру деңгейінде немесе өнімдер мен қызметтердің кең желісімен ғана емес, сонымен қатар қаржылық инновациялар деңгейімен де ерекшеленуі шарт болып отыр.

Аннотация. Банковский сектор является неотъемлемой частью экономики любой страны. Состояние этой системы напрямую влияет на уровень устойчивости всей национальной экономики. Современный банковский сектор должен отличаться не только повышением уровня конкуренции, уровнем изменения низких процентных ставок или широкой сетью продуктов и услуг, но и уровнем финансовых инноваций.

Abstract. The banking sector is an integral part of the economy of any country. The state of this system directly affects the level of stability of the entire national economy. The modern banking sector should be distinguished not only by an increase in the level of competition, the level of changes in low interest rates or a wide network of products and services, but also by the level of financial innovation.

Түйінді сөздер: банк секторы, қаржылық инновациялар, цифрлық экономика, мобильді қосымшалар.

Ключевые слова: банковский сектор, финансовые инновации, цифровая экономика, мобильные приложения.

Key words: banking sector, financial innovations, digital economy, mobile applications.

Қазақстанның банк секторындағы қаржылық инновацияны дамыту экономиканы жаңғыртуда және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда шешуші рөл атқаратыны сөзсіз. Соңғы 10 жылда Қазақстандық банктер дәстүрлі банктік қызметтерді көрсету ғана шектелмей, сонымен қатар жаңа технологияларды енгізу, клиенттерге қызмет көрсету сапасын арттыру, шығындар мен тәуекелдерді азайту маңызды болып табылатын жылдам өзгеретін цифрлық экономиканың қиындықтарына тап болды.

Еліміздегі банк қызметі ең алдымен тұтынушыларға бағытталған, бұл қаржылық инновацияларға да қатысты. Барлық инновациялық қызметтер мен өнімдер клиент үшін одан әрі белсенді болу мақсатында жүзеге асырылады, өйткені жаңа қызметтердің даму деңгейін және олардың қолдану ұзақтығының тікелей әсерін клиенттер анықтайды. Банк секторындағы қаржылық инновациялардың қазіргі толқыны бірқатар технологиялардың, соның ішінде смартфондардың, ғаламтордың, ақпараттық жүйелер (API)

арасында деректер алмасу технологиялары, жасанды интеллект және үлкен деректердің дамуымен тығыз байланысты болып отыр.

Бүгінгі таңда еліміздегі екінші деңгейлі банктер цифрлық платформаларды, мобильді қосымшаларды, онлайн банкингі, тұтынушылар тәжірибесін жақсартуға және қызметтер ауқымын кеңейтуге арналған түрлі жаңа технологиялар ұсынып отыр. 2 – суретте Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктер ұсынатын мобильді қосымшаларының жалпы пайдаланушылар саны көрсетілген. Суретте 2021-2023 жылдар аралығындағы маусым айының көрсеткіштері миллионмен бейнеленген. Көріп отырғанымыздай жыл сайын пайдаланушылар саны артып отыр, ал 2023 жылдың желтоқсан айындағы көрсеткіштерге сәйкес пайдаланушылар саны 22 миллионнан асқан болатын [1].

2023 жылдың 15 маусымында «Baker Tilly Qazaqstan Advisory» ЖШС еліміздегі екінші деңгейлі банктердің рейтингін ұсынды. Рейтингі құруда деректердің негізгі көзі ҚР Ұлттық Банкінің есептерінен, kase.kz және банктердің ресми сайттарынан алынған. Осы рейтингке сәйкес, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Kaspi Bank» АҚ, «Forte Bank» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ, «Отбасы банк» АҚ және «Еуразиялық Банк» АҚ жетекші орындарды иеленді [2]. Банк секторындағы ұсынылған қызмет түрлері ұқсас және бір-біріне бәсекелес, қаржылық инновациялардың кең ауқымын ұсынатын екінші деңгейлі банктерге, атап айтқанда «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Kaspi Bank» АҚ, «Forte Bank» АҚ, «Еуразиялық Банк» АҚ және «Банк ЦентрКредит» АҚ талдау жасалынған болатын.

1. «Қазақстан Халық Банкі» АҚ - ең ірі клиенттік базасы мен тарату желісі бар Қазақстандағы жетекші қаржы тобы [3]. Банк өзінің жеке клиенттеріне, шағын және орта бизнес клиенттеріне және корпоративтік клиенттеріне қызметтердің кең спектрін (банктік қызметтер, сақтандыру, лизинг, брокерлік және активтерді басқару қызметтері) ұсынатын әмбебап қаржылық топ ретінде дамып келеді.

«Қазақстан Халық Банкі» АҚ - еліміздегі қаржылық инновациялардың озық үлгілерін ұсынатын екінші деңгейлі банктердің бірі. Бүгінгі күні «Қазақстан Халық Банкі» АҚ өз тұтынушылары үшін түрлі қаржылық инновациялық шешімдер ұсынып отыр, олардың қатарына интернет банкинг, жеке тұлғалар үшін Halyk Homebank, заңды тұлғалар үшін Onlinebank мобильді қосымшалары және банк ұсынатын экожүйелер кіреді.

Halyk Homebank – жеке тұлғаларға арналған Қазақстандағы жетекші банктік мобильді қосымшаларының бірі. 2022 жылғы ақпараттарға сүйенсек, орташа есеппен Homebank мобильді қосымшасының ай сайынғы белсенді пайдаланушылар саны 5,4 миллионды, ал күнделікті белсенді пайдаланушылар 1 712,4 мың пайдаланушыны құраған болатын. 2021 жылмен салыстырғанда ай сайынғы белсенді пайдаланушылар саны 28,6% өсімді көрсетсе, күнделікті белсенді пайдаланушылар саны 27,4% өсімді көрсетті. Бұл банк жеке тұлғалар үшін ұсынып отырған қаржылық инновациялық шешімдердің тиімділігінің басты көрсеткіші болып табылады.

Ірі және шағын-орта бизнес клиенттеріне арналған Onlinebank пайдаланушылар саны 2022 жылы 417,5 мың пайдаланушыны құраған болатын. Тиімді ұсыныстар мен жоғары сенімділік, қорғаныс қызметтері арқасында Onlinebank-ты ай сайынғы белсенді пайдаланушылар саны 62,2%-ға ұлғайған болатын. Сонымен қатар, заңды тұлғалар тиімділігі үшін 2022 жылы Onlinebank-та салық декларациясын тапсыру қызметі қосылғанын атап өткен жөн.

«Инновация тұрақты дамудың негізі ретінде. Қаржы нарықтарындағы жаһандық өзгерістер» пленарлық отырысында Үміт Шаяхметова «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның үлкен деректер орталығын, деректер зауытында клиенттердің деректерін қорғау және киберқауіпсіздік мәселелеріне тоқтала өткен болатын. Сонымен қатар, алдағы уақытта Халық банк бұлттық (облакалық) технологиялар және жасанды интеллект бағытында дамуды қолға алуды жоспарлап отыр.

2. «Kaspi Bank» АҚ - 1997 жылдан Қазақстан Республикасында банктік қызметтердің кең спектрін ұсынып келе жатырған ірі екінші деңгейлі банктердің бірі. Kaspi Bank - екінші деңгейлі банктер арасындағы қаржылық инновациялар тұрғысынан үздік шешімдер ұсынатын жетекші банк болып табылады. Банк өз миссиясын инновациямен тығыз байланыстыра отырып, инновациялық өнімдер мен қызметтер арқылы тұтынушылардың өмірін жақсарту деп айқындайды [4].

«Инновациялар арқылы тұтынушылардың өмірін жақсарту» миссиясын жүзеге асыру үшін Банк клиенттерге арналған Kaspi.kz Super қосымшасының және серіктестерге арналған Kaspi Pay Super қосымшасының бірегей екі жақты моделін қолдануда. Kaspi.kz супер қосымшасы Қазақстандағы ең танымал мобильді қосымша болып табылады: 2022 жылы ай сайын 12,6 миллион белсенді пайдаланушы болды, оның 8 миллионы банктің қызметтерімен күн сайын пайдаланған.

Сатушыларға арналған Kaspi Pay супер қосымшасы. Kaspi Pay серіктестерге Kaspi QR арқылы төлемдер, лезде шот-фактуралар шығару, B2B жеткізушілеріне төлеу, қаржыландыру алу, арнайы бизнес шоттарын ашу және басқаруға мүмкіндік беретін қызметтер мен өнімдердің біріктірілген жиынтығын қамтиды. Банк ұсынатын ыңғайлы Kaspi QR, m-Commerce және Instant Invoicing сияқты шарттар серіктестерді табуға, олармен келісімге келуге оң әсерін беруде. 2022 жыл үшін табыс әкелетін жалпы төлемдер құны (RTPV) 54% өсімді көрсетіп, 19,9 триллион теңгені құрады.

Сонымен қатар, «Kaspi Bank» АҚ ұсынатын инновациялық шешімдердің бірі - Marketplace Platform болып табылады. Marketplace Platform-ды банк қызметімен ұштастыра отырып, Super қосымшаларда жүзеге асыру Kaspi Bank үшін қызметтердің қолжетімділігін жақсартуға, бәсекелестікті арттыруға, клиенттік базаны кеңейтуге және транзакциялық шығындарды азайтуға көмектесіп отыр. 2022 жылғы нәтижелер бойынша Marketplace-тен түскен таза пайда көлемі 2021 жылмен салыстырғанда 53%-ға ұлғайып, 156 млрд теңгеге жетті. Табыстылық деңгейі 2021 жылғы

көрсеткіш 66,2%-дан 65,1%-ға дейін аздап төмендеді, банк табыстылық көрсеткішінің төмендеуін толығымен дерлік тегін жеткізуге салынған инвестициялар салдарынан болды деп қорытындылады.

Kaspi Bank ұсынатын қаржылық инновациялық шешімнің тағы бір түрі Fintech платформасы. Fintech платформасы осыған дейін атап өткен Төлемдер және Marketplace қызметтерімен біріктірілген. 2022 жылы Fintech Platform кірісі 2021 жылмен салыстырғанда 32% өсіп, 745 миллиард теңгеге жетті, аталған жыл ішінде Fintech Platform таза пайдасы 14%-ға өсіп, 254 миллиард теңгеге жетті.

Kaspi.kz тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде Super қосымшаларды ұсынатын жаңа цифрлық революцияның алдыңғы қатарында. Қаржылық инновациялар, жаңашылдық пен өз деңгейіндегі ең жақсы орындау Банк ұсынатын барлық өнімдер мен қызметтердің негізі болып табылады.

3. «Forte Bank» АҚ - қазақстандық қаржы жүйесінде жетекші орындардың бірін алатын және активтері мен несиелік портфелі бойынша қазақстандық бес ірі банктердің бірі болып табылады. Банк өз қызметінде алдыңғы қатарлы қаржылық инновацияларды енгізумен қалыпты тәуекелдің тиімді үйлесімі үшін ұмтылады. Қазіргі таңда банктің қаржылық инновациялары жеке тұлғалар үшін дайындалған Forte және бизнес клиенттерге арналған ForteBusiness мобильді қосымшалары банктік экожүйемен ұштастырыла отырып клиенттердің назарына ұсынылған.

Жеке тұлғаларға арналған Forte мобильді қосымшасы тұтынушылар үшін аударымдар мен төлемдердің барлық түрін, ForteForex қызметі арқылы валюталық айырбастар жүзеге асыруға, ForteMarket маркетплейсына, сонымен қатар ForteMobile қызметіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мобильді қосымшаға тіркелген пайдаланушылар саны 2022 жылдың аяғында шамамен 1,8 миллион адамды құрады, 2021 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 73%-ға өскен. Ай сайынғы пайдаланушы белсенділігінде де оң динамика байқалады: айлық белсенді пайдаланушылар саны 767396 адамға өсті [5].

Forte өз клиенттеріне жоғары инновациялық және технологиялық банктік қызметтердің толық спектрін ұсынады және оларды алудың сапасына, жылдамдығына, ыңғайлылығына және сенімділігіне кепілдік береді. Forte Bank ұсынатын қаржылық инновациялық шешімдер клиенттермен сенімді қарым-қатынасқа қол жеткізуге, өсу және тұрақтылыққа негізделген бизнес-модель үлгісін қалыптастыруға мүмкіндік беріп отыр.

4. «Еуразиялық банк» АҚ әлеуметтік маңызды, 30 жылдық даму тарихы бар Қазақстан Республикасының екінші деңгейлі банктерінің бірі. Банк активтерінің көлемі бойынша еліміздегі ең ірі банктердің ондығына кіреді, бөлшек банктік қызмет нарығында жетекші орынға ие және корпоративтік клиенттер мен шағын орта бизнес үшін қызметтердің кең спектрін ұсынады. «Еуразиялық банк» АҚ миссиясы - клиенттерге жалпыға түсінікті және қолжетімді заманауи цифрлық банк шешімдері мен өнімдерін

ұсыну арқылы табысты және тиімді бизнесті дамыту. Банк болашаққа көзқарасын елдің технологиялық бөлшек жеке банктерінің көшбасшыларының бірі болу деп айқындайды [6].

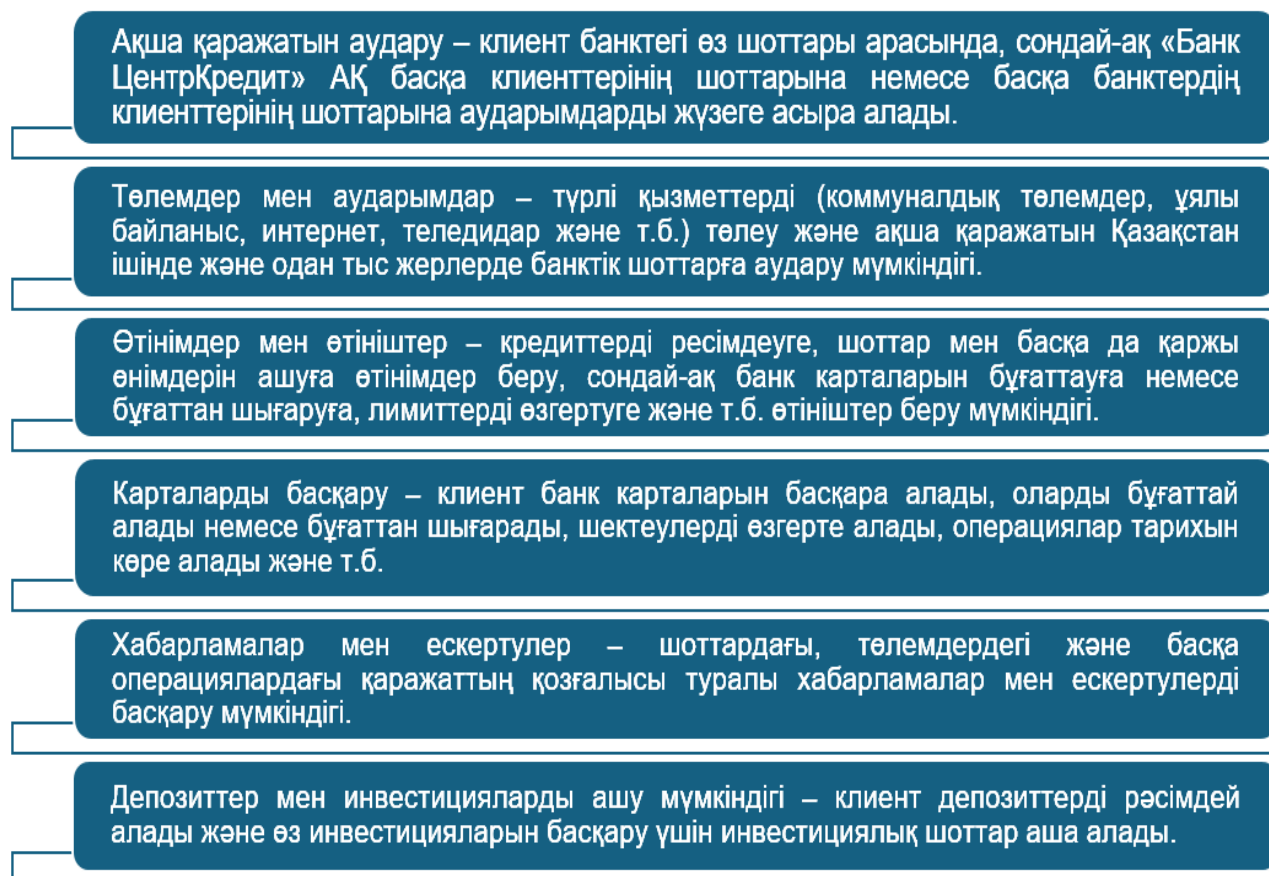
Банк бизнесті қаржылық инновациялардың көлемін арттырып, цифрландыруды күшейтіп, клиенттер тәжірибесін жақсартуды көздеп отыр. 2021 жылы Еуразиялық банк цифрлық трансформацияға 370 миллион теңгеден астам көлемде инвестиция жасаған болатын. Жалпы банктағы соңғы 5 жылдағы цифрлық белсенділіктің өсуінің драйвері мобильді қосымша болып табылады.

Жеке тұлғаларға арналған Smartbank мобильді қосымшасы клиенттерге банк ұсынатын барлық дерлік қызметтерге қашықтықтан қол жеткізуге мүмкіндік береді. Клиенттер үшін қосымшада несиелік карта және дебеттік моновалюталық және мультивалюталық шоттар ашу, депозит ашу, несиеге өтініш қалдыру, одан өзге түрлі аударымдар мен төлемдер жасау сынды қызметтер қол жетімді. 2022 жылы жыл соңына қарай несиеге онлайн өтінімдерінің көлемі ұлғайды, олардың үлесі 79%-ға жетті, бұл POS, Cash және Auto сияқты бөлшек несиелеудің негізгі сегменттеріндегі офлайндық үлестен айтарлықтай асып түскен болатын. Депозиттердің 50%-дан астамы қашықтан ашылған. Бір жыл ішінде Smartbank белсенді пайдаланушыларының саны үштен бірге өсіп, 530 000 адамнан асты. Смартфон арқылы аударымдар саны 60%-дан астамға өсті.

«Еуразиялық банк» АҚ сауатты стратегия нәтижесінде, инновациялық жұмыстар жүргізе отырып, жақсартылған сервис және клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыру арқылы нарықтық өзгерістерге бейімделу арқылы нарықтағы позициясын табысты түрде нығайтуға бағытталып отыр.

5. «Банк ЦентрКредит» АҚ 1988 жылы құрылды және өзінің отыз алты жыл ішінде шағын банктен қазақстандық қаржылық қызметтер нарығындағы ірі ойыншылардың біріне айналды. Белсенді кеңейту стратегиясы мен банк бизнесіне инновациялық көзқарастың арқасында «Банк ЦентрКредит» АҚ өңірдегі банк қызметі саласында кеңінен танылған көшбасшыға айналды [7]. Көптеген сегменттерде «Банк ЦентрКредит» АҚ жылдар бойы көшбасшылық позицияны сақтап келеді. Атап өтер болсақ, Mobile Banking rank сәйкес 2022 жылы BCC.KZ қосымшасы ең ыңғайлы қосымша ретінде марапатталған болатын.

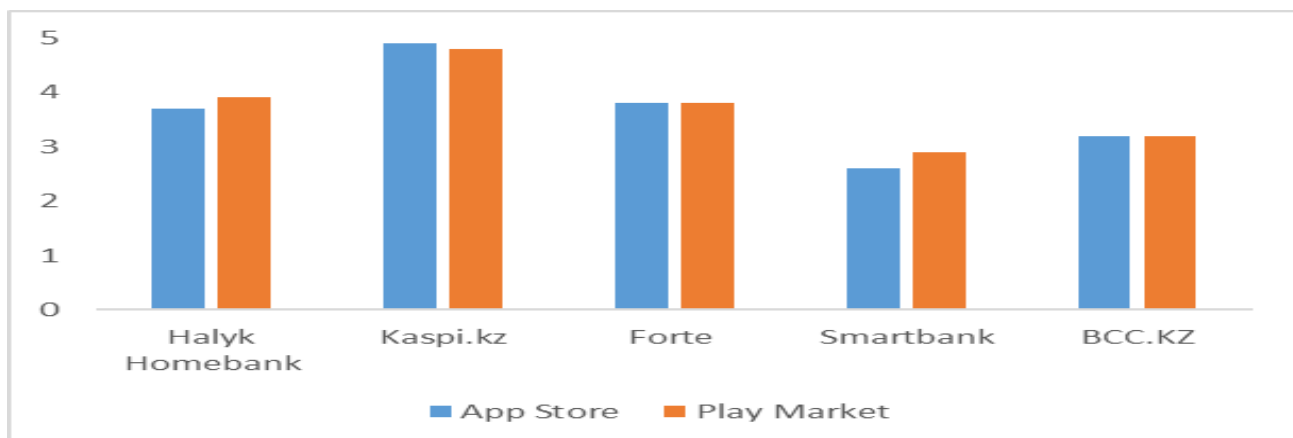
Қаржылық инновацияларды қолдану арқылы банк өзінің мобильдік қосымшаларын BCC.KZ және BCC.BUSINESS жылдан жылға дамытуда. Қызметтердің кең спектірін пайдалануға мүмкіндік беретін мобильді қосымшалар клиенттерге өз қаржысын тез әрі ыңғайлы басқаруға мүмкіндік беретін қызметтер тізімі 1-суретте ұсынылған.

1-сурет – BCC.KZ және BCC.BUSINESS қосымшалары ұсынатын қызметтер

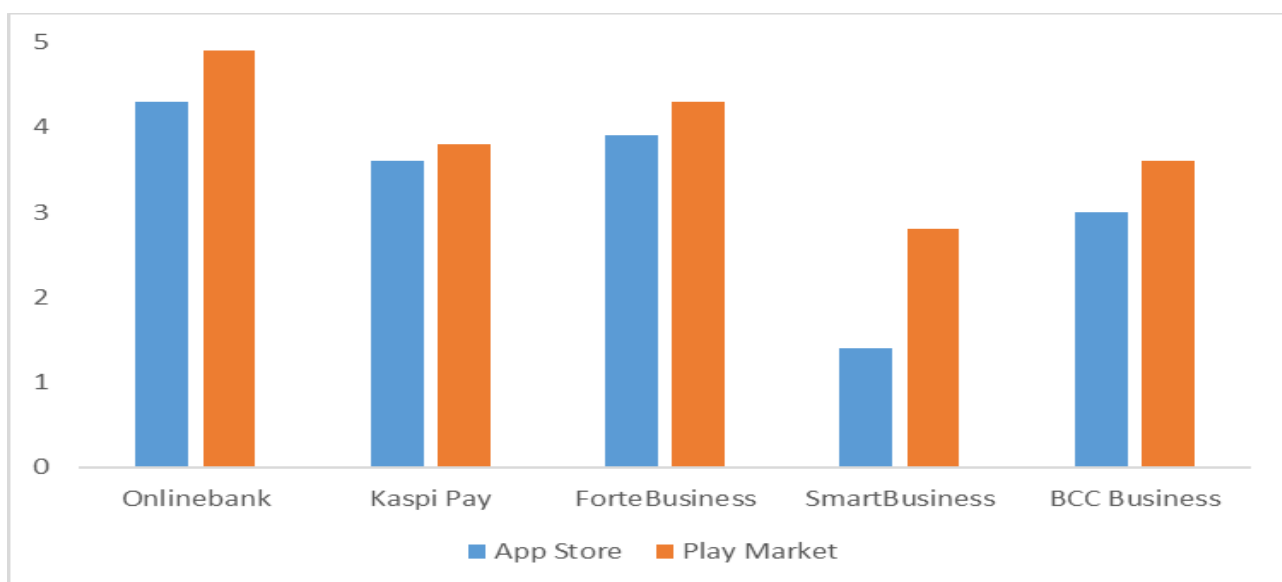
Осыған дейін атап өтілгендей қаржылық инновацияларды енгізу банктің бәсекелестік қабілеттілігін арттыру мен клиенттердің сұраныстарын қанағаттандыруға негізделеді. Бүгінгі күні банктер ұсынған қаржылық инновациялар цифрландыру үрдісімен ұштасқан мобильді қосымшалар арқылы көрініс тауып отыр. Осы орайда, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Kaspi Bank» АҚ, «Forte Bank» АҚ, «Еуразиялық Банк» АҚ және «Банк ЦентрКредит» АҚ жеке тұлғалар мен бизнес клиенттерге ұсынған мобильді қосымшалардың PlayMarket және AppStore қосымшаларындағы рейтингін ұсынамыз.

2-суретте жеке тұлғаларға арналған мобильді қосымшалар рейтингі ұсынылған. Суретте көріп отырғанымыздай, Kaspi Bank ұсынған Kaspi.kz мобильді қосымшасы App Store қосымшасында 4.9 ұпаймен, Play Market қосымшасында 4.8 ұпаймен жетекші орынға орналасқан. Бұл Kaspi.kz мобильді қосымшасы клиенттер үшін ең ыңғайлы әрі ұсынылатын қызметтердің кең спектрімен сипатталады.

2-сурет – Жеке тұлғаларға арналған мобильді қосымшалар рейтингі

Ал, Халық Банк ұсынатын ірі және шағын-орта бизнес клиенттеріне арналған Onlinebank қосымшасы көшбасшы екенін және заңды тұлғаларға арналған мобильді қосымшалар рейтингін 3-суреттен көрсек болады.

3-сурет – Заңды тұлғаларға арналған мобильді қосымшалар рейтингі

Жалпы, қазақстандық банк секторы түрлі қаржылық инновацияларды белсенді түрде енгізуде, бұл клиенттер үшін банк қызметтерінің ыңғайлылығы мен қолжетімділігін жақсартуға мүмкіндік береді. Алайда, бұл сала әлі де белсенді даму сатысында және болашақта одан да қызықты және озық инновациялық шешімдер күтілуде. Қорытындылай келе, қаржылық инновациялардың қазақстандық банк секторының дамуына әсерін зерттеу банк саласындағы инновациялық қызметтің әртүрлі аспектілерін қамтитын ауқымды талдамалық жоба болып табылады. Қаржылық инновациялар екінші деңгейші банктердің технологиялық деңгейлерін көтеруге түрткі болды. Қаржылық инновациялар арқылы қашықтықтан қызмет көрсету – қазіргі заманғы банк үшін стандартқа айналды. Қаржылық инновациялар қазақстандық банк секторын трансформациялауда, оның бәсекеге

қабілеттілігін және қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге бейімделуін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Банк саласына жаңа инновациялар мен тәсілдерді енгізу қызметтердің сапасын жақсартуға, қаржы өнімдерінің қолжетімділігін кеңейтуге және операциялардың тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Қаржылық инновацияның маңызды салдарының бірі – тұтынушылардың тәжірибесі мен тұтынушылардың қанағаттануын жақсарту. Процестерді цифрландыру арқылы банктер клиенттерге ыңғайлы және жылдам қызмет көрсетеді, бұл адалдықты арттыруға және жаңа клиенттерді тартуға ықпал ететіні сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Tsifrovye banki Kazakhstana:chislennost aktivnykh polzovateley onlain-servisov bankov perevalila za 22 milliona //ranking.kz // <https://clck.ru/3AdKAN>
- 2 Rejting bankov Kazakhstana – 2023 // forbes.kz // <https://clck.ru/3AdKVq>
- 3 «Kazakhstan Khalyk Banki» AK 2022 zhyldyk esebi // <https://clck.ru/3AdMhy>
- 4 «Kaspi Bank» AK 2022 zhyldyk esebi // <https://clck.ru/3AdMdb>
- 5 «Forte Bank» AK 2022 zhyldyk esebi // <https://clck.ru/3AdMo5>
- 6 «Euraziyalyk Bank» AK 2022 zhyldyk esebi // <https://clck.ru/3AdMsY>
- 7 «Bank TsentrKredit» AK 2022 zhyldyk esebi // <https://clck.ru/3AdKfY>

МРНТИ: 06.73.55

Ж.Т. Антаев

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымдарының магистрі¹**

Г.Б. Бухарбаева, 6В04105-Қаржы мамандығының 1 курс студенті¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Цифрлық экономика жағдайындағы банктік инновациялар

Түйіндеме. Мақалада экономиканы цифрландыру процестері жағдайындағы банктік инновациялар жөнінде мәселелер қарастырылған.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы по банковским инновациям в условиях цифровизации экономики.

Abstract. The article discusses the issues of banking innovations in the context of the digitalization of the economy.

Түйінді сөздер: цифрландыру, қаржы, несие, институт, банк, технология, инновация, ұлттық банк, киберқауіп, экономика, ақпараттық қаржы технологиялары, кросс-канал.

Ключевые слова: цифровизация, финансы, кредит, институт, банк, технологии, инновации, национальный банк, кибербезопасность, экономика, информационные финансовые технологии, кросс-канал.

Key words: digitalization, finance, credit, institute, bank, technology, innovation, national bank, cybersecurity, economics, information financial technologies, cross-channel.

Кіріспе

Экономиканы цифрландыру процестері тұтастай алғанда барлық қаржы-несие институттарына да, атап айтқанда банктердің қызметіне де белсенді әсер етеді, бұл қазіргі заманғы банк технологиялары мен инновациялық банк инфрақұрылымын құруда көрінетін банктік инновацияларды енгізудің салдарын сапалы қайта қарау міндеттерін анықтайды. Аталған деректер цифрлық экономика жағдайында банктік инновацияларды дамыту процесін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін қалыптастыру қажеттілігіне делдал болады.

Қазіргі заманғы өнімдер жасалатын несиелік ұйымдардың маңызды материалдық емес активі ретінде банктік инновациялардың рөлін арттыру тенденциясы қайшылықты. Банктік инновациялар материалдық емес актив болғанына қарамастан, олар несиелік ұйымдардың материалдық базасын нығайтуға және олардың стратегиялық даму векторларын қалыптастыруға әсер етеді, олардың арасында банк қызметін басқарудың қосымша нысандарын іздеу, заманауи банктік технологияларды құру, банк капиталын ұлғайту, банк қызметінің тәуекелдерін болжау.

Басқа жағынан, цифрландыру жағдайындағы банк қызметін қайта құру Ұлттық банк жүйесіне қосымша қатерлерді (киберқауіптер) қалыптастырады, бұл банк инновациялары негізінде банк қызметін жүзеге асырудың неғұрлым ұтымды цифрлық моделін ғылыми іздестіру шекарасын кеңейтеді.

Экономиканы цифрландыру жағдайында банктік инновацияларды дамытудың институционалдық доминанттарын айқындау деректерді қазақстандық банктердің интеграцияланған ақпараттық жүйелеріне түрлендіретін кросс-арналық ақпараттық ресурстарды енгізу негізінде инновациялық банктік инфрақұрылым құру қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік береді.

Нысан және әдістеме

Зерттеу объектісі банктік инновациялар және олардың цифрлық экономика жағдайындағы даму ерекшеліктері болып табылады. Зерттеу әдістемесі қаржылық-несиелік өзара іс-қимыл субъектілерінің қарым-қатынастарының жиынтығы, сондай-ақ кросс-канал инфрақұрылымын қолдану негізінде Цифрлық экономика жағдайында банктік инновацияларды дамыту тәсілдері, тәсілдері мен әдістері болып табылады[1].

Зерттеу нәтижелері

Зерттеуде экономикалық шындықты жүйелі, құрылымдық, функционалдық және компаративті талдау әдістері, қазақстандық кредиттік ұйымдардың банктік инновацияларды енгізуінің салдарын зерттеу үшін функционалдық негізді дамыту векторларын объективті бағалау және

айқындау әдістері пайдаланылды. Зерттеудің аспаптық базасы бақылау, модельдеу және ғылыми абстракция әдістері сияқты әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Бұл мәселені зерттеу жүргізілген зерттеулердің келесі нәтижелері болып табылады:

1 Ақпараттық қаржы технологияларын енгізу және заманауи банк өнімдерін құру жағдайында банк қызметінің институционалдық-ұйымдастырушылық нысандарын өзгертетін инновациялық процесс ретінде цифрлық экономика жағдайында банк инновацияларының мәнін, мазмұнын және енгізілуін зерттеудің теориялық-тұжырымдамалық базасы әзірленді, бұл банк бизнесінің дәстүрлі және цифрлық моделінің ерекшелігін зерттеуге авторлық әдістемелік тәсілді олардың өлшемдерін негіздей отырып негіздеуге мүмкіндік берді енгізу.

2 Банк қызметіне банктік инновацияларды енгізудің институционалдық-экономикалық доминанттары зерттелді және негізделді, сондай-ақ банк қызметі мен цифрлық ортаның симбиозын қамтитын бірыңғай цифрлық кеңістікті құру үдерісімен сипатталатын банктік инновацияларды дамытудың қазіргі заманғы үрдістері нақтыланды. Бұл нәтижелер цифрлық экономика жағдайында банктік инновацияларды пайдалана отырып, заманауи банк инфрақұрылымын құру қажеттілігін дәлелдеуге мүмкіндік берді[2].

3 Кросс-каналды банк инфрақұрылымын қалыптастыру бағыттарын ескере отырып, цифрлық экономикада банктік инновацияларды енгізу тәсілдері нақтыланды және бейімделді (кросс-каналды ақпараттық ресурстарды Талдау әдістемесін айқындау; ақпаратты өңдеу, деректерді интеграциялау және банк өнімін тұтыну процесінде оларды клиентке жеткізу үшін заманауи кросс-каналды банк инфрақұрылымын құру; ақпараттық деректерді кросс-каналды ақпараттық ресурстарға Банктің сандық экожүйесі). Осы қағидаттарды практикалық іске асыру тұтастай алғанда экономиканың стратегиялық міндеттерін шешуге, сондай-ақ қазақстандық банк жүйесінде клиенттермен, әріптестермен және контрагенттермен нәтижелі өзара іс-қимылды жүзеге асыру бөлігінде банктерді дамытуға ықпал етеді.

4 Функционалдық, матрицалық және жобалық позицияны пайдалануды негіздеу мен қолданудан тұратын ұйымдық құрылымның түріне байланысты банктік инновацияларды енгізу критерийлерін әзірлеудің әдістемелік тәсілі ұсынылды. Бұл авторлық тәсіл осы инновациялардың сипаттамаларын Банктің ұйымдық құрылымымен нарықтық қатысуды арттыру және инновациялық банк өнімдеріне бағытталған клиенттерді тарту бойынша қойылған міндеттерді шешуге бейімделу тұрғысынан байланыстыруға мүмкіндік береді.

5 Кросс-каналды банк инфрақұрылымы және осы процестің банктік пайданың таралу деңгейіне және банк қызметіне төнетін қауіптердің жиынтық көрсеткішіне әсері негізінде Цифрлық экономика жағдайында

банктік инновацияларды енгізу тиімділігін бағалаудың оңтайландыру түрінің эвристикалық моделі әзірленді. Дамыған эвристикалық модельдің экономикалық мәні банктің барлық қызметіне банктік инновациялардың әсерін эмпирикалық тексеру мүмкіндігі болып табылады[3].

6 Күтілетін нәтижелерге қол жеткізуге кепілдік беретін және банктер қызметінің тиімділігін арттыру үшін инновацияларды енгізудің перспективалық мүмкіндіктерін жасайтын, қазіргі заманғы банк өнімдерін әзірлеу және қолдану жөніндегі жобалардың ашықтығымен сипатталатын банк инновацияларын енгізу үшін кросс-арналы банк инфрақұрылымын дамыту тәсілдері жіктелді. Осылайша, бұл тәсіл банктерге цифрлық экономика жағдайында банкаралық бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін өз бизнес-процестерін қайта құру деңгейін бағалауға мүмкіндік береді.

7 Банк қызметі үшін бірыңғай фронтальды ақпараттық платформаны құру және енгізу қажеттілігі дәлелденген, оның негізгі міндеттері: Банк клиентінің профилін құру, оны қаржылық мониторингте қолдану мақсатында кейіннен өңдеу, банктердің қылмыстық кірістерін жылыстатуға және тәуекел-менеджментіне қарсы іс-қимыл жасау; оларға қызмет көрсетудің жеке жағдайларын қамтамасыз ету, жаңа өнімдерді ұсыну мақсатында банк үшін клиенттердің басым санатын анықтау. Банктің пайдаланылатын өнімдері мен қызметтері үшін қолданыстағы тарифтерді төмендету. Бұл авторлық тәсіл заманауи өнімдер мен қызметтерді құруға мүмкіндік береді және банк саласындағы реттеуші және қадағалау міндеттерін неғұрлым толық іске асыруға мүмкіндік береді.

8 Қазақстандық банктердің қаржылық мониторингін дамыту мақсатында бейімделген кросс-каналды банк инфрақұрылымын құрудың теориялық-әдістемелік базисі әзірленді, оған мынадай элементтер кіреді: банк клиентінің қызметін бизнес-талдау, кросс-каналды ақпараттық деректерді талдау және модельдеу және т. б. бұл кредиттік ұйымдар үшін жылыстатуға қарсы іс-қимыл үшін қаржы мониторингі процесінде қолданылатын "клиенттің профилін" қалыптастыруға мүмкіндік береді клиенттердің мінез-құлық индикаторлары негізінде қаржыландыру және кірістер.

9 Клиенттің операцияларын жасау кезінде талданатын кросс-арна бойынша күтілетін қателік тәуекелін интегралды бағалауды қолдану негізінде банктік инновацияларды енгізу жағдайында туындайтын банктің қосымша тәуекелдерін бағалаудың әдістемелік тәсілі әзірленді. Авторлық тәсілді қолдану цифрлық экономика жағдайында банктік инновацияларды пайдалану кезінде қателіктер жіберудің банктік тәуекелдерін анықтауға бағытталған және қолданыстағы операциялық тәуекелді ескере отырып, әртүрлі кросс-арналарды пайдалануды регламенттеу бөлігінде "кредиттік ұйымда және банк тобында операциялық тәуекелді басқару жүйесіне қойылатын талаптар туралы" Қазақстан Банкі ережесінің жобасын толықтыру қажеттігін дәлелдейді[4].

Қорытынды

Кросс-каналды банк инфрақұрылымын дамытуды тұрақты бақылауды қамтамасыз ету және уақтылы және тиімді басқару шешімдерін қабылдау мақсатында банк инновацияларын енгізудің табиғи процесі ретінде қарастыру қажет. Қалыптасқан шындықтарда өзін-өзі талдауға және клиенттің мінез-құлқының негізгі сипаттамалары мен модельдерін анықтауға қабілетті кросс-каналды банктік инфрақұрылымның жұмыс істеу тұжырымдамасы банктік өнімдерге сұраныстарға сәйкес құрылуы керек, бұл банктік инновацияларды енгізу әсерін модельдеу және тексеру қажеттілігін қалыптастырады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Alıkaeva M.V. Qarjy tehnologialarynyń bank sektoryna áseri. Qazaqstan ekonomıkasynyń serpindi damýy: sharttary, quraldary, áserleri. - Fınteh, 2021 j.
- 2 Baratov M.T. Inovasiyalyq banktik qyzmetterdiń erekshelekteri. Almaty baspa. – 2020 j.
- 3 Shamraev A. A. Qazirgi zamanǵy qarjy tehnologialaryn engizý jaǵdaıynda bank sektoryn damytý perspektivalary. Qaraǵandy – 2019 j.
- 4 Beloýs A.P. Sandyq aǵyndaǵy bankterdiń damý vektory. Bank delo. – 2019 j.

МРНТИ: 06.73.65

Л.И.Нурмагамбетова,

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының э.ғ.к.,
қауымдастырылған профессоры¹**

6B04105-Есеп және аудит мамандығының 3 курс студенті

Е.Т.Сапабек¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Сақтандыру компанияларындағы есеп пен аудиттің жағдайы

Түйіндеме. Сақтандыру бизнесін дамыту-нарықтық экономиканың табысты дамуының маңызды факторы. Өндіріс табиғи апаттар мен техногендік апаттардың салдарына барған сайын осал болып келе жатқан және оның болашағына деген сенімсіздік халықтың көпшілігі үшін ортақ болып табылатын Қазақстанда сақтандырудың әлеуетті рөлі ерекше маңызды.

Аннотация. Развитие страхового бизнеса-важный фактор успешного развития рыночной экономики. Особенно важна потенциальная роль страхования в Казахстане, где производство становится все более уязвимым к последствиям стихийных бедствий и техногенных катастроф и где недоверие к его будущему является общим для большинства населения.

Abstract. The development of the insurance business is an important factor in the successful development of the market economy. In Kazakhstan, the potential role of insurance is especially important, in which production becomes increasingly vulnerable to the consequences

of natural disasters and man-made disasters, and distrust of its future is common to the majority of the population.

Түйінді сөздер: сақтандыру функциясы, сақатандыру компаниясы, сақтандыру қоры, мүлік, табыс, тәуекел, шығын, бухгалтерлік баланс, капитал, қарыз.

Ключевые слова: страховая функция, охранный фонд, имущество, доход, риск, убыток, баланс, капитал, долг.

Key words: insurance function, security company, insurance fund, property, income, risk, loss, balance sheet, capital, debt.

Кіріспе

Сақтандыру бизнесін дамыту-нарықтық экономиканың табысты дамуының маңызды факторы.

Өндіріс табиғи апаттар мен техногендік апаттардың салдарына барған сайын осал болып келе жатқан және оның болашағына деген сенімсіздік халықтың көпшілігі үшін ортақ болып табылатын Қазақстанда сақтандырудың әлеуетті рөлі ерекше маңызды.

Мүліктен айырылған және табысынан айырылған жағдайда иелеріне өтемақы төлеуге кепілдік бере отырып, адамның тұрақты қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, сақтандыру әлеуметтік және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Сақтандыру компанияларының қорлары республиканың экономикалық дамуына ауқымды инвестициялардың сенімді көзі болып табылады.

Ағымдағы экономикалық дағдарыс Қазақстан Республикасының сақтандыру жүйесіне елеулі әсер етті, бұл бірқатар елеулі құрылымдық өзгерістерге әкелді. Сақтандыру операцияларынан сақтандыру нарығына көшу болды. Қазіргі уақытта барлық бизнестің қолданыстағы сақтандыру мүдделерін ескере отырып, өз бизнесін құруға ұмтылатын жаңа сақтандыру компанияларын құру процесі қарқынды жүріп жатыр.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі сақтандыру нарығын дамытудың қазіргі жағдайында сақтандыру қажеттілігі ұғымы қоғамдық санаға көбірек енгізіліп жатқандығында, өз кезегінде бухгалтерлік есеп сипаттамаларын ашу қажеттілігі туындайды.

Сақтандыру компанияларының қызметін бағалау үшін бухгалтерлік есеп пен аудиттің озық әдістері сақтандыруды дамытуда маңызды рөл атқаруы тиіс. Бухгалтерлік есеп пен есептіліктің ұлттық және халықаралық стандарттарын пайдалану негізінде сақтандыру компанияларының қызметін басқарудың ұтымды негіздерін әзірлеу қажет. Олардың қаржылық жағдайы мен қызмет нәтижелері туралы сенімді ақпаратқа қол жеткізу. Ұйымның ақшасы біздің елімізде сақтандыру қызметтерін дамыту үшін отандық қана емес, шетелдік капиталды да тартуға көмектеседі.

Сақтандыру нарығын одан әрі дамытудың алғышарттарының бірі бухгалтерлік есеп пен есептіліктің сенімділігін, сондай-ақ қаржылық тұрақтылық пен шешім қабылдау деңгейін тексеретін агенттік ретінде сақтандыру аудитін тікелей дамыту болып табылады. Қаржылық есептіліктің

сенімділігі деп Есептіліктің Құзыретті пайдаланушысына қызмет нәтижелері туралы нақты қорытынды жасауға және осы қорытынды негізінде шешім қабылдауға мүмкіндік беретін нақты деректер деңгейі түсініледі.

Объект және әдістеме

Экономикада сақтандыру болашақ залал үшін төлемдер жүргізілетін арнайы ақша қорларын қалыптастыру жөніндегі экономикалық қызметтің нысаны ретінде түсініледі.

Сақтандыру жағдайы басталған кезде оларды тікелей пайдалану арқылы ұйымдар мен жеке тұлғалардың жарналары мен салымдары көмегімен арнайы қор құру арқылы өнімді экономика мен экономикалық субъектілерді нығайту үшін ұлттық қаражаттың бір бөлігі қайта бөлінетін экономикалық қатынастар тобы ретінде анықталуы мүмкін.

Сақтандыруды төтенше жағдайлардан зардап шеккен басқа адамдарға көмектесу үшін бір ұйым (сақтандыру компаниясы) құрған сақтандыру қорларын құру мен пайдаланудан туындайтын қаржылық қатынастарды көрсететін экономикалық институт ретінде де түсіндіруге болады.

Сақтандыру-бұл мүліктің мүдделерін күтпеген оқиғалардан, жазатайым оқиғалардан, табиғи апаттардан және залалдан қорғауға арналған арнайы қорларда қолма-қол ақшаны қалыптастыру және жинақтау механизмі.

Сақтандыру-бұл қолайсыз оқиғалар қаупі туындаған кезде зиянды өтеу үшін қолданылуы мүмкін қаржымен байланысты қатынастар

Бұл анықтамалар сақтандыруды жеке санат ретінде және банктік өнім ретінде толық сипаттауға мүмкіндік береді. Қаржы делдалдары болып табылатын сақтандыру компаниялары өз қызметін өз клиенттеріне уақытша төлемдерді тарту негізінде жүргізеді.

Сақтандырылған оқиғалардың алдын алу көптеген шараларды қамтиды, соның ішінде сақтандыру жағдайларының алдын алу немесе азайту үшін қаржыландыру шаралары.

Оқиғалардың алдын алу және сақтанушыға келтірілген зиянды азайту презентация деп аталады. Бұл функцияны орындау үшін сақтандырушы профилактикалық іс-шаралардың арнайы қорын құрады. Мұндай қаражаттың көзі сақтандыру аударымы болып табылады.

Бұл функция сонымен қатар сақтандыру шартында көрсетілген және сақтандырылған мүлікке сақтықпен қарауға баса назар аударатын сақтанушыға заңды әсер етуді қамтиды.

Зерттеу нәтижелері

Сақтандыру компаниясы қызметінің аудиті сақтандыру жүйесі тудыратын экономикалық қатынастарға, сондай-ақ бухгалтерлік есепті, салық салуды және аудитті реттеудің ағымдағы және құқықтық аспектілеріне қатысты бірегей екені белгілі.

Осылайша, аудитордың ұсынылатын сақтандыру түрлері мен алынған лицензияларға сәйкестігі туралы өз пікірін білдіруге мүмкіндік беретін кәсіби пікірінің көрінісі үлкен қызығушылық тудырады.

Операциялық және заң талаптарын сақтау, сақтандыру қауымдастығының жарғылық капиталын айқындаудың толықтығы мен уақтылығы, қабылданған есеп саясатының болуы, дұрыс тіркелуі және сақталуы, сақтандыру объектілері бойынша бухгалтерлік есеп анықтамаларының дәлдігі, сақтандыру төлемдері бойынша операциялардың нақтылығы мен уақтылығы, сақтандыру резервтері және басқа да мәселелер сияқты.

Сақтандыру компанияларының аудиті, кез-келген ұйым сияқты, жоспарлау мен бағалаудың күрделі процесі болып табылады. "Аудит жоспары" саясаты негізінде жалпы аудит жоспарын әзірлеу кезінде

Келесі тармақтарды атап өту маңызды: аудиттелетін тұлғаның бухгалтерлік есеп және ішкі бақылау саласындағы қызметі, тәуекелдер мен материалдар. Аудиторлық рәсімдердің сипаты, ұзақтығы және көлемі үйлестіру, кейінгі әрекеттер, әрекеттер және басқа да мәселелер.

Жалпы аудит жоспарының әрбір бөлігі тиісті аудит ережелерінің талаптарын ескере отырып, арнайы әзірлеуді талап ететінін атап өткен жөн. Аудит стандарты валидация рәсімдеріне қойылатын жалпы талаптарды анықтайды. Сондықтан аудиторлық компанияға сақтандыру компаниясының аудит құрылымын көрсететін ішкі стандартты әзірлеу ұсынылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, сақтандыру компаниясын тексеру кезінде басқа салаларда жұмыс істейтін компаниялар мен жеке сектор арасындағы жалпы мәселелер тексеріледі. Сақтандырылған табыс пен сақтандыру шығындарының сомасын есептеудің толықтығы мен дұрыстығы тексеріледі.

Инвестициялық қызметті жүзеге асыру және қосымша табыс алу республикада сақтандыру бизнесінің сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады. Алайда, зерттеу сақтандыру компанияларына инвестиция салудың негізгі бағыттарында қандай да бір прогресс туралы сөйлесуге әлі нақты себеп жоқ екенін көрсетті.

Мұны инвестициялау бағыттарының шектеулі таңдауымен де, сақтандырушылардың өздерінде инвестициялау көздерінің болмауымен де түсіндіруге болады.

Сақтандыру нарығында инфрақұрылымды дамыту проблемасы қазіргі Қазақстанда пайда болды, яғни.кәсіби кадрларды және барлық сақтандыру агенттіктерін - сарапшыларды, брокерлерді, авариялық комиссияларды, операторларды және т. б. даярлаудың маңызды жүйесінің болмауы.

Бұл мәселені шешудің бір жолы республикалық сақтандырушылардың күш-жігерін біріктіру болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Demidova n. n. fundamenta assecurationis: artem. - Mogilev: Ed. Mogilev Rei Publicae Universitatis nomine Nuncupetur A. A. Kuleshov, 2016
- 2 Dubrovina. "Ratio in assecurationis institutis". - M.: Ed.- Sht. 2015. 543 p. 478.

- 3 Auditanov M. S. Audit-1. - Almaty: Bastau, 2015. - p. 382, 63-79 p. 11.
Zhuirikov A. N. " assecurationis est unus ex Kazakh Tabulatis Adlevatae barsa,
Almaty, 2017
- 4 Gvozdenko A. A. Periculum ipsum-M.: Finance et Mutant, 2010

МРНТИ: 06.73.75

Т.Д. Журмаганбетова,

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымының магистрі¹**

6B04105-Қаржы мамандығының 1 курс студенті

А.С. Кудабоева¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Қазақстан Республикасының банкттерінде несиелендіруді жетілдіру жолдары

Түйіндеме. Мақалада Қазақстандағы банктік несиелеу жүйесін жетілдіру жолдары қарастырылған.

Аннотация. В статье рассмотрено совершенствование банковского кредитования в РК

Abstract. The article describes the improvement of bank lending in Kazakhstan

Түйінді сөздер: қаржы нарығы, ұлттық банк, ұлттық валюта, екінші деңгейдегі банктер (ЕДБ), кредит беру.

Ключевые слова: финансовый рынок, Национальный Банк, национальная валюта, банки второго уровня (БВУ), кредитование.

Key words: financial market, national Bank, national currency, second-tier banks (STB), lending.

Кіріспе

ҚР Ұлттық Банкі (бұдан әрі-ҚР ҰБ) әзірлеген ҚР Қаржы нарығын дамыту тұжырымдамасы өз міндетіне банктерден, банк қызметтерінің жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардан және микрокредиттік ұйымдардан тұратын үш деңгейлі кредит беру жүйесін құру қояды. Алғашқы екі деңгей Қазақстан экономикасына бұрыннан және жемісті қызмет етеді, облыстың қаржы секторында пайда болған жаңа учаске - Микрокредиттік ұйым алғашқы қадам жасайды [1].

2003 жылы экономикада кредит беру функциясы негізінен ҚР ҰБ-дан Екінші деңгейдегі банктерге ауысты. Банктер өз бетінше тартылатын халықтың жинақ ақшасы есебінен экономикаға кредит беруді қамтамасыз етуге тиіс.

Объект және әдістеме

Соңғы жылдары қаржы секторын реттеу жүйесінде өзгерістер болды, және ҚР ҰБ банктерді пруденциялық реттеу және ЕДБ жай-күйі туралы ақпаратты мәжбүрлеп ашу құралдары жеткіліксіз болды. Өткен үш жыл ішінде банк жүйесі үлкен жолдан өтіп, инвесторлар мен реттеуші үшін түсінікті анағұрлым тұрақты болды. Банк жүйесінің ең ірі тәуекелі-жүйедегі жұмыс істемейтін қарыздардың өте үлкен үлесі. Неге отандық банктер жақсы несиені бере алмады және «жаман» қарыздар жүйесінен шықпады? Мұның барлығы корпоративтік басқару деңгейіне, байланысты кредит беру практикасының таралуына, созылмалы- «жасыл» қарыздар деп аталады. Банк аудиторлардың қолдарымен расталған есеп беруге мәжбүр болды.

Ұлттық валютаның тіркелген бағамы жүйенің долларлануының жоғары деңгейіне алып келді, ЕДБ үлкен валюта тәуекелдерін алып жүрді, экономика тұтастай алғанда өндірушілердің өзінің бәсекеге қабілеттілігінен айрылды, ал теңге бағамы сауданың сыртқы жағдайларын көрсетпеді. Қаржы жүйесінің әл-ауқатының нашарлауы экономиканың құрылымдық проблемаларымен де байланысты болды: жұмыссыздық деңгейі, халықтың төмен қаржылық сауаттылығы, урбанизация деңгейінің төмендігі.

Бүгінгі күні Қостанай облысында ҚР ҰБ саясатын жүргізу және оның банк жүйесін сауықтыру, бірігу және жою процестеріне әкеп соққан капиталдандыру деңгейін арттыру нәтижесінде банктің 32 филиалы жұмыс істейді. Макроэкономикалық жағдайларды жақсарту және тұрақты Қаржы нарығын сақтау аясында жоғары пайыздық ставкаларға қарамастан, банктік кредиттерге әлеуетті сұраныс жоғары болып қалып отыр. Облыс банктерінің негізгі қарыз алушылары ірі және орта клиенттер болып қалуда.

Өнеркәсіпті көтеру, Ауыл шаруашылығын жандандыру, көлікті дамыту және экономикалық өсу үшін басқа да қадамдар мемлекет тарапынан да, жеке сектор тарапынан да елеулі қаржылық салымсыз мүмкін емес. ҚР ҰБ-ның күш-жігері заңнамалық базаны жетілдіруге, экономиканың нақты секторын қаржы мекемелерінің жаңа институттары мен кредит беру тетіктерін дамытуға, қаржы қызметтерінің тізбесін кеңейтуге және сапасын арттыруға, кредиттік нарықта бәсекелестік ортаның өсуіне бағытталған.

Нарықтық экономикаға көшу жағдайында шағын бизнесті дамытуға елеулі көңіл бөлінеді. Мемлекет орта таптың өкілі ретінде шағын бизнесті дамытуға ерекше көңіл бөледі, ол қазіргі кезеңде біздің қоғам дамуының саяси, экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде шешуші рөл атқарады.

Елде кредит беру оның ішінде қолданыстағы мемлекеттік қаржыландыру бағдарламаларының есебінен қолдау табады.

Зерттеу нәтижелері

2018 жылдың көктемінде Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев ауқымды әлеуметтік реформаларды өткізудің бастамашысы болды. Шағын және орта бизнес үшін несиелер беру мен салықтарды азайтудан басқа, ипотекалық несиелендірудің жаңа бағдарламасын енгізу туралы сөз болды. Шілденің басында «7-20-25» тұрғын үй несиесі бағдарламасын жүзеге асыру

басталды. Әрбір отбасы үшін тұрғын үй сатып алудың жаңа мүмкіндіктері. 2018 жылдың 4 шілдесінен бастап «7-20-25» ипотекалық бағдарламасының серіктес банктері 44,2 млрд.теңгеге ипотекалық несие беруді мақұлдады. Барлығы 74,4 млрд теңге сомаға 6872 өтінім түсті. Жыл қорытындысы бойынша 49 млрд теңге ипотекалық несие беруге мақұлданды. Өңірлер бойынша айта кетерлігі, қатысушылар саны жағынан Астана қаласы көшбасшы болып отыр. Алматы Қаласы, Маңғыстау, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан және Ақмола облыстары да көшбасшы өңірлердің қатарына енді. Біздің облыс бағдарламаны орындау тұрғысынан соңғы кезеңде емес, сонымен қатар Ақтөбе, Павлодар, Қарағанды қалаларына да көптеп салынуда. Алматы және Алматы өңірлерімен өңірлер мүлдем дұрыс емес. «7-20-25» бастапқыда іске қосу актісінен кейін тек дайын тұрғын үйді сатуды қарастырады [2].

Қазіргі уақытта қаржы секторы өз дамуының сапалы жаңа деңгейінде тұр және реформалардың басым бөлігі қазірдің өзінде жүзеге асырылды. Дегенмен, ҚР ҰБ және оның аумақтық филиалдары өз алдына мынадай міндеттер қояды: қаржы нарығына қатысушылардың қызметіне ақшалай-несиелік қадағалауды жетілдіру; қаржы секторын дамыту және оның барлық сегменттерін валюталық қатынастарды ырықтандыру және жекелеген елдермен бірыңғай валюта кеңістігін енгізу мүмкіндігі жағдайында халықаралық стандарттарға келтіру.

Қазіргі заманғы кредит беру жүйесінің ерекшелігі құрылымда қысқа мерзімді қарыздардың кредитінің басым болуы болып табылады. Кредиттік салымдардың жалпы массасындағы қысқа мерзімді кредиттердің едәуір үлесі коммерциялық банктердің пайда алуға бағдарлануымен байланысты. Сондай-ақ, несиені қайтармау тәуекелі әсер етеді.

Отандық банктердің несие қоржынындағы ірі өнеркәсіптік кредиттердің үлесі өте аз, өйткені мұндай кәсіпорындардың даму серпіні өтелімділігінің ұзақ мерзімі бар (3 жылдан 5 жылға дейін) жаңа технологиялар мен жабдықтарды енгізбестен мүмкін емес. Сондықтан ірі өндірістерді дамыту үшін банк жүйесі қазіргі заманғы қаржы құралдарын және қаржыландыру нысандарын енгізуді ұсынады: тікелей қаржыландыру (қысқа мерзімді қарыздар); лизингтік Нысандар; франчайзингтік Нысандар (технологиялар әзірлеу немесе стратегиясы, маркетинг, тауар өндіру, өткізу, менеджмент және т. б.); біріздендірілген астық нұсқасының жобасы (элеваторлар бағалы қағаздарды қамтамасыз етуге кредит беру). Бірақ бұл идея әзірлеу сатысында. Қаржыландырудың ұсынылып отырған жаңа схемалары қазіргі заманғы экономикаға бағдарланған болашақ кредит беру схемасының макеті болып табылады.

Қазақстан Республикасы экономикасының нақты секторына әсер еткен әлемдік қаржы дағдарысы аясында банктер үшін кредиттер беру қауіпті жұмыс болып табылады. Бұл ретте, Қазақстанда посткеңестік кеңістіктің көптеген мемлекеттерімен салыстырғанда ҚР ҰБ мен банк заңнамасының

талаптары әлдеқайда қатаң, демек, отандық банк жүйесі барлық мүмкін экономикалық күйзелістерге жеткілікті түрде дайындалған.

Қазіргі заманғы несие беру жүйесі соңғы уақытқа тән директивамен ерекшеленбейді. Ол неғұрлым либералды схема болып табылады, онда клиент Банкке бекітілмейді, ал өзі қызметін пайдаланғысы келетін банкті таңдайды. Сонымен қатар, клиентке бір банкте емес, бірнеше банктерде несие шоттарын ашу құқығы берілген. Бұл клиенттің мүмкіндіктерін кеңейтеді, сондай-ақ банкаралық бәсекелестікті дамыту үшін жағдай жасайды.

Қазіргі заманғы Кредиттеу жүйесінің негізгі ерекшелігі халық шаруашылығының барлық салалары үшін оның бірізділігі болып табылады, ал банктік социалистік жүйе халық шаруашылығының (өнеркәсіп, сауда, ауыл шаруашылығы) әрбір саласы үшін нұсқаулықтардың едәуір санын әзірлеуді қамтиды. Қазіргі уақытта ірілендірілген нысан үшін кредит беру жүйесінің бірыңғай қағидаттары мен ережелері әзірленді [3].

Қорытындылар

Қазіргі уақытта екінші деңгейдегі банктер беретін кредиттердің жартысы қысқа мерзімді болып табылады. Сонымен қатар, экономика ұзақ мерзімді инвестициялық кредиттерде өткір тапшылықты бастан кешуде, ал қазіргі уақытта осы кредиттердің тек 10,3%-ы негізгі қорларды сатып алуға пайдаланылды.

Кредиттер бойынша пайыздық ставкалардың серпіні төмендеу үрдісіне ие. Несие ставкаларының деңгейі өндірісті дамыту үшін қағидатты мәнге ие. Ол қайта қаржыландыру ставкасымен, депозиттік ставкалардың деңгейімен және маржамен анықталады.

Сондай-ақ инвестициялық қызметте жобалық кредит беру мәселесі өзекті және ол тез арада қарауды талап етеді. Республиканың бүгінгі инвестициялық қажеттіліктері қаржыландырудың дәстүрлі арналарының есебінен толық көлемде қанағаттандырыла алмайды, сондықтан кредит беру тетігін дамытуда әлемдік тәжірибені пайдалану орынды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Nurseit, H. shaǵyn bıznesti damytý men kreditteýdiń aǵymdaǵy jaǵday [Mátin] / N. Nurseit. - Almaty: Analıtıka jáne statısıka, 2019. -51 B.
- 2 "7-20-25" turǵyn úı baǵdarlamasy: ipoteka, sharttar, erejeler [- Elektrondyq resýrs] / qol jetkizý rejimi: <https://ru.sputniknews.kz/spravka> -ekrannyń ataýy (qol jetkizilgen kúni 3.01.2019 j.)
- 3 komersialyq bankterdiń ekonomıkanyń naqty sektoryn kreditteýi. Qazirgi zamanǵy kreditteý júesi [Elektrondyq resýrs] - qol jetkizý rejimi: www.creditovanie.kz (ótinish bergen kúni 10.01.2019).

МРНТИ: 06.81.12
Р.А.Абилкаирова,
«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы¹
6B04105-Есеп және аудит мамандығының 3курс студенті
Е.А.Ғабиден¹
¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті
110000, Қостанай, Қазақстан

Қорларды есепке алу және өнімді сатуды талдау

Түйіндеме. Тауарлы-материалдық қорларды басқару өндірістік басқарудың құрамдас бөлігі болып табылады, ол шаруашылық шарттарын орындауды, шикізатты, тауарларды, компоненттерді сатып алуды, жеткізуді және сақтауды ұйымдастырудан, сондай-ақ оларды пайдалануды есепке алу мен бақылаудан тұрады.

Аннотация. Управление запасами является составной частью производственного управления, которое состоит в организации выполнения хозяйственных договоров, закупки, доставки и хранения сырья, товаров, комплектующих, а также учета и контроля их использования.

Abstract. Inventory management is an integral part of production management, which consists in organizing the execution of business contracts, procurement, delivery and storage of raw materials, goods, components, as well as accounting and control of their use.

Түйінді сөздер: шикізат, тауар, шығындар, өндірістік басқару, кәсіпорын, материалдық-өндірістік қорлар, түгендеу операциялары.

Ключевые слова: сырьё, товар, затраты, управление производством, предприятие, материально-производственные запасы, инвентаризационные операции.

Key words: raw materials, goods, costs, production management, enterprise, inventory, inventory operations.

Кіріспе

Тауарлы-материалдық қорларды басқару өндірістік басқарудың құрамдас бөлігі болып табылады, ол шаруашылық шарттарын орындауды, шикізатты, тауарларды, компоненттерді сатып алуды, жеткізуді және сақтауды ұйымдастырудан, сондай-ақ оларды пайдалануды есепке алу мен бақылаудан тұрады.

Үздіксіз өндірістік процесті жүзеге асыру үшін оны үнемі шикізат, отын, жартылай фабрикаттар қорларымен қамтамасыз ету қажет. Компанияның негізгі және маңызды құрамдас бөліктерінің бірі ағымдағы активтер болып табылады, олар тұрақты өндіріс үшін және қаржылық жағдайдың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қажет. Ағымдағы активтердің құрамдас бөліктерінің бірі материалдық-өндірістік қорлар болып табылады. Бухгалтерлік есеп жүйесін өзгерту мәселесі Қазақстанның қазіргі экономикасында өзекті. Бұл елдер арасындағы қатынастардың кеңеюі мен тереңдеуіне, сондай-ақ есеп беру пайдаланушыларының қажеттіліктерінің өзгеруіне және басқа себептерге байланысты.

Қаржылық есептілік туралы ақпаратты пайдаланушылардың қазіргі заманғы сұраныстарына ең сәйкес келетін Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары болып табылады.

Тауарлық-материалдық қорларды (ТМҚ) есепке алудың негізгі міндеттеріне шикізатты сатып алу бойынша нақты шығындарды есептеу, олардың сақталуын бақылауды жүзеге асыру, материалдардың құнын калькуляциялау объектілеріне бөлу, барлық операциялардың журналдарына енгізу, қойма қорларын бақылауды жүзеге асыру, нақты өзіндік құнын есептеу, қоймадағы қорлардың қалдықтары туралы есептер жасау жатады. Сондай-ақ, тауарлық-материалдық қорларды олардың түрлері мен пайдалану ерекшеліктерін ескере отырып, дұрыс бағалау қажет, бұл ТМҚ есебіндегі маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Объект және әдістеме

Қорлар кәсіпорынның ағымдағы активтерінің маңызды бөлігін құрайды және олардың жіктелуі бойынша әртүрлі түрлер мен атаулардың үлкен санын білдіреді. Сондықтан олардың сауатты, жүйелі есебі кәсіпорынды тиімді басқарудың кепілі болып табылады.

Материалдық-өндірістік қорлардың болуы мен қозғалысы туралы деректердің дұрыстығының болмауы дұрыс емес басқару есебіне және соның салдарынан шығындарға әкелуі мүмкін. Әрбір бухгалтер түгендеу операцияларын есепке алу қажеттілігіне тап болады.

Динамикалық өзгеретін заңнама бухгалтерге күрделі міндет қояды: қателіктер жібермеу ғана емес, сонымен қатар соңғы өзгерістерден хабардар болу. Қазіргі бухгалтер акциялардың нақты құнын анықтау тәртібін, оларды есептен шығару кезінде бағалауды, жеткізушілермен есеп айырысуды, салықтарды есептеуді, қаржылық есептілікті жасауды білуі керек [1].

Өзіндік құнын төмендетудің, қызмет тиімділігін арттырудың маңызды резерві материалдық шығындарды үнемдеу болып табылады. Кәсіпорындар шикізат пен материалдарды сатып алады, оларды өндіріс процесінде тұтынады және дайын өнімді алады.

Сондықтан бухгалтерлік есеп жүйесін құру жөніндегі шаралар кешенінде материалдық-өндірістік қорлардың болуы, қозғалысы және пайдаланылуы туралы толық және сенімді ақпаратты қалыптастыру, сондай-ақ оларды бақылауды нақты ұйымдастыру үлкен маңызға ие.

Зерттеу нәтижелері

ХҚЕС-на сәйкес, тауарлық-материалдық қорлар әдеттегі қызмет барысында сатуға арналған немесе өндіріс процесінде немесе қызмет көрсету кезінде пайдалануға арналған шикізат пен материалдар түрінде сатылатын активтер болып табылады. Қорлар (материалдар, шикізат) - бұл дайын өнімді алу үшін адам еңбегі бағытталған заттар. Олар өзгермейтін нысаны бар еңбек құралдарынан ерекшеленеді, өйткені олар толығымен және толығымен тұтынылады, құнын өндірілетін өнімге ауыстырады және өндірістің әр циклінің соңында ауыстырылады.

Тауарлық-материалдық қорларды есепке алуда мүлікті бағалау әдісін таңдау өте маңызды. Тауарлық-материалдық қорлардың алуан түрлілігіне және оларды пайдалану ерекшеліктеріне байланысты тауарлық-материалдық қорларды бағалау процесі күрделі және уақытты қажет етеді. 2 "қорлар" ХҚЕС сәйкес тауарлық-материалдық құндылықтарды есепке алуда негізгі орын актив ретінде танылатын және сатудан түскен кіріс пайда болғанға дейін сол күйінде қалатын өзіндік құнын есептеуге жатады.

Тауарлық-материалдық қорлардың өзіндік құнына қорларды сатып алу шығындары, оларды сақтау орнына жеткізу бойынша көлік шығындары және оларды қажетті күйге келтіру шығындары кіреді. Есепті кезеңдегі материалдардың құны өзгереді және қорлардың құнын дұрыс бағалау үшін шығындарды бағалаудың үш әдісі қолданылады.

Әрбір кәсіпорын осы әдістердің бірін таңдайды:

- ФИФО әдісі; - орташа өлшенген құн әдісі; - нақты сәйкестендіру әдісі

Берілген әдістердің әрқайсысында тауарлық-материалдық қорларды есептен шығару құн ағыны ретінде анықталады. Осы әдістердің әрқайсысына қысқаша сипаттама берейік. ФИФО әдісі. Бұл әдісте тауарлық-материалдық құндылықтар алғашқы сатып алу құны бойынша бағаланады. Яғни, қорлар сатып алынған ретпен сатылады немесе есептен шығарылады (бірінші пайда – бірінші шығын).

Демек, кезеңнің соңындағы қалдықтардың құны соңғы сатып алу уақытының бағасына негізделген. Тауарлар сатып алу тәртібімен де сатылады. Бұл әдіс Бизнесінің басында ескі тауарлық-материалдық құндылықтарды сатуға ұмтылатын жағдайды көбірек көрсетеді. Кезеңнің басында бұрын сатып алынған, есепті кезеңнің соңында кейінірек сатып алынған қорлар өзіндік құнға қосылады. Бағаның өсуімен біз сатылған өнімнің төмен құнын аламыз. Соңғы тауарлық-материалдық қорлардың сомасы үздіксіз және мерзімді түгендеу жүйесімен бірдей болады.

Бұл әдіс бұрын сатып алынған тауарлар сатылған кезде қолданылады. Шығындарды есептеу келесі алгоритм бойынша жүзеге асырылады: кезеңнің басындағы тауарлық-материалдық қорлардың құны және есепті кезеңде сатып алынған барлық қорлардың құны қосылады, содан кейін бұл сома сатуға дайын қорлар бірліктерінің санына бөлінеді, осылайша біз қорлар бірлігінің орташа құнын аламыз. Тауарлық-материалдық қорлардың қалдықтары тауарлық-материалдық қорлардың есептелген орташа құнына көбейтіледі.

Қорытынды

Нақты сәйкестендіру әдісі бір-бірін алмастырмайтын қорлар бірліктерінің құнын есептеуден тұрады. Бұл қорлар арнайы жобаларға арналған. Егер компания бұл әдісті таңдаған болса, онда қандай қорлар сатылғаны және қоймада бар екендігі туралы ақпарат бар. Есеп саясатында таңдалған әдіс көрсетіледі және осы әдіс бойынша есепті кезең ішінде тауарлық-материалдық қорлардың өзіндік құны есептеледі. Кез келген

өнеркәсіптік кәсіпорын үшін өзекті мәселе материалдық-өндірістік қорларды тиімді басқару мәселесі болып табылады.

Қазіргі уақытта тауар нарығы нарықтық қатынастардың әсерінен жұмыс істейді және дамиды. Қазіргі нарық өнім сапасына қойылатын талаптардың үнемі артуымен, тауар ассортиментінің кеңеюімен, сатып алу сұранысының қанағаттануымен сипатталады. Жоғарыда келтірілген жіктеу және қорларды бағалау әдістері қорлардың түрлерін, олардың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді, оларды біле отырып, қорларды есептеу әдісі мен басқару стратегиясын таңдау туралы шешім қабылдауға, оларды бағалауға мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның материалдық-өндірістік қорларын басқару және оңтайландыру оның сәтті жұмыс істеуінің маңызды шарты болып табылады. Логистика логистикалық тұжырымдаманы сақтай отырып, өнеркәсіптік кәсіпорындарда шикізат пен материалдарды сатып алуды, сақтауды, тасымалдауды тиімді жоспарлауға және өндіруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Speshilova N. V. Problemata ratiocinandi pro nervo materiali et productione et modis solvendi eas / N. V. Speshilova, O. O. Sladkova / / nova scientia: status Hodiernus et modi evolutionis. – 2016. – № 10–1. – Pp. 171-178.
- 2 Internationalis Financial Vexillum Renuntiationes (IAS) "Inventaria".
- 3 Afanasyeva L. A. de specialibus rebus habent formatam belli ad progressionem de commercial actiones et coeptis fundatur in principiis genus administratione / Scientific Bulletin De Volgograd Genere ranepa. Series: Oeconomica. –2015. – № 1. – Pp. 18-21
- 4 Bezrukikh, PS Ratio: artem. PS Bezrukikh. - M.: Ratio, 2020. - 719 p .

МРНТИ: 06.81.45

Р.А.Абилкаирова,

«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы¹

6B04104-Қаржы мамандығының 3курс студенті

Д.С.Таргын¹

**М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
110000, Қостанай, Қазақстан**

Кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін бағалау және арттыру жолдары

Түйіндеме. Кәсіпорынның қаржы тұрақтылығын бағалау, объективті, ғылыми негізделген үшін оның қаржылық жағдайын талдау қажет. Тек терең және ұқыпты талдау негізінде ғана оның қызметін объективті бағалап, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын нығайту немесе жақсарту және оның іскерлік белсенділігін арттыруға бағытталған басқару шешімдерін қабылдау үшін, басшылыққа нақты ұсыныстар беруге болады.

Аннотация. Для оценки финансовой устойчивости предприятия, объективной,

научно обоснованной, необходим анализ его финансового состояния. Только на основе глубокого и тщательного анализа можно объективно оценить его деятельность и дать конкретные рекомендации руководству для принятия управленческих решений, направленных на укрепление или улучшение финансовой устойчивости предприятия и повышение его деловой активности.

Abstract. For financial stability of enterprises, objective, scientific, necessary analysis of its financial assets. Only on the basis of a general and specific analysis can objectively assess its activities and give concrete recommendations for the management of management decisions, aimed at strengthening or improving the financial stability of enterprises and increasing its business activity.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, компания, капитал өнімділігі, қаржылық нәтиже, рентабельділік, таза табыс, пайда, шығын, төлем қабілеттілігі.

Ключевые слова: предприятие, компания, производительность капитала, финансовый результат, рентабельность, чистая прибыль, прибыль, убыток, платежеспособность.

Key words: enterprise, company, capital productivity, financial result, profitability, net income, profit, loss, solvency.

Кіріспе

Кәсіпорынның қаншалықты тиімді және тиімді жұмыс істейтінін бағалау үшін оның қаржылық нәтижелерінің көрсеткіштеріне талдау жүргізу қажет. Осы мақсатта талдау үшін қажетті ақпаратты мұқият бағалау жүргізіледі, оның сапасы компанияның қаржылық есептілігінің деректері болып табылады. Атап айтқанда, мұндай құжаттар бухгалтерлік баланс және қаржылық нәтижелер туралы есеп болуы мүмкін. Осы қаржылық құжаттардың деректері қызметтің қорытынды көрсеткіштерінің өзгеру динамикасын, кіріс құрылымын анықтауға және кірістілікті арттыру резервтерін анықтауға мүмкіндік береді. Талдау мақсаттарына байланысты қаржылық нәтижелерді талдау әдісін таңдау маңызды. Алынған мәліметтер бойынша ресурстарды пайдалану тиімділігі, кірісті арттыруға әсер ететін факторлар туралы қорытынды жасалады. Анықталған проблемалар бойынша оларды жою бойынша экономикалық негізделген шешімдер қабылданады.

Біз кәсіпорынның қаржылық нәтижесінің экономикалық мәнін анықтаймыз.

Бұл анықтаманы түсіндірудің көптеген тәсілдері бар. Сонымен, кейбір автор-экономистердің пікірінше, қаржылық нәтижелер пайда мен шығын көрсеткіштері деп аталады, өйткені олар кәсіпорын қызметінің нәтижелерін бағалауға ыңғайлы. Бұл ретте пайда деп кәсіпорынның тұрақты жұмыс істеуінің көрсеткіші болып табылатын оң қаржылық нәтиже (есепті кезеңде алынған кірістер шығындардан асып кеткен кезде) түсініледі [1].

Объект және әдістеме

Негізгі көрсеткіштерді бағалай отырып, олар қаржылық нәтижелердің қалай өзгертетінін, осындай өзгерістердің себептерін және кірісті одан әрі арттыру, кірістілікті арттыру мүмкіндіктерін іздейді.

Осылайша, талдаудың негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- пайда деңгейлері мәндерінің өзгеру динамикасын бағалау;
- пайдаға кешенді талдау жүргізу (оған әсер ететін факторлар анықталады, олардың әсер ету дәрежесі анықталады);
- компанияның басқа қызметінің нәтижелеріне талдау жүргізу;
- таза пайданы пайдалану тиімділігін бағалау;
- пайда, шығындар, өндіріс немесе сату арасындағы байланысты бақылау;
- нақты пайда деңгейінің жоспарланған деңгейге сәйкестігін анықтау;
- таза табыс көлемін одан әрі ұлғайтуға және кәсіпорынның рентабельділігін арттыруға мүмкіндік беретін резервтерді анықтау.

Алынған талдау қорытындысы бойынша анықталған резервтерді пайдалануға және компанияға пайда әкелуге мүмкіндік беретін іс-шаралар әзірленуде.

Теріс қаржылық нәтиже болған жағдайда, біз шығынды кәсіпорын туралы айтып отырмыз. Нөлдік нәтиже сирек кездеседі (бұл әрекет мүлдем болмаған кезде). Бұл бизнесті бастау немесе тарату кезеңінде болады.

Басқа авторлар қаржылық нәтиже деп санайды:

- пайда немесе шығын түрінде болуы мүмкін кірістер мен шығыстар арасындағы айырмашылықты білдіретін кәсіпорынның экономикалық қызметінің нәтижесі;
- пайданың (таза кірістің) жиынтық көрсеткіші және рентабельділік пайызы;
- есепті кезеңде кәсіпорын қызметін жүзеге асыру процесінде капиталдың ұлғаюы немесе төмендеуі туралы бағаланатын мән [2].

Қалай болғанда да, қаржылық нәтижелер кәсіпорынның пайдасын немесе шығынын ескере отырып жинақталады.

Зерттеу нәтижелері

Рентабельділікті талдау компанияға дамудың жалпы тенденцияларын анықтауға, пайданы арттыру резервтерін табуға, кәсіпорын басшылығына перспективалы табысты дамуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мұның бәрі компанияға өзінің экономикалық қызметін ұтымды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Экономикалық әдебиеттерді талдау экономистердің әртүрлі аспектілерде және әртүрлі салаларда рентабельділік тұжырымдамасын анықтауға жақындағанын көрсетті.

Көптеген авторлар "кірістілік" ұғымын "кірістілік" ұғымымен анықтайды.

Дегенмен, басқа көзқарастар бар.

Ол кәсіпорынның ағымдағы қызметіне қаншалықты тиімді инвестиция салатынын, яғни кәсіпорынның ағымдағы қызметіне салынған қаражаттың әрбір қаржысының қандай пайда (шығын) әкелетінін сипаттайды".

Рентабельділік-бұл материалдарды, ақшаны және адам ресурстарын пайдалануды көрсететін кәсіпорынның экономикалық тиімділігінің белгіленген көрсеткіші [3].

Капиталдың өнімділігі-бұл өндірілген өнім құнының қатынасына және өндірісте пайдаланылған капиталдың мөлшеріне тең шама болып саналады.

Осыған байланысты кәсіпорынның қызметін сандық және сапалық бағалау үшін факторлардың осы көрсеткішке әсерін анықтау қажет.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жоғарыда айтылғандардан кәсіпорынның қаржылық нәтижесі кәсіпорын қызметінің экономикалық нәтижесі болып табылады, ол кірістер мен шығыстар арасындағы айырмашылық ретінде есептеледі және пайда немесе залал түрінде және пайда (таза кіріс) мен кірістілік деңгейінде ұсынылады. "Қаржылық нәтижелер кәсіпорынның пайдасын немесе шығынын есептеуге дейін азаяды. Әдетте, олар қаржылық жағдайды талдау барысында жүзеге асырылады, онда барлық коэффициенттер кезең-кезеңімен есептеледі, оның ішінде қаржылық тәуелділік, қаржылық левередж коэффициенті және тиісті қорытындылар жасалады". Тұжырымдаманы түсіндірудің бірнеше тәсілдері бар. Сонымен, экономикалық әдебиеттердің кейбір авторлары компанияның қаржылық нәтижелерін пайда мен шығын деп атайды, өйткені оларды бағалау оңай. Бұл ретте пайда деп оң қаржылық нәтиже түсініледі (бұл есепті кезеңде алынған кірістер шығындардан асып кеткен кезде).

Бұл нарықтық қатынастар жағдайында кәсіпорынның тұрақты жұмыс істеуінің көрсеткіші [4].

Талдау кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына, төлем қабілеттілігіне көз жеткізу үшін жүзеге асырылады. Негізгі көрсеткіштерді бағалай отырып, олар қаржылық нәтижелердің қалай өзгередінін қарастырады, мұндай өзгерістердің себептерін және кірісті одан әрі арттыру, кірістілікті арттыру мүмкіндіктерін іздейді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Kovalev, V. V. analysis actionis oeconomicae incepti: V. V. Kovalev, O. N. Volkova, artem. Moscoviae: Welby, 2018. - 420 с.
- 2 Dyusembayev, K. S. analysis de situ oeconomico incepti: K. S. Dyusembayev. Studium ductor. - Almaty: Oeconomica, 2016. -184 p .
- 3 Kovalev, a. i. analysis conditionis oeconomicae incepti: A. I. Kovalev, V. P. Privalov – M.: Centrum pro Oeconomicis et Venalicium, 2015. – 139с.
- 4 Lazutkina, N. A. Administratio efficientiae operationis Incepti N. A. Lazutkina, U. V. Kolesnikova investigatio Fundamentalіs. – 2009. – №5.–Pp. 138-139.- URL: <http://www.fundamentalis> - (date accessus: 05/04/2020).

МРНТИ: 06.81.85

Т.Д.Журмаганбетова,

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымының магистрі¹**

6B04105-Қаржы мамандығының 4 курс студенті

А.Б.Бекболат¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Қаржы-шаруашылық қызметтердің мәселелері

Түйіндеме. Мақалада қазіргі уақытта экономиканың түрлі секторларында және қызмет салаларында жұмыс істейтін көптеген кәсіпорындардың қаржылық жағдайын нығайту өзекті мәселелері қарастырылған.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы укрепления финансового положения многих предприятий, работающих в настоящее время в различных секторах экономики и сферах деятельности.

Abstract. The article deals with topical issues of strengthening the financial position of many enterprises currently operating in various sectors of the economy and fields of activity.

Түйінді сөздер: нарық, резерв, қор, рентабелділік, бизнес, бюджет, түсім, дебиторлық берешек, актив, кредиторлық берешек

Ключевые слова: рынок, резерв, фонд, рентабельность, бизнес, бюджет, доход, дебиторская задолженность, актив, кредиторская задолженность

Key words: market, reserve, fund, profitability, business, budget, income, accounts receivable, asset, accounts payable.

Кіріспе

Нарықтық тұрғыдан кәсіпорындардың тиімді жұмыс істеуінің негізгі шарты белгілі бір факторлардың артықшылықтарын түсіндіру және сонымен бірге басқа факторлардың теріс әсерін азайту мақсатында олардың экономикалық қызметін ұйымдастыру болып табылады, сондықтан кәсіпорынның бизнесін басқару қажет.

Бұл міндетте кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін жетілдіру жүйесіне маңызды рөл беріледі. Оның көмегімен бизнесті дамыту стратегиясы мен тактикасы жасалады, жоспарлар мен басқару шешімдері негізделеді, олардың орындалуы бақыланады, өндіріс тиімділігін арттыру үшін резервтер анықталады және кәсіпорынның, оның бөлімшелері мен қызметкерлерінің тиімділігі бағаланады.

Объект және әдістеме

Тиімді өндіріс пен рентабельділік үшін экономикалық дамудың жалпы заңдылықтары мен тенденцияларын білу ғана емес, сонымен бірге кәсіпорынның экономикасын өзгерту керек екенін, кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін жақсартудың қандай тәсілдерін, оны қалай ұтымды басқаруды түсіну қажет [1].

Кәсіпорынның қаржылық жағдайында туындайтын проблемалар мен қиындықтар келесідей құрылуы мүмкін:

- қаражаттың болмауы, төлем қабілеттілігінің төмендігі. Бұл мәселенің экономикалық маңызы кәсіпорынның жақын арада жеткілікті қаражатқа ие болуы немесе болмауы мүмкін. Төмен жалақы мөлшерлемелеріне қанағаттанарлықсыз өтімділік, қарыз, кредиторлар мен жұмысшылар алдындағы шамадан тыс қарыз кіреді;

- кәсіпорын салған капиталдың төмен рентабельділігі (меншік иесінің мүдделерін жеткіліксіз қанағаттандыру, төмен рентабельділік). Іс жүзінде бұл иесінің өз инвестицияларынан жеткіліксіз кіріс алатындығын білдіреді. Мұндай жағдайдың ықтимал салдары кәсіпорын басшылығының теріс бағалауы, кәсіпорын иесінің шығыуы болып табылады;

- қаржылық тұрақтылықтың төмендігі. Іс жүзінде төмен қаржылық тұрақтылық болашақ міндеттемелердің өтелуін, мүмкін проблемаларды, басқаша айтқанда, қоғамға, несие берушілердің жағдайына және тәуелсіздіктің жоғалуына қауіп төндіреді [2].

Қаржы резервтері-бұл мемлекеттік және муниципалдық басқару органдары (немесе шаруашылық жүргізуші субъектілер) күтпеген жерден туындаған, кездейсоқ оқиғалардан немесе мән-жайлардан теріс салдарларды жоюға байланысты ерекше қажеттіліктер немесе күтпеген шығыстар туындаған жағдайда оқшаулайтын қаржы ресурстарының ерекше форматы.

Барлық деңгейдегі бюджеттер шеңберінде нысаналы бюджеттік қорлар нысанында ақша қаражатының оқшауланған бөлігі бөлінуі мүмкін. Бұл қаражат бұрын көзделген шығындарды және кездейсоқ немесе төтенше сипаттағы кенеттен күтпеген шығыстарды үздіксіз қаржыландыруды қамтамасыз етуге арналған.

Бюджеттің резервтік қорлары:

- 1 Бюджетке түсетін түсімдер күтілгеннен төмен болса да, бюджетте жоспарланған іс-шараларды қаржыландырудың үздіксіздігін сақтау.

- 2 Бюджеттің шығындары мен кірістері арасындағы тепе-теңдікті оның тұрақтылығына тікелей әсер ету арқылы сақтауға ықпал ету.

- 3 Мемлекеттік және муниципалды меншік табиғи күштердің әсерінен алатын залалды өтеу үшін қаражат көзі ретінде қызмет етіңіз.

- 4 Қаржы жылы шегіндегі кассалық алшақтықты жою үшін ақша қаражатымен маневр жасау үшін қолданылады.

- 5 Жоспарланбаған, бірінші рет туындаған шұғыл қажеттіліктерді қанағаттандыру.

- 6 Бюджетті орындау барысында туындайтын сәйкессіздіктерді жою.

Бюджеттің резервтік қорлары - бұл белгілі бір белгілермен сипатталатын қаржылық резервтердің бір түрі:

Бюджеттік резервтік қорларды қалыптастыру көзі тиісті бюджетте жинақталған қаражат болып табылады[3].

Бюджеттік резервтің қалыптасуын көрсету бюджеттің шығыс бөлігінде, ал кейбір жағдайларда – бюджет шығыстары мен кірістерінің балансында

жүргізіледі. Бірақ бюджеттік резервтерді шығыс бөлігіне ресми түрде қосу фактісі оларды әдеттегі бюджеттік шығыстарға теңестіруді білдірмейді. Резервтік бюджет қорлары бюджетке жұмылдырылған, бірақ қосымша қаржы қажеттілігі туындаған жағдайда резервтелген (егер бюджетті орындау кезінде жоспарланбаған шығындар туындаса) ресурс қорының бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін. Кәдімгі шығындар бюджеттік жыл бойы үздіксіз және біртіндеп жүзеге асырылады. Резервтік қорларды пайдалану күтпеген оқиғалар болған кезде ғана пайда болады. Егер оқиғалар болмаса, қор қаражаты келесі жылға ауыстырылады.

1-кестеде кәсіпорынның қаржылық–экономикалық қызметінің негізгі нәтижесі ретінде сатудан түсетін пайданы ұлғайтуға арналған көрсеткіштер жүйесі көрсетілген.

1-кесте - таза кірістің өзгеруіне әсер ететін факторлар, мың теңге

Кезең	Сатудан пайда	Дебиторлық берешек	Кредиторлық берешек	Сатудың өзіндік құны	Коммерциялық шығыстар
2021ж. 1-ж/ж	370	3 780	7 934	31 982	2 107
2021ж. 2-ж/ж	366	4 140	8 620	32 485	2 200
2022ж. 1-ж/ж	335	6 680	9 827	34 652	5 164
2022ж. 2-ж/ж	328	6 914	10 716	21 477	5 615
2023ж. 1-ж/ж	272	23 370	29 814	45 156	20 543
2023ж. 2-ж/ж	236	29 695	38 017	50 846	25 326

Сатудан түскен пайда индексінің корреляциялық өрісін құру 2-кестеде көрсетілген көрсеткіштер арасында күшті байланыс пен жоғары тәуелділікке әкелді.

2-кесте - факторлық белгілерден сатудан түскен пайда тәуелділігін корреляциялау және анықтау

Көрсеткіш	Сатудан пайда	Тәуелділік дәрежесі
Сатудан пайда	1	X
Дебиторлық берешек	-0,97892	кері байланыс, күшті
Кредиторлық берешек	-0,97022	кері байланыс, күшті
Сатудың өзіндік құны	-0,78385	кері байланыс, елеулі
Коммерциялық шығыстар	-0,98278	кері байланыс, күшті

Сондықтан, болжау үшін несиелік факторлар мен сату шығындарын алып тастау керек, өйткені олар форманың жоғары құнын білдіреді және сатудан түсетін пайданың өзгеруіне қатты әсер етеді.

Бұл дебиторлық берешектің әсері мен сату нәтижелеріне транзакциялық шығындар арасындағы кері байланысты көрсетеді: осы көрсеткіштердің артуы кәсіпорындардың экономикалық және қаржылық қызметінің негізгі нәтижесі ретінде сату нәтижелерінің үнемі төмендеуіне әкеледі [4].

Осылайша, қаржы активтерін басқарудың осы деңгейінде талаптарды, борыштар мен пайдалану шығыстарын азайту жөніндегі шаралардың болмауына байланысты сатудан түсетін пайданың ұдайы төмендеуі байқалады. 2023 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша сатудан түсетін пайда 176 мың теңге деңгейіне жетеді, бұл 2023 жылдың екінші жартыжылдығының деңгейінен 60 мың теңгеге төмен.

Екінші жартыжылдықта оның төмендеу үрдісі сақталады, сатудан түсетін пайда 105 мың теңгеге дейін төмендейді.

Қорытынды

Кәсіпорынды басқарудың оң қаржылық-экономикалық бағыты есеп айырысу жағдайларының қарқындылығын арттыруға, шығындар мен шығындарды оңтайландыруға мүмкіндік беретін іс-шаралар өткізу мүмкіндігі болып табылады.

Жетілдіру жөніндегі шаралар шаруашылық қызметтен түсетін негізгі кірістердің сомасын арттырады, нәтижесінде кәсіпорын жоғары іскерлік белсенділік пен қаржылық тәуелсіздікке ие болады.

Сондықтан қаржы-шаруашылық қызметінде анықталған проблемаларды ескере отырып, талданатын кәсіпорынның шаруашылық қызметін тұтастай жетілдіруге мүмкіндік беретін бағыттар мен шаралар кешенін әзірлеу қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 E.İu. Voronova "Auditorlyq tekserudı üiymdastyrodağy analitikalyq proseduralar" // auditorlyq vedomostar № 8, 2019 jyl.
- 2 Audit: oqu qūraly (Ortalyq Aziada shağyn jäne orta biznestı damytu boiynsha joba), Almaty-2020 jyl.
- 3 L.P. Vladimirova Naryq jağdaiynda boljau jäne josparlau : oqu qūraly / L. P. Vladimirova. - M. Daşkov jäne°, 2018, 400 b.
- 4 O.İ. Volkov, V.N Sklärenko Käsıporyn ekonomikasy: Därister kursy. – M.: İnfa-M., 2019 – 280 b.

МРНТИ: 06.81.85

Т.Д. Журмаганбетова,

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымының магистрі¹**

6B04105-Қаржы мамандығының 1 курс студенті

Г.Б. Бухарбаева¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелілігін шешу жолдары

Түйіндеме. Мақалада нарықтық экономика жағдайында қаржы ресурстарын пайдалану ерекшеліктерін талдау мәселесі қарастырылған.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос анализа особенностей использования финансовых ресурсов в условиях рыночной экономики.

Abstract. The article deals with the analysis of the features of the use of financial resources in a market economy.

Түйінді сөздер: нарық, қаржы, кәсіпорын, ресурс, меншік, қаржыландыру көздері, акция, капитал, президент, экономика, ақша, жарғы, жарлық, мемлекет, акционерлік қоғам

Ключевые слова: рынок, финансы, предприятие, ресурс, собственность, финансовые, акция, капитал, президент, экономика, деньги, устав, указ, государство, акционерное общество

Key words: market, Finance, enterprise, resource, property, financial, stock, capital, President, economy, money, Charter, decree, state, joint stock company

Кіріспе

Нарықтық экономика жағдайында қаржы ресурстарын пайдалану ерекшеліктерін талдау мәселесі кәсіпорын үшін әрқашан өзекті мәселе, сондықтан ұсынылып отырған жұмыс осы мәселені зерттеуге арналады және жұмыста қаржы ресурстарын пайдалануды ұйымдастырудың қазіргі іс жүзіндегі барысы жан-жақты ғылыми жолмен зерттелініп, оның ерекшеліктерімен жетіспеу-шіліктері айқындалады.

Объект және әдістеме

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Қазақстан – 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» халыққа Жолдауында: «Біз – саналы да жігерлі халықпыз [1]. Егер ойын ережелері айқын белгіленіп, олардың орындалуы объективті негізде қамтамасыз етілсе, онда Қазақстан азаматтарының нарықтық экономикаға тез бейімделетініне менде күмән болмайды.», – деп айтқандай, қазіргі уақытта болып жатқан нарықтық қатынастар кәсіпорындардың шаруашылық жүргізуші субъект ретінде құқық жағдайларын едәуір нығайтып, олардың көптеген өндірістік және қаржылық мәселелерді өз бетінше шешуіне мол мүмкіншілік ашты.

Атап айтқанда, ішкі және сыртқы нарықта білікті серікті талдауға қол жетті, өйткені болашақтағы бірлескен іс-әрекеттің тиімділігі көбінесе осыған байланысты болады. Кәсіпорындар бұрынғыдай жоғары жақтың сілтеуімен емес, контрагенттерді (жабдық-таушы, сатып алушы, мердігер, банк және т.б.) қазіргі кезде өз қалауы бойынша алады. Олардың өздеріне іскер серіктерді қаншалықты дәл қатесіз талдауымен нарықтық қатынастар негізінде мүмкіндігінше тез және дұрыс бағдар тауып, ұстауына қарай жұмыстарының тиімділігі әр түрлі болады. Басқаша айтқанда, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметінің жетістіктерін басқару деңгейіне, қабылданған шешімдердің объективтілігі, нақтылығы, шұғылдығы мен ғылыми негізделуіне тікелей тәуелді. Үйлесімді шешімдердің қабылдануы, материалдың, еңбек және қаржы ресурстарын тиімді пайдаланып, еліміздің экономикалық өсуіне бағытталатыны белгілі.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2009 жылдың 28 ақпанында өткен Парламент палаталарының бірлескен отырысындағы «Жаңа Әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына дәстүрлі Жолдауында: «Біз әділ бәсекелестік орта қалыптастыру мен экономикалық ойыншылардың бәріне бірдей жағдай туғызу жөніндегі жұмысты тиянақтауға тиістіміз.», – деп айтқандай, нарық жағдайында кәсіпорынның өміршеңдігінің кепілі мен жай-күйін орнықтылығының негізі оның өзінің қаржы ресурстарын тиімді қалыптас-тыра білуінде және орынды пайдалана білуінде болып табылады [2].

Зерттеу нәтижелері.

Әлемдегі көптеген экономист ғалым-дардың еңбектерінде қаржы тақырыбы, оның маңыздылығы, қоғамның дамуындағы рөлі, экономикадағы алатын орыны кең және терең зерттелген. Сонымен бірге тәжірибеде теориялық жағынан қамтылған және Батыс елдердің үлкен тәжірибесіне негіз болған ғылыми зерттеулер жарияланып жүр.

Кәсіпорынның қаржы ресурстарын пайдалану – бұл белгілі бір нәтижеге жету үшін қаржылардың түрлеріне әсер ететін мақсатты бағытталған әдістер, операциялар, рычагтар мен тәсілдердің жиынтығы.

Кәсіпорынның қаржы ресурстары – бұл қаржылық міндеттемелерді орындауға және кеңейтілген өндірісті қамтамасыз ету бойынша шығындарды жүзеге асыруға бағытталған кірістер және сыртқы түсімдер нысанындағы ақшалай қаражаттардың бір бөлігі. Қаржы ресурстары мен капитал кәсіпорын қаржыларын талдаудың негізгі объектілері болып табылады.

Реттелетін нарық жағдайында қаржыгер үшін нақты объект болып табылатын және жаңа кірістер алу мақсатында оған әрдайым әсер ете алатын «капитал» түсінігі көбінесе қолданылады [3].

Мұндай қағида кәсіпорынның қаржы ресурстары мен капиталының арасындағы қағидалы айырмашылық кез келген уақытта қаржы ресурстары кәсіпорынның капиталынан не үлкен, не тең болатынына негізделеді.

Мұнда теңдік жағдайында кәсіпорынның қаржылық міндеттемелері жоқ және қолда бар барлық қаржы ресурстары айналымға жіберілген деп

есептеледі. Алайда бұл капитал мөлшері қаржы ресурстары мөлшеріне қаншалықты жақындаса, кәсіпорын соншалықты тиімді жұмыс істейтінін білдірмейді.

Нақты өмірде кәсіпорынның капиталы ақшалай нысанда белгілі бір ұзақ уақыт бойы қала алмайды, себебі ол жаңа кірістер әкелуі тиіс.

Кәсіпорынның кассасында немесе банктік есептесу шотында ақшалай қаражаттардың қалдығы ретінде капиталдың болуы кәсіпорынға кіріс әкелмейді. Капиталдың ақшалай нысанынан өндірістік нысанына айналу қаржыландыру деп аталады. Қаржыландырудың екі түрін ажырату қажет: ішкі және сыртқы. Мұндай бөлу кәсіпорынның қаржылық ресурстары мен капиталының нысандары арасындағы қатаң байланыспен шартталған [4].

Қаржыландыру түрлерінің сипаттамасы 1 кестеде берілген.

Меншікті тартылған қаржылық ресурстар – бұл кәсіпорынның барлық ресурстарының негізгі бөлімі, ол фирманың құрылу кезінде негізделеді және оның барлық өмірлік кезеңінде қолында болады.

1 – кесте Кәсіпорынның қаржыландыру көздерінің құрылымы

Қаржыландыру көздері	Сыртқы қаржыландыру	Ішкі қаржыландыру
Меншікті капитал негізінде қаржыландыру	1. Салымдар және үлестік қатысу негізінде қаржыландыру	2. Салық салудан кейінгі табыс негізінде қаржыландыру
Қарыздық капитал негізінде қаржыландыру	3. Несиелік қаржыландыру (мысалы, қарыздар, ссудалар, банктік несиелер, жабдықтаушылардың несиелері негізінде)	4. Сатулардан, резервтік қорларға аударымдар негізінде қалыптасатын қарыздық капитал
Меншікті және қарыздық капитал негізінде аралас қаржыландыру	5. Акцияға ауыстыруға болатын облигацияларды шығару, опционды қарыздар, табыс алуға қатысу құқықты ұсыну негізіндегі қарыздар, артықшылығы бар акцияларды шығару	6. Резервтердің бөлігін қамтитын ерекше бағыттар (яғни уақытша салық салынбайтын аударымдар)

Қорытынды

Кәсіпорынды құру кезінде негізгі құралдар, материалды емес активтер, айналым қаражаттарын сатып алу көзі жарғылық капитал болып табылады.

Оның есебінен кәсіпкерлік қызметті жүргізу үшін қажетті жағдайлар қалыптастырылады. Жарғылық капитал категориясының мазмұны кәсіпорынның ұйымдастырушылық-құқықтық нысанына тәуелді:

- мемлекеттік кәсіпорын үшін – толық шаруашылық жүргізу құқығын кәсіпорынға мемлекет бекіткен мүліктен құндылық бағалау;

- жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер үшін – меншік иелерінің үлестерінің сомасы;
- акционерлік қоғам үшін – барлық түрлі акциялардың жиынтық номиналды құны;
- өндірістік кооператив үшін – қызметті жүргізу үшін қатысушылар ұсынған мүлікті құндылық бағалау;
- жалға берілген кәсіпорын үшін – кәсіпорын қызметкерлерінің жарналар сомасы;
- басқа нысандағы кәсіпорын үшін – толық шаруашылық жүргізу құқығы бекітілген кәсіпорынның мүлігін құндылық бағалау.

Қаржыларды ұйымдастыру қағидалары келесілер болып табылады: коммерциялық-шаруашылық есеп, жоспарлылық, меншіктің барлық нысандарының теңдігі, қаржы резервтерінің болуы.

Ақшалай қаражаттарға қорларды басқару теориясында жасалған және ақшалай қаражаттар көлемін оптимизациялауға мүмкіндік беретін модельдер қолданылуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Nazarbaev N.Á. "Qazaqstan – 2030" Bizdiń Qazaqstandyqtardyń ósip-órkendeýi qaýıpsızdigi jáne ál-aýqatynyń artýy: Halyqqa joldaý// Egemen Qazaqstan – 2006 – 11 aqpan
- 2 Nazarbaev N.Á. Prezidentimizdiń Qazaqstan halyqyna Joldaýy "Jańa álemdegi jańa Qazaqstan", Astana 2007j. 28 aqpan, Egemen Qazaqstan 2007j. 1 naýryz
- 3 Иласов Q. Q, Qulpybaev S. Qarjy: Oqýlyq. Almaty, 2005 – 551b.
- 4 Kásiporynnyń qarjylyq jaǵdaıyn taldaý: oqý quraly/Dúisenbaev K.Sh., Tólegenov E.T., Jumaǵalıev J.G. – Almaty: Ekonomıka, 2001 – 328b./

МРНТИ: 06.81.85

Т.Д.Журмаганбетова,

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
экономика ғылымының магистрі¹**

6B04105-Қаржы мамандығының 4 курс студенті

Д.Р. Серикбаева¹

**¹М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік - экономикалық
университеті**

110000, Қостанай, Қазақстан

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау және оны жетілдіру жолдары

Түйіндеме. Мақалада қазіргі уақытта кәсіпорынды тиімді басқарудың негізгі шарттарының бірі кәсіпорынның қаржылық-экономикалық қызметін сапалы талдау мәселелері қарастырылған.

Аннотация. В статье рассмотрен качественный анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия, одного из главных условий эффективного управления предприятием.

Abstract. The article discusses a qualitative analysis of the financial and economic activities of an enterprise, one of the main conditions for effective enterprise management

Түйінді сөздер: өндіріс, қаржы, ұйым, талдау, бөлуді талдау, рентабельділікті талдау, несиелік талдау, қаржылық тұрақтылықты талдау, ретроспективті, резерв.

Ключевые слова: производство, финансы, организация, анализ, анализ распределения, анализ рентабельности, кредитный анализ, анализ финансовой устойчивости, ретроспектива, резерв.

Key words: production, finance, organization, analysis, distribution analysis, profitability analysis, credit analysis, financial stability analysis, retrospective, reserve

Кіріспе

Кәсіпорынның қаржылық-экономикалық талдауы өндіріс шығындарын оңтайлы деңгейде ұстап тұруға мүмкіндік береді, бұл шығындар мен ресурстарды мерзімді бақылауды қамтамасыз етеді.

Қазіргі жағдайда кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторлары кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін тиімді басқару болып табылады. Бұл басқару процесінде қаржы-шаруашылық қызметті талдауға үлкен рөл беріледі.

Объект және әдістеме

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын практикалық іс-әрекет үшін талдаудың маңыздылығы қаржылық жағдай қызметтің сәттілігі туралы қорытынды жасауға, кәсіпорынның одан әрі жұмысын болжауға мүмкіндік беретіндігімен байланысты [1].

Қаржылық жағдайды талдау нәтижесінде экономикалық қызметтің қандай аспектілері назар аударуды және оңтайландыруды қажет ететінін анықтауға болады. Басқаша айтқанда, қаржылық жағдайды талдау

компанияның күшті және әлсіз жақтарын анықтауға қызмет етеді. Талдау барысында алынған нәтижелерге сүйене отырып, тиімділікті арттырудың қандай жолдары басым екендігі, кемшіліктерді жою және проблемаларды шешу үшін қайсысы қолайлы екендігі туралы басқарушылық шешім қабылданады.

Ұйымның қаржылық жағдайын талдаудың негізгі мақсаты, көптеген маңызды параметрлер мен көрсеткіштерге негізделген жағдайды деркезінде бағалау болып табылады. Бұл көрсеткіштер қаржы экономикасының жай-күйін толық және жан-жақты сипаттауы тиіс.

Практикалық мәселелерде белгілі бір уақытта тіркелген қаржылық жағдай ғана емес, сонымен бірге оның болашағын күту де қызықты.

Ұйымның қаржылық жағдайын бағалау және талдау міндеттері:

1) қаржылық жағдайдың есептелген көрсеткіштерінің жиынтығы бойынша динамиканы анықтау.

2) қаржылық жағдайға әсер ететін факторларды анықтау.

3) талданып отырған кезеңде қаржылық жағдайда болған сапалық және сандық өзгерістерді бағалау.

4) белгіленген күнгі қаржылық жағдайды бағалау.

5) қаржылық жағдайдың өзгеруінде байқалатын үрдістерді айқындау"[2]. Бұл ретте қаржылық жағдайға талдау жүргізу бірқатар проблемаларға тап болады:

– қаржылық жағдайды толық сипаттайтын көрсеткіштердің жалпы қабылданған жүйесі қалыптаспаған;

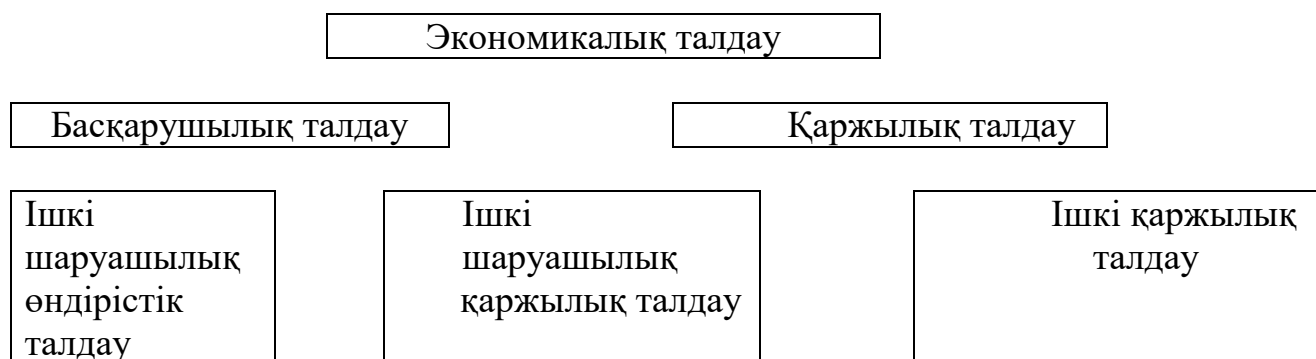
– көрсеткіштер жеке және жалпылама санаттарға бөлінбеген;

– нақты бөлу жоқ, қандай көрсеткіштер өтімділікті сипаттайды, ал қайсысы төлем қабілеттілігін сипаттайды; [3].

Қаржылық жағдай – бұл кәсіпорынның әлеуеті, оның құралдарының қауіпсіздігі мен бәсекеге қабілеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін ұйымның қаржылық қызметінің маңызды ерекшелігі.

Айта кету керек, қаржылық талдау басқарушылық талдаумен қатар бүкіл экономикалық талдау жүйесіне кіреді.

1-суретте экономикалық талдау жүйесіндегі қаржылық талдаудың орны көрсетілген.

1-сурет- қаржылық талдау экономикалық талдау элементі ретінде

1-кестеде кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдаудың негізгі түрлері келтірілген.

1-кесте. Кәсіпорын қызметінің ҚШҚТ жіктелуі

Талдау түрі	Сипаттамасы
Кеңістік белгісі бойынша	Фирмаішілік (кәсіпорын ішіндегі бөлімшелер қызметінің тиімділігі зерттеледі) Фирмааралық (зерттелетін кәсіпорынның нәтижелерін арттыру үшін бірнеше кәсіпорынның қызметі зерттеледі)
Уақытша белгісі бойынша	Алдын ала (перспективалы – тиімді шаруашылық операцияларын жүзеге асыру үшін жүргізіледі) Келесі (ретроспективті – шаруашылық операцияларын жүргізгеннен кейін жасалған қызметтің нәтижелерін анықтау және талдау үшін жүргізіледі)
Өткізу мерзімділігі	Мерзімдік (белгіленген уақыт кезеңдері арқылы динамикада жүзеге асырылады) Біржолғы (жеке жағдайларда қолданылады-жұмыс профилін, өндіріс жағдайларын өзгерту)
Пайдаланушылар бойынша	Ішкі (алынған ақпаратты ішкі пайдалануға арналған) Сыртқы (сыртқы пайдалануға арналған –банктер, инвесторлар)
Зерттелетін құбылыстың камту дәрежесі	Тұтас (кешенді талдау жүргізу) Тандамалы (басқарушылық шешімді тез қабылдау үшін объектінің бір бөлігі талданады)

Қаржылық талдау нысандарының арасында: ішкі және сыртқы, кәсіпорын ішілік, тұтас, мерзімді болып бөлінеді (2-сурет).

Кәсіпорын ішінде жүргізілетін қаржылық талдау кәсіпорынды тиімді басқару мақсатында жүзеге асырылады.

Ішкі талдаудың мақсаты кәсіпорынның меншікті және қарыз қаражатының жоспарлы түсуін бақылау және есепке алу және оларды ұтымды пайдалану болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық талдауы, ҚШҚТ бөлігі
ретінде

Шаруашылық ішілік қаржылық
талдау

Сыртқы қаржылық талдау

- қаржыландыру көздері бойынша қаражат түсімдерін талдау
- ақшалай шығындар мен түсімдерді талдау
- шығынсыз талдау
- қаржылық жағдайды нығайту үшін резервтерді анықтау

- төлем қабілеттілігін талдау
- пайданы қалыптастыру мен бөлуді талдау
- рентабельділікті талдау
- несиелік талдау
- қаржылық тұрақтылықты талдау

Сыртқы талдауды кәсіпорынның өтімділік және төлем қабілеттілігі дәрежесін, сондай-ақ оның бәсекеге қабілеттілігін анықтау мақсатында үшінші тарап пайдаланушылары жүргізеді [4].

Осылайша талдау үшін ашық көздерде жарияланған кәсіпорынның жария (сыртқы) есептілігі пайдаланылды.

Қорытынды

Осылайша, қаржылық талдау және қаржылық жағдайды талдау кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің маңызды бөлігі болып табылады.

Бұл міндетті іске асыруда шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне қаржы-экономикалық талдау маңызды рөл атқарады.

Оның көмегімен кәсіпорынның даму стратегиясы мен тактикасы жасалады, өнімді, жұмысты, қызметті өндіру және сату тиімділігінің резервтері анықталады, қызмет нәтижелері бағаланады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 L.S. Makajanova "Negizgi quraldardy esepke alý " / / Býhgalter bıýlleteni № 98, 2019 jyl.
- 2 K.Sh. Dıýsembaev "Qarjylyq eseptiliktiń aýditi jáne taldaýy", Almaty; Qarjy-qarajat, 2018 jyl.
- 3 K.J. Japarov, Shaǵyn kásiporyndardaǵy býhgalterlik esep [Mátin] / K.J. Japarov. - Qostanaı: "Polıgrafıa" PO, 2018j. - 419 b.
- 4 A.Ý. Jandáýletova, Negizgi quraldar men materialdyq emes aktivterdi qaita baǵalaý [Mátin] / A. Ý. Jandáýletova // Býhgalter bıýlleteni. Astana. - 2018. - № 10. – 211-217 b.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау

Түйіндеме. Бұл мақалада «Руно» ЖШС қаржылық жағдайы қарастырылады.

Аннотация. В данной статье рассматривается финансовое положение ТОО «Руно»

Abstract. This article reviews the financial position of Runo LLP

Түйінді сөздер: талдау, іс-шара, қаржылық жағдай, қаржылық қызмет, кәсіпорын, экономист, банктер, инвесторлар, басқарушылық талдау, салыстыру, кешенділік, жүйелілік, объективтілік, тиімділік, үнемділік

Ключевые слова: анализ, мероприятие, финансовое положение, финансовая деятельность, предприятие, экономист, банки, инвесторы, анализ управления, салыстыру, сложность, последовательность, объективность, эффективность, экономика

Key words: analysis, event, financial position, financial activity, enterprise, economist, banks, investors, management analysis, salystyru, complexity, consistency, objectivity, efficiency, economics

Кіріспе

Қазіргі жағдайда кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторы оның қаржысын тиімді басқару болып табылады. Бұл басқару процесінде қаржылық қызметті талдау үлкен рөл атқарады.

Кәсіпорындардың қаржылық қызметін бағалаудың рөлі: талдау нәтижесінде алынған ақпарат іске асырылып жатқан іс-шаралардың табыстылығы туралы қорытынды жасауға және компанияның одан әрі дамуына болжам жасауға мүмкіндік береді. Қаржылық қызметті талдау негізінде кәсіпкерлік қызметтің қай аспектілері мұқият назар аударуды және оңтайландыруды қажет ететінін анықтауға болады. Басқаша айтқанда, қаржылық қызметті талдау кәсіпорынның күшті және әлсіз жақтарын анықтауға қызмет етеді. Талдау кезінде алынған нәтижелер негізінде тиімділікті арттырудың қандай әдістері басымдыққа ие, кемшіліктерді жою және мәселелерді шешу үшін ең жақсысы туралы басқару шешімі қабылданады.

Қазіргі уақытта кәсіпорынды тиімді басқарудың негізгі шарттарының бірі кәсіпорынның қаржылық қызметін сапалы бағалау болып табылады. Қаржылық қызмет кәсіпорын мүлкінің қалыптасуы, қозғалысы және сақталуын қамтамасыз ету, оның пайдаланылуын бақылау процестерін қамтиды.

Осыған байланысты қаржылық қызметті бағалаудың рөлі айтарлықтай артады, оның негізгі мазмұны кәсіпорынның қаржылық жағдайын кешенді жүйелі зерттеу болып табылады. Ол қаржылық ресурстарды талдау мен басқаруға негізделген [1].

Объект және әдістеме - «Руно» ЖШС құрылыс компаниясы болып табылады.

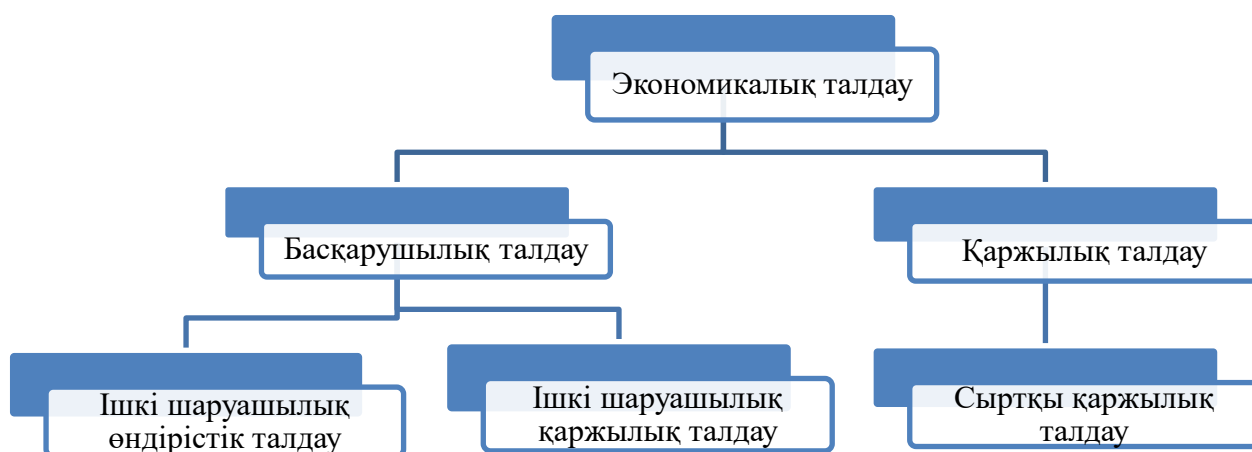
Әдістемелік негізі ретінде берілген кәсіпорынның жылдық есептері, оқулықтар, оқу-әдістемелік кешендер, отандық және шетел экономист - ғалымдардың ғылыми жұмыстары табылды.

Зерттеу нәтижелері

Қаржылық жағдай ұйымның қаржылық қызметінің маңызды белгісі болып табылады, ол компанияның әлеуеті, оның құралдарының қауіпсіздігі мен бәсекеге қабілеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Айта кету керек, қаржылық талдау басқару талдауымен бірге барлық экономикалық талдаулар жүйесіне кіреді.

1- суретте қаржылық талдаудың экономикалық талдау жүйесіндегі орны көрсетілген.

Сурет 1 – Кәсіпорынның экономикалық талдау жүйесіндегі қаржылық талдаудағы кәсіпорынның негізгі түрлері көрсетілген .

Кесте 1 – Кәсіпорынның қаржылық қызметінің жіктелуі

Талдау түрі	Сипаттамасы
Кеңістіктік ерекшелігі бойынша	Кәсіпорын ішіндегі (кәсіпорын ішіндегі бөлімшелер қызметінің тиімділігі зерттеледі) Фирмааралық (зерттелетін кәсіпорынның нәтижелерін арттыру үшін бірнеше кәсіпорындардың қызметі зерттелуде)
Уақытша белгі бойынша	Алдын ала (перспективалық тиімді шаруашылық операцияларды жүзеге асырғаннан кейін жүргізіледі) Келесі (ретроспективті жасалған қызметтің нәтижелерін анықтау және талдау үшін шаруашылық операцияларды жүзеге асырғаннан кейін жүргізіледі)
Өткізу кезеңділігі бойынша	Өткізу кезеңділігі (динамикада белгіленген уақыт сегменттері арқылы жүзеге асырылады) Бір реттік (ол жеке жағдайларда қолданылады - жұмыс профилін өзгерту, өндіріс жағдайы)
Пайдаланушылар бойынша	Ішкі (алынған ақпаратты ішкі пайдалануға арналған) Сыртқы (сыртқы пайдаланушыларға арналған - банктер,

	инвесторлар)
Зерттелетін құбылысты қамту дәрежесі	Үздіксіз (кешенді талдау жүргізу) Таңдамалы (басқарушылық шешімді тез қабылдау үшін объектінің бір бөлігі талданады)

Кәсіпорынның қаржылай жағдайының объективтік бағасын алудың ең жақсы жағдайы болып оның талдауы табылады, яғни кәсіпорынның даму тенденциясын бақылауға, шаруашылық қызметіне комплекстік баға беруге мүмкіншілік жасайды.

Қаржылық талдау нысандарының ішінде келесілер бөлінеді: ішкі және сыртқы фирмаішілік, үздіксіз, мерзімдік (2-сурет).

Сурет 2 – Кәсіпорынның қаржылық жүйесіндегі талдау

Кәсіпорын ішінде жүргізілетін қаржылық талдау кәсіпорынды тиімді басқару мақсатында жүргізіледі. Ішкі талдаудың мақсаты – кәсіпорынның меншікті және тартылған қаражаттарының жүйелі түрде түсуін және олардың ұтымды пайдаланылуын бақылау және есепке алу.

Сыртқы талдауды кәсіпорынның өтімділігі мен төлем қабілеттілігінің дәрежесін, сонымен қатар оның бәсекеге қабілеттілігін анықтау мақсатында үшінші тарап пайдаланушылары жүргізеді. Талдау үшін ашық көздерде жарияланған кәсіпорынның ашық (сыртқы) есептері пайдаланылады.

Кәсіпорынның қаржылық талдауының негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

– қаржылық жағдайдың талданатын және есептелген мәндерінің динамикасын анықтау.

- қаржылық нәтиже көрсеткіштеріне әсер ететін факторларды анықтау.
- қаржылық жағдайдың жағдайындағы талданатын кезеңде орын алған сапалық және сандық өзгерістерді бағалау.
- белгілі бір күнге қаржылық жағдайды бағалау.
- қаржылық жағдайдағы өзгерістердің байқалатын тенденцияларын анықтау.

Бұл мәселелерді шешу үшін бірқатар әрекеттерді орындау қажет:

- ұзақ мерзімді активтерге инвестициялардың жағдайын, құрылымын және өзгеру динамикасын бағалау;
- кәсіпорынның қаржылық ресурстарын талдау және олардың өзгеруіне әсер ететін факторларды анықтау;
- өтімділікті есептеу және дебиторлық берешекті бағалау;
- айналым құралдарының болуын және олардың құрылымын бағалау.

Кәсіпорынның қаржылық қызметін талдау принциптер жиынтығын сақтау негізінде жүзеге асырылады, олардың сақталуы талдау кезінде алынған нәтижелердің сенімділігін сипаттайды.

2 - кестеде кәсіпорынның қаржылық қызметін талдау ережелері көрсетілген.

Кесте 2 – Кәсіпорынның қаржылық қызметін талдау ережелері

Қағида	Қағиданың мазмұны
Нақтылау	Талдау нақты мәліметтер бойынша жүргізіледі
Кешенділік	Олардың өсу резервтерін анықтау мақсатында экономикалық құбылыстарды немесе үрдістерді жан-жақты зерттеудің болуы
Жүйелеу	Кешенде бір-біріне байланысты экономикалық құбылыстың өзгеруін зерттеу
Жүйелілік	Динамикадағы мониторинг экономикалық құбылысқа факторлардың әсерін зерттеу үшін белгілі бір уақыт аралықтарында тұрақты негізде жүргізіледі
Объективтілік	Экономикалық құбылысты сыни және бейтарап зерттеудің болуы, дәлелденген қорытындыларды әзірлеу, экономикалық құбылыстың өзгеруіне әсер ететін анықталған өзгерістерді (факторларды) қолдану немесе жою
Тиімділік	Алынған нәтижелерді кәсіпорынның тәжірибелік қызметінде оның қаржылық – экономикалық және өндірістік қызметін арттыру үшін қолдану мүмкіндігі
Үнемділік	Талдау шығындары оны жүргізу нәтижесінде алынған экономикалық тиімділік деректер айтарлықтай төмен болуы керек
Салыстыру	Талдау нәтижелері бір-бірімен оңай салыстырылуы керек, талдау процедураларын үнемі жүргізген кезде нәтижелердің сабақтастығы сақталуы керек
Ғылыми	Талдау жүргізу кезінде ғылыми негізделген әдістер мен іс-шараларды басшылыққа алу керек

Аталған кәсіпорынның қаржылық қызметін талдау ережелері компанияның қаржылық нәтижелерінің маңызды бөлігі болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық қызметін талдау – бұл ұйымның қаржылық ресурстарының қаншалықты дұрыс және тиімді пайдаланылғанын, оның қызметін жақсарту үшін резервтердің бар-жоғын анықтау үшін жүргізілетін қаржылық талдауды жүзеге асыру.

Қорытынды

Қаржылық қызметті талдау кәсіпорынды басқару жүйесінде маңызды орын алады. Талдау нәтижелері кәсіпорынның қаржылық дамуында ұтымды басқару шешімдерін әзірлеуге және қабылдауға мүмкіндік береді.

Қаржылық талдау және қаржылық жағдайды талдау кәсіпорынның қаржылық қызметінің маңызды бөлігі болып табылады. Қаржылық кәсіпорынды талдау қаржылық талдауды жүзеге асыруды қамтиды, ол ұйымның қаржылық ресурстарының қаншалықты дұрыс және ұтымды пайдаланылғанын, қаржылық жағдайдың тиімділігін арттыру үшін резервтердің бар-жоғын анықтау үшін жүргізілуі керек.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау үшін белгілі бір әдістер мен экономикалық көрсеткіштер жүйесі бар.

Негізгі қызметі киімнен басқа тоқыма емес бұйымдарды өндіру болып табылатын «Руно» ЖШС кәсіпорнының қаржы-шаруашылық қызметін талдау нәтижесінде төмендегілер анықталды.

«Руно» ЖШС меншігінде негізінен айналым қаражаты бар, ол резервтер мен дебиторлық қарыздардың өсуіне байланысты үнемі өсіп отырады. Кәсіпорын несиелік капиталды кәсіпкерлік қызмет үшін несие түрінде пайдаланады.

Сондықтан «Руно» ЖШС-нің қаржылық көрсеткіштерін жақсарту үшін кәсіпорынның табыстылығын, өтімділігін және қаржылық тұрақтылығын айтарлықтай арттыруға мүмкіндік беретін шығындарды оңтайландыру және рационализациялау бағдарламасын қабылдау қажет.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың логикалық жалғасы оның қызметінің тиімділігін сақтап тұру және кемшіліктерін жою бойынша іс-шаралар дайындау болып табылады. Кәсіпорынды қаржылық сауықтыруда ішкі және сыртқы көздер пайдаланылуы мүмкін.

Талдау нәтижелері кәсіпорында негізгі проблеманы анықтады: төлем қабілетсіздік және рентабельсіздік.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Duysenbaev, K.Sh., Tolegenov, E.T., Zhumagalieva, Zh.G. Kasiporynnnyk karzhylyk zhagdayyn taldaу Оқу құралы. – Алматы: Economics. 2018
- 2 Duisenbaev, K.Sh., Tolegenov, E.T., Zhumagalieva, Zh.G., Kasiporynnyn karzhylyk zhagdayyn taldaу, Алматы 2019
- 3 Zhaparov, T.K. Analysis constitutionum oeconomiarum rerum in Almaty 2018 dictorum negotiorum.

Современные проблемы менеджмента в сфере здравоохранения

Түйіндеме. Денсаулық сақтау саласындағы менеджменттің қазіргі заманғы проблемалары: қаржыландырудың жетіспеушілігі, медициналық қызметтерге қол жеткізудің біркелкі доступтігі, басқарудың төмен тиімділігі болып табылады. Денсаулық сақтау секторы ұйымдарындағы менеджмент жүйесі ұйымдастырушылық икемділікке ие болуы керек.

Аннотация. Современными проблемами менеджмента в сфере здравоохранения являются: нехватка финансирования, неравномерность доступа к медицинским услугам, низкая эффективность управления. Система менеджмента в организациях сектора здравоохранения должна иметь организационную гибкость.

Abstract. Modern problems of management in the field of healthcare are: lack of funding, uneven access to medical services, low management efficiency. The management system in healthcare sector organizations should have organizational flexibility.

Түйінді сөздер: денсаулық сақтау, менеджмент, проблемалар, сыртқы орта, нарық, технология, икемділік, еңбек қызметі, интеллект, стандарттар, сапа.

Ключевые слова: здравоохранение, менеджмент, проблемы, внешняя среда, рынок, технологии, гибкость, трудовая деятельность, интеллект, стандарты, качество.

Key words: healthcare, management, problems, external environment, market, technology, flexibility, work activity, intelligence, standards, quality.

Введение

Здравоохранение является одной из ключевых отраслей в современном обществе, и эффективное управление в этой сфере имеет решающее значение для обеспечения качественных медицинских услуг, улучшения общественного здоровья и повышения жизненного уровня населения. Сегодня мы можем с уверенностью сказать, что управление здравоохранением на данный момент уже является одним из факторов экономики. И это следует рассматривать как нечто большее, чем просто лечение конкретного пациента. Это более широкое понятие, то есть совокупность отношений, явлений и связей, сопровождающих человека в процессе правления обеспечения медицинских услуг всей отрасли народного хозяйства [1]. Тем не менее, современные проблемы менеджмента в области здравоохранения являются сложными и многообразными.

Результаты исследований

Одной из главных проблем является нехватка финансирования. Здравоохранение требует постоянных инвестиций для обновления медицинской техники и оборудования, разработки новых лекарств и методов лечения, обучения персонала и многого другого. Однако, во многих странах

бюджеты на здравоохранение ограничены, что приводит к недостатку ресурсов и услуг.

Другой серьезной проблемой является неравномерность доступа к медицинским услугам. Во многих регионах и странах даже базовая медицинская помощь становится недоступной для значительной части населения. Разница в доступности медицинских услуг между городским и сельским населением, между богатыми и бедными слоями общества, является серьезной проблемой, которую необходимо решить.

Также проблемой менеджмента в сфере здравоохранения является низкая эффективность управления. Бюрократическая нагрузка, неэффективные системы учета и контроля, отсутствие прозрачности в управленческих процессах приводят к затруднениям в принятии решений, внедрении инноваций и адаптации к изменяющейся среде. Для повышения качества формирования медицинских услуг необходимо иметь руководителей более высокого профессионального уровня, чем те, которые в настоящее время находятся в системе медицинских учреждений. Речь идет о профессиональных руководителях - менеджерах. Но руководителями не могут считаться лица, чья управленческая деятельность осуществляется в рамках обычных служебных медицинских функций, таких как, например, главврачи старой школы. Следует отметить, что для этого система менеджмента в организациях сектора здравоохранения должна иметь организационную гибкость, характеристики саморегулируемой системы, которая позволяет и способна эффективно реагировать и адаптироваться к изменениям внешней среды, рынка и технологий для выживания и достигать поставленных целей (рисунок 1).

Управление деятельностью организаций сектора здравоохранения направлено на совершенствование форм и структур управления; целенаправленное повышение эффективности деятельности с использованием комбинированных принципов, методов, технических средств и технологий управления при сохранении целостности организаций; активизировать трудовую деятельность, развивать интеллект и мотивы поведения как отдельных сотрудников, так и всей команды; а также обеспечить качество управления, управляемость и удовлетворение потребностей населения в качественных и экономически эффективных медицинских услугах [2].

Базой и мотивирующими факторами организаторской деятельности являются формы качественного воздействия системы управления (субъекта управления) на объекты управляемой системы (группы, отдельные личности и т.п.) медицинских организаций, в процессе управления которыми осуществляются решения, которые принимаются для осуществления конечной цели работы организаций здравоохранения [3].

Рисунок 1 – Система менеджмента медицинской организацией

Субъект контроля – тот, кто контролирует, объект контроля – тот, кого контролируют. Субъект управления – люди и управленческий персонал, в функции которого входит осуществление процесса управления, в состав которого входят руководители министерств, руководители администраций, врачи общей практики, заместители врачей общей практики, заведующие отделениями, директора и руководители клиник, руководители предприятий, комитетов, и т. д.

Объекты управления – работники, группы, действующие по предписанию, а также любые социально-экономические, организационно-технические, экономические, торговые, финансовые, бухгалтерские, страховые и другие объекты, подлежащие определённому преобразованию (по воле того, кто управляет этими объектами). На рисунке 1 отражаются объективные связи, свойства и реалии (в результате абстракции) сложной взаимозависимости и взаимовлияния менеджмента и системы управления медицинскими организациями. Анализ системы управления определяется целями, функциями, персоналом, методами, принципами и т.д. Стоит отметить и проблему кадрового потенциала в данной сфере, например:

- 1) дефицит врачей и медицинских специалистов, вызванный неравномерным распределением медицинского персонала между городом и сельскими районами;
- 2) недостаточное обучение персонала и снижение его квалификации;

3) проблемы мотивации и удержания медицинских работников, связанные с непропорциональным распределением зарплат и недостаточной социальной защищенностью.

Кроме того, демографические изменения и технологический прогресс представляют новые вызовы для менеджмента в здравоохранении. С ростом средней продолжительности жизни и увеличением числа пожилых людей возникают новые потребности и требования к системе здравоохранения. Автоматизация и развитие информационных технологий, с одной стороны, улучшают качество и доступность медицинских услуг, с другой стороны, требуют дополнительных затрат на подготовку персонала, обновления системы управления и внедрение новых технологий. Также проблемы совместимости различных информационных систем в медицинских учреждениях с которыми сталкиваются как медицинский персонал, так и пациенты. Вследствие развития технологического прогресса, здравоохранение также сталкивается с «бичом» современного и инновационного общества, это угрозы кибербезопасности и риск утечек конфиденциальной информации [4]. Последней в списке, но не последней по значимости является проблема качества и безопасности в сфере здравоохранения. С каждым годом количество и сложность медицинских услуг увеличивается, а значит, их качество и безопасность становится все более критической задачей. Одной из основных проблем, связанных с управлением качеством, является отсутствие четких и единых стандартов. В разных медицинских учреждениях могут применяться различные подходы к проведению диагностики, лечению и реабилитации пациентов. Это может привести к непредсказуемым результатам и повысить риск ошибок и осложнений. Создание и внедрение общих стандартов в области качества медицинских услуг является необходимым шагом для улучшения ситуации. Кроме того, вопрос безопасности медицинских услуг также требует особого внимания.

Несмотря на использование передовых технологий и оборудования, ошибки все равно могут происходить. Недостаточная подготовка медицинского персонала, неправильное применение лекарственных средств, часто возникают проблемы связанные с распространением легкодоступной некомпетентной медицинской информации для пациентов через интернет, недостаточное внимание к профилактике инфекций – все это может нанести непоправимый вред пациенту. Развитие системы контроля и наблюдения за безопасностью медицинских услуг позволит вовремя выявлять проблемные ситуации и предотвращать возможные негативные последствия.

Нельзя также не упомянуть о значимости коммуникации в управлении качеством и безопасностью медицинских услуг. Четкое и эффективное взаимодействие между медицинским персоналом, пациентами и другими заинтересованными сторонами играет важную роль в предотвращении ошибок и обеспечении высокого уровня безопасности. Обучение и

поддержка медицинского персонала в области коммуникаций должны быть включены в обязательную программу повышения квалификации.

Выводы

В целом, управление качеством и безопасностью медицинских услуг – это сложная и многогранная проблема, требующая комплексного подхода со стороны всей системы здравоохранения. Однако, разработка и внедрение эффективных стратегий и мероприятий, а также установление четких стандартов и контроля, без сомнения, помогут повысить качество и безопасность медицинской помощи, что приведет к улучшению здоровья и благополучия пациентов.

Выводя на поверхность эти проблемы, необходимо осознать, что современное управление в сфере здравоохранения должно быть гибким, инновационным и ориентированным на потребности пациентов. Для этого требуется установить эффективные механизмы финансирования, обеспечить равномерный доступ к медицинским услугам, улучшить системы учета и контроля, а также адаптироваться к быстро изменяющимся условиям и требованиям.

Также для преодоления данных проблем необходимо активное взаимодействие между государственным сектором, медицинскими учреждениями, владельцами предприятий в сфере здравоохранения и обществом в целом. Только такой подход позволит решить современные проблемы менеджмента в сфере здравоохранения, повысить ее качество и обеспечить максимальные результаты в улучшении здоровья населения.

Список литературных источников

- 1 Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020-2025 годы.
- 2 Лучкевич, В.С. Основы социальной медицины и управления здравоохранением [Текст] / В.С. Лучкевич. – С.-П/б.: Наука, 2015. – 134 с.
- 3 Столяров, С. А., Госсен, И. Е. Менеджмент в здравоохранении – актуальная составляющая современного управления [Текст] / С. А. Столяров, И. Е. Госсен // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 5. – С. 20-23. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=22473>
- 4 Лень, Л. С., Никулина, Т. Н. Управление медицинским учреждением в современных условиях: проблемы и пути решения [Текст] / Л. С. Лень, Т. Н. Никулина // Вестник АГТУ. Сер.: Экономика. – 2016. – № 3. – С. 37-40.

Правила для авторов
публикующихся в научно-производственном журнале «Наука»
Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова
г. Костанай

Требования к оформлению статьи

- 1 Статья для публикации в журнале «Наука» представляется в электронном виде и отпечатанном на белой бумаге формат А4. (оригинал 1 экз.) на казахском, русском, английском языках.
- 2 Объем статьи 5-10 страниц, текст набирается гарнитурой Times New Roman, размер 14, через интервал 1, печатается только на одной стороне листа.
- 3 Все формулы в тексте нумеруются с правой стороны. Под ними приводится полная расшифровка условных обозначений (знаков).
- 4 Ссылки на литературу в тексте обозначаются арабскими цифрами в квадратных скобках. Табличные сноски располагаются под таблицей.
- 5 К статье прилагаются:
 - **сопроводительное письмо**, в котором содержатся сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество, место работы, должность, ученая степень и звание (без каких-либо сокращений)
 - **рецензия** на статью от ученого или специалиста по соответствующей тематике с указанием данных рецензента (фамилия, имя, отчество, место работы, должность, ученая степень и звание).
 - **антиплагиат** (подтверждение не менее 70% уникальности)
- 6 В каждой статье журнала **обязательно должны быть указаны** следующие данные:
 - код МРНТИ, соответствующий тематике содержания статьи;
 - Ф.И.О., факультет или иное структурное подразделение, организация, город, почтовый индекс, страна (без сокращений).
 - название статьи;
 - разделы «Введение», «Объект и методика», «Результаты исследований», «Выводы», **Список литературных источников**, на которые ссылается автор.
 - **аннотация** об актуальности и новизне темы на трех языках (каз., англ., рус.);
 - Рисунки (формат JPEG, GIF; рисунки, выполненные средствами MSWord должны быть сгруппированы в единое целое), таблицы и формулы (выполненные в редакторе формул Microsoft Equation) – дублируются на отдельном листе.
 - **ключевые слова** по содержанию статьи (15-40 слов или словосочетаний). Каждое ключевое слово или словосочетание отделяется от другого запятой, на трех языках (каз., англ., рус.);
 - библиографический список использованной литературы **помещается после статьи и оформляется по ГОСТу Р7.0.5–2008 «Библиографическая ссылка» в романском алфавите (латинице).**
 - статьи, представленные на английском языке публикуются бесплатно.

7 Ответственность за содержание статьи несут авторы

Банковские реквизиты: «АО Цесна Банк»

ЧУ «Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова» г. Костанай, ул. Чернышевского 59, КБЕ 17, БИН 960840000146, ИИК KZ398562203110574132, код назначения платежа 861, г. Костанай, АО «Банк Центр Кредит», БИК KСJBKZKX. тел.: +7(714)2-28-02-58, e-mail: nauka.kineu.kz@mail.ru

Стоимость публикации 600 тенге, магистрантам 300 тенге за 1 страницу формата А4. Авторам ближнего и дальнего зарубежья публикация бесплатная.

Сайт журнала «Наука» <https://journal.kineu.kz/>